

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN: 2602-2966
e-ISSN: 3023-5561

ASYA ARAŞTIRMALARI

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of Asian Studies
International Social Science Journal

Cilt / Volume: 8 Sayı / Issue: 2 Kış / Winter 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar>
asyam.hacibayram.edu.tr

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
**ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
**APPLICATION AND RESEARCH
CENTER FOR ASIAN STUDIES**

ASYA ARAŞTIRMALARI
ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Asian Studies

Cilt 8 / Sayı 2

Aralık 2024

Volume 8 / Issue 2

December 2024

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Asian Studies

Yıl/Year: Aralık 2024 **Cilt/Volume:** 8 **Sayı:** 2

Yayın Türü/Publication Type: 6 Aylık, Açık EriŐimli, Uluslararası / Two Issues Per Year,
Open Access, International

Yayın Dili/Publication Language: Türkçe, İngilizce / Turkish, English

ISSN: 2667-6419 **e-ISSN:** 3023-5561

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma
Merkezi Adına Sahibi / On Behalf of Ankara Hacı Bayram Veli University
Application and Research Center For Asian Studies, Owner**

Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Rector of Ankara Hacı Bayram Veli University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Batuhan Çeken

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Asst. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Letters, Department of History

Sekreteryası / Sekretariat

Fatma ÇALIŐKAN

Rana YALÇIN

Mert ÖNEM

İletişim Bilgileri / Contact

Adres/Adress: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi, Emniyet Mah. Abant Sok. No: 10/2 Kat: 10 Yenimahalle / Ankara

Telefon/Phone: 0 (312) 546 20 00

Web Adresi/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar>

E-Posta/E-Mail: asyam@hbv.edu.tr

Baskı Yeri/Place of Publication: Ankara / Türkiye

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Nasrullah Uzman

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Letters, Department of History

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Fırat Purtaş

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty Of Economics And Administrative Sciences, Department Of International Relations

Doç. Dr. Zeynep Serap Tekten

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Sociology

Doç. Dr. Tayfun Haykır

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature

Doç. Dr. Fatih Hakan Dikmen

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty Of Economics And Administrative Sciences, Department Of Economics

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Batuhan Çeken

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Asst. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Letters, Department of History

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Arş. Gör. Sabina Said

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Res. Asst., Hacettepe University, Faculty Of Letters, Department Of Contemporary Turkish Dialect and Literatures

İndeks Editörleri / Index Editors

Arş. Gör. Fatih Özen

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Res. Asst., Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty Of Arts And Sciences, Department of History

Arş. Gör. Yunus Emre Dere

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Res. Asst., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

Yazım ve Dil Editörleri / Redaction

Arş. Gör. Erdi Erbeden

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Res. Asst., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department Of Contemporary Turkish Dialect and Literatures

Doktorant İbrahim Yıldız

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

PhD Candidate., Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs.,

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Arş. Gör. Dr. Abdurrahman Kültür

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Res. Asst. Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Sociology

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU** - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Istanbul Yeditepe University / Türkiye
Prof. Dr. Ainur NOGAYEVA - Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye
Prof. Dr. Alimcan İNAYET - Ege University / Türkiye
Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN - Kütahya Dumlupınar University / Türkiye
Prof. Dr. Apollinaria AVRUTİNA - St. Petersburg University / Russia
Prof. Dr. Atakan AKÇAY - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Birol ÇETİN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Chong Jin Oh - Hankuk University of Foreign Studies / South Korea
Prof. Dr. Çetin PEKACAR - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Erdinç YAZICI - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Fatma AÇIK - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Fulya BAYRAKTAR - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Giray FİDAN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Gültekin AKENGİN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI - Bilkent University / Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN - Anadolu University / Türkiye
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN - Istanbul Medeniyet University / Türkiye
Prof. Dr. Hee Chul LEE - Hanyang University / South Korea
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. İskander Gilyazov - Kazan Federal University / Russia
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN - Tokat Gaziosmanpaşa University / Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Kürşat GÖKTÜRK - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Mertan DÜNDAR - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TURAN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Necdet HAYTA - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Gahraman RAJABOV - Uzbekistan Academy of Sciences Institute of History / Uzbekistan
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Sırrı Göksel TÜRKÖZÜ - Erciyes University / Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA - Osaka University / Japan
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University / USA
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Üçler BULDUK - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Varis ÇAKAN - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL - Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Zakir AVŞAR - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Zaynabidin ABDİRASHİDOV - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Assoc. Prof. Aysun DEMİREZ GÜNERİ - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Assoc. Prof. Elmira KHABİBULLİNA - Kazan Federal University / Russia
Assoc. Prof. Erhan TAŞBAŞ - National Cheng -Chi University / Taiwan
Assoc. Prof. İrade MEMMEDOVA - Azerbaijan National Academy of Sciences / Azerbaijan
Assoc. Prof. İsa KALAYCI - Hatay Mustafa Kemal University / Türkiye
Assoc. Prof. Kürşat KORKMAZ - Gendarmerie and Coast Guard Academy / Türkiye
Assoc. Prof. Mesut KARAKULAK - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Assoc. Prof. Mustafa TANRIVERDİ - İstanbul University / Türkiye
Assoc. Prof. Serkan KEKEVİ - Düzce University / Türkiye
Assoc. Prof. Sinan DEMİRTÜRK - Gazi University / Türkiye
Asst. Prof. Yasemin İŞİK - Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Asst. Prof. Zuhra ALTYMYSHOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV - Hoca Ahmet Yesevi University / Kazakhstan
Dr. Didar SHAUYENOV - Hoca Ahmet Yesevi University / Kazakhstan
Dr. Kim HYUN - Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı / South Korea
Dr. Resul ŞAHSİ - Ankara University / Türkiye
Dr. Rıza DEGHANİ - Tahran University / İran

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Kış-2017 sayısıyla yayımlanmaya başlamıştır. Yılda iki kez (Yaz ve Kış) olmak üzere basımı “Uluslararası Hakemli Dergi” olarak devam eden dergide çift taraflı kör-şeffaf hakemlik modeli kullanılmakta; etik beyan bilgisi, telif hakkı bildirim ve benzerlik raporu yazarlardan istenmektedir. 2019-Aralık (Cilt:3/ Sayı:2) sayısı ile birlikte dergide Türkçe ve İngilizce yayımlanan makalelere DOI numarası verilmeye başlanmıştır.

Journal of Asian Studies began its publication with the Winter-2017 issue. The journal, which is published twice a year (Summer and Winter) as an “International Peer-Reviewed Journal,” uses a double-blind transparent peer-review model. Authors are required to provide an ethical statement, a copyright notice, and a similarity report. Starting with the December 2019 issue (Volume: 3/Issue: 2), DOI numbers have been assigned to articles published in Turkish and English.

Taranılan İndeksler/ Indexed In

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türk Bozkır Siyasi Hâkimiyet Anlayışında “Uc Açmanın” Amilleri <i>Activities of “Conquering New Countries” in the Understanding of Turkish Steppe Political Domination</i> Engin EROĞLU.....	11
Kırım Harbi (1853-1856): Yakınçağ’da Büyük Güç Politikaları ve Osmanlı Devleti <i>The Crimean War (1853-1856): Great Power Politics in The Modern Era And The Ottoman State</i> Mustafa TURAN.....	49
Emir Abdul Rahman Han Döneminde Afganistan Kadınlarının Durumu (1880-1901) <i>The Situation Of Afghanistan Women During The Period Of Amir Abdul Rahman Khan (1880-1901)</i> Mustafa MÜJDECİ - Rahmatullah ARIANPOR.....	69
Harp ve Esaret: İngiltere’nin Kut Yenilgisi Ve İngiliz Basını <i>War And Captivity: Britain’s Defeat at Kut And The British Press</i> Ü. Gülsüm POLAT.....	85
Asean’da Kamboçya: Statü, Statüko Ve Bölgesel Düzen <i>Cambodia in ASEAN: Status, Status Quo and Regional Order</i> Süleyman TEMİZ - Aslihan İĞDIR.....	113
Çinli Aydın Wang Tao’ın Türkiye Araştırmaları Ve Qing Hanedanlığı Son Dönem Dış Politikalarına Bir Bakış <i>The Research of Chinese Intellectual Wang Tao on Türkiye and A Perspective on the Late Qing Dynasty’s Foreign Policies</i> Rumeysa ŞEN.....	137
Türkiye ve İran’da Okutulan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Görsellerde Kadın İmajı <i>The Image of Women in The Illustrations of Images in The 5th Grade Social Studies Textbooks in Türkiye and Iranian</i> Büşra ELÇİÇEĞİ.....	159
Mühimmelere Göre Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul’un Et İlaşesinin Teminine Dair Bazı Notlar <i>Notes on Meat Supply in Istanbul During The Ottoman Classical Era According to the Mühimme Registers</i> Havva YAZICI.....	183
Büyük Hun/ Türk [Turan] Kurultayı Yolunda Mustafa ALKAN.....	199
Kitap Değerlendirme: Yesevi, Çağla Gül (Ed.), Türk Dünyası ve Göç-Vatandan Yeni Vatanlara. İstanbul: Küre Yayınları, 2021. Ayşe Zuhâl KARTAL.....	215

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin değerli okuyucuları,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi bünyesinde çıkarılan dergimizin on altıncı sayısı ile huzurlarınızda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Dergimiz, sosyal bilimler alanında yayınladığı Asya'yı konu edinen makalelerle literatüre katkı sağlamayı, elde ettiği bilgi ve bulguları sosyal bilimlere ilgi duyan okuyuculara ve bilim insanlarına ulaştırmayı amaçlamaktadır. Dergimiz 2024 yılı Aralık ayı itibariyle ISI (International Scientific Indexing), JOURNALTOCs, RESEARCH BIBLE (Academic Resource Index), ROOTINDEXING (Journal Abstracting And Indexing Service), CiteFactor Academic Scientific Journals, ACARINDEX (Academic Researches Index) ve SOBIAD olmak üzere toplam yedi indeks tarafından taranmakta ve Dergipark üzerinden hizmet vermektedir.

Dergimiz, alanında uzman bilim insanlarının katkıları ile editörlük ve hakemlik süreçlerini profesyonel bir şekilde işletecek, gerekli kriterleri yerine getirerek ve kısa sürede tarandığı ulusal ve uluslararası indeks sayısını artıracaktır. Türkiye'nin ilk ve denetimli veri tabanı olan TR Dizin tarafından taranması için "TR Dizin Başvuru ve Değerlendirme Süreçleri" doğrultusunda dergimizde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, bu sayımızdan itibaren TR Dizin kriterlerini karşılamak adına makalenin türü, ilk sayfanın yanı sıra içindekiler kısmına da eklenmiştir. Dergimizin kısaltılmış adına (AHBV ASYAM) yer verilmiştir. Dergimizde alan editörlüğü sistemine geçilmiştir. Bilim Kurulunda kurumsal dağılım gözetilmiş ve Bilim Kurulu en az 1/3 farklı kurumlardan oluşacak şekilde güncellenmiştir. Editör, Alan Editörü, Bilim Kurulu ve Hakemler başta olmak üzere dergimizin kurulları belirlenirken alanlarındaki yetkinliklerine ve yayınlarına dikkat edilmiştir. Dergimizin web sayfasında editör, yazar ve hakemler için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmiş; ulusal ve uluslararası standartlara atıf yapılmış, etik ilkelere ayrı başlık altında yer verilmiştir. Bilimsel yazılarda, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmıştır. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen kriterler esas alınmıştır. İntihal programının kullanılmasına ve bunun dergide ve web sayfasında duyurulmasına karar verilmiştir. Her makaleye Extended Abstract eklenmiştir. Bütün bunların yanı sıra dergimizde tasarım değişikliğine de gidilmiştir.

Bu sayımızda, Türkiye'de ve Dünya'da "Asya Çalışmaları" özelinde sosyal-beşeri bilimler alanındaki tüm disiplinlerin bilimsel gelişimlerine katkı sağlayacak sekiz araştırma makalesi, bir gezi yazısı ve bir kitap tanıtımı olmak üzere toplam 10 çalışmayı sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda Prof. Dr. Engin Eroğlu, Türk Bozkır Siyasi Hâkimiyet Anlayışında "Uç Açmanın" Amilleri başlıklı makalesinde Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını ve tarihi sürece yön vermelerini göç odaklı değerlendirmiştir. Prof. Dr. Mustafa Turan, Kırım Harbi (1853-1856): Yakınçağ'da Büyük Güç Politikaları ve Osmanlı Devleti başlıklı makalesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini Kırım Harbi özelinde dönemin büyük güçlerinin savaş sırasındaki tutumları üzerinden değerlendirmiştir. Prof. Dr. Mustafa Müjdecı ve Rahmatullah Arianpor, Emir

Abdul Rahman Han Döneminde Afganistan Kadınlarının Durumu (1880-1901) başlıklı makalelerinde Emir Abdul Rahman zamanında Afganistan'daki kadınların durumunu incelemişlerdir. Prof. Dr. Ümmügülsüm Polat, Harp ve Esaret: İngiltere'nin Kut Yenilgisi ve İngiliz Basını başlıklı makalesinde Kûtü'l Amâre'de 29 Nisan 1916'da İngiliz birliklerinin esir alınması ile sona eren Osmanlı zaferinin İngiliz basınına yansımalarını değerlendirmiştir. Doç. Dr. Süleyman Temiz ve Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan İğdir Akaras, Asean'da Kamboçya: Statü, Statüko ve Bölgesel Düzen başlıklı makalelerinde Kamboçya'nın ASEAN içindeki statüsünü güçlendirirken daha dayanıklı bir bölgesel düzeni teşvik etmek için stratejik duruşunu değerlendirmişlerdir. Rumeysa Şen, Çinli Aydın Wang Tao'ın Türkiye Araştırmaları ve Qing Hanedanlığı Son Dönem Dış Politikalarına Bir Bakış başlıklı makalesinde Wang Tao'ın yazıları ve Türkiye üzerine yaptığı araştırmalar ekseninde, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Çin'de değişen Türkiye algısını ve bu algının temel dinamiklerini değerlendirmiştir. Arş. Gör. Büşra Elçiçeği, Türkiye ve İran'da Okutulan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Görsellerde Kadın İmajı başlıklı makalesinde Türkiye'de ve İran'da okutulan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan görsellerdeki kadın imajını betimsel analiz açısından değerlendirmiştir. Dr. Havva Yazıcı, Mühimmelere Göre Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un Et İlaşesinin Teminine Dair Bazı Notlar başlıklı makalesinde mühimme defterlerinden hareketle, İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması sürecini değerlendirmiştir. Prof. Dr. Mustafa Alkan, Büyük Hun/Türk (Turan) Kurultayı Yolunda başlıklı gezi yazısında 10-12 Ağustos 2024 tarihlerinde Macaristan'ın Bugaç (Boğaç) bölgesinde yapılan Büyük Hun/Türk (Turan) Kurultayına dair gözlemlerini kaleme almıştır. Zuhâl Kartal ise Çağla Gül Yesevi tarafından derlenen Türk Dünyası ve Göç-Vatandan Yeni Vatanlara başlıklı kitabı incelemiştir.

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlandığı sayılar itibariyle bir külliyyat oluşturmuştur. Bu anlamda ilk sayıdan itibaren katkı sağlayan önceki Merkez yönetimindeki ve Editör kurulundaki hocalarımıza teşekkür ederiz.

Dergimizin on altıncı sayısında da en büyük teşekkürü kıymetli yazarlarımıza borçluyuz. Her biri makaleleri ile dergimize değer kattı. Yazarlarımızın yanı sıra makaleleri titiz bir şekilde inceleme nezaketi gösteren, eleştiri ve önerileri ile katkı sağlayan hakem, editör ve bilim kurullarındaki hocalarımıza teşekkür ederiz. Büyük bir özveri ile çalışmalarını sürdüren dergi ekibimiz de takdiri hak etmektedir. Gösterdikleri üstün performans ve özveri için ekip arkadaşlarımıza özellikle teşekkür eder, dergimizin on altıncı sayısının literatüre katkı sağlamasını dileriz.

Prof. Dr. Nasrullah UZMAN

TÜRK BOZKIR SİYASİ HÂKİMİYET ANLAYIŞINDA “UC AÇMANIN” AMİLLERİ

ACTIVITIES OF “CONQUERING NEW COUNTRIES” IN THE UNDERSTANDING OF TURKISH STEPPE POLITICAL DOMINATION

Engin EROĞLU*

Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Öz: İklim ve coğrafyanın gereklerine uygun bir biçimde sürdürülen yaşam tarzları; bireylerin, toplulukların ve milletlerin karakterleri, dünyayı algılama biçimleri, sanat anlayışları ile örf ve adetleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Orta Asya iklim ve coğrafyası içerisinde yaşayan Türk bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde yayılmaları için şüphesiz konargöçer yaşamın ve bozkır kültürünün mayalandığı uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümül ve alp karakterli insan tipinin çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bunda kozmogonik anlayış ve idrakin ve ona bağlı gelişen cihanşümül bir yönetim anlayışının benimsenmesinin de oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır. Doğu-batı ve kuzey-güney istikamette binlerce kilometre genişlikte bir sahaya tekabül eden coğrafyanın sınır boylarında, diğer bir ifadeyle uc bölgelerde çeşitli milletlerle insani, kültürel ve ticari ilişki kurmada, atlı göçebelik ya da konargöçerliğin özgün ve dinamik sosyal ve siyasal yapısı ile birlikte coğrafi hususiyetler belirleyici olmuştur. Bu anlamda uc kelimesi “sınır” anlamına gelmekle birlikte, kendine özgü siyasi ve kültürel bir oluşumu ifade eden bir anlamı da ihtiva etmektedir. Konargöçer bozkır toplulukları, uçsuz bucaksız bozkırlara özgü sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel karakterleriyle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bozkır yaşam tarzı içerisinde iklim ve bu iklimin beslediği hareketli yaşam; sosyal, ekonomik, siyasal ve dini nedenlerle göç olgusunu sürekli olarak beslemiştir. Bu bağlamda Türklerin tarih sahnesine çıkışları, başka milletlerle karışmaları ve tarihi sürece yön vermeleri, çoğunlukla göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Konargöçer yaşam döngüsü içerisinde, bozkır topluluklarının dünyayı algılama biçimleri ve birtakım ihtiyaçlarına çözüm üretme çabaları, hareketli yaşam tarzına uygun bir biçimde yön bulma ve arazi topoğrafyasını iyi bir biçimde değerlendirme yeteneğini de geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konargöçer kültür, Uc kağanı, Uc beyi, Emaret-i melik al-sevahil, Gaziyan-ı Rum, Akritai.

Abstract: Lifestyle depending on climate and geography; It plays a decisive role in the character, lifestyle, world view, understanding of art and customs of individuals, communities and nations. In this context, the universal brave and combative human character raised by the endless steppes where nomadic life and culture are fermented has a great impact on the spread of the Turkish steppe communities living in the Central Asian climate and geography over a wide belt. The cosmogonic understanding and perception and the adoption of a global management approach that develops accordingly have a great impact on this. Geographical characteristics together with the unique and dynamic social and political structure of semi-nomadism are important in establishing human, cultural and commercial relations with various nations on the borders of the geography, which corresponds to an area thousands of kilometers wide in the east-west and north-south directions. In this sense, the word “uc” means the border region, and this word also contains a meaning that expresses a unique political and cultural formation. Semi-nomadic steppe communities, with their social, political, economic and cultural characteristics in the vast steppes, have entered into intense relations with neighboring regions or countries. The climate of the steppe lifestyle and the active life that this climate fosters; it has constantly fed the phenomenon of migration due to social, economic, political and religious reasons. In this context, the emergence of Turks on the stage of history, their mixing with other nations and the shaping of the historical process by them mostly occurred as a result of migrations. The way steppe communities with semi-nomadic lifestyles perceive the world and their efforts to find solutions to some of their needs have also improved their ability to find direction appropriate to their mobile lifestyles.

Keywords: Semi-nomadic culture, Uc kagan, Margrave, Emaret-i melik al-sevahil, Gaziyan-ı Rum, Akritai.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 7 Ağustos 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Ekim 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1529677>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: engin.eroglu@amasya.edu.tr

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

Giriş

Tarihin erken dönemlerinden itibaren insanoğlunun tefekkür ve idrak kabiliyetini geliştirerek zihin dünyasında oluşturduğu düşünce tarzı, insan zihnindeki kavramların, hayallerin ve isteklerin şuurlu ve sistemli bir hareketidir. Bu bağlamda bir düşüncenin herhangi bir toplumun zihninde bir yaşam felsefesine dönüşmesi, aynı zamanda o millete özgü psiko-sosyal yapının ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla her kültürün, bir düşünce tarihinin tezahürü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tezahürü irdeleyerek milletlerin kendine özgü kültürel özellikleriyle ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda iklim ve coğrafyaya bağlı olarak sürdürülen yaşam tarzının; bireylerin, toplulukların ve dolayısıyla milletlerin karakterini, hayat tarzını, dünya görüşünü, sanat anlayışını ve geleneklerini belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, uçsuz bucaksız bozkırlarda mayalanan Türk bozkır kültürünün yaşamsal karakterini ortaya koymak ile onlara ait tefekkür, idrak ve düşünce ikliminin tarihi süreç içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve sanatsal alanlara nasıl bir yön tayin ettiği arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Atlı göçebe ya da konargöçer olarak ifade edilen yaşam karakteri; iktisadi anlamda bir üretim ekonomisi modeli olarak topluluk üyelerine hayvanlarıyla birlikte hareketli bir yaşamı zorunlu kılan bir besin üretim ekonomisini (Khazanov, 2015: 95) ifade etmektedir. Bu tanım içerisinde barınma, madencilik ve silah teknolojisi gibi gelişmelerin de önemi büyüktür. Ayrıca kendine özgü hâkimiyet ve yönetim anlayışının da bu karakter yapısıyla güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır.

Konargöçer yaşam tarzının zirveye ulaştığı M.Ö. I. binden itibaren modern çağlara kadar, siyasi teşkilatlanma kabiliyetinin ileri bir seviyeye ulaşmasıyla birlikte, demircilikte uzmanlaşma da savaş teknolojisi anlamında konargöçer bozkır topluluklarına büyük bir üstünlük sağlamıştır. Ayrıca bozkır kültüründe hayati öneme sahip bir diğer teknik gelişme olan ve at üstündeki binicinin askeri manevra kabiliyeti bakımdan daha rahat hareket edebilmesini sağlayan koşum takımlarıyla (Roux, 2015: 124-125) birlikte; tahta, boynuz ve kırısten yapılarak boyu küçültülen ve çekme mesafesi artırılan bir kavisle biçimlendirilen birleşik yay, at üstünde isabetli bir şekilde ok atmayı (Findley, 2012: 41) kolaylaştırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte mahir atlı okçulara sahip olan bozkır orduları, geniş bozkır sahalarına hâkim olmakla kalmamış, aynı zamanda farklı coğrafyalara yayılarak bu coğrafyalarda hâkimiyet kurmuşlardır.

Özgün bir sosyo-ekonomik döngü olarak konargöçerlik, avcılık ve toplayıcılık gibi besin toplamaya dayalı ekonomilerden ve sabanlı yerleşik tarımla besin üretmeye dayalı ekonomilerinden farklılık göstermektedir. Ancak hiç şüphesiz konargöçerliğe dayalı iktisadi yaşam, bu iki üretim ekonomisinden tamamen bağımsız değildir. Nitekim tarihi süreçte coğrafi olanakların elverdiği ölçüde ve

ihtiyaçların yönüne göre konargöçer yaşam tarzı içerisinde sürdürülen hayvancılık faaliyetlerinin avcılık ve tarım faaliyetleriyle birlikte sürdürülerek, karma ekonomik yapıların (Findley, 2012: 31) ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Doğu Avrupa’da İskitler ve Turfan Bölgesi’nde Uygurlarda görüldüğü üzere, tarım ve ticari faaliyetler konargöçer yaşamla birlikte sürdürülmüştür. Ayrıca Maverâünnehir Bölgesi; dağları, ovaları ve vadileriyle hem konargöçer yaşam hem de yerleşik yaşam bağlamında ticaret, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı bir bölge olmuştur.

Türk devletleriyle ticari münasebetlerde bulunan yerleşik milletler, özellikle ihtiyaç duydukları hayvansal ürünleri ucuza almışlardır. Bununla birlikte bu ticari faaliyetlerin, bozkır iklim ve coğrafyasının sunduğu sınırlı olanaklar sebebiyle, Türk bozkır toplulukları ve devletleri için daha önemli olduğu söylenebilir. Bu sebeple onlar, ticari münasebet kurmak amacıyla hayvan sürülerini, halkı yerleşik olan devletlerin sınır bölgelerine kadar getirmişlerdir (Barthold, 2011: 83). Bir başka ifadeyle onlar, yerleşik milletlere mensup tüccarların bozkırlara gelmesini beklememişlerdir. Sınır kelimesinin (Türkçe Sözlük, 1998: 1968), birinci anlamı “komşu iki devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut”, ikinci anlamı ise “bir şeyin yayılabileceği ve genişleyebileceği son çizgi, uç” anlamına gelmekle birlikte, bu çalışmada ele alınan “uc bölge” tabiri, daha geniş bir sahaya tekabül eden ve birbirine komşu konargöçer ve yerleşik kültürlerin sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda etkileşimde buldukları sahaları ifade etmektedir. Türk bozkır siyasi hâkimiyet anlayışında; kendilerine verilen ve uc ya da kanat olarak adlandırılan sınır bölgelerinde, atlarının ayaklarının ulaşabileceği yerlere kadar genişleme hakkı verilen Şadlar ile Çince’de uc kağanı olarak anılan ve yetki sahaları Şadlara göre daha da genişletilmiş olan hanedan üyeleri, uc açmada yani yeni topraklarla temas kurmada ve buraların ele geçirilmesinde önemli görevler (Togan vd., 2017: 251-252, 256-257) ifa etmişlerdir. Denilebilir ki ağırlıklı olarak hayvancılığa dayalı özgün bir iktisadi faaliyet türü olan konargöçer yaşam tarzı içerisinde Türkler, farklı seviyelerde siyasi teşekküller kurmak suretiyle adeta otlakları ve su kaynaklarını takip ederek yaşamış, farklı coğrafyaları ve milletleri tanımışlardır. Türklerin irili ufaklı siyasi yapılar oluşturarak varlıklarını yüzyıllar boyunca devam ettirdikleri saha; Kuzey Çin’den başlayarak Orta Asya, İran ve Anadolu’yu içine alan ve Avrupa’da Tuna dirseğine kadar uzanan geniş bir kuşaktır. Diğer milletlerin ülke sınırları, çoğunlukla belli ve değişmeyen sahalarda içerisinde kalmasına rağmen, çeşitli Türk bozkır toplulukları ve devletleri yüzyıllar boyunca yeni yurtlara, yeni iklim ve coğrafyalara ulaşma azmi ve gayesiyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Geniş coğrafyalara yayılmalarına rağmen bu toplulukların dil, töre ve gelenek gibi alanlarda bozkır yaşam şartlarına uygun bir biçimde, benzer bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Türk bozkır topluluklarından birisi herhangi bir bölgede siyasi üstünlüğünü kaybederken, diğer bir topluluk aynı anda iktidarını

güçlendirebilmiştir (Çandarlıoğlu, 2003 : 9,16).

Bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde varlıklarını sürdürmüş olmalarında, hiç şüphesiz onların konargöçer yaşamın bir gereği olan hayvancılık faaliyetleriyle yaşamlarını sürdürmelerinin ve kültürlerini mayaladıkları uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümul ve alp karakterli insan tipinin çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Konargöçerler ya da atlı göçebeler, uçsuz bucaksız bozkırlara özgü iktisadi, sosyal ve kültürel karakterle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girmişlerdir. Böylece, Türk bozkır toplulukları uçsuz bucaksız bozkırların uc bölgelerinde araba üzerinde kurulu hareketli evleri, hareketli şehirleri ve sürüleriyle (Roux, 2015 : 119-125) yerleşik milletlerle ilişki kurmuş, bu ilişki onların siyasi anlamda geniş coğrafyaları tanımalarının, buralara yayılmalarının ve hâkimiyet kurmalarının önünü açmıştır. Nitekim, bilindiği üzere Asya Hunlarında Tanhu unvanıyla Mete, Çin İmparatoruna; Avrupa Hun hükümdarı Atilla, Roma İmparatoruna ve Göktürkler'de ise İstemi Yabgu, Bizans imparatoruna yedi iklimin hakani olduklarını dile getirmekten geri durmamışlardır.

Anadolu'daki Türk siyasi coğrafyasında ise uç kelimesi, sınır anlamına gelmekte olup genellikle gayri müslim devletlerle olan sınır boylarını ifade etmek için kullanılmış ve zamanla kendine özgü bir siyasi ve kültürel oluşumu temsil eden farklı bir anlam kazanmıştır. Uc kelimesi, daha çok bir İslam devletiyle bir Hristiyan devleti arasında kalan geçiş bölgelerindeki, müstahkem şehir ve kalelerin bulunduğu uç bölgeleri ifade eden (Avcı, 2009 : 47) "sugür" ile yine sınır hattında müstakil bir yapıyı temsil eden askeri bölgeleri belirtmek için kullanılan "avâsım" geleneğinin bir olmuştur. Selçuklu döneminde uc kavramı içerisinde yürütülen siyasi ve askeri faaliyetler, özellikle İlhanlı baskısı nedeniyle Anadolu'ya gelen kalabalık Türkmen topluluklarının Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınır hattına yerleştirilmesiyle, zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ayrıca uc kelimesi 14. yüzyıl ortalarına ait İlhanlı mali kayıtlarında çoğul olarak "ucât" şeklinde ifade edilmiştir. Memlük kaynaklarında ise "sâhibü'l-ucât" şeklinde karşılık bulmaktadır (Emecen, 2012 : 38). Selçuklu Devleti tarafından uc bölgelerine, emir-i vilâyet-i uc unvanıyla bir genel vali ve kumandan tayin edildiği anlaşılmaktadır. Merkezi otoriteyi temsil eden bu büyük beyler, genellikle bu makamı irsi bir şekilde ellerinde tutmuşlardır. Bizans'a karşı uc (serhad) beyleri, en önemli sınır birliklerini kumanda etmişlerdir. Dolayısıyla, uc sınır bölgelerinin ana askeri kuvvetlerini, irsi olarak başa geçen beylerin kumandası altında bulunan Türkmen aşiretleri (etrâk-i uc) teşkil etmiştir (İnalçık, 2017 : 50). Osmanlı hanedanının mensubu olan aşiret ve Kayılar da Selçukluların ilk fütuhatını takip eden süreçte Anadolu'ya gelerek, özellikle sınırların uc sahalarına, uc (sancak) beyleri kumandasında yerleşmişlerdir (Köprülü, 1991 : 72).

1. Kâinat Anlayışının Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

İnsan zihnindeki kavramların, hayallerin ve isteklerin şuurlu ve sistemli ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan düşünce ikliminin temelinde dil, sanat ve kültür gibi birbirini tamamlayan beşeri faaliyetler bulunmaktadır (Eroğlu, 2021: 97). Dolayısıyla sosyal yaşamın sürdürüldüğü mekânları birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran ana etken fiziki uzaklıklar değil, toplumların belleklerinde oluşturdukları mekân algıları olmuştur. Bu bağlamda insanoğlu ile mekânlar arasında ontolojik anlamda bir bağ kurduğu için, toplumların düşünce dünyaları da onların düşünsel ve eylemsel dünyalarını yansıtmaktadır. Her toplum yaşadığı coğrafyanın kendisine kazandırdığı ruh haline göre kendi mekânını tasarlamıştır. Öyleyse toplumların mekân algıları, aynı zamanda zihin dünyalarının bir yansımasıdır. Bir diğer anlamda toplumsal değerler, fiziki mekânları, sosyal ve kültürel yaşamın birer parçası haline dönüştürmektedir. Dolayısıyla üzerinde yaşayan milletlerin kültürlerinden izler taşıyan coğrafi mekânlar, toplumların belleğinde derin izler bırakmıştır. Bu anlamda hareketli yaşam tarzı içerisinde uçsuz bucaksız bozkırlarda hüküm süren yaşam şartları, Türklerin duygularını, düşüncelerini ve mekân algılarını etkilemiştir. Onların sürekli olarak doğal bir ortam içerisinde iklim ve coğrafyaya uygun bir biçimde yer değiştirmeleri, onların zihin dünyasında geniş bir mekân algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu mekân algısının temelini ise Gök-Tanrı inancı oluşturmaktadır (Kuzey, 2019 : 208) .

Gök-Tanrı inancında, yeryüzü sadece yaşanan coğrafyayla sınırlı görülmemiş bilakis bütün evren bir bütün olarak algılanmıştır. Orhun Abideleri’nde geçtiği üzere, en üstte “Tanrı” ve onun altında “mavi bir gök”, en aşağıda ise “yağız-yer” arasında “kişi-oğlu”, yani insanoğlu yaratılmıştır. İnsanoğlunun üzerinde ise “tanrı tarafından kut verilmiş kağan” hüküm sürmekteydi. Dolayısıyla Türklerin çok erken çağlardan itibaren tek bir yaratıcıya inanmaları toplum hayatında olduğu gibi siyasi yaşamda da birlik, dirlik ve düzeni sağlama kabiliyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu sonuç, daha önce de ifade edildiği üzere, coğrafi amillerin insan psikolojisi üzerindeki etkisiyle, diğer bir ifadeyle bozkır insanının kâinatı algılayış biçimiyle ilgili olmuştur. Nitekim dünyayı, yani acunu bir bütün olarak yurt gören ve bunu gerçekleştirmeyi gaye edinen bir hükümdarlık anlayışının ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. Bu husus Bahaeddin Ögel tarafından şu şekilde izah (Ögel, 1988 : 698) edilmektedir: “Büyük ölçüde uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamlarını sürdüren konargöçerler ya da atlı göçebe Türkler, kendilerini yağız yer ile mavi gök arasında asılmış bir biçimde ve boşlukta yürür gibi düşünmüşlerdir. Onların zihnini meşgul eden ve kalbini dolduran tek şey, yaratıcı tanrının makamı olan ve gökyüzünü kaplayan sonsuz mavilikti. Sonsuzluğu ifade eden göğün mavi renkli tek kubbesi, onların fütuhata dair düşüncelerini birleştiren ve onları tek amaca yönelten önemli bir sebep olmuştur.”

Türk bozkır siyasi yaşamında, fütühatçı değerlerin oluşmasında, kozmik evren tasavvurlarının önemli bir etkisinin bulunduğu dair örneklere sıkça rastlanmaktadır. Oğuz Kağan'ın kendisini yedi iklimin imparatoru olarak görmesi ve bu geleneğin siyasi anlamda devamı olarak Hun imparatoru Mete ile Avrupa Hun hükümdarları Uldız ve Atilla'nın kendilerini yine yedi iklimin imparatoru olarak görmesi, yukarıda bahsi geçen Türklerin evren tasavvurunun bir sonucudur. Ayrıca bilinçaltını besleyen bu evren tasavvuru ışığında bakıldığında, Türklerde hâkimiyet anlayışının güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar, aşağıda üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu üzere, doğunun batıya üstün olduğu bir hiyerarşik düzen içerisinde şekillendiği görülmektedir. Bu politikanın siyasi hâkimiyet anlayışına etkisini göstermesi bakımından Uldız Han'ın Doğu Roma ile yapılan barış münasebetlerinde şartları kabul edilmediği takdirde güneşi göstererek "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri fethederim" sözleri (Ahmetbeyoğlu, 2018 : 135) önem arz etmektedir.

Denilebilir ki; binlerce kilometre genişlikte olan ve birbirini takip eden ufuk çizgilerinin kılavuzluğunda uzak ufuklara açılan uçsuz bucaksız bozkırlar, sonsuzluk duygusunun da etkisiyle, bozkır topluluklarını özellikle doğu-batı ekseninde yayılmaya ve hâkimiyet kurmaya teşvik etmiştir. Coğrafya ve iklim şartlarının etkisiyle hâkimiyetin genişleme sahası güneye inmekle birlikte, esas genişlemeye yönelik hareketliliğin doğu-batı istikametinde olmasından dolayı, Türk bozkır devlet anlayışında sağ-sol (doğu-batı) teşkilatlanması büyük bir önem taşımış, buralara tayin edilen idareciler (bilge eligler, şadlar vb.) çoğunlukla hanedan üyeleri arasından seçilmiştir. Asya Hun, Avrupa Hun ve Göktürklerde görüldüğü üzere, çoğunlukla veliaht gösterilen hanedan üyesinin yönetimine verilen ya da hakanın oturduğu yön olan doğu, batı yönüne nazaran daha üstün kabul edilmek suretiyle bu yön yüksek hâkimiyeti temsil etmiştir. Asya Hun Devleti'nde önemli kişilerin tayin edildiği sağda ve solda bulunan dört büyük makam "dört köşe" olarak tasavvur edilmiştir. Bunun dışında, tali derecedeki diğer makamlar ise "altı köşe" olarak tasavvur edilmiştir. Bu anlayışa göre gökyüzünün yeryüzündeki bütün varlıkları içine alması gibi, gök ile yer arasındaki insan cinsi üzerinde tahta çıkan Türk hakanı olan tanhu da "Tört bulunğ'un", yani bütün dünyanın hükümdarı olarak görülmüştür. Örneğin, temelde ikili olmakla birlikte dördü ve altılı yönler uygun bir biçimde oluşturulan teşkilatlanma anlayışı çerçevesinde, yeryüzüne nizam veren Gök-Tanrı'nın temsilcisi, yani kut verilmiş Hun tanhusu dünyayı idare etme gayesinde olmuştur. Esasında tanhu unvanı, eski Türkçe'deki "sonsuz genişlik, yücelik" anlamıyla bu düşüncenin hâkimiyet kavramı içerisinde anlam bulmuş halidir (Kafesoğlu, 1997 : 252-253). Öyleyse Asya Hun Devleti'nde görüldüğü üzere; sonsuz genişlik ve ululuk (yücelik) anlamına gelen tanhu unvanı, cihan hâkimiyeti çerçevesinde hakana verilmiş bir görevdi. İlahi menşeli olan bu görevin karşılığı olarak, ona Tanrı tarafından bahşedilen

yetenekler bulunmaktaydı. Bu yetenekler, siyasi iktidarın karşılığı olan kut; kismet, nasip ve payı ifade eden ülüg veya ülüş ile gücü temsil eden küç (güç) gibi üç temel amaca hizmet etmekteydi (Eroğlu, 2014 : 98). Böylece doğu-batı ile kuzey-güney ekseninde farklı coğrafyaları birbirine bağlayan bozkır geçiş koridorları üzerinden yürütülen uc açma faaliyetleri ve fütuhat politikaları beslenmiştir.

Diğer taraftan Kutadgu Bilig’de geçen “Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir, herkes benden nasibini alır.” (Yusuf Has Hacib, 2008 : 223,225) ifadesinden anlaşılacağı üzere hükümdar ile güneşin birbirleriyle özdeşleştirilmesi, tıpkı güneş gibi dünyayı da tek bir hükümdarın yönetmesi düşüncesini, yani cihan hâkimiyeti düşüncesinin mahiyetini ortaya koymaktadır. Burada güneş ile adil hükümdarın temsil ettiği ve uyguladığı kanun arasında dolaylı bir bağ kurulmak suretiyle, bu iki unsur arasında adalet (könilik), eşitlik (tüzlük), kişilik (insanlık) ve iyilik, faydalılık (uzluk) ilkeleri bakımından benzerlikler vurgulanmıştır. Nitekim güneşin ışığını ve ısısını yeryüzündeki canlı cansız bütün varlıklara eşit bir şekilde ulaştırdığı gibi, adil hükümdar da adil kanunlar yaparak bu kanunları halkına eşit bir şekilde uygulamalıdır. Böylece bir ülkede birçok olumsuz durum dahi olsa, bir adalet ve huzur ortamı sağlanmış olacaktır. Bu husus hiç şüphe yok ki geniş coğrafyalarda hüküm sürme ve bu coğrafyaları yönetme isteğiyle ilgili olmuş ve bu üniversal karakteri ihtiva eden adalet anlayışına dayalı olarak gerçekleşen fütuhat anlayışı aynı zamanda yabancı milletleri yönetime ısındırmıştır.

2. İklim ve Coğrafyanın Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

Üzerinde yaşanan coğrafyanın iklimsel ve topoğrafik yapısı; milletlerin karakterini, hayat tarzını, dünya görüşünü, sanat anlayışını ve geleneklerini belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu anlamda eski Türk bozkır yaşamında; yaylaklar ve kışlaklar arasında ortaya çıkan konargöçer yaşam şartları, yani konaklanan ve göçülen mekânlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, bozkır insanına geniş bir mekân algısı kazandırarak, onların zihinlerinde cihanşümul bir hâkimiyet düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu mekânlar bazen bir dağ silsilesi, bazen ise bir nehir veya bir göl, bazen de bir orman veya uçsuz bucaksız bir bozkır ya da bir vadi olmuştur. Bu coğrafi sahalar, mekân algısı bağlamında üzerinde yaşayan bozkır topluluklarına farklı coğrafyalara yayılmak için gerekli, geniş ufuklar kazandırmıştır (Kuzey, 2019 : 210). Bu bakımdan bozkır topluluklarının hareket kabiliyeti ile birlikte geniş coğrafyalara yayılma isteklerine zemin hazırlayan coğrafi ve iklimsel faktörler önem arz etmektedir. Nitekim uzak ufuklarda bulunan coğrafyalara açılan uçsuz bucaksız bozkırlardan oluşan bilinmezlik âlemi, hayatta kalma mücadelesiyle

birlikte zihinlerde sonsuzluk duygusu uyandırarak, bu toplulukların özellikle doğu-batı ekseninde sürekli bir hareketliliğin içerisine girmesine sebebiyet vermiştir. Böylece Merkezi Orta Asya'dan hareketle, batıda Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bozkır sahasında yaşayan insanların karakterleri, dar sınırlar içerisinde belli bir toprağa bağlı olarak yaşamayla değil, uçsuz bucaksız bozkırların onların uzak ufuklara doğru hareket etmeye yönelik istekleriyle beslenmiştir.

Bozkır coğrafyasının topoğrafik karakter bakımından kuzey-güney ve özellikle de doğu-batı yönlerde süreklilik arz etmesinin yanında, Türk bozkır topluluklarının birbirlerini takip ederek farklı yönlere yayılmalarını kolaylaştıran bir diğer ana sebep ise zorlu coğrafi şartların beslediği Türk maneviyatının sağlamlığı olmuştur. Nitekim bilinmeyen ufuklara doğru yayılma isteği, karşılaşılacak tehlikeleri göğüslemeye hazır olmak ve sürekli bir ölüm kalım mücadelesi içerisinde yaşamak her millet için tabii sayılan bir durum değildir. Gülçin Çandarlıoğlu'nun ifade ettiği üzere, tarih boyunca onların hareketli bir topluluk halinde yaşamalarını sağlayan bu zindeliğin etkisiyle elde edilen askeri zaferler, yeni siyasi hedeflere yol açmıştır. Böylece Türk bozkır toplulukları, geniş coğrafyalara yayılarak gittikleri her yeri kendi vatanları olarak görmüşlerdir.

Türklerin tarih sahnesine çıkışları, çeşitli milletlerle karışmaları ve tarihi sürece yön veren bir güç haline gelmelerinin, çoğunlukla göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tarihi süreç içerisinde belirli fasılalarla gerçekleşen göçlerin ortaya çıkardığı bütün olumsuz şartlara rağmen; Orta Asya menşeli bozkır toplulukları, zaman zaman yurtlarını terk ederek başka iklim ve coğrafyalara göç etmek suretiyle Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bu toplulukları göçte zorlayan şartların başlıca amilleri ise sosyal, iktisadi ve siyasi sebepler olarak görülse de yeni topraklar ele geçirme arzusu ve bunun doğal bir sonucu olarak yeni vatan arayışları da göçlerin sebepleri ve motivasyon kaynakları arasında bulunmaktadır. Atın süratiyle birlikte, biniciye sağladığı kendine güven duygusu, onların bu arzularını gerçekleştirmelerini sağlayan güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur (Koca, 2003 : 31).

Orta Asya menşeli göçlerin başlıca sebepleri, Orta Asya topraklarında ortaya çıkan kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığının ortaya çıkardığı iktisadi sıkıntılar olmuştur. Orta Asya bozkırlarında toprak yapısı, ırmak vadileri dışında tarım yapmaya elverişli değildir. Bu nedenle, aşırı nüfus artışına karşı son derece hassas bir iktisadi yapıya sahip olan Orta Asya'nın iç kesimleri; sert iklim bölgeleri, yüksek dağlar ve geniş çöllerin oluşturduğu ve yaşam kaynaklarının sınırlı olduğu coğrafi bir karaktere sahiptir (Frye, 2009 : 6,15). Bu karakterin bir sonucu olarak, bir yerde iktisadi kaynaklar yeterli gelmediğinde diğer komşu bir bölgeye göç edilmiştir. Türkler göç

etmek suretiyle yalnız farklı coğrafyalara değil, aynı zamanda iktisadi ve ticari bakımdan daha fazla imkâna sahip diğer Türk boylarının topraklarına da yönelmişlerdir. Böylece bir bozkır topluluğu bir başka topluluğu yerinden oynatarak, göçe mecbur etmiştir. Ağır baskılar altında kalan boylar ise bir başka boyun ya da yabancı bir devletin idaresine girerek bağımsızlıklarını kaybetmektense, yurtlarını terk ederek bağımsızlıklarını korumayı tercih etmişlerdir.

Yerleşik milletlerin aksine; konargöçer bozkır toplulukları, iktisadi açıdan kendi aile fertlerine yetecek bir toprak parçasıyla ilgilenmek yerine, yüz binlerce hayvanın otlatıldığı geniş otlakları düşünmek zorunda olmuştur. Böylece sürekli olarak yeni otlaklar bulmak için bir iklim ve coğrafyadan bir diğerine göç eden bozkır insanının yaşam tecrübesi artmıştır. Kalabalık sürüleri uzak mesafelerde bulunan otlaklara sevk etmek, hastalıklardan korunmak, su kaynakları için mücadele etmek ile hayvan sürülerinin ve sahiplerinin emniyetini sağlamak belli bir yaşam tecrübesi gerektiren işler olmuştur. Yerleşik kültürlerdeki hareketsiz ve sakin yaşam tarzına karşılık, bozkır kültüründe dinamik bir sosyal yaşam ortaya çıkmıştır. Yine yerleşik kültürlerdeki “aile içi ilişkiler ve haklar” yerine, bozkır insanı daha geniş bir çerçevede mücadelecı ve savaşçı karaktere sahip boy üyelerinin bir arada huzur içerisinde yaşayabilmeleri için karşılıklı saygı, sevgi ve anlayış içerisinde bir hak ve adalet düzenine inanmıştır. Bu inancın bir sonucu olarak, hukuki bir nizamı ifade eden siyasi teşekküller ve devletler ortaya çıkmıştır (Çandarlıoğlu, 2003 : 92). Hülâsa özel mülkiyetin çoğunlukla boy seviyesinde kalması, yerleşikler üzerinde hâkimiyet kurmak suretiyle sürekli genişlemeye neden olmuş ve ele geçirilen yeni otlakların belli bir oruna göre bağlı boylara dağıtılması, bu boyları merkezi otoriteye boyun eğme yönünde teşvik etmiş, aynı zamanda boy beyinin, boyu ilgilendiren hususlarda merkeze katı bir bağlılığı olmadan, inisiyatif alarak hareket etmesine olanak sağlamıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, çöl iklimi yerine yaylak kışlak hayatına uygun bozkırlarda yaşama isteğinde olan Türklerin, çevre bölgelere yayılmaları esnasında, bozkır coğrafi ve iktisadi şartlarına uygun olmayan veya konargöçer yaşam imkânının zayıfladığı coğrafi sınırlarda durakladıkları; bataklık sahalara, çok sıcak ve nemli bölgelere çok girmedikleri görülmektedir. Kendi hayat tarzlarına uygun olmayan coğrafyalara nüfuz etmiş Türk zümrelerinin ise buralarda fazla barınmadıkları için çoğunlukla kimliklerini kaybetmiş olmaları dikkat çekicidir. Çin’de Tabgaçlar, Balkanlar’da Bulgarlar ve Kuzey Hindistan’da çeşitli Türk devletlerinin düştüğü durum buna örnek olarak verilebilir. Bu bakımdan Türklerin irili ufaklı siyasi teşekküller vücuda getirerek mevcudiyetlerini devam ettirdikleri saha, çoğunlukla Kuzey Çin’den başlayarak, bütün Orta Asya, İran ve Anadolu’yu içine alarak Avrupa’da Tuna dirseğine kadar uzanan geniş coğrafi kuşak olmuştur (Kafesoğlu, 1997 : 57). Hunlardan itibaren Merkezi Orta

Asya'da kurulan Türk bozkır devletlerine başkentlik yapan ve Çin'i büyük Gobi Çölü'nden ayıran Ötüken Bölgesi ise doğuya, batıya ve kuzeye giden yolların kesiştiği bir bölge idi. Ayrıca Ötüken ve Altay Dağları'nın güney uçları ise bu çölün içerisine doğru uzanmaktaydı. Bu dağlar Orta Asya'dan Çin'e geçmek için adeta bir sıçrama tahtası vazifesi görmekteydi (Ögel, 1988 : 668).

Yukarıda kısaca değinildiği üzere, Doğu-batı yönünde yaklaşık 6000-7000 km'lik bir mesafe boyunca benzer iklim ve coğrafi özelliklere sahip olan ve Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bozkır koridorunda hareket eden Türk bozkır toplulukları, Orta Asya'nın en doğusundan Avrupa'nın içlerine kadar rahatça hareket edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla göç güzergâhları içerisinde, Karadeniz'in kuzeyi boyunca Orta Avrupa'ya uzanan bozkır sahası, son derece önemli bir konumda olmuştur. Göçebe unsurları engelleyebilecek güçte siyasi bir gücün bulunmaması, göçebe yaşam tarzına imkân veren bozkırlar, kürk ticareti için elzem orman kuşağı ve Karadeniz limanlarının ticaret potansiyeli gibi etkenler bu bölgenin cazibesini artırmıştır. Buraya gelen topluluklar çoğu zaman devlet kurma ihtiyacı dahi duymamışlardır. Çoğunlukla siyasi bakımdan hâkimiyet isteklerinin ve ekonomik olanaksızlıkların tetiklediği, boylar arasındaki mücadeleler ya da Çin'le yapılan mücadelelerden uzaklaşmaya çalışan nüfus kütleleri, Orta Asya bozkırlarının devamı konumunda olan günümüz Ukrayna toprakları merkez olmak üzere, Doğu Avrupa bozkırlarına doğru harekete geçmiştir (Eroğlu, 2016b : 345). Karpat Dağları'nı Orta Avrupa ile Balkanlara bağlayan ve Tuna Nehri boyunca uzanan Demirkapı Geçidi adlandırmasında görüldüğü üzere; Türk kültüründe doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan ve Demirkapı adıyla anılan¹ doğal geçitler, kavimler kapısı olarak anılmıştır.

Kuzeyde Tuva ve Hakasya gibi nispeten sert iklim özelliklerine sahip Orta Asya coğrafyası; güneyde kalabalık bir nüfus ve yeterli iktisadi kaynağa sahip olan Çin toprakları ile yüksek dağlar ve geniş çöllerin oluşturduğu doğal engellerle çevrelenen İran coğrafyasıyla komşudur. Bu nedenle, Orta Asya'nın iç kısımlarından itilen toplulukların doğal çıkış güzergâhlarından en önemlisi, İdil ve Yayık nehirleri üzerinden Doğu Avrupa'ya doğru olmuştur. Yukarıda değinildiği üzere siyasi ve ticari anlamda uygun şartlarla birlikte, topraklarının daha verimli olması gibi nedenler Doğu Avrupa coğrafyasının cazibesini artırmıştır. Türk bozkır toplulukları, İskitlerden itibaren, Doğu Avrupa'ya, özellikle de günümüzdeki Ukrayna topraklarına ulaşanlardan iyi haberler aldıklarından dolayı, bu yöne doğru göç hareketlerini uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Bu anlamda Türk kozmolojik tasavvurunda 1 Ergenekon Destanı'nda geçtiği üzere; geçit vermez dağlarla çevrili Ergenekon Vadisi'nden büyük bir ateş yakarak, dağda bulunan demir madeninin eritilmesiyle bir kapı açarak esareten kurtulan ve özgürlüğe kavuşan bir Türk topluluğunun anlatısına izafeten olmalı, Türkler Tuna boyunca uzanan ve Doğu Avrupa'yı Orta Avrupa'ya bağlayan geçit ile birlikte, Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan ve Derbent olarak da anılan geçide ve yine Orta Asya'yı Buhara ve Semerkant üzerinden Belh'e bağlayan yol üzerindeki geçide Demirkapı adı verilmiştir.

batının ak kelimesiyle ifade edilmesi ile Doğu Avrupa'ya ulaşan topluluk ya da boylardan iyi haber alınması arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Nitekim kozmolojiye göre ak, iyiliğin rengi olmuştur. Doğu-batı ekseninde uzanan coğrafi yapının bu hareketliliğe izin vermesinin yanında, Herodot'un tahıl ambarı olarak ifade ettiği günümüz Ukrayna toprakları ve Karpat Dağları merkez olmak üzere, Doğu Avrupa'daki ekonomik kaynakların çeşitliliği ve bölgenin hayvancılık için gerekli bitki çeşitliliği yönünden zengin olması, batı istikametini Türkler için cazip hale getiren amillerden olmuştur.

İskit döneminden (M.Ö. 8. yüzyıl) itibaren, hareketli yaşam tarzının etkisiyle siyasi teşekküller kurarak yaşadıkları toprakları terk edebilme iradesi gösteren Türk bozkır topluluklarının hamiliğinde geniş coğrafyaların birbirine bağlanması (Khazanov, 2015 : 328) farklı milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulmasına ve ticari faaliyetlerin sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya yapılan göçlerin gerçekleştiği ve aynı zamanda ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar boyunca uzanan koridor, Doğu Avrupa ile Orta Asya'yı kültürel anlamda birbirine bağlamıştır. Öyle ki Sarı Irmak'ın büyük kıvrımından Macaristan Ovası'na kadar uzanan bozkırlarda kendini gösteren hayvan üslubunun baskın olduğu sanat anlayışı çeşitli tarzlarda icra edilmekle birlikte, bu sanat anlayışı içerisindeki benzerliklerin (Roux, 2015 : 52) coğrafyanın genişliğine rağmen korunması, dikkat çekici boyutlardadır. Bu durum, Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan coğrafyada ortaya çıkarılan binlerce kurganda ele geçen ve hayvan üslubuyla süslenmiş eserlerde açıkça görülmektedir. Ancak yaşam tarzının getirdiği hareketlilik ve savaşçı karakterin, zaman içerisinde geniş sahalara yayılmanın etkisiyle ortaya çıkan kültürel kopmaya bağlı olarak arttığı ve böylece Orta Asya menşeli bozkır topluluklarının hâkimiyet alanlarının daraldığı, hatta takip eden süreçte bazı bozkır topluluklarına ait kültürel karakterin büyük oranda kaybolduğuna tanık olunmaktadır. Bozkır iklim ve coğrafyasına özgü atlı göçebe kültürel yapının karakterini kaybetmesini, Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları adlı eserinde şu sözlerle ifade etmektedir: “Kökleri Orta Asya'da dalları ise Güney Rusya'ya uzanan büyük bir ağaç gövdesinin sararıp dökülen yaprakları gibi, zamanla geniş bir coğrafyaya dağılarak büyük ölçüde kimliklerini kaybetmişlerdir.”

Öte yandan Asya Hunlarına karşı başlangıçta savunmada kalan Çin'in, İmparator Wu döneminden (M.Ö. 2. yüzyıl) itibaren, İpek Yolu ticaretinden daha fazla pay almak için Türk devletlerine karşı sistemli bir saldırıya geçtiği görülmektedir. Bu anlamda Hunlarla giriştikleri mücadele sonucunda, kendileri için önem arz eden Kansu ve Ordos gibi İpek Yolu'nun çıkış noktalarını geri almışlardır. İmparatorun bundan sonraki hedefi Hun kontrolünde bulunan Çin'in batısında kalan ticari bölgeler olmuş, ancak bu hedefin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Çin belgelerinde “Hsi-yü” adı verilen Çin'in batısı genel olarak, iki kısma

ayrılarak bir tasnif yapılmıştır. Bunlardan birincisi, Çin'in batısında Kansu'dan başlayarak Tanrı Dağları, Pamir ve Tarım Havzası'na kadar uzanan bir sahadır ki burası Hun Devleti'nin sağ kanadını oluşturmaktadır. İkincisi ise Asya'nın iç kısımlarıyla Karadeniz'in kuzeyi, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyini içine alan, çok daha geniş bir sahadır (Eroğlu, 2014 : 159-160). Bu geniş saha üzerinde bulunan yerleşik milletlerle olan ticari ilişkilerin sürekli olarak himaye edilmesi, Hunlardan itibaren merkezi bir teşkilatlanmaya sahip Türk bozkır devletlerini farklı milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim içerisine girmeye teşvik etmiştir.

Coğrafi amillerin uc açma faaliyetlerine etkisini ortaya koyması bakımından, Selçukluların Anadolu'da batı bölgeleri ve deniz sahillerindeki uc faaliyetleri de dikkat çekicidir. Selçuklular döneminde Anadolu'da şehir hayatının ortaya çıkışı, başlangıçta Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da gerçekleşmiş, Batı Anadolu'da ise daha sonra görünür olmaya başlamıştır. Bu nedenle 14. yüzyıla kadar Batı Anadolu'da, Orta Anadolu'nun büyük şehirleriyle mukayese olunacak merkezler ortaya çıkmamıştır. Yine Akdeniz ve Karadeniz'deki en önemli sahil şehirleri de, siyasi ve iktisadi sebeplerden dolayı, iç bölgelerdeki merkezlerle rekabet edecek derecede bir varlık göstermemiştir. Çünkü, henüz büyük deniz kuvvetlerine sahip olmayan Selçuklu Devleti için Sinop ve Antalya gibi deniz limanları daima yabancı deniz güçlerinin saldırısına uğramıştır. Böylece güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmadan, sahil uc bölgelerinde bir ticaret şehrinin inkişaf etmesi güç hale gelmiştir. Bu nedenle, ancak Dar'ül eman unvanıyla anılan sahil uc kenti Alaiye (Alanya) gibi, tahkimatlı bir kale (Özcan, 2017 : 143) tarafından güvenliği sağlanan müstahkem bir liman ticari alışveriş yapılan bir pazar konumuna yükselmiştir. Diğer taraftan Akdeniz'de küçük Ermenistan'ın Yumurtalık (Ayas) Limanı, Karadeniz'de Trabzon Rum Devleti'nin himayesinde bulunan ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret ana yollarının sona erdiği, Trabzon Limanı gibi büyük ticaret merkezleri bulunmaktaydı. Sadece transit karakterli ticari faaliyetler için değil, aynı zamanda Anadolu'nun dış ticari faaliyetleri için de bu limanların önemi Selçuklu limanlarından daha büyüktü. Bununla birlikte Anadolu coğrafyasında karadan kervan yollarıyla yapılan doğu ticaretinin oldukça önemli olduğu bu dönemde, Sivas gibi, kara ticaretine merkezlik eden şehirlerin geliştiği görülmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bütün bu coğrafi ve askeri şartların doğal bir sonucu olarak, 14. yüzyılda Akdeniz ve Ege kıyılarında önemli deniz kuvvetlerine sahip beylikler ortaya çıktıktan sonra ancak deniz ticaretine uygun uc kentlerde şehir hayatı gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla başlangıçta beyliklerin siyasi olarak önemli gördükleri şehirlerin deniz kıyılarında değil, iç kısımlarda geliştiği görülmektedir. Bu nedenle Batı Anadolu'da şehir hayatı ancak 14. yüzyılda belirgin bir biçimde görülmeye başlamıştır (Köprülü, 1991: 58-59).

3. Yaşam Biçiminin Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

M.Ö. 4.binyıldan itibaren, genel itibariyle kuraklığın hükümsürdüğü Orta Asya coğrafyasında, iklimsel değişiklikler sebebiyle, hayvanların ehlileştirilmesine dayanan yaşam biçimi tarım faaliyetlerinden daha etkili olmaya başlamıştır. Konargöçer yaşam olarak tabir edilen bu yaşam biçimine dayalı bozkır kültürünün ortaya çıkmasında ve buna bağlı olarak göç faaliyetlerinin belirginleşmesinde; iklim değişikliğiyle birlikte nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu gelişmelerin en önemlilerinden birisi olan at yetiştiriciliği, at biniciliği ve tekerlek kullanımı; M.Ö.4000-2000 yılları arasında Merkezi Orta Asya bozkırlarında sürdürülen sosyal ve siyasal yaşamda yeni bir dönemi başlatmıştır. Böylece, belirgin bir biçimde ortaya çıkan konargöçer yaşam biçiminin olgunlaştığı M.Ö. 1. binyılda atlı göçebe bozkır toplulukları tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren arkeolojik kaynaklarla birlikte Herodot'un Historia adlı eseri gibi yazılı kaynaklarda da onlardan söz edilmeye başlanmıştır. Batı yönünde, günümüzdeki Moğolistan'dan Tuna'ya, güneyde ise İran'a uzanan oldukça geniş bir alana yayılan ve özgün bir siyasi ve askeri teşkilatlanması olan bu kültür, uçsuz bucaksız bozkırlarda yarı göçebe bir yaşam tarzı ile birlikte uzak mesafelere göçü de mümkün kılan bir karaktere sahiptir (Findley, 2012 : 38-39).

Esasen hayvanların ehlileştirilmesine dayalı olarak ortaya çıkan atlı göçebe ya da konargöçer yaşamın izleri, Türk bozkır kültürünün mayalandığı Afenesyovo (M.Ö. 3000-1700) ve Andronovo (M.Ö. 1700-1200) kültürlerinde belirgin bir biçimde takip edilebilmekle birlikte, bu yaşam tarzı Karasuk Kültürü'nde (M.Ö. 1200-700) ideal seviyeye ulaşmıştır. Atın ehlileştirilmesi, at biniciliği ve tekerleğin yaygın olarak kullanılması sonucunda dört tekerlekli ve üstü kapalı arabaların kullanımı, ayrıca hayvanların sütünden, yününden ve taşıma gücünden yararlanmak için geliştirilen teknikler, bozkır insanının fiziki çevreye uyumunu ve farklı kültürlerle iletişimini kolaylaştırmıştır. Bu süreç içerisinde koyunun, kurak bozkır bölgelerini ekonomik bakımdan verimli hale getirmekte çok önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Öyle ki koyun diğer hayvanlardan daha fazla gıda, konut ve giyim gibi alanlardaki ihtiyaçlara yönelik olanaklar sağlanmış, ayrıca bu hayvan cinsinden yakıt için gübre elde edilmiştir (Lattimore, 1962 : 74-75 ; Salman, 2011 : 8,10 ; Dvornichenko, 1995 : 101).

Bozkır coğrafyasındaki toplulukların, M.Ö. 1. bin yıl içerisinde, uçsuz bucaksız bozkırların çok sayıda at yetiştirmeye uygun yapısının (Roux, 2015 : 121) bir sonucu olarak, attan yaygın olarak faydalanmaya başlamalarının yanında metal işleyiciliğinde de yüksek düzeyde teknik kullanmaları ve özellikle demirin yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla (Koca, 2003 : 14), bozkır devletleri töre kuralları etrafında sosyal ve siyasi anlamda teşkilatlanmalarını tamamlayarak, at ve demir unsurunun da etkisiyle çevredeki yerleşik kültürler üzerinde baskı

oluşturmaya başlamıştır.

Erken dönemlerden itibaren at koşum takımlarının kullanılması da yerleşik milletler üzerinde askeri anlamda baskı oluşturmada önemli bir etken olmuştur. Öyle ki Çinliler gibi Romalılar, Hunların etkisiyle ağırlıklı olarak piyadelerden oluşan ordularını ok ve yay gibi savaş araçlarıyla donatarak, süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Bu yeni oluşturulan süvari birlikleri, onların saldırı ve savunma kabiliyetlerini geliştirmiştir. Romalıların, Hun süvarileriyle ilk karşılaştıklarında sırrını çözemedikleri at ile binici arasındaki uyumun nedeni, arkeolojik buluntuların ortaya koyduğu üzere, at üzerinde süvariye güvenli hareket kabiliyeti sağlayan başlıklı eyerler olmuştur. Öyle ki eyer takımlarıyla birlikte, üzeninin de yardımıyla büyük bir güvenle ata binen Hunlar, hızlı manevra yapabilme kabiliyetinin bir sonucu olarak düşman kuvvetlerine karşı büyük başarılar elde etmişlerdir (Strategikon, 2010 : 155-157 ; Ahmetbeyoğlu, 2001 : 41-42 ; Gömeç, 2016 : 822). Ayrıca bozkıra özgü bir hayvan türü olan bozkır atı (przewalski), bozkırın ona sunduğu yiyecek miktarına kanaat ederek hayatını idame ettirebileceği gibi, zor arazi şartlarında uzun mesafeler katedebilme yeteneğine de sahipti (Bökönyi, 1994 : 25). Bu dayanıklı, çirkin ve tüylü at ırkı, diğer at türlerine göre daha küçük olmakla birlikte fiziki yönden daha güçlü atlardı. Açlığa, susuzluğa ve soğuğa karşı dayanıklı olan bu hayvanlar, kar altında dahi yiyecek bularak, hayatlarını idame ettirme kabiliyetine sahip idiler.

Coğrafi mekânlar arasında gidiş ve geliş ifade eden konargöçer yaşam döngüsü içerisinde, bozkır topluluklarının dünyayı algılama biçimlerinin ve birtakım ihtiyaçlarına çözüm üretme çabalarının, bu hareketli yaşam tarzına uygun bir şekilde yön bulma yeteneklerini de geliştirdiği görülmektedir. Nitekim konargöçerler, uçsuz bucaksız bozkırlarda rahat hareket etmek için iyi bir yön bilgisine sahip olmuşlardır. Bu bağlamda dönmek ya da dönmek üzere yapılan göçlerin yoğun yaşandığı uçsuz bucaksız bozkırlarda, yolculukların düzenli gerçekleştirilmesi için farklı yönler farklı renklerle sembolleştirilerek, arazide yön bulma kabiliyeti geliştirilmiştir. Türk bozkır kültüründe en erken dönemlerden itibaren kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkler ana renk olarak görülmüş olmakla birlikte bu renklerden her birisi dünyanın merkezi ile dört ana yönü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sembolleştirmeye göre merkez, sarı; batı, ak; güney, kırmızı(al) ve kuzey ise kara renkle ifade edilmiştir. Doğu yön ise yeşil ya da gök renklerde ifade bulmuştur (Eroğlu, 2021: 99). Ayrıca at rotalarını belirlemek amacıyla arazi topoğrafyasına uygun bir biçimde tasarlanan anıtların² yanında, geyik ve kurt gibi içgüdüsel 2 Arzhan 2 ve Ulug-Horum anıtlarında görüldüğü üzere, Türkler bazı anıtlar üzerine coğrafi yönleri işaretleyerek yön tespit etmek suretiyle at rotalarını, diğer bir ifadeyle ulaşım güzergâhlarını belirlemişlerdir. Bu bakımdan Sayan-Altay bölgesinin en görkemli anıtı olan Arzhan Anıtı, eski Orta Asya topluluklarının hareketli yaşamını ifade eden bir model olması bakımından önem arz etmektedir. M.Ö. 808'de; Turan Uyuk Vadisi'nin batı-doğu eksenine konumlandırılmış bu eski anıt, coğrafi ve astronomik özelliklere uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla Arzhan 2 anıtında görüldüğü üzere, konar göçer yaşamın belirgin

olarak yön bulma yetenekleri güçlü hayvanlarla özdeşlik kurulması, bu hayvanların sanatta ve mitolojide kendilerine yer edinmeleri sonucunu doğurmuştur.

Batı-doğu ve kuzey-güney yönlerde geniş bir coğrafyaya yayılan konargöçerlerin, bu yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal ve siyasi yaşamlarını da göz ardı etmek de mümkün değildir. Ekonomik faaliyetleri hayvancılığa dayanan konargöçerler; çadır altında yaşamış, yazın sürüleri ile birlikte sulak ve bol otlaklara sahip sahaları, kışın ise kuytu (koy/kuy) ve çoğunlukla dağların güney yamaçlarını, derin nehir vadilerini ve ormanlık sahaları (Koca, 2003: 19) mesken tutmuşlardır. Her boy veya kabilenin, kışın alçak yerlerde ve yazın ise yüksek yerlerde kendilerine ait “atadan kalma” yurtları olmuştur. Her bir boyun sahip olduğu yurdun sınırını diğer boylara ait yurtların sınırları belirlemiştir. Bu suretle bütün kışlak ve yaylaklar, boylar arasında taksim edilerek her kabile ya da boyun sosyal yaşamı içerisinde boy beyi etkili bir konuma yükselmiştir (Turan, 2015 : 136). Atlı göçebelerin hayvancılıkta uzmanlaşmalarına ve atı etkin bir şekilde kullanmaya başlamalarına bağlı olarak hareket kabiliyetlerinin artmasının yanında, buldukları coğrafyaların dışına göç etmeye istekli karakterleri, yeni yurtlar edinmelerinde önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle eski milletlerarası ticaret yollarının ya konargöçerler tarafından bizzat kullanılmaları ya da onların katkılarıyla bu yolların yoğun bir şekilde kullanılmaları için şartların uygun hale getirilmesi tesadüf değildir (Khazanov, 2015: 328).

Siyasi hâkimiyet kurmak amacıyla yapılan göç hareketleri değerlendirildiğinde, milattan önceki dönemlerde, Türk topluluklarının İran coğrafyası üzerinden Mezopotamya’ya inmiş olmaları mümkün görünmektedir. Bu anlamda Sümerlerin menşei meselesi çözülememiş, Orta Asya menşeli Türk topluluklarının bir parçası oldukları henüz bilim dünyasınca kesin olarak kabul edilmemiş olsa da onların dilleri, Sami ve Hind-Avrupa kökenine dâhil olmayıp, Türkçe’nin de içinde bulunduğu “bitişken” gruba dâhildir. Milattan sonraki dönemlerde gerçekleşen Türk göçlerine katılan toplulukların adları ve göç ettikleri tarihler hakkında ise elimizde daha kesin bilgiler mevcuttur. Örneğin Herodot’un bildirdiğine göre, M.Ö. 8. yüzyılda meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık, Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara uzanan sahada güçlü bir nüfus baskısına sebep olmuş, doğu bozkırlarında yaşamlarını sürdüren atlı göçebeler Çin’in kuzeybatı sınırlarına doğru kaymışlardır. Bu hareketlilik sonucu boyların doğudan batıya doğru birbirlerini sıkıştırmalarıyla, M.Ö. 8. yüzyılda İskitlerin tarih sahnesine çıkarak, kendileri gibi atlı göçebe olan Kimmerlerin yaşadıkları topraklara yayıldıkları kabul edilmektedir. Yine Hunlar, Orhun Bölgesi’nden Güney Kazakistan bozkırlarına 1.

bir biçimde ortaya çıkmasıyla birlikte, anıtların yüklendiği işlevlerinden birisi de at rotalarının (güzergâhlarının) belirlenmesi olmuştur. Tuva’nın güneyindeki Saglu yerleşim yerinin yakınlıklarına konumlandırılan ve M.Ö. 8-7. yüzyıla tarihlenecek Ulug-Horum Anıtı’nın da böyle bir işlevi bulunmaktadır (Marsadolov, 2002; 526-527 ; Chugunov vd., 2004: 5).

yüzyıl sonlarıyla 2. yüzyıl ortalarında, takip eden süreçte Avrupa'ya 4. yüzyılın son çeyreğinde; ayrıca Uar-hun'lar (Ak Hun-Eftalitler),³ Afganistan ve kuzey Hindistan'a 4. yüzyılın ortalarında; Ogurlar güney batı Sibiry'a'dan Güney Rusya'ya 5. yüzyılın ikinci yarısında; Sabarlar, Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara 5. yüzyılın ikinci yarısında; Avarlar, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından Avrupa'ya 6. yüzyıl ortalarında; Bulgarlar, Balkanlar ve Volga Nehri kıyılarına 7. yüzyılın ikinci yarısında; Oğuzlar Orhun Bölgesi'nden Seyhun Nehri boylarına 10. yüzyılda ve sonrasında 11. yüzyılda Horasan üzerinden Anadolu'ya; Peçenek, Kuman ve Uzlardan (Oğuzlar) bir kol ise Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara 9-11. yüzyıllar arasında göç etmişlerdir. Bunlardan özellikle Hun göçleri ve daha sonraki tarihi süreçte gerçekleşen Oğuz göçleri, uzun mesafeler katedilmek suretiyle gerçekleşmiş ve bu durum çok önemli tarihi sonuçlar doğurmuştur (Kafesoğlu, 1997 : 53-54 ; Herodotos, IV, 11).

En erken dönemlerde vuku bulan göçler ele alındığında, ilk kez İskit topluluklarının otlak yeri sıkıntısı nedeniyle Orta Asya steplerinde Massagetlerin kendilerini sıkıştırması sonucu Kırım'a ulaştıklarından ve Kimmerleri yurtlarından sürdüklerinden (Durmuş, 2015 : 94-95) yukarıda bahsetmiştik. Böylece Orta Asya atlı göçebe toplulukları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar boyunca ilerleyerek, yukarıda da değindiğimiz üzere, günümüz Ukrayna coğrafyasında M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren İskitler ile birlikte güçlü bir nüfus baskısı oluşturmaya başlamışlardır. M.S. 1. yüzyıldan itibaren de, yine Güney Rusya bozkır sahasına doğru Orta Asya merkezli belirgin bir nüfus baskısının arttığı görülmektedir. Bu baskıya sebep olan göç hareketi ise Asya Hunlarının ikiye bölünerek, bunlardan Çi-çi Han taraftarlarının Çin esaretinde kalmak yerine, özgürlük tutkusuyla batıya İdil boylarına doğru göç etmeye başlamasıyla ivme kazanmış ve bunu takiben yaklaşık 150-200 yıllık süreçte, yine aynı sebepten dolayı geride kalan Hun boylarından bir kısmının da bölgeye göç ederek bu kütleye katılmasıyla gerçekleşmiştir (Ögel, 1988 : 228-229). Dolayısıyla M.Ö. 8. yüzyıldan M.Ö. 2. yüzyıla kadar İskit hâkimiyetinde kalan Karadeniz'in güneyindeki bozkır sahasında M.S. 4. yüzyılın sonu, M.S. 5. yüzyılın başlarında ise güçlü bir Hun varlığından söz edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, Hun boylarının İdil Nehri sahasına yaklaşık iki yüzyıl devam eden göç hareketi, Orta Asya'nın doğu bozkırlarından batı bozkırlarına doğru yüzyıllarca devam eden nüfus hareketliliğini daha da arttırmış ve Avrupa Hunları gibi engel olunması güç, dinamik bir nüfus potansiyeline sahip siyasi gücün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dinamik nüfus yoğunluğuna bağlı olarak, Hun siyasi gücünün batıya doğru kaymaya başlaması neticesinde, Hun hâkimiyet sahası Doğu Avrupa'dan Tuna

³ Bu hareketlilik, 350'lerde Altaylar Bölgesi'nden batıya doğru gerçekleşen büyük bir göç hareketidir. Orta Asya'da Hunlardan sonra güç kazanan Sienpilerin yerine kurulan büyük Juan-juan Devleti'nde Uar ve Hun adıyla anılan topluluklar, 350'lerde bilinmeyen bir sebeple bu devletten ayrılmak suretiyle Güney Kazakistan bozkırlarına ulaşarak, buradaki eski Hun topluluklarını (Avrupa Hunları) İdil'e (Volga) doğru sürdükten sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan Bölgesi'ne ulaşmışlardır (Kafesoğlu, 1997: 86).

Nehri boylarına ve buradan Karpatların ötesine geçerek Macaristan’a kadar genişlemiştir. Hunların Doğu Avrupa topraklarında ilerlemeleri esnasında, onlardan kaçan Got toplulukları tarafından başlatılan ve Kavimler Göçü adıyla anılan göç hareketliliğinin etkileri ise İspanya’ya kadar ulaşmış ve bu göç hareketliliği Avrupa’nın etnik yapısında büyük değişiklikler meydana (Kafesoğlu, 1997: 72 ; Maenchen-Helfen, 1973 : 470) getirmiştir.

Merkezi Orta Asya’dan Doğu Avrupa bozkır sahasına ve buradan Avrupa içlerine doğru uc açan diğer birtakım yoğun nüfus hareketine ise Çu-Talas Havzası’ndan İdil boylarına uzanan sahada ortaya çıkan siyasi çekişmeler neden olmuştur. Bu hareketin neticesinde 9-12. yüzyıllar arasında Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kuman hâkimiyet sahası, Çu Talas Havzası’ndan Doğu Avrupa’ya doğru kaymış ve böylece Türk hâkimiyet sahası Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırları aşarak Tuna Havzası’na ve Balkanlara ulaşmıştır. Bu hareketliliğe katılan boylar; Slavlar, Macarlar ve Ruslar başta olmak üzere birçok millet ile ilişki içerisine girmiş, ayrıca Akdes Nimet Kurat’ın ifade ettiği üzere Karadeniz’in kuzeyinde kalan bozkır sahası birbiri ardından gelen Türk topluluklarının yurdu olmuş ve İdil boyu ile Tuna Nehri arasındaki bu bölge Rusların bir güç olarak ortaya çıktığı 18. yüzyıl sonuna kadar Türk siyasi hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır. Siyasi ilişki ve mücadelelerle birlikte Karadeniz’in kuzeyi boyunca uzanan bozkır koridoru üzerinde gerçekleşen ticari faaliyetlerin de bu geniş saha içerisinde, atlı göçebelere farklı milletlerle temas kurmada önemli fırsatlar sunduğu söylenebilir. Hülasa iktisadi olanaksızlıklar ve siyasi çekişmeler nedeniyle Avrupa içlerine yönelen fütuhât hareketlerinin en erken dönemlerden itibaren ortaya çıkmasında, özgürlüğe tutku ve yeni vatan bulma gayretleri önemli bir rol oynamıştır.

Türkbozkırtopluluklarının farklı coğrafyalar yayılma faaliyetlerinin bir diğer şekli ise kalabalık boylara mensup bazı grupların, ailelerin ya da sağlam fiziki yapıya sahip gençlerin yabancı devletlerin askeri kıtalarında görev almaları sonucu gerçekleşmiştir. Bozkır iklim ve coğrafyasının sunduğu zorlu yaşam şartları içerisinde disiplinli bir biçimde yetişen bozkır insanının, bu zorlu coğrafi şartların bir gereği olarak savaşçı ve mücadeleci bir ruh yapısına sahip olmalarıyla birlikte haksever, iyi ve adil bir karaktere sahip olmaları da bu duruma zemin hazırlamıştır. Bu özellikleriyle, hizmet ettikleri devletler içerisinde zaman zaman başarılar elde ederek askeri ve siyasi yaşama hâkim olmuşlardır. Mısır’da hüküm süren Memlûklerde görüldüğü üzere, bazen devlet dahi kurmuşlardır (Çandarlıoğlu, 2003 : 13-14).

Hâkimiyet kurmak amacıyla yapılan göç hareketleri, aynı zamanda çeşitli coğrafyalarda Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlerle temas kurma sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan ele alınacak olursa; Tuna Bulgarlarının Tuna’nın güneyine inmeleriyle,

onların Slav kitlelerine karışmak suretiyle Hristiyanlaşmaları ve günümüzdeki Bulgar milletinin ortaya çıkışı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bundan daha erken tarihi süreçte ise Slavların; Balkanlar ve Bohemya'ya yerleşmelerinin, ilk siyasi teşkilatlarını kurmalarının ve hatta etnik yapılarının şekillenmesinin, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını takiben Tuna'nın güneyine inme başarısı gösteren Avarların himayesinde⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yine bilindiği üzere, doğudan gelen Peçenek göçünün neden olduğu baskılara karşı koyamayan Macarlar da batıya, Etelközü adı verdikleri yurtlarına doğru kaymışlardır. Takip eden süreçte bu hareketlilik Avrupa içlerine yönelerek, bir anlamda Macarların günümüzdeki yurtlarına, yani Macar Ovasına yerleşmelerine ve 10. yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlaşmalarına neden olan bir sonuç doğurmuştur. Diğer taraftan 10. yüzyılda Peçenekler ve onların ardından bölgeye ulaşan Kumanlara ait kalabalık zümrelerin Macaristan'a ulaşarak bu topraklara yerleştikleri (Yücel, 2018 : 464-466 ; Kurat, 2019 : 74-75, 85), ücretli askeri kıtalar oluşturarak Macar ordusuna destek verdikleri ve zaman içerisinde yerleşik Macar kültürü içerisinde kültürel karakterlerini kaybettikleri bilinmektedir.

Diğer taraftan Anadolu coğrafyasında ise; Selçuklulardan itibaren Hristiyan ve Müslüman halk arasında, askeri mücadelelerin sürdürüldüğü Türk-Bizans sınırları üzerinde yaşadıkları halde, derin bir husumetin meydana gelmediği müşahade edilmektedir. Nitekim, öteden beri konargöçer yaşam kültürü içerisinde maddi ve manevi unsurlar arasında diğer milletlere göre daha fazla denge kurabilen Türkler, bu sayede geniş coğrafyalara hükmetmiş, yaşadıkları bölgelerde milli, dini ve insani duygulara bağlı kalarak, siyasi anlamda bunların ahengi üzerine kurulan bir cihan hâkimiyeti mefkûresine inanmıştır. Buna karşın, Bizans'ın siyasi kültür anlayışı ise, maddi ve manevi cephe arasında bir denge kuramamış olan Roma devlet anlayışının bir devamı olup; yabancı kavim, din ve mezhep mensuplarına zulüm yapmakla, ayrıca toprak aristokrasisini genişletmekle ve sefil halk kitleleri yaratmakla meşhurdur. Öyle ki 12.

4 Avar hakanlığının özellikle Slav kavimleri üzerinde büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. 4. yüzyıla kadar Gotların, daha sonra ise Hunların hâkimiyetine giren Slav topluluklarının tarihi, bir anlamda "Türk tarihinin bir parçası" haline gelmiştir. Kalabalık tarım faaliyetlerinde mahir olan Slav kabileleri Avarların ihtiyaç duyduğu toprak mahsûllerini elde etmek için ve sınırları korumak amacıyla çeşitli Slav kabileleri bugünkü Çekoslovakya'ya, Elbe Nehri boyuna, Dalmaçya kıyılarına ve Balkanlara yerleştirilmiştir. 750'lerde Avarlar tarafından "Avar" olarak adlandırılan Slavlardan bahsedilmekte, aynı tarihlerde Hırvatları Adriatik sahiline götüren başbuğların adları ise şu şekilde sıralanmaktadır: Ktilük, Lobel (Alp-el?), Kösenç (Koşuncu), Buga, Tugay. Pannonia ve Moravya Slavlarının başında Slavlaşmış Avar beylerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Germen kabilelerinin Çek yurtlarından ayrılmasının, savaş kabiliyetleri zayıf olan Slavlar tarafından değil, Avar başbuğlarının baskısı sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Bu düşüncüyü Doğu Almanya'da ortaya çıkarılan Avar sanatı ile ilgili eserler güçlendirmektedir. Esasen, eskiden ormanlardan dışarı çıkmaya cesaret edemeyen Slavların Avarlar sayesinde savaş kabiliyetlerinin arttığı ve böylece altın ve gümüş gibi madenlere ve at sürülerine sahip olan Slavların göçleri sonucu Orta ve Doğu Avrupa'nın etnik yapısının Avar hakanlığı tarafından çizildiği anlaşılmaktadır (Mangaltepe, 2018 : 220 ; Kafesoğlu, 1997 : 165-166).

yüzyılın ilk yarısındaki Bizans kaynakları, bu dönemde bir sınır bölgesi olan Beyşehir Gölü üzerinde bulunan adacıklarda oturan Rumların, Türklerle sıkı münasebetleri sebebiyle Türk kültürüne ısındıklarını, hatta onlarla dostane münasebetlere girişerek Bizans imparatorunun emirlerine ehemmiyet vermediklerini aktarmaktadır. Bu münasebetin mahiyeti uçlardaki Müslüman-Hristiyan halkın ilişkilerinin mahiyeti hakkında açık ipuçları vermektedir (Turan, 2015 : 26, 232 ; Köprülü, 1991 : 79). Uclar, Selçuklu devletinin batıya sürdüğü konargöçerlerle Moğol istilasından ve baskısından kaçan unsurların toplandığı ve yeni bir yaşam alanı olarak görülen (sınır) serhat bölgeleriydi. Orta Anadolu yaylası ile kıyı ovaları arasında, yaylacılığa elverişli olan bu dağlık sahalarda nüfusun büyük bir kısmını yarı göçebe Türkmenler teşkil etmekteydi. Uc beyliklerinde henüz kalıplaşmamış olan bir hayat tarzını ifade eden “uc kültürü”, onları iç bölgelerde yaşayanlarla belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Uc kültüründe İslami gaza hâkimdir. Gaza, dârül harbe karşı itaat ettirinceye kadar, sürekli akınlar gerçekleştirme anlamına gelmektedir. Bu akınlarda, ele geçirilen mallar ganimet olarak alınmaktaydı (İnalçık, 2017 : 50, 54).

Burada; “niyyet-i gaza” olan gazilerin uçlarda temas kurdukları gayri müslim halka “emn ü eman-ıla” muamele ettiklerini, yani can ve mal güvenliklerini sağladıklarını ve yine “emn ü eman-ıla” onların buldukları yerlerde ve şehirlerde hayatlarını sürdürmelerine izin verdiklerini ifade etmek gerekmektedir. Âşık Paşazade’nin ifadeleriyle mücadele edilen bölgelerde, henüz devletler arasında siyasi bir antlaşma akdedilmeden önce, ele geçirilen insanlara “emn ü eman-ıla” ifadesinin bir karşılığı olarak “ahd ü emana” riayet edilerek mal ve can güvencesi sağlanması, ele geçirilen bölgelerdeki halkı yönetime ısındırmakta ve bu durum gerçekleştirilen fütuhatin kalıcı sonuçlar doğurmasına sebep olmaktadır. Nitekim “emin olmak, güvenmek” anlamındaki Arapça “emn” kökünden türemiş bir isim olan emân; güven, güvence ve güvenlik anlamına gelmektedir. Hukuki bir terim olarak ise İslâm ülkesine (dârülslâm) dâhil olmak veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi vermeyi ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nde “eman verme” anlayışı, esas itibarıyla İslami telakkiye dayanmakla birlikte Osmanlıların birçok farklı millet ve devletle olan çeşitli münasebetler içerisine girmesiyle, bu anlayışın daha geniş bir mahiyet ve uygulama alanı kazandığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, 17-18. yüzyıllarda Batı’nın Osmanlı karşısında güç kazandığı dönemde ve 19. yüzyılda diplomaside müteakabiliyetin benimsendiği dönemdeki “eman” uygulamaları farklılıklar arz etmektedir. Nitekim “eman” anlayışının, dönemin şartlarına uygun olarak bir ülkenin uygulamaya koyduğu dış siyaseti ve gücüyle ilgili bir kavram olarak gelişim gösterdiği görülmektedir (Âşık Paşazade, 2003: 36, 332, 349 ; Bozkurt, 1995 : 75 ; İpşirli, 1995 : 77-78). Örneğin Fatih Sultan Mehmed’in Bosna Hersek’i fethinden sonra, ülkedeki

Fransiskan rahiplere özgürlük bahsettiği yükselme dönemine ait Ahidnamenin verildiği günün yıl dönümü, bu düşünceye sahip rahipler tarafından, her yıl hâlâ kutlanmaya devam etmektedir.

Selçuklu Devleti'nin dağılma döneminde uclar, sadece yarı göçebe Türk boylarına ait yaylak ve kışlak arazilerinden oluşmamaktaydı. Ayrıca her boyun kendine ait yaylak ve kışlakları bulunmakla birlikte, uclarda birçok köy, küçük kasaba ve önemli yerlerde küçük müstahkem mevkiiler de bulunmaktaydı. Bunlar dışında sınırlara yakın bölgelerde kalabalık nüfusa sahip olmayan bazı şehir yerleşimleri de bulunmaktaydı. Bizans'tan alınan bu korunaklı şehirler, uc beylikleri tarafından merkez olarak kullanılmıştır. Uc sahasında, Müslüman ve Hristiyan köyleri olduğu gibi, şehirlerde Müslüman ve Hristiyanlar karışık olarak birlikte de yaşamaktaydılar. Yine sınırın Bizans tarafında da, önceden ele geçirilen daha sonra ise kaybedilen topraklarda, Müslüman Türklere rastlanmaktaydı. Bizans topraklarında öteden beri süregelen güvenlik sorunundan ve ağır vergilerden mustarib olan Bizans'a tabi halk, bu imparatorluğa tabi olmaktan ise, mükellef oldukları makul bir vergi karşılığında mal ve can emniyetlerini temin eden Türk beyliklerinin idaresine girmeyi tercih ediyordu. Anlaşılan o ki uc beyliklerinin, zamanla ganimet amaçlı çapulularla yaşayan aşiretler halinden çıkarak tebaalarının menfaatlerini koruyan siyasi teşekküller halinde inkişaf etmeye başlamalarıyla, onlar, Bizans'a tabi halkın tercihine mazhar olmuşlardır. Bizans'ın taht kavgaları etrafında dönen siyasi ve idari kargaşa nedeniyle ortaya çıkan askeri zaafı nedeniyle yardım istediği Katalanlar gibi ücretli grupların halka yaptıkları zulüm, ayrıca Latinlik ve Katoliklik düşmanlığı, Türk sınır boylarını batıya doğru hızla genişleten önemli amillerdendir. Uclar ilerledikçe, uç bölgelerde şehir ve köy hayatı inkişaf etmekte, nüfus artmakta ve bu durum iktisadi faaliyetlerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamaktaydı. Ayrıca İran, Mısır ve Kırım gibi İslam merkezlerinden gelen medreselilerle birlikte Orta ve Doğu Anadolu'dan gelen Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup devlet adamları, bu uc beyliklerinde yönetim ve kültür müesseselerinin vücuda gelmesinde rol oynamışlardır (Köprülü, 1991 : 77-78).

Anadolu Selçuklularla başlayan Türk fütuhatı o kadar sağlam kök salmıştır ki, Osmanlı kuvvetleri Bursa ve İznik'i ele geçirdiklerinde, buralara üç nesil önce yerleşen çok sayıda Müslümanla karşılaşmışlardır (Gibbons, 1916 : 15). 15. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu ve Balkanlardaki nüfusun yüzde 80-90 oranında büyük bir çoğunluğunun Müslüman Türklere ait olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti balkanlarda tutunabilmek için konargöçerlerin kitlesel göç hareketlerini desteklemiştir. Selçuklular tarafından da kullanılan ve Surgun adı verilen bu eski nüfus kaydırma yöntemi Osmanlı yönetimi tarafından da önemli ölçüde kullanılmıştır. Balkanlarda yörük adı verilen bu Türk konargöçer gruplar, özellikle fütuhat yolları üzerinde ve uclarda, keşif kolu görevini icra etmişlerdir. Diğer taraftan 15. yüzyılda Trakya ve Batı Anadolu'dan çiftçi halkın büyük ölçüde nüfus hareketliliğine dâhil

olduğu ve yüzlerce koyun çiftliği kurulduğu anlaşılmaktadır. Göç eden Müslüman Türklerin genellikle Hristiyan köylülerle karışmayarak ayrı köyler kurdukları görülmektedir. Ahalisi Hristiyanlarla karışık olan ve eski adını kullanmayan köylerin çoğunluğu ise İslamiyet’e giren Bizans döneminden kalan köylere aittir. Balkanlardaki Osmanlı fütuhâtı sosyal bakımdan değerlendirildiğinde ise, Osmanlı yönetimine giren Bizans köylüsü herhangi bir hak kaybına uğramamıştır. Çünkü Osmanlı yönetim anlayışı, köklü devlet geleneği sayesinde yerel feodallere karşı sert, ancak köylü sınıfına karşı koruyucu bir siyaset ortaya koymuştur (İnalçık, 2017 : 57-58).

4. Yönetim Anlayışının Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

Orta Asya; Çin, Hint, İran, Roma ve Bizans gibi dünyanın en eski kültürleriyle çevrelenmiş bir bölge konumundadır. Bu bölge merkez olmak üzere, geniş bozkır sahasından komşu coğrafyalara ve bu coğrafyaların ötesine geçen savaştı yeteneklere sahip Türk bozkır toplulukları, hâkimiyet kurdukları sahalardan sınır boylarında adı geçen milletlerle sürekli bir biçimde etkileşim içerisinde olmuşlardır (Duralı, 2002 : 342). Komşu devletlerle siyasi ve askeri mücadeleler dışında, Çin ve Bizans gibi çeşitli milletlerle sınırların uc bölgelerinde kurulan serbest ticaret pazarları aracılığıyla ticari ilişkiler de kuran Türk devletlerinde ticari faaliyetlerin canlı kalabilmesi için, ülke sınırları içerisinde de ticari münasebetler sürdürülmüştür. Bununla birlikte, gerektiğinde sadece sahip oldukları hayvan sürülerinden elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını idame ettirmeyi bilen Türk devletlerinde ülke içerisindeki pazar ekonomisine yönelik olarak uygulanan üretim anlayışının çok gelişmiş olduğu söylenemez. Ancak Orta Asya coğrafyasında düğümlenen İpek Yolu’nun, Uzak Doğu’dan Ön Asya’ya ve buradan Akdeniz’e kadar uzanan oldukça geniş bir sahayı birbirine bağlayan bir köprü olması, hiç şüphe yok ki iç piyasayı canlandırmıştır (İlgen, 2005 : 835). Öte yandan özellikle İskitler, Göktürkler ve Hazarlarda görüldüğü üzere, Türk devletlerinin hâkimiyeti altında güvenlik ortamı tesis edilen ve Çin, Orta Asya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölgeyi iktisadi anlamda birbirine bağlayan ticari yol ağları, aynı zamanda bu bölgeleri kültürel yönden de birbirine bağlanmıştır. Böylece geniş coğrafyaları birbirine bağlayan kervan yolu güzergâhlarında gerçekleşen ticari faaliyetlere imkân veren bir barış ortamı tesis edilmiş, ayrıca bu devletlerin hamiliğinde gerçekleşen ve Pax Turcica (Türk Barışı) adıyla da anılan bu barış ortamıyla; siyasi çatışmaların ve buna neden olan sorunların ortadan kalkması, çevre kültürlerle ilişki kurmayı sürekli olarak teşvik etmiştir (Eroğlu, 2017a : 91).

Mücadeleyi kaybeden bozkır topluluğunun, özgürlük tutkusundan dolayı kendisine yeni topraklar aramasının, Türklerin geniş sahalara yayılmasında önemli etkenlerden birisi olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bu anlamda, Demir Çağı’nda ortaya çıkan

siyasi gelişmelerle birlikte şiddetli kuraklığın etkisiyle girilen mücadelelerin ortaya çıkardığı siyasi karışıklık sonucunda, Orta Asya'da bozkır toplulukları arasında sürekli bir hareketlilik yaşanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere, bu hareketliliğin en erken (M. Ö. 8. yüzyıl) örneklerinden birinde; Massagetlerin İskitleri, İskitlerin ise Kimmerleri yerinden oynatması neticesinde önce Terek boyunca uzanan Daryal Geçidi'ni kullanan Kimmerlerin, takip eden süreçte ise onları takip eden bir kısım İskit topluluğunun Derbent-Demirkapı Geçidi'ni kullanarak Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek önce Doğu Anadolu'ya, daha sonra ise Orta Anadolu'ya girdikleri ve buradan Batı Anadolu'ya yöneldikleri görülmektedir (Eroğlu, 2016a : 37). Diğer yandan Çin baskısı nedeniyle yaklaşık iki yüzyıllık bir tarihi süreç içerisinde gerçekleşen göç hareketleriyle, İdil sahasında yüksek bir nüfus potansiyeline ulaşmak suretiyle Doğu Avrupa bozkırları üzerinden Avrupa kapılarını zorlayan Avrupa Hunları'nın, aynı zamanda 4. yüzyılın son çeyreğinde Erzurum üzerinden Anadolu'ya girerek, güneyde Suriye'ye uzanan önemli bir geçiş güzergâhı olan Kayseri-Malatya hattına kadar ilerleyişleri (Ahmetbeyoğlu, 2018 : 130), onların yeni bir yurt arayışında olduklarını ve bu hareketin bir keşif faaliyeti olduğunu göstermektedir. Anadolu coğrafyasına yönelik bu faaliyet, keşif faaliyetlerinin uc açmada önemli bir role sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bilindiği üzere Kırım'da; Grek ticaret kolonilerinin Karadeniz'in kuzeyi ile Yunan ana karası arasında yürüttüğü ticari faaliyetleri himaye eden İskitler, aynı zamanda bölgedeki Slavları hâkimiyet altına alarak, Slavların da dâhil olduğu bir hâkimiyet anlayışı geliştirmişlerdir. Ayrıca Hunların Orta Avrupa'ya uzanan fütuhatı da tıpkı İskitler gibi, sadece bölgede sonradan kurulacak Türk devletlerine ve bölgeye sonradan gelecek olan bozkır topluluklarına kültürel anlamda bir zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Orta Asya'da toprak yetersizliği, kıtlık veya siyasi sebeplerle sıkıntıya düşen ve bu müşkül durumdan kurtulmak ve özgürce yaşamak için yeni yurtlar arayan Türk topluluklarına ve boylarına öncülük etmiştir. Hunlar aynı zamanda, İskitlerden sonra Doğu Avrupa ve Kafkaslara kök salmaya başlayan Gotlar ve Alanlar gibi bazı toplulukları ileriye itmek, dağıtmak veya kendi içerisinde eritmek suretiyle sonraki dönemlerde vuku bulan Türk göçlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Kafesoğlu, 1997 : 83-84). Ayrıca Hunlarda görüldüğü üzere, Doğu ve Orta Avrupa'da sınırların uc kesimlerinde temas kurulan milletlerle, ticari faaliyetlerle birlikte kültürel anlamda etkileşim içerisine girilmiştir. Bu bağlamda sınır boylarında, Atilla döneminde görüldüğü üzere, güvenliği sağlanmış serbest ticaret alanları (Eroğlu, 2017c : 22) oluşturulmuştur. Bu amaçla Doğu Roma ile yapılan antlaşmayla, her iki devletin Tuna Nehri boyunca uzanan sınırlarında bulunan Doğu Roma kasabalarında serbest ticaret pazarları kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Viminacium Pazarı olmuştur. Mlava Nehri'nin Tuna Nehri'ne karıştığı

verde konumlanmış bir bölge olan Viminacium, Erken Demir Çağı'ndan (Kapuran vd., 2019 : 164) Roma dönemine kadar askeri açıdan olduğu kadar ticari açıdan da Tuna havzası için stratejik öneme haiz bir yerleşim yeri olmuştur. Hiç şüphesiz Atilla'nın bu bölgede serbest ticaret alanı oluşturma politikasının amacı, yerleşikler ve atlı göçebeler arasında ihtiyaç temelli ticari ilişkilerin sürdürülmesini sağlayacak güvenli bir ortamın oluşturulmasıdır. Burada, bu hamlenin her iki kültüre ait insan unsurlarının sınır boylarında dostane ilişkiler geliştirmesine yardımcı olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu anlamda, bölgede son yıllarda ele geçen arkeolojik ve antropolojik çalışmalarda, bu soruya cevap olabilecek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Arkeolojik ve antropolojik verilerin ortaya koyduğu üzere, Hun İmparatoru Atilla'nın teşebbüsüyle Doğu Roma'nın sınır bölgelerindeki kasabalarda oluşturulan serbest ticaret alanları, savaş ve istikrarsızlık dönemlerinde konargöçer grupların yerleşik halk ile güvenlik içerisinde ticaret yapmalarını ve ihtiyaçlarını karşılamalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca zaman içerisinde, kültürel etkileşimin doğal bir sonucu olarak konargöçerlerin birçoğunun, ya bizzat tarım faaliyetlerine katıldıkları ya da tarımla uğraşan nüfusla, ticari anlamda bir ilişki içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hunlar ile yerleşik Doğu Roma halkı arasında sosyal ve ticari etkileşimin boyutlarını ortaya koymak amacıyla, Tuna Nehri kıyısındaki Pannonia Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik ve antropolojik çalışmalar, konargöçer Hunlar ile Romalıların birbirlerinin yaşam tarzından etkilendiği sonucunu ortaya koymuştur. Bu etkiyi ortaya koymak için yapılan çalışmalarda; 5. yüzyıla ait mezarlarda ortaya çıkarılan insan kemikleri ve dişleri üzerinde bulunan organik kalıntılar üzerinde yapılan analizlerin sonuçları karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Pannonia'nın doğuya açılan kısımlarında iki bölge, Tuna'nın kıyısında iki bölge ve Tisza kıyısında bir bölge olmak üzere toplam beş bölge üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Buralarda ele geçen mezar eşyaları, Hun hâkimiyet sahası içerisinde bulunan Dinyeper ve Kırım çevresindeki bölgeyle ilişkilendirilmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki Karpat Havzası'nın çevresi bozkır, orman ve tarım arazisinden oluşan bir mozaikti. Bu durum, bölge sakinlerinin hem tarım hem de ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde hayvancılık yapmalarına imkân vermekteydi. Ayrıca Pannonia'nın uzantısı konumunda olan Büyük Macar Ovası'ndaki Szolnok'taki⁵ arazinin, ekolojik bakımdan çok sayıda hayvan beslemeyi mümkün kılan toprak yapısına sahip olması, her iki bölge arasındaki konargöçer ve yerleşik kültür arasında ekonomik ve kültürel etkileşime zemin hazırlamıştır. Homojen bir biçimde dağılım gösteren buluntular ele alındığında, M. S. 5. yüzyılda atlı göçebe Hun nüfusunun Doğu ve Orta Avrupa'ya akınlarının, muazzam bir siyasi hareketliliğe neden olmasıyla birlikte, Karpat Havzası'ndaki yerleşik nüfusun geçim alışkanlıklarında da belirgin bir biçimde değişikliğe yol açtığı görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki konargöçer gruplar,

5 Tisza Nehri'nin kıyısındaki konumuyla birlikte, Büyük Macar Ovası'nın doğuya açılan uzantısı olması da buranın önemli bir kültürel ve ekonomik kavşak konumunda olmasını sağlamıştır.

küçük hayvan sürülerini beslemenin yanında tarım faaliyetlerine de katılırken, yerleşik Romalılar ise hayvancılığa dayalı beslenme biçiminden etkilenerek, hayvancılık temelli ekonomik faaliyetlerle bütünleşmişlerdir (Hakenbeck vd., 2017 : 1,4-5,8-9,18-19).

Diğer taraftan çeşitli coğrafyaları birbirine bağlayan ticari sahaların birleşmesinde, Göktürklerin diploması dilini iyi bir biçimde kullandığı görülmektedir. Uluslararası ticaret yollarının açık tutulmasını ve bu yolların güvenliğinin sağlanmasını temin edecek askeri bir güce sahip olan Göktürkler, Buhara ve Semerkant gibi şehirleri kendilerine merkez olarak seçen Soğdlar ile uluslararası ticaretin işleyişi ilgili hususlarda işbirliği yapmıştır. Bu amaçla Göktürkler, Sasanilerle anlaşmazlık çıkınca Soğdlu tüccarların Sasanilere ham pamuk, Bizans'a ise ham ipek satabilmesinin önünü açabilmek için Bizans'a elçiler göndermiştir. Bu amaçla 568'de İstemi Yabgu, Soğdlu elçi Maniah'ın başında olduğu bir elçilik heyetini, ipek böcekçiliğine yönelik ticari ağın genişletilmesine yönelik görüşmeler yapmak için İstanbul'a göndermiştir. Sasanilere karşı askeri, siyasi ve ekonomik birlikteliği sağlamak amacıyla yapılan bu diplomatik girişim, İpek Yolu hâkimiyetinin büyük ölçüde (Sebeos, 1999: 184-185) Göktürklerin eline geçmesini sağlamıştır (Findley, 2012: 63 ; Ahmetbeyoğlu, 2009 : 14-15 ; Brosius, 2006 :154) .

Göktürklerde ideal bir biçimde görüldüğü üzere; Türk bozkır siyasi tefekkür anlayışında, yeryüzünde tek bir devletin var olduğu düşünülmeyle birlikte Gök-Tanrı'yı hâkimiyetin kaynağı ve sahibi bilen Türklerin zihnindeki iktidar anlayışında, Tanrı makamının gökten aşağıya doğru intikal ettiği gibi, devlet içindeki mevkiler de yukarıdan aşağı sıralanmış ve sağa, sola doğru yayılmıştır. Bu anlamda Eski Türk inancında Güneş'in gökyüzündeki hareketine verilen özel anlama izafeten, siyasi hâkimiyet genel olarak sağ-sol ya da doğu-batı istikametlerine doğru genişlemiştir. Bu anlamda Güneş'in doğduğu yönün, yani doğunun hiyerarşik olarak batıdan üstün olduğu ve bu nedenle kutsal sayıldığına dair çeşitli gelenekler de ortaya çıkmıştır. Örneğin hükümdar otağının doğuya açılması ve hakanların tahta doğuya dönük bir biçimde oturmaları gibi gelenekler, Güneş'in gökyüzündeki seyrine izafeten ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1997 : 252). Göktürk yönetim anlayışında İstemi Kağan, batı kanadı yabgusu olarak, Göktürk Devleti'nin sınırlarını savaş ve barış gibi faaliyetlere karar vermek suretiyle oldukça genişletmiş, ancak bunu doğudaki Göktürk kağanı Mukan adına (Gumilëv, 2011: 80) yapmıştır. Göktürklerde, devlete bağlı Tarduşlar gibi büyük Türk boyları üzerine kağanın küçük kardeşi veya büyük oğlu, Şad unvanıyla, yani komutan olarak verilmekteydi. Örneğin 14 yaşında Göktürk Devleti'nin sağ kanat Şad'ı olarak sınırların batıdaki uc bölgelerine seferler düzenleyen ve daha sonra Bilge Kağan unvanıyla tahta çıkan tegin, devletin batı bölgesini yönetmiş ve amcası Kapgan Kağan tarafından Tarduşlar üzerine Şad olarak atanmıştır. Batı bölgesi; Yümen Guan'dan (Yeşim Kapısı) başlayarak, Kao-ch'ang'ın (Turfan havalisi) batı bölgelerinden

kuzeyde Altay ve Khangai dağlarına kadar uzanmaktaydı (Togan vd., 2017: 254). Ögel'e göre bir Göktürk Şad'ı ve Yabgusu'nun tayin edilmesi yoluyla, hâkimiyet altına alınan boylar hem onurlanmış hem de kontrol altında tutulmuş olmaktadır. Bu şadlar ve yabguların, kağanın büyük akınlarına katıldıklarına bakılırsa, savaşlar esnasında başlarında buldukları boylardan asker getirdikleri de anlaşılmaktadır.

Göktürkler döneminde boyların başına, Anadolu'daki uc beyleri gibi kağan tarafından tayin edilen Yabgu ve Şad gibi büyük komutanların yanında, daha küçük toplulukların başında İlteber (Elteber) ve Erkin gibi daha sınırlı yetkileri olan komutanlar veya Göktürk memurları da tayin edilmiştir. Bu unvanların yanında Elteber Şad gibi iki unvanın yan yana gelerek birlikte kullanıldığı unvanlar da görülmektedir. Birinci unvanın hiyerarşide daha küçük bir mevkiyi ifade ettiği düşünüldüğünde, aynı kişinin farklı iki görevi birlikte yürütmüş olabileceği akla gelmektedir. Bu topluluklardan bazılarının beyleri ise kendi içlerinden çıkmaktaydı. Buna örnek olarak On-Ok Türk topluluklarının başında bulunan beyler gösterilebilir. Yine Kapgan Kağan'ın, oğlu P'o-chü'yü iki Şad'ın üstünde olacak şekilde “kiçig kağan” olarak atamasından sonra, ona verdiği yeni unvan olan t'o-bsi unvanı Çince'de “batıyı açan” anlamına gelmektedir. Burada görüldüğü üzere, Türkçe bir unvan Çince'deki karşılığıyla verilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, t'o-bsi kağan ifadesi Çince'den Türkçe'ye ise uc kağanı olarak çevrilmiştir (Ögel, 2016 : 271-272 ; Togan, 2017 : 256-257).

Öyle anlaşılıyor ki Türk bozkır devletlerinin uc sınır bölgelerinde, yani sınır boylarında büyük ve güçlü nüfus kütlelerinin zaman zaman görülmüş olması, atlı göçebe Türk boylarının sürekli olarak hareket halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bir askerlik düzeni içerisinde yaşamlarını sürdüren atlı boylar, kendileri için elverişli olan her coğrafyayı yurt tutma çabası içerisinde olmuş ve bundan dolayı kendilerine herhangi bir zarar geleceğinden çekinmemişlerdir. Bu anlamda Batı Türkistan'ın sınır boylarında bulunan veya güney bölgelere inen boyların başında birer Göktürk hanedan üyesi bulunmuş, başlarında bir hanedan üyesi bulunmayan Türk boyları ise meşru bir siyasi yapı olarak görülmemiştir. Göktürk Devleti'nin Çin sınırında ise uc beyleri ile uc boylarına görev verilmemiştir. Bunun yerine Çin sınırında askeri garnizonlar inşa edilmek suretiyle, bunların başına hanedan üyelerinden tecrübeli komutanlar, Şadlar (Sübaşılar) tayin edilmiştir. Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra Çin, bu boylara davul ve tuğ göndererek bu toplulukların bağımsızlıklarını Göktürk geleneğine uygun bir biçimde tanımış, Göktürk dönemindeki unvanlarını geri vermiş ve böylece onları kendilerine bağlamıştır (Ögel, 2016 : 271).

Orhun Abideleri'nde ifade edildiği üzere, merkeze bağlı olmayan Türk boyları başiboş (kazak) olarak görülmüş ve bu boylarla çetin mücadelelere girilmiştir. Özel mülkiyetin boy seviyesinde olmasının,

boy mensupları arasında güçlü bir birlik ve beraberlik duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmasından dolayı, sağlam bir sosyal yapıya sahip olan bu küçük siyasi teşekkülleri hâkimiyetleri altına alan Türk devletleri, yerleşik medeniyetler üzerinde baskı kurmada önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Boylar kendi boy beyinin yönetimi altında sosyal, idari ve siyasi bir teşkilâta sahipti. Bu göreve irsi olarak gelen bey; yurtların korunması, vergilerin tahsili, göçlerin zamanında yapılması, boya mensup aileler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi ve güvenliğin sağlanması ile diğer boylarla münasebetlerin sürdürülmesi gibi meselelerin çözümünde söz sahibi olmuş, boy beylerinin nüfuzu ve mevkisi göçler esnasında daha da kuvvetlenmiştir. Ayrıca göçler aynı zamanda siyasi mücadele ve çatışmalara sebebiyet verdiğinden dolayı, boy beylerinin teşkilâtçı ve savaşçı kabiliyetleri kuvvetlenmekteydi. Böylece boy beyleri idaresinde küçük siyasi teşekküller, yani beylik seviyesinde, bir anlamda küçük devletler ortaya çıkmaktaydı. Kağan ve yabguların idaresinde birçok boyun birleşmesi ise bir Türk bozkır devletinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Turan, 2015 : 136). Güçlü bir teşkilata sahip boylar, varlıklarını kabul ettirerek, bir orun ve ülüş düzeni içerisinde yönetim hiyerarşisine dâhil olmuş, kendilerine merkezi yapı içerisinde bir yer edinebilmiştir. Orun ve ülüş düzeni; üst düzey devlet görevlisi, bey ve komutanlara görev mevkilerinin hükümdar tarafından dağıtılmasını (Eroğlu, 2017b : 596-597) ifade etmekteydi. Buna göre savaş ganimetleri bölüşülürken her boyun “orunu ve ülüşü” dikkate alınmak suretiyle payları taksim edilmekteydi.

Türk devletlerinde, bağlı boyların devletin merkezi yapısı içerisinde kendilerine bir mevki edindiğine dair, Göktürk yönetim anlayışı içerisinde bazı örnekler verilebilir. Örneğin Göktürkler döneminde isyan eden Kırgız kağanı öldürülmüş, ancak yerine yeniden Kırgızlar içerisinden yeni bir kağanın tayin edilmesinden geri durulmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki başkaldıran boyların yöneticileri ağır bir şekilde cezalandırılmış, ancak boy halkı için “benim milletim (budunum)” demekten geri durulmamıştır. Bununla birlikte, yukarıda değinildiği üzere, Göktürk kağanı tarafından bağlı boyların başına Yabgu ve Şad gibi unvanlarla komutanlar atanmıştır. Bu atamalar, onları içeriden kontrol etmek amacıyla yapılmış olmalıdır. Ayrıca Tanrı Dağları'nın güneyi ile kuzeyindeki ticaret ve ziraat şehirlerinde, Türklerle birlikte yaşayan ve bölgenin yerlileri olan çeşitli milletlere mensup kalabalık kitlelerin başlarında da kendilerine mensup birer bey bulunmaktaydı. Bunlar belirli şartlar altında Hun ile Göktürk devletlerine bağlanmış, itibar görmüş ve Çin baskısı nedeniyle zaman zaman Göktürklerden yardım istemişlerdir. Bu bağlamda Göktürkler, İstemi Kağan'dan itibaren sürdürülen bu geleneğe uyararak, Batı Türkistan'daki Semerkand'ta oturan Soğd kralına dokunmamışlardır. Bu beylerden birisi olan Gurek, uzun bir süre burada hüküm sürmüştür. Yine Göktürkler döneminde merkeze bağlı yerel sülalelerin yönetime dâhil (Frye, 2009 : 153)

edildiğini göstermesi bakımından; Batı Göktürk kağanlığının yönetim merkezi Çaç/Şaş Bölgesi’nde Batı Göktürk Kağanı Tun Yabgu’nun (618-630), yönetimi altındaki küçük devletlerin yöneticilerine Hsieh-li-fa (Elteber) unvanını vererek, onları mali yönden kontrol etmek ve hiyerarşik yapı içerisinde konumlandırmak amacıyla birer tudun (Taşağıl, 2003: 89 ; Babayar, 2007 : 25-26) görevlendirmiş olması önemlidir. Yine 609 yılında Tardu Kağan’ın torunu, Taşkent’te vali olarak bulunmuştur. 630’da yine Toharistan’daki Kunduz şehrinde, Göktürk hanedanlığından Tardu Şad hüküm sürmüştür. 630’dan sonra ise yine bir hanedan üyesinin sorumluluğunda olan ve başlarında Kül-Erkin adlı bir beyin bulunduğu beş boy, Göktürk hâkimiyetini Belh şehrine kadar uzatmıştır (Ögel, 2016 : 270-273).

Bozkır siyasi hayatında, Türk devletlerinin kendilerine bağlı vassal devletler vasıtasıyla, geniş bir sahaya hükmetme kabiliyetlerinin arttığı örnekler de mevcuttur. Bu bağlamda Hazarlar, Göktürk Devleti’nin batıdaki uç kanadını oluşturmuştur. Göktürk hanedanı Aşina ailesinden bir başbuğın idaresi altında gerçekleşen bu vasallık ilişkisi 7. yüzyılın 2. çeyreğine kadar sürmüştür ve Hazarlar, Batı Göktürk hakanının iradesiyle Sasanilere karşı Bizans’a askeri yardımda bulunmuşlardır (Kafesoğlu, 1997 : 168). Yine bu anlamda Tuna Bulgarları da hâkimiyet altına aldıkları Slav kabilelerden büyük bir kısmını Bizans sınırına, diğer kısmını ise Avar sınırına yerleştirmişlerdir (Karatay, 2018 : 276). Böylece Hazar tehlikesinden kurtulan Bulgarlar, bölgede teşkilatlanarak yeni bir devlet kurmuşlardır.

Anadolu’da uc sınır bölgelerindeki askeri teşkilatlanmaya bakıldığında ise; Selçuklu Devleti’nin güçlü bir devlet haline geldikten sonra uc teşkilatlanması bakımından üç bölgenin önemli hale geldiği ve bu bölgelere gazilerin yerleştirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; Güneyde Kilikya’da (Çukurova), Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığı’na karşı savunma hattı oluşturan ve “emaret-i melik al-sevahil” unvanlı sahil uc beylerinin yönetimindeki Alaiye ile diğer bir sınır uc şehri ve “Dârü’s-sagr” unvanıyla anılan Antalya gibi (Emecen, 1991 : 233) yerleşim yerlerinin merkez olarak seçildiği uc bölge. İkincisi; kuzeyde Rum İmparatorluğu sınırı ve Karadeniz kıyılarında bulunan kuzey ucudur. Bu uc taksimi, doğuda Simere, Samsun ve Bafra ve batı ucunda Kastamonu ve Sinop merkez olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. Üçüncüsü ise; Kastamonu Bölgesi’nden güneyde Makri Körfezi’ne kadar uzanan sahada Bizans’a karşı direnek oluşturan, önemli merkezleri Kastamonu, Karahisar-i Devle, Kütahya ve Denizli olan batı kanadı uc teşkilatıdır (İnalçık, 2017, 49).

Uc kavramı, özellikle İlhanlı baskısı altında Anadolu’ya göç etmek zorunda kalan kalabalık Türkmen topluluklarının, Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınırlarına yerleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve bu durum zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan özgün bir siyasal ve kültürel karakteri ifade eden bir anlam kazanmıştır.

Uclarda yerleşen Türkmen boyları çoğunlukla bir boy beyinin liderliği altında savaşçı birlikler olarak teşkilatlanmıştır. Başlangıçta merkeze bağlı olarak faaliyet gösterirlerken, sonraları Anadolu Selçuklu yönetiminin zayıflaması ve Anadolu'nun İlhanlı (Moğol) vesâyetine girilmesiyle daha bağımsız bir biçimde hareket etmeye başlamışlardır. Öyle ki Moğol baskısıyla Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra, Orta Anadolu'daki nüfus İlhanlı hakimiyeti altında ezilirken, uclarda ve önemli geçiş bölgelerine sahip dağlık alanlarda hâkimiyet, konargöçer Türkmenlerin elinde olmuş ve takip eden süreçte İlhanlı hâkimiyeti Orta Anadolu'da sona erdiğinde ise uclardaki beylikler birer güç olarak (Turan, 2009 : 298) ortaya çıkmıştır (Emecen, 2012 : 38). Bu bölgelerde arazi çeşitli büyüklükte tımarlara ayrılmış olup, az gelire sahip tımarlar İslam ananesine göre alp unvanı taşıyan uc askerlerine tahsis edilmiştir. Ayrıca bu topraklar irsi mahiyette, babadan oğula intikal ettirilmiştir. Bu bölgelerin nüfusunu; zirai yaşama geçen Türkler ile Moğol baskısı ile Orta Anadolu'dan uc sınır bölgelerine hayvan sürüleriyle birlikte gelmek suretiyle, toprak veya mera arayan Türkler ve ayrıca Türk-İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinden gelenler oluşturmaktaydı. Moğol baskısından kurtulmak isteyen konargöçer nüfus kitleleri ve şehirli âlim, tacir, edebiyatçı ve sanatkârların Anadolu'ya göç etmesiyle ilk Selçuklu fütuhâtı sırasında Anadolu'ya giren nüfusa yakın bir insan topluluğu Anadolu'nun sınır bölgelerine (Turan, 2015 : 234) yığılmıştır. Osmanlı hanedanının mensubu olduğu aşiret ve Kayılar da Selçukluların ilk fütuhâtını takip eden süreçte Anadolu'ya gelerek çeşitli sahalara, özellikle uc bölgelere yerleşmişlerdir. Bizans sınır bölgelerindeki nüfusu himaye eden uc beyleri, bir taraftan sınırları korurken, diğer taraftan fırsat buldukça Bizans arazisine akınlarda bulunmuştur. Sınır bölgelerinde bağımsız hareket ederek çapul yapan zaman zaman ise büyük ganimetler elde eden bu uc teşkilâtının beyleri merkeze bağımlı olmadan hareket etmiş, inisiyatif almışlardır. Bu husus Bizans sınırında hızlı hareket kabiliyetine sahip ve sürekli hazır bekleyen bir askeri teşkilatlanmayı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Anadolu Selçuklu sultanları ihtiyaç duydukları zamanlarda uclardan çağırdıkları kuvvetlerle ordularını takviye etmişlerdir. Bu kuvvetler, kendi beylerinin mahiyetinde bulunan konargöçer boylardan oluşmaktaydı. Kuvvet kazanmak suretiyle çevresinde bulunan daha küçük boyları etrafında toplamış olan bu boyların beylerine, uc beyi unvanı verilmiştir. Ancak aynı zamanda onlardan daha yüksek dereceli olmak üzere devlet ricalinden bir veya birkaç büyük uc beyi de tayin olunmuştur. Örneğin 13. yüzyılda Yağıbasan Oğulları ve Sahip Ata Oğulları gibi merkezden tayin edilen büyük uc beyleri olmuştur (Köprülü, 1991 : 72, 74-75, 78). Selçuklu Devleti'nin dağılışıyla birlikte ise uc bölgelerde gaza faaliyetleri icra eden bir beylik olarak ortaya çıkan bu gazi beylik, sonraları bir cihan imparatorluğuna dönüşmüştür (İnalçık, 2017 : 49).

Uc sınır boylarının diğer tarafında ise Bizans Devleti'nin, Arap İslam ordularının fütuhâtı sırasında askeri anlamda önemli sınır bölgelerinde, özellikle dağ geçitlerindeki müstahkem mevkiilerde bir savunma hattı oluşturduğu görülmektedir. Bu hattın savunması için akritai adıyla anılan ve önemli geçiş bölgelerinin güvenliğini sağlayan sınır kıtaları kurulmuştur. Dolayısıyla Selçuklu ve Osmanlı sınır hattının öteki tarafında Bizans sınırlarını koruyan ve Ortodoks Hristiyanlığa mensup olan Bizans akritai sınır muhafızları bulunmaktaydı. Sınır bölgesindeki Hristiyan sınır teşkilâtı olarak bilinen akritai teşkilatının kökeni, Roma İmparatorluğu'nun sınır güvenliğini sağlayan margrave teşkilatı ve ileri karakol düzenine dayanmaktaydı (İnalçık, 2017 : 54 ; Emecen, 2012 : 38 ; Eroğlu, 2023 : 50-51, 68).

Selçuklu hâkimiyeti döneminde batıya doğru çekilen ve 12. yüzyılın sonlarında ise Kommenlerin hâkimiyeti zamanında köklü bir şekilde yeniden tanzim edilen akritai sınır teşkilatı, 13. yüzyılda Bitinya Dağları'nda, yani Anadolu'nun kuzeybatı kısmını merkez tutmuştur. Sınırları belirlenmiş olan bir kısım toprağa sahip olmakla birlikte, ayrıca vergilerden muaf olan ve İslam kaynaklarında akritler olarak geçen sınır muhafızları, İznik İmparatorluğu döneminde önemli askeri kıtalar olarak görülmüştür. Ancak payitahtın Bizans'a nakledilmesinden sonra, uzun bir süre bu teşkilata önem verilmediği bilinmektedir. Özellikle Michel Paleologue, masrafları günden güne çoğalan imparatorluk hazinesine kaynak bulmak için, akritlere ait olan arazilerin önemli bir kısmını müsadere etmiştir. Ayrıca çeşitli unsurlara mensup olan bu sınır muhafızlarından bir kısmının, örneğin İmparator Dukas Vatatzes tarafından 13.yüzyılın ilk yarısında Rumeli'den nakledilerek bu sınırlara yerleştirilen ve on bin aileden oluşan Hristiyan Kumanlar gibi, toplulukların taraf değiştirerek uc bölgelerdeki Türklere dâhil oldukları iddia edilebilir. Ayrıca, İznik payitaht olmaktan çıktıktan sonra uçlardaki Türk beylerinin batıya doğru sınırları genişletmelerinde ve Moğol baskısı altında Selçuklu hâkimiyeti zayıfladıkça Bizans sınırları üzerinde yeni siyasi teşekküllerin kurulmasında, Bizans sınır savunma teşkilatının zayıflamış olması etkili olmuştur (Köprülü, 1991 : 76). Ayrıca takip eden süreçte, İslam'ın Balkanlarda yayılmasında Yesevi dervişlerinin de önemli rolü olduğu görülmektedir. Nitekim uçlardaki Türk topluluklarının İslam algısı, sufi-meşrep bir İslam anlayışı olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretisi ve pratiğinden beslenen Yesevilik, 13. yüzyılda Balkan coğrafyasında etkili olmuştur. Bu durum fethedilen bölgelerde İslam'a karşı derin bir saygı uyandırmıştır. Sarı Saltık, Balkanlarda bu geleneğin en çok bilinen öncülerindendir.

Aşık Paşa'nın Gaziyân-ı Rum (Anadolu Gazileri) olarak (Âşık Paşazade, 2003 : 298), Wittek'in ise gazi teşkilatı olarak adlandırdığı sınır teşkilatına mensup gazilerin, ilk kez 13. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu uçlarında görülen ve Osmanlılar tarafından da çok daha geç dönemlere kadar benimsenmeye devam edilen özel bir beyaz

Aşık Paşa'nın Gaziyarı Rum (Anadolu Gazileri) olarak (Âşık Paşazade, 2003 : 298), Wittek'in ise gazi teşkilatı olarak adlandırdığı sınır teşkilatına mensup gazilerin, ilk kez 13. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu uçlarında görülen ve Osmanlılar tarafından da çok daha geç dönemlere kadar benimsenmeye devam edilen özel bir beyaz başlık giydikleri bilinmektedir. Bazı beylerin benimsediği bazılarının ise benimsemediği gazi unvanı, yöneticisi gazi olan bir devletin özel karakterini ve eğilimini ifade etmek için kullanılmış olmalıdır. Kuruluşu sırasında gazi devleti ağırlıklı olarak savaşçı unsurlardan oluşmaktaydı. Başlangıçta fethedilen yerler, toprakların işletilmesi için gerekli memurlardan, köylülerden, zanaatkârlardan ve tüccarlardan yoksun olmaktadır. Fetih sırasında zaten mahvolan ülkenin kaynakları kısa zamanda tükenmekte, yeni fetihler ya da akınlarla bu durum ancak düzelebilmekteydi. Fetihlerin ve akınların durduğu ve ülkenin kendi kaynaklarına dayanmak zorunda kaldığı dönemlerde, ülkeyi yeniden inşa etmek ve örgütlemek görevi gazi devlete düşmekteydi. Bu amacı gerçekleştirmek için siyasi gücün, kalifiye insan gücünü buldukları sahaya çekmek zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu durumu başarılı bir biçimde yöneten gazi devleti hiç şüphesiz Osmanlı Devleti olmuştur (Wittek, 1995 : 55).

13. yüzyılın sonlarında, Ertuğrul Gazi ve ondan sonra gelen Osman Gazi, fiili olarak olmasa da nazari olarak önce Selçuklu sultanlarına ve sonraları ise İlhanlılara tabi uc boylarından birinin, Kayılara mensup küçük bir siyasi teşekkülün liderliğini yapmışlardır. Bu uc beyliği, Eskişehir'in kuzey batısında bulunan Türk-Bizans sınır bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Onlarla birlikte Batı Anadolu'nun uc sınır bölgelerinde yaşayan ve fırsat buldukça Bizans topraklarına saldıran, çapullar yapan, ayrıca bazı istihkâmlar ve kasabalar ele geçiren ve yeni siyasi teşekküllere zemin hazırlayan birtakım uc beyleri de vardı. Selçuklu idarecileri ihtiyaç halinde uc beylerine asker ve mühimmat tedariki için fermanlar yazılmasını (İbni Bibi, 1941 : 94-95) emretmekteydiler. Ancak merkezi idareye vergi vermeyen gazi beylerin tabiyeti zaman zaman sözde (Gibbons, 1916 : 17) kalmaktaydı. Diğer uc beylerine göre daha küçük bir nüfusa sahip olan Osmanlı Devleti'nin, diğer boylar arasında nasıl ön plana çıkarak büyük bir devlet kurduklarının anlaşılması uc sınır bölgelerindeki sosyal, dini ve iktisadi hayatın anlaşılmasıyla ilgilidir (Köprülü, 1991 : 73).

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı-Bizans uc sınır bölgelerindeki kasaba ve köylerde ticari hayatı ve toplumsal düzeni elinde tutan Ahilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki manevi ve lojistik anlamda destekleri açık bir biçimde görülmektedir (Ocak, 2021 : 310). 13. yüzyılda, esnaf ve meslek teşkilatı hâline gelen Ahilik teşkilatı; ahlaklı, mesleğinde uzmanlaşmış ve sanatla hemhâl olan yetkin mensuplarıyla, yerleşim merkezlerinde sosyoekonomik düzeni kurmakla birlikte kültürel gelişmeye de büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'daki siyasi birlik

ve beraberliği sağlayarak, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında çok önemli rol oynamıştır. Ahiler aynı zamanda uc sınır boylarında İslam'ı tebliğ ve temsil noktasında önemli görevler görerek, bu bölgelerin Müslümanlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli görevler ifa etmişlerdir.

Kuruluş döneminde, Osmanlı ordusunun lojistik ihtiyaçlarının teminine bakıldığında, Ahiyan-ı Rum, yani Anadolu Ahileri (Âşık Paşazade, 1991 : 298) gibi, ahlak ve disiplin içerisinde faaliyet gösteren bir esnaf teşkilatının, bu ihtiyaçları en uygun şekilde, yerinde ve kısa sürede karşıladığı görülmektedir. Ahi zaviyeleri; köy, kasaba, şehir ve yol güzergâhlarında olduğu kadar sınır boylarında da varlıklı, iyi ahlaklı ve cömert kişiler olan ve bir mesleğe önderlik eden Ahiler tarafından inşa edilmiştir. Böylece Ahi birlikleri tarafından sınır boylarına hâkim konumdaki dağ yamaçlarına, dere veya nehir kenarlarına “kalmaya geldik” mesajını vermek üzere zaviyelerin inşa edildiğini söylemek mümkündür. Kurulan zaviyelerin etrafında ikametgâhlar yapıldıktan sonra, ticarethaneler açılmıştır. Ayrıca zaviyelerin kuruluşu, askeri birliklerin bölgeye konuşlanmasından önce gerçekleştiğinden dolayı, askeri seferlere önemli lojistik destek sağlamıştır. Ahiler, uzman oldukları demircilik, debbağlık (dericilik), saraçlık, nalbantçılık ve dokumacılık gibi bir ordunun ihtiyaç duyacağı bütün meslekleri, gittikleri bölgelerde bir yaşam düzeni oluşturmak suretiyle icra etmişlerdir (Eroğlu, 2021 : 118).

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli fütuhâtı ile birlikte uçlardaki nüfus hareketliliğinin devam etmesi neticesinde, Edirne'nin fethinden sonra, sol kol ucu Evrenos Gazi idaresinde İpsala, Gümilcine, Serez Selanik yönünde ilerlerken orta koldaki uc, beylerbeyi idaresinde Filibe, Sofya, sağ koldaki uc ise Zağra ve Karnobat (Karin Ovası), Dobruca ve Silistre yönünde genişlemiştir. Uçlardaki bu düzenin, Orta Asya geleneklerine bağlı olduğu görülmekle birlikte, sonraları Rumeli'deki sancaklar da sağ kol, orta kol ve sol kol sancağı olmak üzere üçe ayrılmıştır. Yıldırım Beyazıt döneminde Silistre merkez olmak üzere Dobruca ve Deliorman ucu Eflak ve Boğdan'a karşı, Vidin ucu Sırbistan ve Macaristan'a, Üsküp ucu Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'a, Tırhala (Triccala) ucu Epir ve Mora'ya karşı kurulmuştur. Osmanlı ordusunun sürekli hazır olan sınır birliklerini kumanda eden uc beyleri, 1360-1453 tarihleri arasında imparatorluğun iç ve dış siyasetinde önemli rol oynamışlardır. Uçlardaki Osmanlı kuvvetleri; Aşağı Tuna ve Eflak'a uzanan sağ kolda bir uc beyi, Makedonya'ya uzanan sol kolda başka bir uc beyi, Sofya ve Belgrad'a uzanan orta kolda ise bir beylerbeyi şeklinde bir düzen almıştır. Fütuhât ilerledikçe askeri kuvvetler sağ koldan Balkan sıradağları üzerinden Tuna'ya, sol kolda Trakya'dan Makedonya'ya ve sonradan Arnavutluk ile Bosna'ya, Orta kolda ise Filibe'den Sofya ve Niş'e kaydırılmıştır (İnalçık, 2017 : 58, 60-61). Rumeli'deki uc beyleri zamanla sınır hatlarındaki sancaklarda sancak beyi olarak faaliyet göstermişlerdir. Kendilerine tımar, zeâmet ve haslar verilerek merkeze bağlanan bu beyler, fethettikleri yerlerde yaptırarak hayır eserleriyle buraların İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu anlamda Batı Trakya'da Evrenosoğulları, Tesalya Bölgesi'nde Turahanoğulları ve Üsküp'te İshak Bey ve ailesi önemli görevler ifa etmişlerdir. 16. yüzyılda akın faaliyetlerinin aksaması ve sınır sancaklarının beylerbeylikleriyle

ilişkilendirilmesi, uc beyi kavramının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Örneğin Budin beylerbeyliği, Habsburg sınırındaki sancaklar üzerinde tam yetkili hale getirilmekle birlikte Tımişvar ve Bosna beylerbeyliklerine de benzer görevler verilmiştir. Diğer taraftan Osmanlıların doğu sınırlarında ise uc beyi tabiri, gayri müslimlere karşı gaza ya da akın yapma ruhuna uygun bir bölge olmadığından kullanılmamıştır (Emecen, 2012 : 39).

Sonuç

Türk bozkır hâkimiyet anlayışında fütuhâtçı değerlerin oluşmasında, kozmik evren tasavvurlarının önemli bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk siyasi hâkimiyet düşüncesinin hangi istikamette gelişme gösterdiğini anlamakla; onlara ait kâinata dair idrakin ve bu idrak neticesinde ortaya çıkan tefekküre dair düşüncenin tarihi süreç içerisinde siyasal yapıya nasıl bir yön tayin ettiği arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Orta Asya iklim ve coğrafyası içerisinde yaşayan Türk bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde yayılmalarında, hiç şüphesiz konargöçer yaşamın ve kültürün mayalandığı uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümül bir ufka sahip olan, alp karakterli insan yapısının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Kâinat anlayışının aynı zamanda dünyaya (acuna) hükmetmeyi gaye edinen bir yönetim anlayışının benimsenmesinde de büyük bir etkisi bulunmaktadır. Öyle ki Gök-Tanrı inancının etkisiyle yeryüzü sadece yaşanılan coğrafyayla sınırlı görülmemiş, bilakis bütün evren gökyüzüyle birlikte bir bütün olarak algılanmıştır.

M.Ö.1. bin başlarından itibaren çok sayıda at yetiştirmenin bir sonucu olarak, attan yaygın bir biçimde faydalanılmaya başlanması ve demir madeninin silah araç ve gereçlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla, bozkır toplulukları ve devletleri töre kuralları etrafında sosyal ve siyasi anlamda teşkilatlanarak at ve demir unsurunun etkisiyle komşu yerleşik kültürler üzerinde baskı oluşturabilmiştir. Ayrıca atın yaygın bir biçimde binek aracı olarak kullanılması; bozkır topluluklarının farklı seviyedeki sosyal, siyasal ve iktisadi yapılarla karşılaşmalarına neden olmak suretiyle kültürlerarası etkileşimi hızlandırmıştır. İskitler, Göktürkler ve Hazarlarda görüldüğü üzere, Türk devletlerinin hâkimiyeti altında güvenliği sağlanan ve Çin, Orta Asya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölgeyi kültürel anlamda birbirine bağlayan ticari yol ağları, aynı zamanda bu bölgeleri iktisadi yönden de birbirine bağlamıştır. Bu anlamda Türk bozkır siyasi hayatında “uc” kelimesinin ihtiva ettiği muhteva “sınır” anlamına gelmekle birlikte, “uc açma” tabiri daha geniş bir manada çeşitli coğrafyalarda hâkimiyet kurmanın aşamalarını, uçsuz bucaksız bozkırlara açılan sınırların uc bölgelerinde çeşitli milletlerle teması ve bu milletlerle temasın sağlandığı bu bölgelerin kendine özgü siyasi ve kültürel karakterini ihtiva eden farklı bir anlam kazanmıştır.

Türk bozkır yaşam karakterine uygun coğrafi sahalara yayılmada iklim koşulları, arazi topoğrafyası, toprak yapısı ve su kaynakları belirleyici bir rol oynamıştır. Orta Asya bozkırlarında vuku bulan kuraklık, nüfus artışı ve otlak yetersizliğinin ortaya çıkardığı siyasi ve iktisadi sıkıntılar uçsuz bucaksız bozkırlara açılan komşu bölgelere fütuhât karakterli göç hareketlerini sürekli olarak beslemiş, göçler esnasında mücadele ve çatışmaların artması, boy

beylerinin siyasi teşkilatçılık kabiliyetlerini kuvvetlendirmiştir. Böylece, disiplinli bir şekilde gerçekleştirilen göçler neticesinde atlı göçebe bozkır toplulukları, geniş bozkır kuşağının ortaya çıkardığı iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel karakterleriyle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girerek uçsuz bucaksız bozkırların uc bölgelerinde araba üzerinde kurulu hareketli evleri, şehirleri ve sürüleriyle yerleşik milletlerle ilişki kurmuş, bu ilişki onların siyasi anlamda geniş coğrafyaları tanımalarının, buralara yayılmalarının ve hâkimiyet kurmalarının önünü açmıştır. Geçit vermeyen dağlarla çevrili Ergenekon Vadisi’nde demir madenin eritilmesiyle açılan geçitten çıkmak suretiyle esaretten kurtulan ve kendine bir yol bulan bir Türk topluluğunu konu edinen destana izafeten olsa gerek, farklı coğrafyalara ulaşmayı ve çeşitli milletlerle teması sağlayan, ana yol güzergâhları üzerinde bulunan birçok geçide Demirkapı adı verilmiştir. Ayrıca Türk bozkır devletlerinin sınır boylarında oluşturduğu güvenliği sağlanmış ticari sahalarda, yerleşik milletlerle ticari ve kültürel etkileşime girildiği ve dostane ilişkiler de geliştirildiği, antropolojik ve arkeolojik buluntular ışığında anlaşılmaktadır.

Sürekli değişen sosyal ve siyasi yaşam şartlarına uyum sağlayabilecek karakterde hareketli bir nüfus potansiyeline sahip olan Türkler, İslam dinine girdikten sonra da gaza fikri ve İslam’ı temsil etme amacı başta olmak üzere, atlı göçebe nüfus potansiyeli ve bu potansiyelin daha da artmasını tetikleyen Moğol baskısı gibi siyasi nedenlerle, Horasan üzerinden Anadolu’ya girmiş, buradan Balkanlar ve Orta Avrupa’ya kadar ilerlemiş ve nihai olarak Batı Avrupa’nın direnek noktası olan Viyana kapılarını zorlamışlardır. Selçuklulardan itibaren, Türkler Anadolu’ya girdikten sonra Avrupa’ya geçişin en önemli merkezi konumunda olan İstanbul’un uzun bir süre alınamaması, Anadolu’nun Müslümanlaşması ve Türkleşmesi sürecinin tamamlanmasına zemin hazırlamış, böylece Anadolu üzerinden Avrupa’ya hızlı bir biçimde girmesi muhtemel uç beylerinin mahiyetindeki nüfus kütlelerinin, Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa içlerine doğru sokulan Türk bozkır toplulukları gibi, milliyetlerini kaybetme sorunuyla karşılaşmaları söz konusu olmamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler". *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.50, 11-25.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2018). "Avrupa Hunları". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 107-187.
- Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz., Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç. İstanbul.
- Avcı, C. (2009). Sugür. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 37, 473-474.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Barthold, V.V. (2011). *Orta Asya Türk Tarihi*. Çev., Hüseyin Dağ. Ankara: Divan Kitap.
- Bozkurt, N. (1995). Eman. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 11, 75-77.
- Bökönyi, S. (1994). "The Role of the Horse in the Exploitation of Steppes". *The Archaeology of the Steppes: Methods and Strategies*, In B. Genito (Ed.). Papers from the International Symposium held in Naples 9-12 November 1992, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 17-25.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. Routledge. Newyork.
- Chugunov, K., Parzinger, H., Nagler, A. (2004). "Chronology and Culture Affinity of the Kurgan Arzhan-2 Complex According to Archaeological Data". *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia*. In E. M. Scott, A. Y. Alekseev and G. Zeitseva (Eds.), IV Earth and Environmental Sciences, NATO Science Series, Vol. 42, USA, 1-8.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Duralı, Ş. T. (2002). "Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması". *Türkler*. Ed., Salim Koca vd. Ankara: Semih Ofset. C.1, 335-349.
- Durmuş, İ. (2015). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dvornichenko, V. V. (1995). "Sauromatians and Sarmatians of the Eurasian Steppes the Transitional Period from the Bronze Age". *Nomads of the Eurasians Steppes in the Early Iron Age*. In K. J. Davis, V. A. Bashilov and L. D. Yablonsky (Eds.). Zinat Press, Berkeley, CA, 101-104.
- Emecen, F. (1991). Antalya. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 3, 232-236.
- Emecen, F. (2012). Uc Beyi. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 42, 38-39.
- Eroğlu, E. (2014). *Bozkır Kavimlerinde İktisadi ve Mesleki Yapı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- Eroğlu, E. (2016a). "Kimmer ve İskitlerin Anadolu'daki Ticari Hayata Etkileri Üzerine Bir Yorum". *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*. Vol. 7, 37-47.
- Eroğlu, E. (2016b). "Bozkır Kavimlerinin Güney Rusya'daki Göç Hareketliliği". *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*. 8 (12), 343-350.
- Eroğlu, E. (2017a). "Türk Barışı (Pax Turcica): İskitler, Göktürkler ve Hazarlar". *Turkish Studies*. Vol. 12/19, 91-102

- Eroğlu, E. (2017b). “Eski Türklerde Devlet Başkanının Mesruiyeti”. *Kitapsever Bir Tarihçi Prof.Dr. Ali Birinci Armağanı*. Ed. Osman Köse. Polis Akademisi Yayınları, 583-602.
- Eroğlu, E. (2017c). “İslamiyet Öncesi Türklerde Serbest Ticaret Pazarları”. *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*. S. 8, 19-25.
- Eroğlu, E. (2021). *Metodolojik Bir Bakış Açısıyla: Tarih ve Mekân*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eroğlu, E. (2023). *Amasya Kervan Yolları*. İstanbul: Post Yayınevi.
- Findley, C. V. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*. Çev., Ayşen Anadol. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Frye, R. N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına:Orta Asya Mirası*. Çev., Füsun Tayanç, Tunç Tayanç. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gibbons, H. A. (1916). *The Foundation of the Ottoman Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- Gömeç, S. Y. (2016). “Türk Kültüründe At”. *Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed., Hasan Bahar vd.. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya , 819-834.
- Gumilëv, L. N. (2011). *Eski Türkler*. Çev., D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hakenbeck, S.E, Evans, J., Chapman, H., Fóthi, E. (2017). “Practising pastoralism in an agricultural environment: An isotopic analysis of the impact of the Hunnic incursions on Pannonian populations”, *Plos One*, 12(3), 1-25.
- Herodotos. (2014). *Tarih*. Çev., Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İbni Bibi. (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. Çev. M.Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi.
- İlgen, A. (2005). “Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.49, 817-840.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İpşirli, M. (1995). Eman. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 11, 77-79.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kapuran, A. , Filipović, V. , Redžić, S. (2019). “Horizont starijeg gvozdenog doba na lokalitetu Nad Klepečkom”, *Viminacijum u Praistoriji: iskopavanja 2005-2015*, Urednici: A. Kapuran, A. Bulatović, S. Golubović, V. Filipović, Arheološki institut, Beograd , 143-176.
- Karatay, O. (2018). “Tuna Bulgarları”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 273-294.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Çev., Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. C. II. Ankara: Başkent Matbaacılık.
- Köprülü, F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. N. (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki: Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuzey, M. (2019). “Orhun Abidelerinde Türk Mekân Algısı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 65, 207-220.

- Lattimore, O. (1962). *Inner Asian Frontiers of China*. Beacon Press, Boston.
- Maenchen-Helfen, O. J. (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press, London.
- Mangaltepe, İ. (2018). "Avarlar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 203-240.
- Marsadolov, L. S. (2002). "Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri". *Türkler*. Çev., A. Yılmaz. Ed., S. Koca vd. Ankara: Semih Ofset, C.1, 526-532.
- Ocak, A. Y. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özcan, K. (2017). "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri". *Karadeniz Araştırmaları*, C. 14, S. 53, 137 - 151.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin Tarihi, Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Salman, F. (2011). *Türk Kumaş Sanatı*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık Limited Şirketi.
- Sebeos. (1999). *The Armenian History Attributed to Sebeos*. (translated: R.W. Thomson, historical commentary by James Howard). Liverpool Üniv. Press.
- Strategikon. (2010). Haz., George T. Dennis, Çev., Volkan Atmaca. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Taşağıl, A. (2003). *Gök-Türkler*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Togan, İ., Kara, G., Baysal, C. (2017). *Çin Kaynaklarında Türkler: Eski T'ang Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2015). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türkçe Sözlük. C.2. 1998. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Witteck, P. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. Çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul.
- Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*. Çev., Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Yücel, M. U. (2018). "Peçenekler". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 449-528.

Extended Abstract

Lifestyle depending on climate and geography; It plays a decisive role in the character, lifestyle, world view, understanding of art and customs of individuals, communities and nations. In this context, the universal brave and combative human character raised by the endless steppes where nomadic life and culture are fermented has a great impact on the spread of the Turkish steppe communities living in the Central Asian climate and geography over a wide belt. The cosmogonic understanding and perception and the adoption of a global management approach that develops accordingly have a great impact on this. Geographical characteristics together with the unique and dynamic social and political structure of semi-nomadism are important in establishing human, cultural and commercial relations with various nations on the borders of the geography, which corresponds to an area thousands of kilometers wide in the east-west and north-south directions. In this sense, the word “uc” means the border region, and this word also contains a meaning that expresses a unique political and cultural formation.

Semi-nomadic steppe communities, with their social, political, economic and cultural characteristics in the vast steppes, have entered into intense relations with neighboring regions or countries. The climate of the steppe lifestyle and the active life that this climate fosters; it has constantly fed the phenomenon of migration due to social, economic and political reasons. In this context, the emergence of Turks on the stage of history, their mixing with other nations and the shaping of the historical process by them mostly occurred as a result of migrations. The way steppe communities with semi-nomadic lifestyles perceive the world and their efforts to find solutions to some of their needs have also improved their ability to find direction appropriate to their mobile lifestyles. In this context, the main directions in the endless steppes are symbolized with various colors. In addition, monuments designed in accordance with the topography of the land to determine horse routes, as well as animals with strong navigation abilities such as deer and wolves, have found a place in art and mythology.

In this research, the characteristics of political domination and expanding borders were evaluated in terms of the political organization created by the steppe climate and geography. It has been tried to reveal that Turks’ belief in a single God since the very early ages played a major role in the development of their ability to maintain unity and order in social life as well as in political life. In this regard, although there are various methods in historical research, the subject has been discussed from its origins by using the Jenetic method. The subject was examined in the context of spatial breadth and temporal depth, focusing on the understanding with which political expansion was achieved in different times and regions. Thus, it is aimed to understand the subject well by evaluating the periods of border expansion in Turkish political life in a cause and effect relationship.

In the study, firstly, the effect of the understanding of the universe on the activities of expanding political boundaries is discussed in terms of the ontological bond between humans and historical space. Secondly; It has been revealed that the characters of the people living in the steppe area extending from central Central Asia to Eastern Europe in the west are not based on living tied to a certain land within narrow borders, but that the endless steppes increase their desire to move towards distant horizons. Thirdly; the relationship between the Turkish steppe communities’ widespread use of horses in the steppe areas, as a result of the suitable climate and geographical structure, and their use of high-level techniques in processing iron ore has been examined. In addition, the process by which the steppe states completed their social and political organization around customary rules and put pressure on the surrounding settled cultures with the influence of horse and iron elements was evaluated in the light of main sources. Finally, after accepting Islam, the development of the concept of “uc” in the Turks was examined in the light of main sources. It has been revealed that the concept of “uc” gained a meaning that expresses a unique political and cultural character that paved the way for the emergence of independent principalities. Thus, some new results were tried to be obtained by using the comparative research method.

Demirkapı, which is a reference to the epic about a Turkish community who escaped captivity and found a way for themselves by leaving the Ergenekon Valley, surrounded by impassable mountains, through a gate opened by smelting iron ore, is known as Demirkapı, many passes on the main road routes that enable access to different geographies and contact with various nations. has been named. Thus, they established relations with the settled nations with their mobile houses built on carts, mobile cities and herds in the extreme regions of the endless steppes, and this relationship paved the way for the Turks to get to know large geographies in political terms and to dominate them. However, anthropological studies carried out in the light of archaeological findings reveal that semi-nomadic people or horse-drawn nomads, in

addition to fighting with settled nations, also developed friendly relations in the trade areas established along the borders.

The origin of the akritai organization, known as the Christian border organization in the Turkish-Byzantine border regions, dates back to the margrave organization and outpost order that provided border security of the Roman Empire. It has been seen in historical field studies that the Byzantine Empire created defense lines in important border areas, especially in mountain passes and fortified positions. For example, the Roman and Byzantine border castles remaining from these periods on the Amasya-Ladik border line reveal this situation. In addition, Turks have the potential to be a mobile population that can adapt to social and political living conditions that may change at any time. After accepting Islam, they entered Anatolia via Khorasan for religious reasons such as the idea of gaza and the aim of representing Islam, as well as political reasons such as the potential for a horse-drawn nomadic population and Mongol pressure. From here they advanced to the Balkans and Central Europe, and from there to Vienna, the defense line of Western Europe. The failure to capture Istanbul, which has been the most important obstacle to the spread of Turks from Anatolia to Europe since the Seljuk period, paved the way for the completion of the Islamization and Turkification process of Anatolia. Thus, the population masses under the rule of margraves, who were likely to enter Europe quickly through Anatolia, did not face the problem of losing their cultural identities, like the Turkish steppe communities that spread into Europe from the north of the Black Sea.

KIRIM HARBİ (1853-1856): YAKINÇAĞ'DA BÜYÜK GÜÇ POLİTİKALARI VE OSMANLI DEVLETİ

THE CRIMEAN WAR (1853-1856): GREAT POWER POLITICS IN THE MODERN ERA AND THE OTTOMAN STATE

Mustafa TURAN*

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Öz: Napolyon'un iktidarı döneminde Avrupa'da giriştiği savaşlar neticesinde Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere birlikte hareket etmişler ve Avrupa'da statükonun kurulmasına çalışmışlardır. 1815 yılına kadar süren ve Napolyon'un 18 Haziran 1815'te Waterloo'da İngiltere ve Prusya orduları karşısında yenilmesi üzerine Fransa, önceki sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Viyana Kongresi'ni toplayan bu devletler 1815'te bazı kararlar almışlardır. Bu kararlar Avrupa coğrafyasında devletlerin çıkarlarına zarar vermeden takip edecekleri politikaların sınırlarını belirliyordu. Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler büyük devletlerin ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, tek başına bir düzen kuramayacaklarını göstermiştir. Artık ikili ilişkiler yerini çoklu ilişkilere bırakmıştı. Büyük devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları halletmek üzere yürüttükleri bu politika, Avrupa coğrafyası ile sınırlı kalmamış ve "yeni dünya düzeni kurmak" gibi bir iddiaya dönüşmüştür. Avrupa coğrafyasında yaşanan gelişmelerde olduğu gibi büyük devletler yönedikleri coğrafyalarda güçleri mesabesinde çıkarları doğrultusunda zaman zaman uzlaşma sağlayacaklarsa da birbirleriyle çatışmaktan da geri durmayacaklardı. Tabii olarak Osmanlı toprakları da sanayileşmelerini gerçekleştirmiş ve dünyayı paylaşma yarışına girmiş olan devletlerin yönedikleri bir saha olmuştur. Askeri, iktisadi ve siyasi açmazları sebebiyle Osmanlı Devleti'nin, bu paylaşım savaşında bir rakip olamayacağı; bilakis rakip devletler arasında paylaşılacak istenen bir devlet olacağı görülmüyordu. Viyana Kongresi'nden sonraki süreçte Büyük devletlerin emperyalist emellerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalanması ve tasfiye edilmesi büyük güç politikalarının temel sorunu olmuştur. "1853-1856 Kırım Harbi" gerek harbin gerekçeleri gerekse Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin bu devletlerin bir kısmı tarafından himaye edilmesi açısından değerlendirilirse Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini daha sağlıklı anlamak mümkün olacaktır. Kırım Harbi, sonunda kazanmış olsa da Osmanlı Devleti'nin çaresizliğini ve acziyetini göstermesi bakımından önemli bir olay olduğu gibi yürütülen büyük güç politikaları karşısında kendi gücü ile ayakta duramayacağını ve yıkılması mukadder bir devlet olduğunu gösterecekti.

Anahtar Kelimeler: Kırım Harbi, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Osmanlı Devleti, Yeni Dünya Düzeni

Abstract: During Napoleon's reign, Austria, Prussia, Russia, and Britain collaborated in response to his military campaigns across Europe, aiming to establish a status quo. The conflict concluded in 1815, culminating in Napoleon's defeat at Waterloo on June 18, 1815, by British and Prussian forces, compelling France to revert to its pre-war boundaries. Additionally, these powers convened the Congress of Vienna in 1815, adopting resolutions delineating policies that protected their interests without disrupting the European geopolitical landscape. These developments underlined that no single power, however dominant, could unilaterally impose order. Hence, bilateral diplomacy gave way to multilateral relations. This strategy, aimed at resolving disputes among major powers, extended beyond Europe, evolving into an ambition to establish a 'new world order.' While seeking compromises to align their interests, major powers occasionally clashed in the territories they targeted, including the Ottoman State. The State, burdened by military, economic, and political weaknesses, was not a part of this struggle for dominance but rather a region sought for division among competing powers. The post-Congress of Vienna period presented a crucial challenge: satisfying imperial ambitions without precipitating the Ottoman State's collapse, or, if its dissolution was inevitable, ensuring it did not disrupt the European balance of power. The Crimean War (1853-1856) exemplifies this dynamic. The conflict, driven by its underlying causes and the protective stance adopted by certain powers towards the Ottoman State against Russia, offers valuable insights into the State's decline. Although the Ottoman State emerged victorious, the Crimean war starkly revealed its vulnerability and inability to sustain itself amid great power politics, marking it as a state doomed to eventual disintegration.

Keywords: Crimean War, Russia, Britain, France, Austria, Ottoman State, New World Order

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Kasım 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 29 Kasım 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1590743>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail : mustafa.turan@hbv.edu.tr

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Fransız İhtilali'nden Sonra Avrupa'daki Gelişmeler ve Büyük Güç Politikalarının Oluşması

Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi ve 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında Rusya ile birlikte Avrupa devletlerinde önemli gelişmeler yaşanmış ve büyük güç politikaları ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak büyük devletlerin yayılcı politikaları Osmanlı Devleti'ni doğrudan etkilemiştir. Coğrafi keşiflerden sonra sanayileşemeyen ve iktisadi bakımdan son derece zayıf bir duruma düşen Osmanlı Devleti'nde Fransız İhtilali'nden sonra başlayan toplumsal çözülme de büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılmasına yönelmelerine yol açmıştır. Yakın çağdaki gelişmelere baktığımız zaman iktisadi, askeri, siyasi ve sair her bakımdan güçlenen devletler karşısında hiçbir varlık gösteremeyen Osmanlı Devleti'nin bu devletlerin isteklerine boyun eğmekten başka bir çaresinin kalmadığı görülecektir.

Coğrafi keşiflerin yapılmasıyla birlikte dünyada ticaret yolları değişmiştir. Bu durum Avrupa'da iktisadi alanlarda da birtakım gelişmelere yol açtığı gibi Avrupa'nın sosyal ve siyasi yapısını da değiştirmiştir. Coğrafi keşiflerden sonra Avrupa-Hindistan ticaret yolunun kontrolü de Avrupalı devletlerin eline geçmiştir. Akdeniz'deki limanların önemi azalırken Atlas Okyanusu kıyısındaki limanların önemi artmıştır. Coğrafi keşifler sebebiyle zenginleşen Avrupa'da devletlerin politikalarında da önemli değişim yaşanmış ve sömürgecilik hız kazanmıştır. Coğrafi keşiflerden sonra güçlenen sömürgeci Avrupa devletleri geniş toprakları ele geçirmeyi başarmışlardır.

Coğrafi keşiflerden sonraki en önemli gelişme Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren ulaştırma imkânlarının yanı sıra tekniğin gelişmesi ve sanayi üretiminin artması iktisadi ve toplumsal yapılar üzerinde etkili olmuş, tarım toplumundan, dinamik sanayi toplumuna doğru bir dönüşüm başlamıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren devletlerin sanayinin ihtiyaçları ve ekonomik büyüme ekseninde politikalar takip ettiklerini görmekteyiz. Avrupa'da siyasi dengenin sağlanması amacıyla ittifakların kurulması veya bu yöndeki teşebbüsler aslında dünya üzerindeki askeri ve ekonomik savaşın gerekleri ve sürdürülebilirliği sebebiyledir. Sanayileşmiş olan Avrupalı büyük devletlerin Avrupa dışındaki coğrafyalara yönelmelerinin temel sebebi öncelikle ekonomik gerekçelerdir. Sanayinin gereği olan hammaddenin temin edilmesi ve üretilen sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulma isteği yeni sömürü politikaların esasını oluşturacaktır.

Gerek coğrafi keşifler gerekse sanayi devrimi sebebiyle Avrupa'da husule gelen değişim, sanayileşmiş büyük devletler arasındaki rekabeti de canlandırmış, daha da zengin olmak arzusu ile hareket etmeye başlamışlardır. Bu anlayış devletin, sadece siyasi bir varlık olmayıp iktisadi ve sosyal tarafları olan yüksek bir teşkilat yapısı olduğunu

göstermiştir. Artık dış ticaret devletin çıkarları istikametinde yapılacak olduğundan bütün iktisadi yapının millileştirilmesi önem kazanmıştır. Bu sebeple yerli endüstrinin geliştirilmesine önem verilecektir. Böylece bir devletin varlığını sürdürebilmesi için askerî olduğu kadar iktisaden de güçlü olması gerekli hale gelmiştir. Bu anlayış Avrupa'da ham madde kaynaklarına duyulan ihtiyacın karşılanması ve yeni pazarlar bulmak isteğini kamçulamıştır. Sömürgeci politikaların vaz geçilmez olarak telakki ettiği bu gereklilik nedeniyle daha çok kazanmak için her türlü yola başvurulabilecektir.

19. yüzyıl başlarından itibaren devletler arası ilişkilerde, sanayileşme esasında yeni politikalar takip edilmeye başlanmıştır. Sanayinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için siyaseten güçlü olmak hem yeni yatırımlar yapmak hem de diğer sanayileşmiş devletlerle rekabet edebilmek için şarttı. Sömürgeci devletler siyaseten güçlü olmak için öncelikle askeri bakımdan güçlenmeye çalışmışlar ve güçleri mesabesinde yöneldikleri coğrafyalarda zaten geri kalmış ülkeler ve toplumlar üzerinde baskı yapmaktan geri durmamışlardır. Zaten sanayileşmeye bağlı olarak askeri güçleri artmış olduğu için bu devletler gittikleri yerlerde ciddi bir direnişle karşılaşmayacaklardır. Bu durum diğer sanayileşmiş devletler için de söz konusu olduğundan mücadele sömürgeci rekabete dayalı olarak kendi aralarında cereyan edecektir.

19. yüzyılın sonlarında Avrupalı büyük devletler, sanayileri için gerekli olan hammaddeyi elde etmek ve ürettikleri malları pazarlamakla kalmamışlar ve yöneldikleri Avrupa kıtası dışındaki coğrafyalar üzerinde hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Uyguladıkları politikalarda ekonomik şartlar ve istekler her zaman ön planda olmuştur. Başka bir ifade ile ham madde ihtiyacını karşılama isteği kadar Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım alanları bulma ve üretim fazlasına yeni pazarlar elde etme isteği sanayileşen Avrupa devletlerinin takip ettikleri politikaların esasını oluşturmuştur. Büyük devletler, 17. yüzyılı izleyen dönemde kaba bir yağma yerine koloni olarak ele geçirilen veya koloni haline getirilen bölgelerin ekonomik imkânlarından sonuna kadar yararlanmak istemişlerdir. Artık sömürgeler, yağmalanıp tüketilecek yerler değil hammadde kaynağı olarak kullanılacak, gerektiğinde ucuz iş gücü sağlanacak yerlerdi (Turan, 2015, s.65).

Sanayileşememiş ve siyasi gücünü yitirmiş olan devletlerin, sömürgeci devletlerin baskılarına boyun eğmekten başka yapabileceği bir şey kalmıyordu. Bu sebeple artık kaba bir yağmalama yerine ele geçirilen yerler, ham madde kaynağı ve pazar olarak kullanılan ve ucuz iş gücünden yararlanan yerler haline getirilmişlerdir (Turan, 2019, s. 90-91). Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkeleri, kendi nüfus ve topraklarından çok daha büyük toprakları sömürgeleştirmişlerdir. Öyle ki, yakınçağın sonlarında mesela İngiltere'nin sömürge toprakları,

anavatan topraklarının 94 katına ulaşmıştır (Turan, 2015, s.63).

İktisaden gelişmemiş olan Osmanlı Devleti de sanayileşmiş güçlü devletler için yatırım, ham madde kaynağı ve pazar durumundaydı. Askeri ve siyasi gücünü de önemli oranda kaybetmiş olduğu için emperyalist devletlerin baskıları karşısında direnecek bir gücü de yoktu (Turan, 2019, s.94).

Coğrafi keşiflerden sonra sanayileşen Avrupa devletlerinin politikalarını şekillendiren önemli gelişmelerden birisi de 1789 Fransız Devrimi'nden sonra siyasi ve toplumsal hayatı doğrudan etkileyen fikriyatın devletlerarası ilişkilerde yer bulması olmuştur. Fransız İhtilâli ile temel hak ve özgürlükler temelinde ortaya çıkan fikirler aydınlanma çağını yaşayan Avrupa'da idari ve toplumsal değişikliklere yol açtığı gibi çok milletli ve kültürlü yapıya sahip devletleri de doğrudan etkilemiştir. Osmanlı Devleti de Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerden etkilenen ülkeler arasında idi. Milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle muhtelif toplulukların bağımsızlık istekleri, sanayileşmiş devletlerin emperyal gayelerini meşrulaştıran önemli bir gerekçe haline gelmiştir. Böylece Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlık unsurları, tahrik ve teşvik etmekten geri durmayan Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ne siyasi/meşru müdahale imkânı bulmuş oldular (Turan 2015, s.65).

19. Yüzyılda Batılı büyük güçlerinin politikalarına baktığımızda Osmanlı Devleti ile ilgili olarak vuku bulan hemen her olayda, sanayileşmiş diğer devletler ile mücadele hâlinde bulunan İngiltere'nin politikaları hissedilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içerisindeki ticari imkânlardan faydalanmak isteyen İngiltere, Fransızlara verilen kapitülasyonlar gibi ticari bazı ayrıcalıklar elde etmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile uğraştığı ve ekonomik bir çöküntü yaşadığı sıkıntılı bir dönemde 1838'de Balta Limanı Anlaşması'nı imzalamak zorunda bırakmıştır. Bu anlaşma ile İngiliz tüccarı en imtiyazlı millet haline gelmiştir. İngiltere ayrıca diğer ülkelerden getirilen malların serbestçe ticaretini yapma imtiyazı da elde etmiştir.

Osmanlı hakimiyetindeki yerlerde zengin petrol yataklarının bulunması üzerine İngiltere Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmak, mümkün olursa buralarda egemenlik kurmak istiyordu. Bu sayede İngiltere, Hindistan yolunun güvenliği de sağlanmış olacaktır. Artık İngiltere'nin güç politikası 19. yüzyılın sonlarına kadar bu anlayıştan vaz geçmeyecektir. Nitekim bu dönemde İngiltere bir yandan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur bir politika izlerken Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bulunan diğer devletlerle birlikte hareket etmekten de geri durmamıştır. Yüzyılın ortalarında Osmanlı toprakları üzerinde Rus nüfuzunun artması İngiltere'nin çıkarlarına ters düştüğü için Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı uygun bulmuştur.

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi İngiltere'nin paylaşım mücadelesinde etkin bir rol oynayacağını ve Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edecek teşebbüslerde bulunacağını göstermektedir.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra sanayileşmesini de tamamlayan Fransa, İngiltere'den sonra sömürgeci bir devlet olarak önemli bir güç haline gelmiş ve Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için gerektiği zaman askeri güç kullanmaktan çekinmemiştir. III. Selim Dönemi'nde Fransa ile ilişkiler dostane bir şekilde devam ederken Napolyon Bonaparte, 1 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Akka Kalesi'ni de kuşatan Napolyon Cezzar Ahmet Paşa'ya yenilerek Paris'e dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki tarihlerde de Fransa'nın bu politikası değişmemiş İngiltere'den sonra dünya politikasında güçlü bir devlet olarak yerini almıştır. Zaman zaman İngiltere ile çıkarları çatışmış olsa da çoğu zaman birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir.

Çar Deli Petro'dan beri tarihi bir misyon olarak İstanbul'u ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek isteyen Rusya da hızla sanayileşmiş ve güçlü bir ordu kurmayı başarmıştır. Yakınçağda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar üzerinde de etkisini artıran Rusya'nın politikası da bütün Slavları birleştirmek ve merkezi İstanbul olacak bir Slav devleti kurmak olarak tanımlanan "Pan-Slavizm" ekseninde şekillenmiştir. Balkanlardaki Slavları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaktan hiçbir zaman vaz geçmeyen Rusya, Balkan Slavlarındaki Slav milliyetçiliğini her zaman canlı tutmaya çalışmıştır. Panslavizm fikri/ideolojisi bilhassa Çar II. Aleksandr Dönemi'nden (1855-1881) itibaren etkili olmaya başlamış ve kısa sürede semeresini vermiştir. Panslavizm, General Nikolay Pavloviç İgnatiyev tarafından sistematik hale getirilmiştir. İstanbul ve Boğazlara Rusların yerleşmeleri ve Balkanlar'da yaşayan bütün Slavların Rusya'nın nüfuzuna sokulması gerektiğini düşünen İgnatiyev'in şekillendirdiği ve Türklerin Avrupa ve Asya'dan atılmasını sağlamak amacıyla yürütülen Panslavist propaganda faaliyetleri işe yaramış, bu ideoloji Balkan milletleri üzerinde etkili olmuş ve isyanları hazırlamıştır

Esasen Rusya, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile birlikte savaşmadan paylaşılmasını düşünüyorsa da bu devletler Rusya'nın boğazlarda hakimiyet kurmasından çekindikleri için meseleye sıcak bakmıyorlardı. Fransız İhtilali'nden sonra Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksandr Tilsit'te buluşmuşlar ve 7 Temmuz 1807'de Fransa ile Rusya arasında bir ittifak Anlaşması imzalamışlardı. Anlaşma İstanbul ve Rumeli Vilayeti hariç Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının Fransa ve Rusya arasında paylaşılmasını öngörüyordu. Ancak Rusya'nın boğazlara yerleşmesi ihtimali üzerine Fransa bu ittifaktan vaz geçmiştir. Zira Napolyon'un ifadesiyle boğazları ele geçirmesi ve İstanbul'a yerleşmesi halinde Rusya göz alıcı bir güç kazanabilirdi (Armaoğlu, 1997, s.66-67; Turan, 2011. s 212). Bu tecrübeden sonra

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılmasının büyük sıkıntılara yol açacağını düşünen İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne destek vermeleri kaçınılmazdı.

Avrupa'nın büyük devletlerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yakın çağda diğer büyük devletlerle ittifaklar oluşturmak suretiyle Balkanlar'da genişlemeyi başarmıştır. Balkanlar'da hakimiyet kurarak önce Selanik'e ulaşmak isteyen Avusturya da Rusya gibi Adalar Denizi'ne çıkmayı düşünüyordu. Ancak toplum yapısının soy ve dini bakımdan heterojen özellikte olması Avusturya'nın önemli bir açmazı idi. Avusturya devlet başkanı Metternich ülkede yaşayan unsurların devlete bağlılığını sağlamak ve homojen bir toplum oluşturmak için çabaladıysa da başarılı olamamıştır. Macarlar ve Çekler ayaklandıkları gibi Güney Slavları da Sırbistan ve onun hamisi durumundaki Rusya'ya yöneldikleri, Hırvatların geleneksel bağlılıklarının bile zayıfladığı görülecektir. Ayrıca Avusturya her ne kadar sanayileşmiş ise de büyük devletler içinde bir varlık gösterecek duruma gelememiştir. Öyle ki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya'nın desteklediği Sırbistan'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Almanya'nın desteğine muhtaç bir duruma düşmüştür. Dağılıma sürecine girmesine rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da mevcut siyasi gelişmeleri değerlendirmeye çalışmış, Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek gibi bazı toprak parçalarını elde etmekten geri kalmamıştır (Turan, 2018, Bölüm. 4, s.89 vd.).

1789'da ortaya çıkan Fransız İhtilali, Fransa'da mevcut rejimi değiştirmekle kalmamış, dünya politikasında etkin rol oynayan devletlerin sürdürdükleri geleneksel politikaların da değişmesine yol açmıştır. İhtilâl sonrası iktidarı ele geçiren Napolyon'un, Avrupa'da tek güç haline gelme çabaları karşısında Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere birlikte hareket etmişler ve Avrupa'da statükonun kurulmasına çalışmışlardır. Ancak Napolyon karşısında sağlanan birliktelik, aynı zamanda büyük devletlerin ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, tek başına bir düzen kuramayacaklarını göstermiştir. Bu devletlerden her biri, Avrupa kıtasında bir devletin hâkimiyetini önlemek istediği kadar diğer devletlerin tehdidi altında kalmamak için Avrupa'da statükonun kurulmasını istiyordu. Bu hususta başarılı olsalar bile bu devletlerin çıkarları sebebiyle takip edecekleri politikaların esasında değiştiği söylenemez. Büyük devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları halletmek üzere yürüttükleri bu politika, Avrupa coğrafyası ile sınırlı kalmamış ve "yeni dünya düzeni kurmak" gibi bir iddiaya dönüşmüştür. Bu tarihlerden sonra devletlerarası mücadeleler Avrupa coğrafyası dışında cereyan edecektir. Avrupa statükosunun uzlaşarak yeniden kurulması, sanayileşmelerini tamamlamış ve emperyal hedefleri olan bu devletlerin daha rahat hareket etmelerini sağlamış oluyordu. Rusya hariç tutulursa diğer Avrupa devletlerinin, anavatanları ile bir sıkıntı kalmadığından yeni coğrafyaları ele geçirme veya nüfuz/ sömürge alanlarını genişletmeleri mümkün olabilecektir. Bu devletlerin

yönelindikleri coğrafyalarda ciddi bir direniş ile karşılaşmayacakları için mücadeleler yine bu devletler arasında geçecektir. Fransız İhtilali sonrasında Avrupa coğrafyasında yaşanan gelişmelerde olduğu gibi büyük devletler güçleri mesabesinde çıkarları doğrultusunda yönelindikleri coğrafyalarda zaman zaman uzlaşma sağlayacaklarsa da birbirleriyle çatışmaktan da geri durmayacaklardır. Bu politik tavrın daha iyi anlaşılabilmesi için 1814'te Viyana Kongresi'nin toplanması ve ortak bazı kararların alınması üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

2. Viyana Kongresi 1814-1815

Fransız İhtilali'nin önde gelen isimlerinden Danton'un ortaya attığı "Fransa'nın tabii hudutları" nazariyesine göre Fransa, Ren nehrinden Adriyatik Denizi'ne ve Alplere kadar olan sahayı ele geçirmelidir. Bu görüşten hareketle Fransa'nın Avrupa'da bazı yerleri işgal etmesi, Avrupa'da endişeye yol açmıştır. Fransa'nın kuvvetler dengesinde ağırlığı artmış ise de Fransa'nın bu teşebbüsü Avrupa'da bütün dengeleri altüst edebilirdi. Belçika'nın işgali ve müttefiki olan Hollanda'nın da işgal edileceğinden endişe eden İngiltere harekete geçmiştir.

Fransa ile savaş halinde bulunan Avusturya ve Prusya'dan başka Avrupa'nın diğer devletlerinin önemli bir kısmı da Fransa'nın karşısında yer almışlardır. Bundan sonra Fransa'ya karşı İspanya, Rusya, Portekiz, Venedik gibi devletler ile Papalık'ın dahil olduğu Birinci Koalisyon kurulmuştur (Soysal, 1999, s.64). Birinci Koalisyon (1793-1793) Fransa'da mutlaki rejime dönülmesi gerekçesiyle harekete geçmiş, ancak bir netice alamamıştır. İkinci Koalisyon (1798-1802) ise Fransa'nın eski sınırlarına çekilmesini ve ele geçirdiği yerleri aralarında paylaşmak amacıyla idi. Osmanlı Devleti de topraklarını koruyabilmek amacıyla bu Koalisyona katılmıştır. Rusya ve İngiltere ise Fransızların Doğu Avrupa'dan atılmasını ve boşalacak yerleri ele geçirmek istiyorlardı. Anlaşılacağı gibi İngiltere, Mısır'a ve Malta'ya yerleşmeyi hesap ediyordu. Buralar Yakındoğu ticareti bakımından stratejik yerlerdi. Rusya ise Yediada ve Arnavutluk sahilinin Fransızlardan kurtarılması ile Balkanlara doğru yayılmayı ve Akdeniz inmek yönündeki tarihi emellerini gerçekleştirebileceğini düşünüyordu (Soysal, 1999, s. 257). İkinci Koalisyon döneminde de Fransa'ya karşı bir varlık gösterilememiş, üstelik İngiltere, Fransa'nın elde etmiş olduğu toprakları tanımak zorunda kalmıştır. Buna mukabil Fransa Mısır'ı boşaltmayı kabul etmiştir (Uçarol, 2000, s.22). Bu durum İngiltere'nin şartlar ne olursa olsun istediğini aldığını göstermektedir.

Altıncı Koalisyon (1813-1814) savaşları sırasında Koalisyon kuvvetleri Paris'e girmeyi başarmış (30 Mart 1814) Paris'te yapılan antlaşma ile Fransa 1792 sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir. Bu savaşlar sırasında iktidarını kaybeden ve Elbe adasına sürülen Napolyon'un Mart 1815'te Paris'e gelerek tekrar imparator olması üzerine Koalisyon güçleriyle mücadele yeniden başlamıştır. Bu savaşlar

(Yedinci Koalisyon savaşları) sırasında 18 Haziran 1815'te Waterloo'da Napolyon'un İngiliz ve Prusya orduları karşısında yenilmiştir. Fransa ile Koalisyon devletleri 20 Kasım 1815'de Paris'te yapılan antlaşma ile Fransa eski sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir (Uçarol, 2000, s.33).

1804'de iktidarı ele geçiren ve imparatorluğunu ilan eden Napolyon'un giriştiğı ve 1815'e kadar sürecek olan Koalisyon savaşları Avrupa'da siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha önceki güçler dengesi tamamen bozulmuştur. Ancak bu dönemde milletlerin hakları, kendi geleceklerini tayin edebilmeleri, doğal sınırlar ve tarafsızlık hukuku gibi birtakım prensipler devletlerarası ilişkilerde yerlerini almıştır (Uçarol, 2000, s.34).

Avrupa'da barış ve düzenin yeniden kurulmasını sağlamak amacıyla Fransa'ya karşı savaşmış veya ittifak içinde yer almış olan bütün Avrupa devletlerinin iştirakiyle bir kongre toplanmasına karar verilmiş ve Avusturya devlet başkanı Prens Klemens Von Metternich başkanlığında 1 Ekim 1814 tarihinde Viyana Kongresi toplanmıştır.

Metternich tarafından davet edilmişse de Osmanlı Devleti kongreye katılmamıştır. Metternich Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına çalışacağını bildirmişse de Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünün Avrupa büyük devletlerin garantisi altına alınmasının, hakimiyet haklarına hanel getireceğini ve bağımsızlığına gölge düşüreceğini düşünmüştür.

Viyana Kongresi'nde alınan kararlar 9 Haziran 1815 tarihinde imzalanmıştır. Alınan bu kararlarla Fransa, ihtilalden önceki sınırlarına çekilmiş olmakla birlikte Avrupa'da yeniden kurulan güçler dengesinde tekrar yerini almıştır. Artık bu kongreye kadar devletlerarası ikili ilişkilerin yerini çok taraflı diplomasi ilişkileri alacaktır. Her ne kadar Viyana Kongresi kararlarıyla Fransa'nın ihtilalden önceki sınırlara çekilmesi sağlanmış ve Avrupa'da statüko yeniden kurulmuşsa da Avrupalı büyük devletlerinin Fransız İhtilali'nden mülhem hürriyetçi fikirlerin toplumlari etkileyebileceğini hesap edememiş olmaları kısa bir süre kongrenin kararlarının uygulanamayacağını gösterecektir. Zira yayılan hürriyetçi fikirler toplum yapılarını şekillendirmekle kalmayıp geleneksel yönetim biçimlerini de değiştirecektir. Bu sebeple Konre'de alınan kararlara rağmen kalıcı bir barış sağlanamamış 1815'ten sonra ihtilaller ve isyanlar başlamıştır. Anlaşılabacağı üzere emperyalist emelleri bulunan büyük devletlerin tahrik ve teşvikleriyle milliyetçilik akımları güçlenmeye başlamış, en önemlisi de milliyetçilik düşüncesi devletlerarası ilişkilerde meşru ve vaz geçilmez bir gerekçe olmuştur. Bu yönde yürütölen politikalar özellikle çok milletli ve kültürlü yapıya sahip imparatorlukların parçalanmasına yol açacak ve ulus-devletlerin ortaya çıkması ile yeni dünya düzeninin kurulması istenecektir.

Dünyada paylaşma yarışına girmiş olan devletlerin ilgi ve ihtirasları

doğrudan Osmanlı toprakları üzerinde yoğunlaşmıştır. 18. yüzyıla kadar gücünü önemli ölçüde koruyan Osmanlı Devleti'nin askeri, iktisadi ve siyasi bakımlardan gerilemesi yüzünden rakip devletler arasında paylaşılmak istenen bir devlet olacağı anlaşılıyordu. Viyana Kongresi'nde kendi aralarındaki meseleleri halleden sanayileşmiş Avrupa devletlerinin bu tarihten sonraki politikaları Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması ile ilgili hemen bütün meseleler "Şark Meselesi" olarak adlandırılmıştır. Viyana Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-ı Müslim tebaanın himayesi için kullanılan bu tabir zamanla daha geniş bir anlam kazanmıştır. "Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadi, siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi" denilmiştir (Küçük, 1979, s.607; Kodaman, 1983, s.162 vd.) Başka bir ifade ile Şark Meselesi, Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin emperyalist emellerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunudur. (Zürcher, 1998, s. 62).

Viyana Kongresi'nden sonra bir yandan aralarında ittifaklar kurmak suretiyle güç blokları oluşturmaya çalışan Avrupa devletleri aynı zamanda Osmanlı tebaası olan gayr-ı Müslim unsurların haklarını bahane ederek Osmanlı toplum yapısının bozulmasını sağlamak amacıyla hamilik politikasını benimsemişlerdir. Avrupa devletleri bu suretle Osmanlı Devleti'ne birlikte ve meşru bir zeminde "müdahale hukuku" oluşturmuşlardır.

Avrupa devletleri Şark Meselesi'ni birlikte çözmek isteseler de Osmanlı topraklarının dostça paylaşılması pek de mümkün gözükmemektedir. Zira "Osmanlı coğrafyası üzerinde herhangi bir mevkiin bir devletin kontrolüne girmesi, dengeleri alt üst edebilir ve büyük güçleri karşı karşıya getirebilirdi. Bu durumda Osmanlı coğrafyası üzerinde doğrudan ve dostça bir paylaşım olamayacağına göre "de facto" durumlar yaratmak suretiyle Osmanlı mirasından pay almak en makul bir strateji olurdu. Nitekim büyük Avrupa devletleri bu tarihten itibaren Osmanlı millet sistemini sarsmaya, Osmanlı toplumundaki imtizacı (huy birliği) ve ortak değerleri ortadan kaldırmaya yönelik politikalar takip etmişlerdir. Fransız ihtilali sonrasında yayılan fikirler, büyük devletlerin emperyalist düşünceleri ile birleşince Osmanlı Devleti için felaketler çağı da başlamış oluyordu. Nitekim Hıristiyan unsurların ayaklanmaları, büyük devletlerin teşvik ve destekleriyle başarı sağlamakta gecikmemiştir. Yunan isyanının çıkmasında, gelişmesinde ve Yunan devletinin kurulmasında Rusya ile birlikte İngiltere ve Fransa önemli rol oynamışlardır. Yunan isyanı sırasında Müslüman ahalinin kıyım uğraması karşısında Avrupalı devletlerin

sessiz kalmaları isyancıların cüretini bir kat daha artırmıştır. Yunan isyanı, başlaması, gelişmesi ve neticeleri itibariyle değerlendirildiği takdirde Müslüman-sız-Türksüz bir Balkanlar yaratmak isteyen Avrupa devletlerinin netice alınabilir politikalar takip ettiklerini göstermektedir. Bu politik destek, Osmanlı Devleti'ndeki diğer unsurları da harekete geçirecek ve bu itibarla Yunan isyanı daha sonra çıkacak olan isyanlar için örnek teşkil edecektir. Dış politikada yalnız kalmış olan Osmanlı Devleti, esasen kendi iç meselesi olan isyanları kendi inisiyatifi ile bastıramamış ve büyük devletlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Neticede çağın kabul gören hamilik politikası, ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlarken, Osmanlı Devleti'nin de Avrupa coğrafyasından çekilmesine yol açmıştır. Bu çekiliş sırasında Müslüman-Türk ahali, insanlık dışı saldırılar ve katliamlara maruz kalırken, yüzlerce yıl yaşadıkları topraklardan atılmak ve göç etmek zorunda kalmıştır” (Turan, Gürbüz, 2006).

Büyük güç politikalarının sadece Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. 1815'ten sonraki dönemde sanayi ve ticaret bakımından İngilizlerin kayda değer bir hakimiyete sahip olduğu görülmektedir. Sanayinin yarattığı zenginlik ve sanayinin sağladığı güç İngiltere'yi kuvvetli ve rakipsiz hale getirmiştir. Fransa'nın Pasifik'te ara sıra yaptığı hareketler ya da Rusların Türkistan'daki saldırıları bir yana bırakılırsa İngiltere'nin ciddi bir rakibi kalmamıştı. Fransa ve Rusya'nın genişleme çabaları birtakım sorunlar yaratıyorsa da pek çok yerde ve uzun süreyle İngiliz çıkar grupları (tüccarlar, büyük çiftlik sahipleri, gezginler, misyonerler) karşılarında yerli halklar dışında yabancı kimse bulmamışlardır (Kennedy, 2009, s. 182).

İngiltere'den sonra Fransa'nın da hatırı sayılır bir sömürge alanına sahip olduğu görülmektedir. Hakeza Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan unsurların hamiliği hususundaki aktif politikası Fransa'nın da Osmanlı coğrafyası üzerindeki ilgisini göstermektedir. Yunan isyanının devam ettiği bir dönemde 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasında İngiltere ve Rusya ile birlikte hareket eden Fransa, Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini ihtiva eden Londra Antlaşması'nı da imzalamıştır. 1826'da Yeniçeri ocağının kapatılması ve Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasını fırsat bilen Fransa 1830'da sudan bir bahane ile Cezayir'i işgal etmiştir.

Fransa'nın sahip olduğu güce dayalı politikası işe yaramış, Cezayir'i tekrar Osmanlı Devleti'ne vermeye yanaşmadığı gibi Tunus ve Trablusgarp'ı da ele geçirmek için buralarda da hak iddia etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Fransa'nın işgali karşısında hiçbir müdahalede bulunamamış ve Cezayir'i kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde uğraştığı en önemli meselesi Rusya'nın tahrik ve teşvikiyle baş gösteren isyanlardır.

Yakınçağın başlarında bir hayli güçlenen ve dünya siyasetinde etkili bir devlet olmak isteyen Rusya'nın da yöneldiği coğrafya

Osmanlı ülkesi olmuştur. Ancak Boğazlar, Kafkaslar ve Balkanları ele geçirmeyi düşünen Rusya'nın bu politikasını tek başına başarabilmesi mümkün gözüküyordu. Zira İngiltere ve Fransa gibi dönemin güçlü devletlerinin menfaatleriyle çatışacağını bilen Rusya temkinli hareket etmek zorundaydı. Rus Çarı I. Aleksandr döneminde (1801-1825) belirgin hale gelen Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik politikası esasen Rus Çarı Deli Petro (1721-1725) ve İmparatoriçe II. Katerina (1762-1796) zamanında başlayan misyonun devamından başka bir şey değildir. Viyana Kongresi sırasında Rus diplomatların Balkan milletlerinin geleceği konusunu dile getirmeleri Rusya'nın artık Osmanlı Devleti'ne karşı her an harekete geçebileceğini gösteriyorsa da yeni dünya düzeninde bunun mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Viyana Kongresi'nde alınan kararlardan sonra devletler arasında ikili ilişkiler yerini çoklu ilişkilere bırakmıştı. Hal böyle olunca Rusya'nın, Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda Tilsit Anlaşması'nda (Armaoğlu, 1997, s.66-67) olduğu gibi yeni müttefikler bulması gerekiyordu.

Çar I. Aleksandr'ın ölümü üzerine tahta çıkan Çar I. Nikola (1825-1855) döneminde de Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda politikası değişmeyen Rusya'nın özellikle Boğazlarda kontrolü sağladıktan sonra Akdeniz'e inebilmek için karşısına çıkan fırsatları çok iyi değerlendirdiği görülmektedir. 1821'de başlayan Yunan isyanını destekleyen Rusya, 1828'de Devleti'ne savaş açmış ve 1829'da Edirne'yi ele geçirmiştir. Aynı yıl imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, savaş tazminatı ödemeyi kabul ettiği gibi bazı Karadeniz liman ve kalelerini de Rusya'ya terk etmek zorunda kalmıştır. Hakeza Sırbistan, Eflak-Boğdan Prenslükleri için yeni tavizler verilmiş ve bağımsız Yunan Krallığı'nın kurulması için bir protokol imzalanmıştır. Ayrıca Rusya, Akdeniz'e inme konusunda stratejik bakımdan son derece önemli görülen ticaret gemilerini boğazlardan serbestçe geçirme hakkını elde etmiştir (Ş.Turan, 1951, s.111-115).

Edirne Antlaşması Rus ilerleyişini önleyemeyen Osmanlı Devleti'nin diplomaside de başarı elde edemediğini ve galibin istediği şartları kabul etmek zorunda kaldığını göstermiştir. Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki dostane ilişkiler başladığı söylenebilirse de hemen her alanda rakip olmaktan çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin, Rus himayesi altında ve yalnız Rusya'nın arzularını yerine getirecek zayıf bir varlık halinde devam etmesi, Rus menfaatlerine daha uygundu. Bu kanaatle Rusya gelecekte takip edeceği politika için ilk adımı atmış oluyordu. (Ş.Turan, 1951, s.149-150) Esasen Edirne Antlaşması'ndan önce Çar I. Nikola'nın emriyle bir komisyon toplanmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek politika "Osmanlı Devleti'nin çökmesine meydan vermektense onun korunmasına çalışmak Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur." şeklinde belirlenmişti (Armaoğlu, 1997, s.227). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı üzerine yaşanan gelişmeler Rusya'nın bu politikası için önemli bir

fırsat olacaktır.

Rusya'nın 1828-1829 savaşında elde ettiği başarıdan sonra Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli gelişme, Sultan II. Mahmut'un, ortaya çıkan Mısır bunalımı (Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı) sebebiyle yardım istemesi üzerine Çar I. Nikola'nın 1833'te Rus donanmasını İstanbul'a göndermesi ve aynı yıl Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın (Armaoğlu, 1997, s. 206 vd.) imzalanması olmuştur. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, boğazları Rus gemileri dışında kalan tüm yabancı savaş gemilerine kapamayı kabul etmiştir. Bu hüküm Rusya'nın İngiltere karşısında önemli bir üstünlük kazanması anlamına geliyordu. Boğazlar yüzyıllardır dünya politikasında her zaman önemli bir stratejik mevki olmuştur. Boğazlarda bir devletin kontrolü olmaz ise İngiliz donanması Çanakkale'den Karadeniz'e geçerek Rus kıyılarını tehdit edebilirdi. Ancak, boğazların hâkimiyeti Rusların elinde olduğu takdirde İngiliz donanmasının girmesine engel olmakla kalmayacakları gibi kendi donanmalarını da Akdeniz'e çıkarabilirler ve İngilizleri tehdit edebilirlerdi.

Rus Çarı I. Nikola, İngiltere'ye rağmen göz diktiği Osmanlı topraklarını tek başına ele geçirmeye kalkışmamıştır. Rus Çarı, 1853 yılı başında Sen-Petersburg'da İngiltere'nin Rusya elçisine Osmanlı Devleti için "hasta adam" tabirini kullanırken aslında Osmanlı topraklarının paylaşılmasını önermiştir. Bu bilgilerden Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı politikasının değişmediği anlaşılmaktadır. İngiltere ise Hindistan ticaret yolunun güvenliğini düşünerek Rusya'nın yayılmasını engellemek istiyordu. Bu şartlarda İngiltere için en makul yol Rusya ile Osmanlı Devleti'nin savaşması olacaktır.

Rus Çarı'nın Osmanlı topraklarının paylaşılması önerisi İngiltere tarafından reddedildiği gibi İngilizler, Rusya'nın bu önerisini Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Bu gelişme üzerine İngilizlerin asıl niyetlerini anlamayan Rusya, Akdeniz'e inmek için tarihi bir fırsat yakaladığını düşünerek geri adım atmamış; Osmanlı Devlet erkânı da İngiltere tarafından destekleneceğini düşünerek Rusya'nın taleplerinin diplomatik yollarla çözümüne yanaşmamıştır.

Kırım Harbi'nin çıkmasına neden olacak asıl gelişme "Kutsal Yerler Meselesi" (Baykal, 1959, s.241 vd.; Birbudak, 2018, s.241-242; Sannav, 2222, s.258-259) ile olmuştur. 1847 yılında Beytullahim'de gerçekleştirilen bir Ortodoks ayini sırasında Hıristiyanlarca tarihi ve dini önemi büyük olan bir yıldızın kaybolması ile başlayan Katolik-Ortodoks gerilimi giderek büyümüş ve konu 1852 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyanların himayesi meselesi halini almıştır. Osmanlı Devleti, kendi sınırları içerisinde yaşayan Katolikler adına taleplerde bulunan Fransa ile Ortodoksların haklarını koruduğu iddiasıyla hareket eden Rusya arasında kalmıştır. 1853 yılı şubat

ayı sonunda Prens Aleksandr Sergeyeviç Mençikof (Menshikov) Rusya adına görüşmeler yapmak ve Ortodokslar lehine bazı yasal düzenlemeler elde etmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoks tebaanın himayesinin Rusya'ya verilmesini talep etmiştir. Bu talepler Osmanlı Devleti'nce reddedilmiştir. Mençikof'un gitmesinden sonra 26 Mayıs 1853 günü Osmanlı Devleti Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya devletlerine birer nota vererek, kendisini korumak adına Tuna ve Anadolu kıyıları ile Boğazlarda bir takım askeri tedbirler almaya başladığını bildirmiştir. Rus Dışişleri Bakanlığı da Osmanlı Hariciye Nâzırı Reşit Paşa'ya yeni bir ultiमतom göndererek Mençikof'un isteklerinin sekiz gün içerisinde kabul edilmesini istemiş, aksi takdirde Rus askerinin Osmanlı sınırını geçeceği bildirilmiştir. (Birbudak, 2018, s.242) Bu talebine olumlu bir cevap alamayan Rusya 22 Haziran 1853 tarihinde Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) topraklarını işgal etmiştir (Demiray, 2021, s.623).

Ortodoks milletlerin hamisi olarak kendini göstermek isteyen Rusya, Osmanlı topraklarına saldırmakla aynı zamanda Ortodoks ahalinin ayaklanmasını teşvik etmek istiyordu. Rusya'nın, bundan böyle Eflak ve Boğdan'ın Osmanlı Devleti'ne vergi ödenmeyeceğini ilan etmiş (Sannav, 2222, s.263) olması da Kutsal Yerler Meselesi'nin bir devamı olarak Ortodoks tebaanın himayesi konusunda kararlılığını göstermek amacına yönelikti.

3. Kırım Harbi

Diplomatik yollardan da bir sonuç alınamamış, Rusya Memleketeyn işgalini sürdürmüştür. Bunun üzerine 26-27 Eylül 1853 tarihlerinde toplanan Meclis-i Umumi'de yapılan görüşmeler sonunda oy birliğiyle Rusya'ya savaş ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Şeyhülislam'dan fetva alındıktan sonra karar, Sultan Abdülmecid'in onayına sunulmuş ve 4 Ekim 1853 tarihinde yayımlanan hatt-ı hümayûn ile Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir (Birbudak, 2018, s. 245). Böylece tarihe Kırım Harbi olarak geçecek olan Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır. Kırım, Rumeli ve Kafkasya cephelerinde cereyan eden savaşlarda Osmanlı kuvvetleri önemli başarılar elde etmişlerse de savaşın başlarında (Kasım 1853) Batum'a yardım götüren Osmanlı donanmasının, Rus donanması tarafından batırılması (Sinop baskını), Ruslara önemli bir üstünlük sağlamış ve boğazları tehlikeye düşürmüştür. Bu gelişmenin yanı sıra Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi, bir oldu-bittiye getirerek Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışması Avrupa'daki statükoyu sarsabilirdi. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanması Karadeniz'e çıkmış, İngiltere ve Fransa 27 Şubat 1854'te bir nota vererek Rusya'nın Eflak ve Boğdan'dan çekilmesini ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoksların himayesi isteğinden vaz geçmesini istemişlerdir. 12 Mart 1854 tarihinde de Osmanlı Devleti'yle bir ittifak anlaşması imzalamışlardır. Bu ittifaka göre Osmanlı Devleti'nin Asya veya Avrupa topraklarına Rusya tarafından yapılacak bir saldırıya

karsı her türlü yardımda bulunacaklardır. Bu karşılık Osmanlı Devleti de İngiltere ve Fransa'nın onayı olmadan Rusya ile hiçbir müzakereye girişmeyecek ve anlaşma yapmayacaktır. Rusya bu notaya cevap vermeden 27 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa Rusya'ya savaş ilan etmişlerdir (Armaoğlu, 1997, s. 242).

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa dahil olması, Avusturya'nın açık bir biçimde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, Prusya'nın da bu ittifaka yakın bir siyaset izlemesi, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'dan çekilmek zorunda kalması ve Kırım'da yeni bir cephe açılmasına rağmen savaşa son verilememiştir (Birbudak, 2018, s. 252). Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Avrupalı müttefikleri, Rusya'yı Karadeniz'de zayıf düşürmek amacıyla Kırım cephesine kuvvet sevk etmişlerdir. Sonuçta Ruslar yenilmişlerdir.

4. Paris Barış Antlaşması

Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Sardunya (Piyomente) ve Rusya'nın katıldığı Paris Barış Konferansı toplanmış ve 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalanmıştır. (Beydilli, 2007, s. 169 vd.)

Paris Antlaşması'nda alınan kararlar özetle şöyledir:

*Taraflar savaş sırasında işgal etmiş oldukları toprakları birbirlerine iade edeceklerdir.

*Osmanlı Devleti artık bir Avrupa devleti sayılacak, toprak bütünlüğü ve hürriyeti korunacaktır.

*Antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık çıkacak olursa taraflar savaşa başvurmadan önce diğer devletlerin aracılığını kabul edeceklerdir.

*28 Şubat 1856 tarihinde Padişahın yayınlamış olduğu İslahat Fermanı devletlere tebliğ edilmiş ve Antlaşmada yer almıştır. Fermanın antlaşmada zikredilmiş olması devletlere, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yetkisi vermeyecektir.

*Boğazların kapalılığına dair 1841 Sözleşmesi yürürlükte kalacaktır.

*Karadeniz tarafsız olacak ve askersizleştirilecektir. Karadeniz'de savaş gemisi bulundurulamayacak ve mevcut tersaneler yıkılacaktır.

*Tuna'da seyrüsefer serbestliği ilkesi yeniden kabul edilecek, bunun için bir Tuna Komisyonu kurulacaktır.

*Besarabya'nın bir kısmı Boğdan'a ilave edilecektir.

*Eflak ve Boğdan'a özerklik verilecek, hiçbir devlet Eflak ve Boğdan'ın iç işlerine karışmayacaktır.

*Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden almış olduğu özerklik hak ve yetkileri devletlerin garantisi altına alınacak, Osmanlı Devleti, diğer

devletlerin onayı olmadan Sırbistan'a asker sevk edemeyecektir (Armaoğlu, 1997, s. 251-252).

Sonuç

Paris Antlaşması'nda yer alan ve Osmanlı Devleti açısından en önemli görünen konu "artık bir Avrupa devleti sayılan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile hürriyetinin korunacak" olmasıdır. İlk defa bu antlaşma ile Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti olarak kabul edilmiş ise de Osmanlı toprak bütünlüğünün ve hürriyetinin korunması hükmünü dikkate almayacaklar ve kısa sürede unutacaklardır.

Kırım Harbi'deki yenilgisinden sonra da Rusya tarihi misyonundan ve politikasından vaz geçmemiş ve imzalanan antlaşmadaki aleyhindeki maddeleri kaldırmak için çalışmıştır. 1870-1871 Fransa ile Almanya savaşı devam ederken Karadeniz'le ilgili maddeye artık riayet edilmeyeceğini ilân etmiştir. Bu gelişme Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne verilen teminatların tarihe karışması demektir. Ayrıca Rusya Boğazlar üzerindeki politikası da değişmeyecektir. Kırım Harbi'nden sonra yine ittifaklar oluşacak ve 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin başlamasıyla Paris Antlaşması ile Osmanlı toprak bütünlüğünün garanti edilmiş olmasının bir şey ifade etmediği görülecektir (Beydilli, 207, s.171).

Rus ihtiraslarının hangi istikamette gelişeceği konusundaki tereddütler Kırım Harbi'nden sonraki dönemde de hep gündemde kalmıştır. İstanbul ve Boğazlara yönelik tarihi Rus politikasının gerçekleşmesi diğer devletleri aynı değerde bir paydan mahrum bırakabilirdi. Meseleye Rusya açısından bakılırsa Rusya'ya göre Boğazların daha güçlü bir devletin eline geçmesi bütün Güney-Rusya'nın hayatının o devlete tabi olması demek olacağı gibi Boğazları ele geçirecek olan Türkiye'den başka herhangi bir devlet büyük olmasa dahi Rusya için bir tehlike olacaktır (Bayur, 1991, s.11). Bu sebeple başta Türk boğazları olmak üzere Osmanlı coğrafyası her zaman büyük devletlerin mücadelelerine sahne olacaktır.

Konferansta barış görüşmeleri henüz başlamadan Osmanlı Devleti gayr-ı Müslimlere birtakım haklar tanıyan Islahat Fermanı'nı ilan etmişti. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi konferansa katılan ve müttefiki sayılan devletlerin desteğini almak amacı olarak görülmekteyse de aslında İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın baskıları sonucu Osmanlı Devleti'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir düzenleme olduğu aşikardır. Antlaşmada Islahat fermanının yer alması ve Islahat Fermanı'nın ilanına istinaden bundan sonra imzacı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayacaklarının ifade edilmiş olması görünüşte Osmanlı Devleti'nin lehinde bir hüküm gibi görünmesine rağmen bundan sonraki süreçte devleti her bakımdan uğraştıran bir mesele olacaktır. Zira Islahat Fermanı gereğince bir takım anayasal değişikliklerin yapılması, millet sisteminin yeniden düzenlenmesi gerekli hale

gelmiştir. Bu husus Osmanlı toplum yapısında ciddi değişikliklere yol açması ve Osmanlı yönetim biçiminin değişmesi anlamına geliyordu ki bu süreçte hamilikten geri durmayacakları için büyük devletlerin her fırsatta müdahale etmelerine imkân verilmiş oluyordu. Nitekim bu hükmün de geçerliliği çok uzun sürmemiş ve Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerine kaldıkları yerden müdahale etmeye devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde çıkan isyanlarda da büyük devletlerin sürekli olarak müdahalelerde bulunmuşlar ve asileri de himaye etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise esasen bu devletler tarafından hazırlanan isyanları kendi inisiyatifi ile bastıramamış ve büyük devletlerin müdahalelerine cevap verememiştir. Neticede çağın kabul gören güç politikaları ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlarken, Osmanlı Devleti'nin de Avrupa coğrafyasından çekilmesine ve bu coğrafyayı terk etmesine yol açmıştır. Bu çekiliş sırasında insanlık dışı saldırı ve katliamlara uğrayan Müslüman-Türk ahali göç etmek zorunda kalmış ve yüzlerce yıl yaşadıkları topraklardan atılmıştır (Karpaz, 2012).

Ekonomisi zaten zayıf bir durumda olan Osmanlı Devleti Kırım Harbi sırasında 1854'de ilk defa dış borç almak zorunda kalmıştır. Kırım Harbi'nden galip çıkmışsa da Osmanlı Devleti'ne ağır mali bir yük getirmiş olduğundan dış borçların ödenmesinde zorlanan ve yeni borçlar almak mecburiyetinde kalan devlet 1881'de Muharrem Kararnamesi'ni yayınlamak suretiyle dış borçları ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine alacaklı devletlerin borçlarını tahsil etmek üzere idaresi İngiltere ve Fransa'da olmak üzere Duyun-ı Umumiye Teşkilatı kurulmuştur (Açba, 2004). Böylece Osmanlı Devleti'nin bütün gelir kaynaklarının ve maliyesinin kontrolü büyük güçlerin eline geçmiş oldu. Tabiatıyla dış borçlar devletin yıkılmasında önemli bir gerekçe olacaktır. Zira İngilizlerle yapılan 1838 Balta Limanı Anlaşması'ndan sonra Duyun-ı Umumiye Teşkilatı marifetiyle Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı da kalmamıştır.

Sonuç olarak; Kırım Harbi sonunda Rusya'nın etkisiz hale getirilmesiyle İngiltere ve Fransa, Orta ve Uzakdoğu politikalarını devam ettirebilmek için oldukça kazançlı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ise savaştan galip çıkmasına rağmen büyük güç politikalarına boyun eğmek zorunda kalmış ve Rus tehlikesinin bertaraf edilmesinden başka bir kazancı olmamıştır..

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Açba S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması (1854-1914)*, Ankara.
- Armaoğlu F. (1997). *19.yüzyıl siyasi tarihi, (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,
- Baykal B. S. (1959). "Makamat-ı Mübareke meselesi ve Babîâlî", *BELLETEM*, (23)90, Nisan Türk Tarih Kurumu, s.241-266.
- Bayur Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihi, (2) 3*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Beydilli K. (2007). "Paris antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (34), İstanbul, s. 169-172.
- Birbudak T. S. (2018). "1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya ilişkileri", *Belletem*, (82) 293, Nisan, Türk Tarih Kurumu, s. 241-264.
- Demiray S. (2021). "Kırım savaşı ve sonrası Osmanlı-Rusya ilişkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 71, Mayıs, Erzurum, s..617-634.
- Karpat K. (2012). *Balkanlarda Osmanlı mirası ve milliyetçilik*, Çeviren: Recep Boztemur, Timaş, İstanbul.
- Kennedy P. (2009). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Kodaman B. (1983). *Şark meselesi ışığı altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu politikası*, İstanbul.
- Küçük C. (1979). "Şark meselesi hakkında önemli bir vesika", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, İstanbul, s. 607-638.
- Sannav S. C. (2022). "Kırım savaşı'nın (1853-1856) Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerine etkileri", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, (5).9, s. 257-277.
- Soysal M. (1999). *Fransız ihtilali ve Türk-Fransız diplomasi münasebetleri, (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,
- Turan M. (2015) "Yakınçağda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan Tasfiyesi Yönünde Politikalar", *Osmanlı'dan Günümüze Bosna Hersek Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* 9-10-11 Haziran 2010, Tuzla 2011, s. 208-221.
- Turan M. (2015). "I. Dünya savaşı öncesinde Avrupa devletlerinin siyaset stratejileri ve Osmanlı Devleti", *100.Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, 03-05 KASIM /NOVEMBER 2014, Atatürk Araştırma Merkezi-Karoli Gaspar Üniversty-Hacette Üniversitesi AİİT Enstitüsü Budapeşte/Macaristan, Ankara, s. 57-89.
- Turan M. (2019). "Avrupa ve Türkiye", *Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi I*, Eskişehir, s.88-124.
- Turan M. Gürbüz M. (2006). Yunan bağımsızlık düşüncesinin tarihi temelleri ve Tripoliçe katliamı", *Uluslararası Suçlar ve Tarihi*, 1 (Yaz) Ankara, s.9-42.
- Turan Ş. (1951) "1829 Edirne antlaşması", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (9) 1-2, s. 111-151.
- Uçarol R. (2000). *Siyasi tarih, (1789-1999)*, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Zürcher E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, İletişim, 3. Baskı. İstanbul.

Extended Abstract

Geographical explorations, the Industrial Revolution in Western countries and the French Revolution in 1789 led to significant changes in the economic, military, political and social fields in Europe and enabled the emergence of great power politics. After the geographical explorations, not only did the world trade routes change, but the world outside Europe became weakened, while the European states, which became stronger in every respect, established their dominance over vast lands. The fact that the India-Europe trade route came under the control of European states should be seen as a development that will directly affect world trade and shape the political structures of the states.

With the discovery of new trade routes, the development of technology also increased transportation opportunities. With the Industrial Revolution in Europe, the increase in production led to significant changes in the economic and social fields, and the policies followed by the states began to take shape in the direction of the requirements of industrialization. The need to meet the raw material needs for industry and to find new markets for produced goods has begun to form the basis of new policies.

These developments brought about serious competition among the richer European states. This competition in the European geography after the French Revolution in 1789 and pitted the great powers against each other. The invasions undertaken by Napoleon Bonaparte after the Revolution, with the desire to become the sole power in Europe, were a development that not only disrupted the European status quo but also harmed the interests of other states in the world outside Europe. For this reason, Britain, Russia, Austria-Hungary, Prussia and the Papacy acted together and started wars against France, known as the Coalition Wars. Because the dominance of one state in Europe could not be allowed. For this reason, it was inevitable to re-establish the status quo in Europe. The main issue that needs to be mentioned here is that the policy pursued by these states in order to establish the European status quo will not be limited to Europe and has turned into a claim to establish a "new world order". Indeed, the struggles after this date will take place outside the European geography. In addition, since these states will not encounter serious resistance in the geographies they reach, the struggles there will still take place between these states.

The coalition wars that started with Napoleon's seizure of power in 1804 continued until mid-1815. After Napoleon was defeated by the British and Prussian armies at Waterloo on June 18, 1815, an agreement was made between the Coalition states and France in Paris on November 20, 1815, and France agreed to withdraw to the 1792 borders. Although it was defeated and retreated to its former borders, France took its place again in the re-established balance of powers in Europe.

The states that acted together against Napoleon (Britain, Austria, Russia, Prussia) decided to convene a comprehensive congress with the participation of all European states that had fought against France or were in alliance. Thus, in order to re-establish and ensure the permanence of peace and order in Europe, the Congress of Vienna was convened on October 1, 1814, under the chairman of the Austrian president, Prince Klemens Von Metternich, and some decisions were taken in 1815. These decisions determined the limits of the policies that states would follow in the European geography without harming their interests. These developments in Europe have shown that great powers cannot establish an order on their own, no matter how powerful they are. Bilateral relations have now been replaced by multiple relations.

The policies of the industrialized European states, which settled the issues among themselves at the Congress of Vienna, developed to the detriment of the Ottoman State after this date. Almost all issues related to the dismemberment and partition of the Ottoman State were called the "Eastern Question". The term "Eastern Question", which was first expressed at the Congress of Vienna, was used for the protection of non-Muslim subjects living in the Ottoman State, but it gained a broader meaning over time. "The whole of the historical issues arising from the desire of the great states of Europe to bring the Ottoman State under their economic and political influence and domination or to dismember it by creating reasons and to ensure the independence of various nations living under Ottoman rule was called the Eastern Question". In other words, the Eastern Question is the problem of satisfying the imperialist ambitions of the great powers without leading to the collapse of the Ottoman State or, if collapse is inevitable, the problem of dismembering and liquidating the Ottoman State without upsetting the balance of power in Europe. In short, although the Congress of Vienna did not directly concern the Ottoman State, the policies of the great powers after the congress would be shaped towards the disintegration and partition of the Ottoman State. In this context, after the Congress of Vienna, European states, which tried

to form power blocs by establishing alliances among themselves on the one hand, adopted the policy of patronage to ensure the dissolution of the social structure under the pretext of the rights of non-Muslim elements who were Ottoman subjects. Thus, European states created a "law of intervention" against the Ottoman State together and on a legitimate ground.

As can be understood from this information, determining the status quo in Europe with the Congress of Vienna in 1815 accelerated colonialism and made it more systematic by igniting the historical thought and mission towards the destruction of the Ottoman State.

From this date onwards, the great European powers pursued policies aimed at shaking the Ottoman Nation System and eliminating the sense of coexistence and common values in the Ottoman society. When the ideas spread after the French Revolution combined with the imperialist thoughts of the great powers, the era of rebellions began for the Ottoman State. As a matter of fact, the Mora Rebellion, which broke out in 1821, was successful with the support of the great powers. Britain and France, along with Russia, played important roles in almost every stage of the Greek rebellion. The Greek rebellion, if evaluated in terms of its beginning, development and results, is a result of the policies followed by the European states that wanted to create a Balkans without Muslims and Turks. This political support would mobilize other elements and the Ottoman State would have to deal with rebellions that broke out one after another.

Although the interests and ambitions of the states that had industrialized and entered the race to share the world focused directly on the Ottoman lands after the Congress of Vienna, it is clear that the issue will not be limited to the calculations only on the Ottoman State.

In this period, the undisputed greatest power was Britain. We see that France, which had considerable colonial lands after Britain, followed an active policy regarding the protection of the Christian elements living in the Ottoman State. During this period, the occupation of Algeria by France under a flimsy pretext in 1830 showed that France would be an important imperial power in the disintegration and sharing of the Ottoman State. France's power-based policy worked; it did not want to give Algeria back to the Ottoman State, as it saw that the Ottoman State could not intervene other than protesting.

Although it was in the process of disintegration, the Austro-Hungarian Empire also tried to take advantage of the current political developments and did not refrain from acquiring some lands from the Ottoman State, such as Bosnia and Herzegovina.

Russia, which wanted to be an influential state in world politics, also turned to the Ottoman State. However, it was not possible for Russia to achieve this policy on its own, since it could have conflicted with the interests of the powerful states of the time such as Britain and France. Because it could have clashed with the interests of powerful states of the period such as Britain and France. Russia, which wanted to reach the Mediterranean by taking control of the Straits, constantly provoked the Slavs in the Balkans against the Ottoman State thanks to the Pan-Slavist policy it pursued, and did not fail to support the Greek revolt that started in 1821. In such a period, Russia declared war against the Ottoman State in 1828 and captured Edirne in 1829. With the Treaty of Edirne signed in the same year, Russia obtained important concessions from the Ottoman State and gained the right to freely pass its merchant ships through the straits, which was considered strategically important. At the beginning of 1853 in Sen-Petersburg, Russian Tsar Nicholas I used the term "sick man" for the Ottoman State and proposed the partition of the Ottoman lands to the British ambassador to Russia. Britain, on the other hand, wanted to prevent Russia's expansion by considering the security of the Indian trade route. Under these circumstances, the most reasonable way for Britain would be a war between Russia and the Ottoman State.

Russia, which brought the "Holy Places Issue" into question, gave an ultimatum to the Ottoman State and demanded the fulfillment of its demands. After diplomatic means failed to yield any results, the Ottoman State declared war against Russia on October 4, 1853. Thus, the Ottoman-Russian war, which will go down in history as the Crimean War, began. Although the Ottoman forces achieved significant successes in the wars that took place on the Crimean, Rumelia and Caucasus fronts, the sinking of the Ottoman navy by the Russian navy (Sinop raid in November 1853) gave the Russians a significant advantage and endangered the straits. Moreover, Russia's attempt to

wrest territory from the Ottoman State could have shaken the status quo in Europe. Thereupon, the British and French fleets landed in the Black Sea, and on February 27, 1854, Britain and France issued a note demanding that Russia withdraw from Wallachia and Bugdan and give up its demand for the protection of the Orthodox living in the Ottoman State. On March 12, 1854, they signed an alliance agreement with the Ottoman State. According to this alliance, they would provide all kinds of assistance in the event of an attack by Russia on the Asian or European territories of the Ottoman State. In return, the Ottoman State would not enter into any negotiations or agreements with Russia without the approval of Britain and France. Before Russia could respond to this note, Britain and France declared war against Russia on March 27, 1854. Austria and Prussia also supported the Ottoman State. When Russia refused to give up, the European allies of the Ottoman State sent forces to the Crimean front and the Russians were defeated.

The Paris Peace Conference was convened with the participation of the Ottoman State, Britain, France, Austria, Prussia, Sardinia (Piedmont) and Russia and the Treaty of Paris was signed on March 30, 1856. With the Treaty of Paris, it was decided that the Ottoman State would henceforth be considered a European state and its territorial integrity and freedom would be protected. In addition, the Treaty also included the Edict of Reform and it was decided that the states would not interfere in the internal affairs of the Ottoman State. However, the European states continued to interfere in the internal affairs of the Ottoman State as they had left off, and they did not take into account the provision on the protection of territorial integrity and freedom, and soon forgot about it.

As a result, Britain and France gained considerably by neutralizing Russia at the end of the Crimean War in order to continue their policies in the Middle and Far East. The Ottoman State, on the other hand, despite emerging victorious from the war, had to submit to great power policies and gained nothing other than the elimination of the Russian danger.

EMİR ABDUL RAHMAN HAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN KADINLARININ DURUMU (1880-1901)

THE SITUATION OF AFGHANISTAN WOMEN DURING THE PERIOD OF AMIR ABDUL RAHMAN KHAN (1880-1901)

Mustafa MÜJDECİ*

Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

Rahmatullah ARIANPOR

Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Öz: Afganistan kadınları, Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında tüm insanî ve İslamî haklardan mahrum bırakıldı. Afaghane (Peştunlar) kabilelerinin toplumsal kültürdeki kadın karşıtı zihniyeti ve bu zihniyetin yöneticiler tarafından diğer kabilelere yayılması, Afganistan kadınlarının çok zor ve karanlık zamanlar geçirmesine neden olmuştur. Afganistan kadınlarının bir kısmı savaşın, siyasetin ve ticaretin kurbanı olurken bir kısmı da sosyo-ekonomik şartların sonucu olarak kaybolup gittiler. Emir Abdul Rahman Han'ın şiddet ve baskısına karşı ayaklanan Hazara kadınları ve diğer etnik gruplar iç ve dış pazarda köle olarak satılmıştır. Bunlardan elde edilen gelirler Afganistan Emirliği'nin ekonomisine kaynak sağlıyordu. Bu dönemin kadınları sağlık ve eğitimden tamamen mahrum bırakıldı. Ayrıca Kabil'deki ve ülkenin diğer büyük şehirlerindeki kadın cezaevleri kadın mahkumlarla doluydu. Cezaevlerinde kızlara ve kadınlara tecavüz etmek sıradan bir şey olarak görülüyordu. On binlerce kız çocuğu genç yaşta zorla evlendirildi ve bu toprakların erkekleri tarafından cinsel saldırıya uğradı. Afganistanlı kadınların bir kısmı yorucu ve zorlu işlerde çalıştırıldılar. Ayrıca soylular, hanlar ve kabile büyükleri tarafından şehzadelere, ordu komutanlarına ve hükümet görevlilerine pek çok kız hediye edildi. Emir'in kadınları desteklemek için çıkardığı birkaç kararname sadece kâğıt üzerinde ve bir avuç yakınının hafızasında kaldı ve hiçbir zaman uygulanmadı. Genel olarak, Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında Afganistan kadınlarının siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu çok kötüydü. Bu çerçevede makalede Emir Abdul Rahman zamanında Afganistan'daki kadınların durumu ve yaşadıkları ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Kadınları, Afganistan, Emir Abdul Rahman Han, Peştun, Afaghane.

Abstract: During the rule of Amir Abdul Rahman Khan, Afghanistani women were deprived of all their human rights. The misogynistic mindset embedded in the social culture of Afghans (Pashtuns) tribes and the extension and spread of this mindset by the rulers over other ethnic groups caused women in this land to experience the hardest and darkest periods of their lives. Some of Afghanistan's women have been victims of war, politics, and trade while others have disappeared as a result of socio-economic conditions. Hazara women and other ethnic groups who had rebelled against the tyranny and oppression of Amir Abdul Rahman Khan were sold as slaves in domestic and foreign markets. The proceeds from their sale fuelled the economy of the Afghanistan Emirate. Women of this era were completely deprived of healthcare and education. Additionally, the women's prisons in Kabul and other major cities of the country were filled with female prisoners. Sexual assault on girls and women in prisons was considered a routine matter. Tens of thousands of young girls were forcibly married and sexually assaulted by the men of this land. Some of the Afghan women were forced to work in exhausting and hard labour. Moreover, local chiefs, Khans, and tribal elders gave many girls as gifts to princes, military commanders, and government officials. A few decrees issued by the Amir in support of women remained only on paper and in the memories of a few of his close associates and were never implemented. Overall, the political, social, cultural, and economic conditions of Afghanistani women during the reign of Amir Abdul Rahman Khan were very bad. In this framework, the article will discuss and evaluate the situation and experiences of women in Afghanistan during the reign of Amir Abdul Rahman.

Keywords: Afghanistan Women, Afghanistan, Amir Abdul Rahman Khan, Pashtun, Afaghane.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16 Ekim 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 12 Kasım 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1568448>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: mustafamujdeci@kku.edu.tr

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Bugünkü Afganistan'ın kurucusu Emir Abdul Rahman Han'ın iktidar dönemi siyasi, sosyal, askeri, kültürel ve ekonomik gelişme ve olayların yoğun olduğu bir dönemdir. Bu gelişmeler, bugünkü siyasi sınırları kabul edilen Afganistan adında bir ülkenin kurulmasından, Emir Abdul Rahman Han'a karşı halk ayaklanmalarına, hükümetin vahşice katliamlarına, etnik ve dini önyargıların yayılmasına, köle pazarlarının gelişmesine, cinsiyet ayrımcılığına ve diğer sorunlara kadar uzanıyordu (Ansari, 2016, s. 150). Bazı tarihçiler bu dönemdeki din taassubunun Şiiler ile Sünniler arasındaki savaşı alevlendirmek amacıyla İngilizlerin rehberliğinde Emir tarafından başlatıldığını iddia etmektedir (Necib, 1992, s. 22).

Afganistan kadınları bu dönemde toplumun savunmasız kesimlerinden biri haline gelmişti. Ülkenin kadınlarının bir kısmı cinsel saldırıya maruz kalıyor, çocuk yaşta zorla evlendiriliyor, hatta iç ve dış pazarlarda satılıyor. Bir kısmı da Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığı döneminde aşırı yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalıyordu. Bunların yanı sıra Afganistan'da çok sayıda kadın duygusal acı ve ızdıraba maruz kalıyordu. Savaş ve çatışma ortamında çocuklarını, eşlerini, kardeşlerini ve diğer akrabalarını kaybeden Afganistan kadınları, bu toprakların tarihindeki en karanlık ve en zor dönemlerden birini Emir Abdul Rahman döneminde yaşıyorlardı.

Ahmed Şah Abdali'nin 1747'de iktidara gelmesinden 1919'da Amanullah Han'ın iktidara gelmesine kadar bugün Afganistan olarak bilinen ülkenin kadınları baskı, aşağılama, cinsiyet eşitsizliği ve kadın düşmanlığı gibi uygulamalarla karşı karşıya kalmışlardı. Tabii ki 1919'dan sonra bu ülkede cinsiyet eşitsizliği sona ermemiş, halkın kadın hakları konusunda farkındalık düzeyi artmamıştır. Bununla birlikte kadın karşıtı zihniyet Afaghane¹ toplumunda bugüne kadar farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Afaghane'de kızların çocuk yaşta evlendirilmeleri yüzyıllar öncesinden günümüze kadar hep devam etmiştir. "Afgan geleneklerine göre erkekler on sekiz ila yirmi yaşları arasında, kızlar ise on dört ila on altı yaşları arasında evlenirler" (Elphistone, 1994, s. 376) diyen Montstuart Elphinstone² da bunu teyit etmiştir. Kadınların evlilik meselesinde olduğu gibi eğitim ve benzeri

1 Afaghane: Farsça konuşanlar tarafından Peştun kabileleri için kullanılan Afgan, Oghan, Oghu ve Abgan kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kelimedir. Afgan kelimesi çılgılık ve şiddet anlamına gelir. Hindustaniler Peştun kabilelerine Petan diyor. Pakistanlı Peştunlar kendilerine Patan, Pakhtun ve Peştun diyorlar. Afganistan Peştunlar kendilerini Pakhtun, Peştun, Pakhtana, Paştana, Ugan ve Abgan olarak görüyor. Afganistan'da 40'tan fazla etnik grup yaşıyor; Tacikler, Peştunlar, Hazaralar ve Özbekler ülkenin en büyük nüfusunu oluşturuyor. Bu ülkedeki hiçbir kabilenin nüfusu %50'den fazla değildir. Ancak Afganistan'ın adı Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında İngilizler tarafından verildi. Afganistan, Afganların ülkesi demektir. Afganistan'ın diğer etnikler ve kabileleri bu isme ve kimliğe karşı çıkıyor ve bunu kabul etmiyor. Bu ülkede Peştun olmayan etnik gruplar için Afgan kelimesinin kullanılması zorunludur.

2 Mountstuart Elphistone: 1808'de Kabil kralı Şah Şuja'nın sarayında İngiltere'nin temsilcisiydi. Vizyonlarını ve anılarını, Peştunların ve Afganistan ve Pakistan'ın diğer etnik gruplarının bugünkü yaşamlarıyla ilgili toprakların bir raporu olarak yazmıştır.

konularda da kendi kararlarını vermeleri günümüz Afganistan'ında dahi mümkün olamamıştır. Günümüzde Afganistan'daki mevcut yönetim tarafından okulların, üniversitelerin ve işyerlerinin kapıları kadınlara kapatılmış durumdadır. Ayrıca Afaghane kabileleri arasında, özellikle de mevcut siyasi yöneticiler, yaşlılar ve onların zenginleri arasında bugün de çok eşlilik ve çocuk yaşta evlilik oldukça yaygındır. Afaghane boylarının siyasi gücü, yönetici ve emirlerin elinde olduğundan idareyi elinde bulunduran hükümetin kendi zihniyetini diğer boylara zorla dayatıldığına şahit olunmaktadır. Afaghane toplumunda kabile zihniyetinin ve hakim kültürün bir parçası olan kadın düşmanlığı, buraların diğer kabileleri arasında da hızla gelişmeye başlamış durumdadır. Geçmişte Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığı dönemi, Afganistan kadınları için en karanlık ve dehşet verici dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde cinsiyet ayrımcılığı organize bir şekilde gerçekleştirilirken dönemin normal haline gelmişti. Bugün de benzer özellikler dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında Afganistan kadınlarının durumu hakkında tutarlı ve kapsamlı bilgi ve verilerin değerlendirilmesidir. Bu makalenin temel sorusu şudur: Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında Afganistan kadınlarının durumu nasıldı? Bu makale hazırlanırken arşiv ve kütüphane araştırması yapılmış, daha sonra kitap, risale ve rapor gibi birinci ve ikinci kaynaklardan alınan tarihi bilgiler incelenmiş ve daha sonra analiz edilmiştir.

1. Afganistan Kadınlarının Siyasi Durumu

Afganistan, tarih boyunca kadınların siyasi güce sahip olmadığı bir coğrafyadır. Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığından sonraki zamanlarda bu ülkenin bazı kadınları siyasi gücün orta kademelerine ulaşmayı başarmıştı. Ancak onun yönetimi sırasında bu ülkenin kadınları siyasi gücün tüm unsurlarından mahrum bırakıldı. Emir'in sarayındaki kadınların bile fikirlerini açıklama ve ülkenin siyasi işlerine karışma hakları yoktu. Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığından kalan hiçbir kaynakta ülkenin siyasi işlerinde rol oynayan veya yer alan herhangi bir kadının adı mevcut değildir. 1880 ile 1901 yılları arasında Afganistan kadınları siyasal hayatta yer alamadığı gibi aynı zamanda siyasi konumu olan erkeklerin ailelerine mensup olanlar da siyasetin kurbanı olmaktan kurtulamadılar. O dönemde siyasetin kadın kurbanları iki gruptan oluşuyordu:

Birinci gruptaki kadınlar, Emir Abdul Rahman Han Emirliği'ne karşı ayaklanan siyasi ailelere, han ailelerine ve aşiret reislerine mensuptu. Emir Abdul Rahman Han, elindeki güçlü, düzenli bir ordu ve gelişmiş tesislerle, muhaliflerini şiddetli bir şekilde bastırdı ve ganimet adı altında kadınlarını, kızlarını ve mallarını aldı. Kendisine karşı çıkan kişilere en ağır şekilde işkence yaptı ve cezalandırdı. Bu ailelerin kadınları siyasetin asıl kurbanlarıydı. Bu kadınlar ve kız

çocukları, hükümeti destekleyen prensler, generaller, komutanlar ve etnik liderler arasında cariye ve hizmetçi olarak ağır işlerde paylaştırıldı. Emir Abdul Rahman Han'a karşı yapılan savaşlar ve halk ayaklanmaları sırasında sayısız kadın ve kız çocuğu hükümet güçleri tarafından savaş ganimeti olarak nitelendirildi ve kullanıldı. En güzel kızlar Emir'in hakkıydı. Yakalanan kızların ve kadınların geri kalanı şehzadeler, generaller, üst düzey komutanlar ve hatta sarayın mollaları arasında dağıtıldı. Güzel olmayan yüzler pazarda satılıyor, paraları devlet hazinesine aktarılıyordu. Dr. John Alfred Gray,³ Emir Abdul Rahman Han'ın en güzel kadınlarından biri hakkında şunları kaleme almıştı: "Majestelerinin eşlerinden biri (Abdul Rahman Han) Kafiristanlıdır.⁴ Ülkenin en güzel kadınlarından biri olduğu ve ten renginden dolayı "Gül Anar"⁵ olarak anıldığı söyleniyor." (Gray, 2020, s. 341) Gül Anar, Emir Abdul Rahman Han'ın Kafiristan'daki ordusu tarafından ganimet olarak ele geçirilen binlerce kızdan biriydi. Emir Abdul Rahman Han'ın siyasi muhaliflerinin ve Afganistan Emirliği isyancılarının esir aldığı kadınları, kabile erkeklerinin cariyelerine paylaştırmanın yanı sıra, çeşitli korkunç cezalara maruz kaldılar. Dr. John Alfred Gray, eserinde yine İngiliz olan Emir Abdul Rahman Han'ın sarayında jeolog Griesbach'ın aktarımına dayanarak şunları ifade ediyor: "Griesbach, Sardar İshak Han'ın⁶ asilere ve onların talihsiz ailelerine verilen korkunç cezaları duymuştu. Emir'e bağlı güçlerin, Türkistan'ın yakıcı soğuşunda çıplak erkekleri tahta direklerle bağlayıp üzerlerine su dökerek soğuktan donmaya bıraktığı söylendi. Kızları yere bağlayıp işkence ediyorlar. Ayrıca Emir Abdul Rahman Han'ın ordusu pazarlarda kadın ve çocukları köle olarak satıyor." (Gray, 2020, s.188) Afganistan Emirliği'nin siyasi muhaliflerinden birinin eşi, kızı veya akrabası oldukları için bu şekilde işkenceye uğrayan bu kadınlar, bu topraklardaki kadına yönelik işkencelerden yalnızca biri olarak tarihteki yerini alıyordu.

Ayrıca Afganistan'ın çağdaş tarihi, otokratik rejimlere karşı çıkan

3 İngiltere vatandaşı olan Dr. John Alfred Gray, 1889-1893 yılları arasında Emir Abdul Rahman Han'ın sarayında doktor olarak görev yaptı. Afganistan'daki görevini tamamladıktan sonra İngiltere'ye döndü ve görüş ve deneyimlerini Londra'da "At the Court of the Amir A Narrative" adıyla kitaplaştırdı. Söz konusu kitap (Dar Darbar Amir) 2020 yılında Akbar Baryalay tarafından İngilizceden Farsçaya çevrilmiştir. John Alfred Gray kitabını "anlatı" olarak adlandırdı ve bu eserin yayımlandığı dönemde Afganistan'dan eşi olan birine gönderdiği mektuplara yer verdi. Bu İngiliz doktor, bundan 140 yıl önce Afganistan'ın siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve coğrafi sorunlarına dair pek çok hikaye anlatıyor. Dr. Gray'in bu kitaptaki anlatımlarının bir kısmı o dönemde Afganistan'daki kadınların durumunun anlatımıdır. Ya da bu toprakların kadınlarına yönelik pek çok haksızlığa, eşitsizliğe, sömürüye, saygısızlığa tanık oldu. Bkz. John Alfred Gray, At the Court of the Amir A Narrative, London, 1895

4 Kafiristan, Afganistan'ın Panjšir, Kunar, Laghman, Badakhshan eyaletleri ve kısmen Pakistan ile sınırı paylaşan bir vadi'dir. Emir Abdul Rahman Han 1896'da bu vadiye yürüdü ve burayı ele geçirdikten sonra buraya Nuristan adını verdi. Daha sonra günümüze kadar bu isimle anılmıştır. Eski adı Afganistan Müslümanlarının Kafiristan dediği Biluristan'dı. Nuristan, Afganistan'ın eski cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin emriyle 2003 yılında bağımsız bir eyalet haline geldi.

5 Nar çiçeği.

6 Sardar İshak Han, Emir Abdul Rahman Han'ın kuzeni ve kuzey Afganistan'ın hükümdarıydı. Emir Abdul Rahman Han'a karşı bir ayaklanma başlattı, ancak şiddetle bastırıldı ve Buhara Emir'i'ne kaçtı.

siyasi ailelerin kız çocuklarına ve kadınlarına, siyasi iktidara bağlı olanlar tarafından dayak, işkence, hakaret ve saldırılara tanık olmuştur. Hükümetler her ne kadar İslamî olduklarını iddia etseler de burada benzer vakalar azalmadan devam etmiştir.

Emir Abdul Rahman Han, isyancı kabilelere ve özellikle Hazaralara karşı yürütülen mücadelelerde ele geçirilen kadınları kendi sadık hizmetkarlarına ve subaylarına “hediye” ediyordu. Dr. Gray’ın bu konudaki anlatımı şöyle idi: “Son zamanlarda Kabil’de bir grup Hazara kadını görmek çok yaygındı; yüzü çıplak, mavi elbiseli, kirli, eski ve yırtık, tüfekli küçük bir grup asker de onlara eşlik ediyor. Savaş devam ettikçe bunların sayısı o kadar artmıştı ki, emir sık sık onları sadık hizmetkarlarına veya subaylarına haremelerini doldurmaları için ödül olarak veriyordu” (Gray, 2020, s.241). Sadece Emir değil, Afganistan Emiriği’nin diğer üst düzey mensupları da kız çocukları ve kadın esirleri alt rütbeli yoldaşlarına hediye etti. Dr. Seyyed Abdullah Kazem, “*Gelenek ve Modernliğin Baskısı Altındaki Afganistan Kadınları*” adlı kitabında Anis’in 1978 baskısının 6 ve 7 numaralarından alıntı yaparak şunları yazıyor: “Emir Abdul Rahman Han’ın yönetimi sırasında Kabil’in polis şef yardımcısı Mir Sultan, hapishanedeki güzel kadınları arkadaşlarına hediye etti” (Kazem, 2005, s. 95).

İkinci grup kadınlar ise siyasi gücü korumak ve Kabil’in mutlak hükümdarına yakın olmak için malikler, kabile reisleri ve Afganistan Hanları tarafından kendisine hediye olarak verilen kadınlardan oluşmaktaydı. Bu kadın grubu aynı zamanda bu ülkenin aşiret liderlerinin siyasi çıkarlarının da kurbanı olmuştur. Hatta bazı durumlarda siyasi liderler, mirler, malikler ve etnik yöneticiler kızlarını veya yeğenlerini yöneticilere hediye ediyorlardı. Elbette buna hediye demediler ama sunuluş şekli bir hediyeydi. Bu kızlar nikah şeriatı adı altında ülkenin mutlak hükümdar veya hükümet üyelerinin emrine veriliyordu. Örneğin: Emir Abdul Rahman Han, “*Pandnameh Dunya va Din*” başlıklı kitabında, Katağan’da⁷ üst düzey bir askeri komutan olarak görev yaptığı süre boyunca (1867), Badahşan’ın Mirlerini bastırmak için oraya yürüdüğünü defalarca yazıyor. Badahşan’ın hükümdarı Mir Cihandarşah, Abdul Rahman Han’a yeğeniyle evlenmesi teklifinde bulundu. Ancak bu ailenin başka bir kızının Muhammed Azam Han (Abdul Rahman Han’ın amcası) ile evlenmesi nedeniyle Mir Cihandarşah’ın yeğeniyle evlenme teklifini ilk kez reddetmişti (Emir Abdul Rahman Han, 1883, s. 28). Ancak bir sonraki aşamada Abdul Rahman Han, Mir Badahşan’ın isteğine olumlu yanıt verdi ve onun yeğenini karısı olarak aldı (Emir Abdul Rahman Han, 1883, s. 66). Birkaç yıl sonra Mir Badahşan da kızını Abdul Rahman Han’a eş olarak verdi. Şah Cihandar’ın yeğeni ve kızının hediye edilmesinin nedeni Badahşan’daki siyasi gücünün ayakta kalması ve Abdul Rahman Han’ın kontrolü altındaki bölgelere saldırmasının önlenmesiydi. Ancak Abdul

⁷ Katağan, Afganistan’ın eski ve en büyük vilayetlerinden biriydi, o dönemde şimdiki Bağlan, Kunduz ve Takar vilayetlerini kapsıyordu ve merkezi, 1963 yılında üç vilayete ayrılan Bağlan’dı.

Rahman Han bununla yetinmedi ve Badahşan'ı orada Miran'dan ele geçirdi. Abdul Rahman Han, Afganistan Emiri olduğunda, Badahşan'ın mirlerini ve ailelerini Kabil'de kontrolü altına aldı ve Badahşan'a erişimlerini kesti.

Aynı şekilde Afganistan Emiri, oğlu Habibullah Han'a yaşlılar ve aşiret reislerinin yedi kızını eş olarak aldığını belirtiyor. Ona göre bu evlilikler siyasi nitelikteydi ve halefi sayılan Habibullah Han'ın gücünün devamı açısından önemli görülüyordu. Oğlunun eşlerini şöyle sıralıyor: "İlk eşi, Gholjai kabilesinden Niqab'ın başı Muhammed Şah Han'ın kızı. İkinci eşi Heratlı Hakim Saaduddin Naib el-Hukoma'nın kızıdır. Üçüncü eşi ise Türkistan hükümdarı Muhammed Sarwar Han Bey'in kızıdır. Şu anda oğlumun nişanlısı olan dördüncü kadın, Şir Ali Han'ın torunu ve İbrahim Han'ın kızıdır. Beşinci eşi ise Özbek liderlerinden oluşan soylu bir aileden olan Mir Sohrab Beyk'in kızıdır. Altıncı kadın Mangal ve Host eyaletlerinin reisinin kızı, yedinci kadın ise bu kabilenin reisi Ekber Han Momandwalpur'un kızıdır" (Emir Abdul Rahman Han, 2011, s. 295-296). Esasen bu tip evliliklerin yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda bilhassa Orta Doğu'da vaki olan olan siyasi evlilikler cümlesi içinde değerlendirilebileceği de düşünülmektedir.

Emir Abdul Rahman Han'ın kendisinin de -bazıları siyasi mülahazalara dayanan- on bir resmi karısı vardı (Kazem, 2005, s. 91). Resmi nikahlı kadınların yanı sıra, haremde sayısız kadını toplamıştı. Her ne kadar Müslüman bir toplumda idarecilik yapsa da bu uygulamalarının şeriata uygunluğu tartışılır durumdaydı. Bununla birlikte kendisinden önceki prensler ve krallarla karşılaştırıldığında kadınlarla daha az vakit geçirdiği de iddia ediliyordu. Eşlerinin sayısı bu kadarken geçmiş Afaghane kabilelerinin diğer bazı kralları ve emirleriyle karşılaştırıldığında onlara göre daha az sayıda eşe sahip olduğu anlaşılıyordu. Bunun sebeplerinden birinin Emir'in erkeklere ilgi duyması olduğu iddia ediliyordu. Emir Abdul Rahman Han'ın "Gulambeççe"⁸ adı altında yüzlerce genç erkek çocuğu vardı. Muhammed Sadık Ferheng, Son Beş Yüzyılda Afganistan kitabında bu bağlamda şunları yazıyordu: "Emir Abdul Rahman Han, önceki krallara ve emirlere göre daha az evliydi. Bunun nedenlerinden biri de yakışıklı oğlanlara olan ilgisiydi. Emir sarayında pek çok güzel oğlanı toplar ve zamanının çoğunu onlarla geçirirdi" (Ferheng, 2013, s. 452). Abdul Rahman Han'ın babası Afzal Han, Kabil'in hükümdarı olduğu dönemde oğlunu (Abdul Rahman Han) Katağan'daki ordunun komutanı olarak atadı. Bu günlerde topraklarının kuzeydoğusunu değerlendirmek üzere Tahar'a gitti. Taleğan'da⁹ bulunduğunu öğrenen Badahşan Mirleri ona yedi yakışıklı oğlanı hediye olarak gönderdiler. Emir Abdul Rahman Han'ın bu yakışıklı oğlanlarla ilgili yazdığı metinden oğlanlara

8 Gulambeççe, savaşlardan ordu tarafından esir alınan birine söylenmişti. Bunların çoğu Emir Abdul Rahman Han'a karşı olan etnik ve siyasi liderlerin çocuklarıydı. Bir başka sayıda Gholambacheler, belediye başkanları, malikler ve etnik haninler tarafından kendi yönetimleri altındaki köylerden ve bölgelerden zorla toplandı. En güzelleri Emir'e hediye edildi.

9 Taleğan, Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Tahar eyaletinin başkentidir.

büyük ilgi duyduğu anlaşılıyor. Yakışıklı çocuklara “Mehveş” adını verdi. Emir de bu konuyla ilgili olarak şunları yazmıştı: “Badahşan’ın Mirleri Taleghan’a geldiğimi öğrendiğinde bana altı Gulambeççe Mehveş,¹⁰ gümüş koşumlu dokuz at başı, dokuz bal misk, beş şahin ve iki tazı tasması hediye ettiler” (Emir Abdul Rahman Han, 2011, Tahran, s.58).

Öte yandan Emir Abdul Rahman dönemindeki kadın hapishaneleriyle ilgili anlatılanlar da Afganistan’daki kadınların içinde bulunduğu durumu anlamak bakımından kayda değerdir. Dr. Gray, Kabil’deki Bala Hesar Kalesi’ndeki kadın hapishanesi hakkında şunları yazıyordu: “Sepidar ve Chenaran’ın her iki yanında sıralanan geniş caddelerden geçerek Bala Hesar Tepesi’ne doğru ilerledik. Burası Yakup Han’ın tahta çıkmasından sonra Kabil Emiri Kiunari’nin yaşadığı yerd. Emir Şir Ali Han’ın hükümdarlığı sırasında kraliyet sarayı tepenin üzerinde bulunuyordu. Şimdi bu saray neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır ve dadece giriş kapıları ortada görünmektedir. Bu sarayın bazı kısımlarında siyasi ailelerden kadınların ve Hazara kadınlarının tutulduğu kadın hapishaneleri bulunmaktadır” (Gray, 2020, s. 49). Emir Abdul Rahman Han, erkek hapishanelerinin yanı sıra, korkunç kadın hapishaneleri de kurmuştu. Bu hapishanelerden biri, Kabil polis şefi Pervane Han adlı bir kişi tarafından idare ediliyordu. Kendisi bakire ve güzel kadınları, diğer kadınlardan ayırarak “Parihana” adı verilen özel bir evde tutuyordu. Bu yer “Moradhani” pazarındaki “Saraî Zakaria” olarak adlandırılıyordu. Burası hükümet yetkilileri ve kraliyet sarayı için bir genelev hizmeti görüyordu. Hapishanedeki birçok kadın ve kız çocuğu tecavüz yoluyla çocuk doğurmuştu. Bazıları çocuklarını aldırır, bazıları da yeni doğan çocuklarını diri diri gömdüler. Bu kadınların çoğu zengin ailelerden ve Emir Abdul Rahman Han’a karşı olan hanlardan geliyordu (Kazem, 2005, s. 95).

Hazaralar ile Emir Abdul Rahman Han’ın ordusu arasındaki savaşta çok sayıda kadın, kız çocuğu ve çocuk mağdur oldu. Emir, Afganistan’daki Afagane (Paştunlar) kabilelerini ve Sünni din mensuplarını Hazaralara karşı seferber etti. Mollalar bu politikada Emir Abdul Rahman Han’a yardım etti. Bahsi geçen savaşta kadınlar, kız ve erkek çocukları Emir Abdul Rahman Han’ın güçleri tarafından cinsel saldırıya uğradı. Muhammed Sadık Ferheng bu konuda şunları dile getiriyor: “Hazara güçleri ile Emir Abdul Rahman Han arasındaki savaşta sayısız kadın, kız ve erkek çocuk Emir’in ordusu tarafından tecavüze uğradı. Binlerce kadın, kız ve erkek çocuk tecavüze uğradıktan sonra köle pazarlarında satıldı. Bir zamanlar emir, Hazara’nın esir kızları arasından kendisine ve şehzadelere elli pembe kız seçmişti. Yakışıklı oğlanları sarayda Gulambeççe olarak tutuyordu” (Ferheng, 2013, s. 415). *Afganistan’ın Kültürel-Siyasi Tarihi* kitabının yazarı Thomas Jefferson Barfield, Emir Abdul Rahman Han’ın yönetimi döneminde insan satışı hakkında şu iddiaları

¹⁰ Dehroda Farsça sözlüğü Mehveş’i şu şekilde tanımlıyor: Mahosh (ay ışığı gibi, güzel yüzlü, çok güzel).

kaleme alıyordu: “Emir yüz bin askerle Hazaraların üzerine yürüdü ve Hazaraların güçleri yenildi ve halkları köleleştirildi. Emir’in hükümeti Hazara köle ticaretinden önemli bir kazanç elde etti” (Barfield, 2019, s. 238). Bu kişilerin çoğu, erkekleri cinsel açıdan tatmin etmek ve evde çalıştırılmak amacıyla Afgan aşiretlerinin erkekleri tarafından diğer aşiretlerden satın alınan kadınlardı. Emir Abdul Rahman Han’ın izniyle savaşta askerleri tarafından esir alınan Hazara kız ve erkek çocukları ülke içinde ve dışında satılıyordu. Ancak halk ayaklanmalarının bastırılmasının ardından kendisi 1897’de bu kararın geçersiz olduğunu ilan etti (Ghbar, 1989, s.670). Bu olay sadece Hazaralar ile ilgili değildi, Emir Abdul Rahman Han’ın liderlerine isyan eden Nuristaniler ve diğer etnik gruplar da benzer bir akıbete uğradı. Dr. Gray, Mazar şehrinde (Kuzey Afganistan) bulunan bir hastanede üst düzey ve düşük rütbeli hükümet yetkililerini tedavi ederken, Hazara dışı kabilelerin köleleri ve hizmetçileriyle ilgili bir olayı anlatıyor ve “Esirlerin arasında diğer asi kabilelere mensup çocuklar ve kadınlar da bulunmaktadır” diyerek diğer kabile kadınlarının varlığını teyit ediyordu (Gray, 2020, s. 239).

2. Afganistan Kadınlarının Kültürel ve Sosyal Durumu

Bilindiği üzere kabile sisteminde kadının görünür bir kişiliğinin olmadığı düşünülür. Kabile zihniyeti kadınları hayvanlar ve çocuklarla birlikte görür. Kadına miras verilmez ve kadınlar çoğunlukla üreme vasıtası, evde yaşamayı kolaylaştıran araç ve seks kölesi olarak görülür (Ansari, 2022, s. 103). Aynı şekilde Afganistan’daki kabile düzeniyle Afaghane etnik grupların düşünce ve zihniyetinde kadın, üreme makinesi, erkeğin cinsel tatmininin aracı, ev işi yapan, akıllı kusurlu bir “yaratık”tır. Bu düşünce ve zihniyet Emir Abdul Rahman Han’ın hükümdarlığı döneminde çok güçlü bir şekilde mevcuttu. “*Nesayih-i Namçe*”¹¹ başlıklı risale, Emir Abdulrahman Han’ın konuşmalarından birinin metnidir. Emir Abdul Rahman Han’ın konuşma metninde ülkenin kadınlarına yönelik tezyif ve tahkir edici bir yaklaşım bulunuyordu. Emir, kadınların erkeklere göre daha gayretsiz olduğunu söyledikten sonra “Bir gün Rus hükümeti Afganistan’a saldıracak ve bu ülkenin hükümetinden ve halkından İngilizlere karşı savaşmalarını isteyecektir. Afganistan hükümeti ve halkı silahlarını ve mühimmatını Ruslara verirse kadınlardan sayılacaktır” (Dehlavi ve Azam Han, 1886, s.66) diyerek kadınları her fırsatta aşağılamayı sürdürüyordu. Emir Abdul Rahman Han’ın sözlerinden, ona göre kadının değersiz bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu sadece Emir Abdul Rahman Han’ın düşüncesi değil, aynı zamanda Paştun kabile toplumunun

¹¹ 1886 yılında Mir Mohammed Azam Han ve Abdul Razzaq Dehlavi tarafından Farsça “*Nesayih-i Namçe*” başlıklı bir risale hazırlanıp düzenlenmiştir. Bu risale aynı yıl Kabil’deki Dar al-Satne basınında yayımlanmıştır. Nasaih Namçeh, Abdul Rahman Han’ın, İngiliz hükümeti temsilcilerinin, hanların ve Süleymanhel klanlarının reislerinin hazır bulunduğu Pağman-Kabil Vadisi’ndeki Darbar Meclisi’ndeki konuşmasının metnidir. Yukarıda adı geçen risale, mecliste hazır bulunanların isteği üzerine, kendilerine birer nüshası verilmek üzere yazılmıştır. Bu risale Emir Abdul Rahman Han’ın Afganistan, Rusya ve İngiltere arasındaki ilişkilerin geleceği hakkındaki kehanetlerinin bir parçasıydı.

kadın düşmanı kültürünün bir göstergesi idi. Afaghane'nin yanı sıra bu ülkedeki birçok Tacik, Hazara, Özbek ve diğer etnik gruplar arasında da kadını aşağılayan bir zihniyet mevcuttu. O dönemde Afganistan kadınlarının büyük bir kısmı siyasi, kültürel ve sosyal olarak erkeklerin ağır aşağılamalarına maruz kalıyordu.

Emir Abdul Rahman Han'ın emriyle yazılan "*Tuhfetü'l-Mülük*",¹² o dönemin sosyal ve kültürel yönleriyle Afganistan halkının zihniyet ve düşüncesine dair bazı önemli konulara açıklık getiriyor. Bu risalenin üçüncü tavsiyesi olan altıncı bölümde, erkeklere kadınların sözlerine uymamalarını tavsiye ediyor ve "Erkeklerin, kadınların sözüne göre hareket etmelerinin pişmanlık getireceği" (Durrani vd, 1894, s.12) iddia ediliyordu. Esasen bu düşünce Afganistan ataerkil toplumunda, özellikle Afaganeh kabileleri arasında ve Tacik, Özbek, vb. köylerde hâlâ yaygındır. Bu eserin dördüncü kısmı olan on sekizinci bölümde, erkeklere kadınlarla dostlukta gururlanmamaları öğütlenmektedir. "Erkeklerin kadınlarla dostluğu onurlu ve izzetli değildir" (Durrani vd, 1894, s.21) denilerek kadınlarla arkadaşlık ve dostluk kurmanın onurlu bir davranış olmadığı vurgulanmıştır. Günümüz Afgan toplumunda kadınlarla arkadaşlık tabu olmaya devam etmektedir. Kültürel yoksulluk, cinsel yoksunluk ve kadın karşıtı kabile zihniyetinin hakimiyeti altında olan bir toplumda, bir kadınla bir erkek arasında konuşmak bile zina olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısıyla Afganistan kadınlarına pek çok iftira da atılabilmektedir.

Söz konusu risalenin dördüncü nasihatı olan yirmi ikinci bölümde, "Erkeklerin bahtsızlıklarının sebeplerinden biri de kadınların sözlerine güvenmeleridir" (Durrani vd, 1894, s.25) denilerek kadınların güvenilir varlıklar olduğu vurgulanıyordu. Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerinde erkekler arasında "Erkeğin sözü sözdür" ve "erkek sözü" diye yaygın deyimler vardır. Bu, erkeklerin bir şeyi yapma vaadinde bulunması ve bunu yaparken karşı tarafa sözle güvence vermesi anlamına gelir. Bu düşünceye göre kadınların vaatleri erkeklerinkine göre pek güvenilir değildir. Dünyadaki diğer toplumlar arasında bu şekilde yaygın bir düşünce olup olmadığı bir yana Afganistan'ın ataerkil toplumunda bu düşünce hala geçerliliğini korumaktadır. Aslında bu olgunun Afgan kültüründe, dinî ve geleneksel yapılardan kaynaklı çok eski kökleri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu risalenin otuz yedinci bölümünde yer alan ikinci tavsiyesi, kadından sadakat beklemek, erkeğin cehaletinin göstergesidir. Esasen geçmişten günümüze pek çok toplumda benzer uygulamalar söz konusu olmakla birlikte Afganistan'daki bu durumun sebepleri arasında geleneksel yapı, bireysel özellikler, sosyal hayat, kültürel

¹² "Tuhfetü'l-Mülük" başlıklı risale, Emir Abdul Rahman Han'ın emriyle Muhammed Han Durrani Muhammedzai ve Hafız Haydar Ali tarafından yazılmış ve 1894 yılında Kabil'deki Dar el-Astana matbaasında basılmıştır. Bu risale kırk bölüm olup, her bölümde dört öğüt bulunmaktadır. Bu eserde en çok dikkatimizi çeken şey, ülkenin birinci şahsının emriyle yazılan, devlet basımı bir eserin anti-feminist yaklaşımıdır. Yukarıdaki risalede kadınlardan defalarca aşağılayıcı bir şekilde bahsedilmektedir.

algılar ve çok eşlilik gibi faktörlerin bulunduğu düşünülmektedir.

Eserin otuz sekizinci bölümünde yer alan dördüncü tavsiyesinde “Erkeğin hayattaki başarısızlık ve kayıp sebeplerinden biri de yaşlı kadınlarla konuşmaktır” (Durrani vd, 1894, s.40) denilerek yaşlı kadınlarla konuşmanın erkeklere zarar verdiği iddia edilmiştir. Hafızasını kaybetmiş yaşlı bir kadının vaka analizlerini, sosyal olguları, bireysel ve grup davranışlarını tüm yaşlı kadınlara genellemesini mümkün olmadığı açıktır. Benzer şekilde yaşlılığa ulaşan erkeklerde de hafıza sorunları, sorunları ve verileri analiz edememe sorunları baş gösterdiği bilinmektedir. Afganistan’daki ataerkil toplum yapısında bazı yaşlı kadınlar, aileler arasında fitne, dedikodu, ikiyüzlülük ve kavgaların kaynağı olarak görülmektedir. Yaşlı kadınlarla konuşmayı yasaklamanın amacının da bundan kaynaklandığı düşünülmektedir

Dr. John Alfred Gray, Afganistan’a ulaşmak amacıyla Hindistan’dan Hayber’e¹³ ilk girdiğinde Petan (Peştun) kabileleriyle tanışmıştı. Bu kabile toplumuna dair gördüklerini yazarken kadınların giyim tarzı ile ilgili olarak şunları dile getirmiştir: “Şehirli Müslüman kadınların aksine Petan kadınları tamamen örtünmüyor. Başlarını beyaz veya mavi pamuklu bir şalla örterler ve yabancı biri gelirse şalı yüzlerine çekerler. Diz ve ayak bileklerinin arasına kadar uzanan uzun, lacivert gömlekler giyerler. Göğüs kısmı ve gömleğin kenarları kırmızı desenlerle süslenmiştir. Çoğunun ayakları çıplaktır ve türbanın gevşek bacakları bilek kayışına sıkıca bağlanmıştır. Siyah saçları iki uzun örgülü tel halinde sallanıyor ve son olarak bu teller renkli ipek ipliklerden oluşan bir düğümle sabitleniyor” (Gray, 2020, s.29). Petanlı kadınların yabancı erkekler karşısında bu tarz giyim ve davranışlarına günümüzde de Koçi Peştunlar ve diğer Petan kabileleri arasında fazlaca rastlandığı söylenebilir.

Bugün Afganistan olarak adlandırılan siyasi coğrafyada Emir Abdul Rahman Han ve ondan önceki kabile yönetimleri döneminde; Kraliyet ailelerinin reisleri, aşiret reisleri, soylular, feodal beyler, emirler ve nüfuz sahibi mollaların büyük evleri, güzel bahçeleri ve kadınlarla dolu haremeleri vardı. Abdul Rahman Han iktidara gelmeden önce, adı geçen gruplar halktan öşür ve zekât topluyor ve çoğu durumda zayıfların mallarını gasp edip çalıyordu. Abdul Rahman Han iktidara geldiğinde çok sayıda hırsız ve zorbayı yok etmişti. Ancak bahsedilen diğer durumlar -özellikle de- Emir’e sadık olanlar için devam ediyordu. Emir’e yakın kişi ve gruplar, nikahlı ya da cariye olarak sayısız kadına sahip oluyorlardı. Dr. Gray, Hayber’den Celalabad’a geldiğinde Naib el-Hokumah onu sarayının bahçesinde karşılamıştı. Bu saray ve bahçeyle ilgili gördüklerini dile getiren Gray şunları ifade ediyordu: “Saray, meyve ağaçları ve Doğu ve Avrupa çiçek tarhlarıyla dolu bahçelerin ortasında inşa edilmiş büyük ve beyaz bir yapıydı. Bahçenin iç dekorasyonu yarı

13 Hayber Vadisi veya Hayber Geçidi, Afganistan ve Pakistan sınırındaki Hindikuş sıradağlarında bulunan ünlü bir geçittir. Yüzyıllardır Orta Asya’dan gelen kervanların ve seferlerin mekânı olan bu geçit, günümüzde Peşaver (Pakistan) ile Kabil (Afganistan) arasındaki ana yoldur.

Avrupalı olup inşaat çalışmaları henüz tamamlanmamıştır. Sarayın kubbeli tavanlı büyük ve merkezi bir salonu ve çevresinde küçük odalar vardı. Sarayın içinde harem kadınları için ayrı bir yer inşa edildi. Haremın yakınında mutfaklar ve Afganistan hamamları vardı. Ayrı bahçesi bulunan yazlık, misafirhane olarak düşünülmüştü” (Gray, 2020, s.37-38). O zamanın sarayları, kadınlar ve harem hizmetçileri için ayrı ve toplu hamamlarla inşa edilmişti.

Dr. Gray, Kabil’e taşındıktan sonra Shirpur tarlalarında inşa edilen bir hastanede doktor olarak çalışmaya başladı. Kabil’de bir İngiliz doktorun insanları tedavi etmek için Shirpur Hastanesi’ne geldiği söylentisi yayıldı. Dr. Gray hastaları tedavi etmek için hastaneye gittiği ilk gün seksen hastayla karşılaşmıştı. Hastalar düzensizdi ve belinde silah ve kılıç olan herkes güçlü görünümüyle doktor odasına diğerlerinden daha erken giriyordu. İngiliz doktor, hükümet askerlerinin yardımıyla ilerleyen günlerde hastaların düzensizliğini ve şiddetini durdurmayı başardı. İşinin ilk gününe ilişkin anlatının bir bölümünde şunları dile getirmişti: “Bir tercümanın yardımıyla erkeklik güçlendirici hap isteyen bir adamın sorunuyla karşılaştım. Çektiği tüm acılar, kadınlarını tatmin edememesinden kaynaklanıyordu. Tercümana, ülkemizde böyle bir hastalığın bulunmadığını ve tedavi edecek ilacımın olmadığını söylemesini söyledim. İlk gün bu sorun için 10-12 kişi başvurmuştu” (Gray, 2020, s.68). Afgan kadınlarının ve erkeklerinin yaşantılarına dahil olan Gray, kendi toplumundan çok farklı bir toplumdaki duruma da şahitlik etmiştir.

Ayrıca Dr. Gray, hastanede tek bir kadın hemşirenin bile bulunmamasını eleştiriyor ve kadın hastaların çok az olduğunu söylüyor. Kadınların kültürel ve sosyal konular göz önüne alındığında erkekler, kadınlarının hastanede dahi olsa İngiliz doktorlar veya yabancı erkeklerle bir arada bulunmalarını uygun görmemişlerdir. Emir Abdul Rahman Han’ın yönetimi sırasında kadınlara ve erkek çocuklarına yönelik eğitim kurumları yoktu. Sadece Gulambeççeler ve prensler özel saray öğretmenleri tarafından eğitilebiliyordu.

Halk eğitimden ve ilim öğrenmekten mahrum kaldı. Bu ülkenin köylerindeki mollalar o zamanın genel ilimlerini öğreten sınırlı sayıda öğrenci yetiştiriyordu. Kızlar çocukluk yıllarında camilerde mollaların huzurunda namaz surelerini ezberler, hat sanatı öğrenmezlerdi. *Afganistan; İnsanlar ve Politika* kitabının yazarı Martin Youans “Afganistan, Emir Abdul Rahman Han’ın yönetimi sırasında geri kalmış, fakir, izole ve yabancı düşmanı bir ülke olarak kaldı. Sağlık ve okuryazarlık en düşük seviyedeydi. Kabil’de yalnızca bir dini okul inşa edildi, o kadar” (Youans, 2017, s. 112) diyerek bu duruma dikkati çekmişti. Öte yandan Kabil’in Harabat Mahallesi yerli ve yabancı kızların dans ve şarkı topluluklarının mekanıydı. Emir Abdul Rahman Han ayrıca kraliyet kalesinde kızların dans ve şarkı söyleme etkinlikleri düzenliyor ve bundan memnuniyet duyuyordu (Kazem, 2005, s.96).

Kabil'de bir dizi hastayı tedavi ettikten sonra Dr. John Gray, ülkenin kuzeyinde bulunan Emir Abdul Rahman Han'ın rehberliğinde Mazar şehrine doğru yola çıkmıştı. Kabil'den bu ilk yolculuğu çok kısa sürmüştü. Geceyi Kabil'in On Dördüncü Bölgesi'nde bazı komutanlar ve hükümet ileri gelenleriyle birlikte geçirmişti. Orada Hintli kızların şarkı söyleyip dans ettiği geceyi şöyle betimlemişti: "Partide Hintli dans eden kızlar geldi. Çıplak dans eden kızlar müziğin sesiyle dönüyorlardı. İleri geri zıplıyorlar, kendilerini yere atıyorlar ve vücutlarına benim anlayamadığım duruşlar veriyorlardı" (Gray, 2020, s.161). Afganistan Emirliği saray mensuplarının zevk alemlerinde yine kadınların kullanıldığı anlaşılıyordu.

3. Afganistan'da Kadınların Ekonomi ve Askerî Hayattaki Yeri

Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığı sırasında Afganistan kadınları erkekler gibi herhangi bir ekonomik bağımsızlığa sahip değildi. En azından kadınların bağımsız ekonomik rolü o döneme ait tarihi metinlerin hiçbir yerinde teyit edilememektedir. Ancak kadınlar, ailelerinin ve daha geniş düzeyde ülkenin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında farklı şekillerde rol oynadılar. Kadınlar tarım, hayvancılık, dokuma ve çömlekçilik alanlarında kırsal kesimdeki erkeklerle birlikte çalışıyorlardı. Bununla birlikte Dr. Gray, Afganistan'ın kuzeyindeki Türkmen kadınlarını da şöyle tanımlıyordu: "Türkmen kadınları başörtüsü takmıyor; çadırlarda ve tarlalarda çalışıyorlar. Çok güzel halılar dokuyorlar ve bu halıların Afganistan ve Hindistan'da çok alıcısı oluyordu."

Afganistan'da Emir Abdul Rahman Han'ın Emirliği döneminde askeri kadınlar yalnızca kralın ve prenslerin haremelerinin muhafızlarıydı. Bu askeri kadınlar aynı zamanda köle kızları ve Emir Abdul Rahman Han'ın ordusu tarafından isyancıların köylerinden savaş ganimeti olarak toplanan kadınları da içeriyordu. Sultan, yalnızca iki yüz kadın cariye ve harem hizmetçisi tarafından korunan Emir Abdul Rahman Han'ın eşlerinden biriydi. John Alfred Gray bununla ilgili şunları söylüyor: "Sultan'ın muhafızları arasında Emir'in kendi askerlerinin yanı sıra özel bir muhafız da vardı. Bunlar, eyerli atlara binen yaklaşık iki yüz harem hizmetçisiydi... Bu kadınların her birinin hançer ve karabina tüfekleriyle silahlandığı görülüyordu" (Gray, 2020, s.234, 349). Emir Abdul Rahman Han'ın emirliğine isyan eden ve oğullarının ve kocalarının yanında savaşa farklı şekillerde katılanların ailelerinden bazı kadınlar da vardı (Kazem, 2005, s.94).

Ayrıca Afganistan Emirliği'nin casusluk teşkilatında da muhbirlik yapan çok sayıda kadın bulunuyordu. Bu kadınlar köylerinin ve hatta ailelerinin bilgilerini toplayıp Emir Abdul Rahman Han'ın yerel istihbarat ajanlarına teslim ettiler. Bu kadınlara casusluk karşılığında Afganistan Emirliği tarafından ödeme yapılıyordu.

4. Emir Abdul Rahman Han'ın Afganistan Kadınlarına Destek Eylemleri

Afganistan kadınları, Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi öncesinde İran, Türkiye ve Avrupa kadınlarıyla aynı durumda değildi. Kadınlar onun yirmi bir yıllık iktidarında en kötü dönemini yaşadılar. Saltanatının son yıllarında kadınlara yönelik bazı fermanlar çıkarıldı. Ancak bu fermanlar sadece kağıt üstünde kaldı ve yakın çevresine uygulanabildi. Diğer kadınlara ise önemli hakları muhtevi fermanlar çoğu zaman uygulanmadı. Kendisi de konuyla ilgili olarak şunları dile getiriyordu: "Afganistan'ın eski kanunlarına göre kadınlar sadece kocanın malı değil, aynı zamanda kocanın ailesinin tüm üyeleri olarak kabul ediliyordu. Bir kadının kocası öldüğünde, kocasının ailesinden yalnızca bir kişinin onunla evlenme hakkı vardı. Ülkedeki genel kural bu idi ve kadınlar tam bir özgürlüğe sahip değildi. Ben bu yasayı kaldırdım ve artık dul kadınların kocalarının ailesi dışındaki herhangi biriyle evlenme hakkı var."

Babalar ve anneler kızlarını kendi istekleri doğrultusunda belirledikleri kişilerle evlendirirlerdi. Çoğu kez bu kızlar çocuk yaşta idi. Ancak Emir Abdul Rahman Han, ebeveynleri tarafından zorla evlendirilen ve ergenlik çağına gelmiş reşit olmayan kızların, memnun olmadıkları takdirde mahkemeye şikâyetle bulunabileceklerine dair bir uygulamaya izin vermişti. Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığı sırasında, nispeten şehrli bazı erkek ve kadınlar resmi mahkemelerde evlenebiliyordu. Ondan önce Afganistan'da kadın ve erkeklerinin genellikle yerel mollaların önünde evlenmesi yaygındı (Kazem, 2005, s.87-88). Peştun kabile toplumunda hâkim olan gelenek ve kültüre ve Ahmed Şah Abdali'nin¹⁴ fermanına göre kadınların babalarından miras alma hakkı yoktu. Bu kültür Afganistan'ın diğer halklarına da yayılmıştı. Ancak Emir Abdul Rahman Han, hem kızın babasının mirasından pay alamaması yasasını hem de dul kadının kocasının ailesinden başka bir üyle evlenmesinin yasaklanmasını iptal etmişti. Onun idaresi döneminde bazı küçük değişikliklere imza atılsa da Afganistan'ın geleneksel yapısından kaynaklanan ve alışkanlık haline getirilen kadınlara yönelik kötü uygulamalar devam etmişti.

Afganistan'daki kadın düşmanlığı olgusunun sosyo-kültürel arka planında kabile zihniyeti ve yanlış dini algılara dayalı bir anlayışın olduğu düşünülmektedir. Kadının hakir görülmesi, bazı devlet adamları, mollalar ve aşiret liderlerinin uygulamalarıyla yüzyıllardır kabul edilen bir olgu haline getirilmiştir. Emir Abdul Rahman Han'ın hükümdarlığının üzerinden bugüne kadar yaklaşık bir buçuk asır geçmiştir ancak dünyanın diğer ülkelerindeki kadınların mevcut koşulları göz önüne alındığında, Afganistan kadınları hala Peştun kadın düşmanı kabile zihniyetinin acımasız gölgesi altında. Kadının aşağılanması olgusunun Afganistan halkının zihninden silinerek eşitliğe dayalı bir toplumsal

¹⁴ Ahmed Şah Abdali, 1747'den 1773'ye kadar bugünkü Afganistan'ın siyasi coğrafyası ile İran, Pakistan, Hindistan ve Özbekistan'ın bazı kısımlarında hüküm sürdü.

yapının kurulabilmesi, köklü sosyal ve kültürel planlamalar ve uzun vadeli kapsamlı yapısal reformlarla mümkün olacaktır. Bunun için de öncelikle adalet odaklı, özgür ve demokratik bir hükümetin kurulması gerekmektedir.

Sonuç

Afganistan kadınları, Emir Abdul Rahman Han'ın yönetimi sırasında dinî, medeni ve insanî haklardan yararlanamamıştır. Kadınların büyük bir kısmı erkek egemen anlayışın ve kabile zihniyetinin kurbanı olmuştur. Bu ülkenin kadınlarının bir kısmı da iktidar sisteminin ödediği ağır vergiler nedeniyle yoksulluk ve çaresizlik içinde yaşamış, bazı dönem ve durumlarda da açlıktan ölmüşlerdir. O zamanın onbinlerce evsiz kadını, korkunç iç savaşlarda eşlerini, çocuklarını, oğullarını, kızlarını, kardeşlerini, babalarını, annelerini ve akrabalarını kaybetmişlerdir. Bu nedenle binlercesi tedavi edilmeden psikolojik ve fiziksel olarak zarar görmüştür.

Kadınların iç ve dış pazarlarda bir meta gibi satışı, Afganistan Emirliği'ne destek veren devlet adamlarının, din adamlarının, kabile ileri gelenlerinin ve alim olarak görülenlerin alınlarında tarihin bir lekesi olarak kalmıştır. Kadın cezaevleri, hükümet adamlarının cinsel saldırılarının ve müstehcenliklerinin merkezi haline gelmiştir. Pek çok kız çocuğuna tecavüz edilmiş ve çocuk yaşta evliliklere maruz bırakılmışlardır. Kadınlar üzerinde yapılan yoğun ve yorucu çalışmalar, çoğu zaman yönetime ve Afganistan'ın ataerkil toplumuna yönelik insanlık dışı ve yasa dışı muamele olarak değerlendirilmiştir. Kadınlara yönelik sağlık ve eğitim hizmetleri hiçbir zaman gerçek anlamda var olmamıştır. Kadınlar erkeklere göre ikinci sınıf varlık görülmüş ve aşağılanmıştır. Kadınların başına gelen bu ve benzeri durumların önemli müsebbiplerinden biri Afganistan kadınlarını desteklemek için çeşitli kararlar çıkardığını düşünen ancak bunları uygulamayan Emir Abdul Rahman Han'ın kendisi ve yönetimi olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Ansari, B.A. (2022), *Zihniyeti qabile sadi rahi tamadun ve tadayun*, Bunyadi Ahmed Şah Mesud Yay., Meşhed-İran.
- Ansari, F. (2016), *Tarih-i afganistan*, Amiri yay., Kabil-Afganistan.
- Barfield, T. J. (2019), *Tarih-i siyasi ve ferhengi afganistan*, (Çev. Abdullah Mohammedi), İrfan yay., Tahran-İran.
- Dehlavi, A. ve Azam Han, M.M. (1886), *Nesayih-i namçe*, Dar al-Satneh Yayınevi, Kabil-Afganistan.
- Durrani, M. Han, G.M ve Haydar H. (1894), *Tuhfetü'l-müluk*, Darul Astana Kabil yay., Kabil-Afganistan.
- Elphistone, M. (1994), *Afganha; jay, farhang ve nezhad (guzareşi saltanatı kabul)*. (Çev. Muhammed Asif Fikrat), Bunyad Pozhoheşay İslami yay., Meşhed-İran.
- Ferheng, M.S. (2013), *Afganistan da panc karni ahyr*, Miwand yay., 24. baskı, Kabil-Afganistan.
- Ghbar, M. G. M. (1989), *Afganistan dar masiri tarih*, Merkezi Naşri İnkılab yay., Tahran-İran.
- Gray, J.A. (1895), *At the court of the amir a narrative*, London
- Gray, J.A. (2020), *Dar darbarı amir*, (Çev. Akbar Baryalay), Hamburg-Almanya.
- Han, E.A.R. (1883), *Pandname-i duniya ve din*, Darul Sultaneh Press, Kabil-Afganistan.
- Han, E.A.R. (2011), *Sefername ve hatırat-ı amir abdul rahman han*, (Çev. Gulam Morteza Han Kandahari), Muasisay Amuzşy Nesl Danesh yay., Tahran-İran.
- Han, E.A.R. (2011), *Tacüt-tevarih*, (Çev. Gullam Morteza Han Kandahari), Şirkati Naşri Mayvand yay., Kabil-Afganistan.
- Harvi, N.M. (1992), *Tarih ve zaban da afganistan*, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi-yi Movkufat-ı Doktor Mahmud Afşar-ı Yezdi, Tahran-İran.
- Kazem, S.A. (2005), *Zamanı afganistan ziry feşati anana ve teceddüd*, Kaliforniya-ABD.
- Youans, M. (2017), *Afganistan; mardom ve siyaset*, (Çev. Sima Moulai), Qaqnos yay., Tahran-İran.

Extended Abstract

The period of rule of Amir Abdul Rahman Khan, the founder of today's Afghanistan, was a period of intense political, social, military, cultural and economic developments and events. These developments ranged from the creation of a country called Afghanistan, whose political boundaries are recognised today, to popular uprisings against Amir Abdul Rahman Khan, brutal massacres by the government, the spread of ethnic and religious prejudice, the development of slave markets, gender discrimination and other problems.

The women of Afghanistan became one of the most vulnerable sectors of society during this period. Some of the country's women were sexually assaulted, forced into child marriage and even sold in domestic and foreign markets. Others were forced to live in extreme poverty during the reign of Amir Abdul Rahman Khan. In addition, many women in Afghanistan were subjected to emotional pain and suffering. The women of Afghanistan, who lost their children, husbands, brothers, sisters and other relatives in war and conflict, experienced one of the darkest and most difficult periods in the history of this land during the reign of Amir Abdul Rahman. During this period, gender discrimination was organised and became the norm. The current administration in Afghanistan does not allow women to attend schools, universities and work in workplaces.

The purpose of this research is to evaluate consistent and comprehensive information and data on the situation of women in Afghanistan during the rule of Amir Abdul Rahman Khan. The main question of this article is: What was the situation of the women of Afghanistan during the rule of Amir Abdul Rahman Khan? The research methodology of this article consists of archival and library research. Firstly, historical information from primary and secondary sources such as books, treatises and reports were examined and then analysed. In addition, textual analysis, case study, description and interpretation methods were used.

The women of Afghanistan did not enjoy religious, civil and human rights during the rule of Amir Abdul Rahman Khan. Most of the women have been victims of male dominance and tribal mentality. Some of the women of this country lived in poverty and despair due to the heavy taxes paid by the ruling system, and in some periods and situations they died of starvation. Tens of thousands of homeless women of that time lost their husbands, children, sons, daughters, brothers, fathers, mothers and relatives in the terrible civil wars. As a result, thousands of them suffered psychological and physical damage without treatment.

The sale of women as a commodity in domestic and foreign markets is a stain of history on the foreheads of the statesmen, clerics, tribal elders and scholars who support the Emirate of Afghanistan. Women's prisons have become centres of sexual assault and obscenity by government officials. Many girls were raped and subjected to child marriage. Intensive and strenuous work on women has often been regarded as inhumane and illegal treatment of the administration and Afghanistan's patriarchal society. Health and education services for women have never really existed. Women were seen as second-class beings compared to men and were humiliated. One of the main perpetrators of these and similar situations that happened to women was Amir Abdul Rahman Khan and his administration, who thought that he had issued various decisions to support the women of Afghanistan, but did not implement them.

Today, the erasure of the humiliation of women from the minds of the people of Afghanistan and the establishment of a social structure based on equality will be possible through deep-rooted social and cultural planning and long-term comprehensive structural reforms. This requires the establishment of a justice-orientated, free and democratic government..

HARP VE ESARET: İNGİLTERE'NİN KUT YENİLGİSİ VE İNGİLİZ BASINI*

WAR AND CAPTIVITY: BRITAIN'S DEFEAT AT KUT AND THE BRITISH PRESS

Ü. Gülsüm POLAT*

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Öz: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun muharebe alanı oldukça geniş ve zorlayıcıydı. Savaş arifesinde Britanya İmparatorluğu muhtemel savaşa Osmanlı Devleti'nin dahil olmasını istememekle beraber bunun mümkün olduğunu görüyordu. İngiliz savaş planlayıcıları tarafından Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması durumunda Basra körfezinden bir çıkarma yapılması konusunda hazırlıklar yapılmıştı. Gerçekten de 1914 Kasımının altısında İngiliz taarruzu kapsamında Hint birlikleri Fav'dan çıkarmayı başlattılar. İngiliz birliklerinin ileri hareketi yerel kuvvetlerle ve Osmanlı VI. Ordusunun manevralarıyla durdurulmaya çalışıldı. Hedefin Bağdat'a kadar ulaşmak olduğu bu ileri harekatta İngiliz birlikleri 26 Eylül 1915'te Kütü'l Amâre'yi işgal ettiler. Irak'taki Osmanlı kuvvetlerinin başına Alman Mareşali Goltz Paşa Ekim 1915'te getirildi. İngiliz birliklerini komuta eden General Townshend Bağdat'a 30 km uzaklıktaki bölgede taarruza başladı. Uzun çarpışmalardan sonra İngiliz birlikleri Kütü'l Amâre'ye çekildiler. Bundan sonra Osmanlı kuvvetleri kaleyi kuşatma altına aldılar. İngilizler kuşatmayı yarmak için mücadele ettilerse de Halil Paşa komutasındaki bu kuşatmayı yaramadılar. Tüm bu askeri gelişmeler özellikle savaş haberlerinin neredeyse her gün büyük yer tuttuğu İngiliz basınında çeşitli şekillerde haber oldu. Bu çalışmada Aralık 1915'te Kütü'l Amâre'de İngiliz ordusunun sıkıştırılmasıyla başlayıp 29 Nisan 1916'da İngiliz birliklerinin teslim olması ile sona eren süreç İngiliz basınında yer alan haberler üzerinden özellikle İngiliz yerleşik nizamının sesi konumunda olan *The Times*'de çıkan haberler üzerinden bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Bu bağlamda İngiliz kamuoyuna gelişmelerin nasıl yansıtıldığı, haber kaynaklarının neler olduğu üzerinde durulacaktır. *The Times*'de verilen haberlerin İngiliz kamuoyunda ne tür bir etki yaratmış olabileceği değerlendirilecektir. Bu noktada Kütü'l Amâre'de İngiliz birliklerinin sıkıştırılmasından teslimini yaşadığı 29 Nisan 1916'ya kadarki dört aylık süreçte haberlerin içeriği tahlil edilerek Türklerin kazandığı bu zaferin ardından *The Times*'in olayları nasıl ele aldığına da kısaca değinilerek çalışma tamamlanacaktır. Araştırmanın ana kaynağını İngiliz basını, dönemin hatıratları ve diğer telif tetkik eserler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kütü'l Amâre, The Times, kamuoyu, I. Dünya Savaşı, İngiltere

Abstract: The battlefield of the Ottoman army in World War I was quite extensive and challenging. On the eve of the war, the British Empire was not required to involve the Ottoman State in the potential conflict but considered it a possibility. In the event that the Ottoman Empire was involved in the war by British war planners, preparations were made for a landing from the Gulf of Basra. Indeed, at the bottom of November 1914, British troops started to land Indian troops from Fao. The British forces' uprisings were carried out by local forces and Ottoman VI. army tried to stop. The British troops invaded Kut al-Amara on September 26, 1915 in this advanced operation where the target was reached up to Baghdad. The German Marshal Goltz Pasha, who take the lead of Ottoman forces in October 1915. General Townshend, who commanded the British troops, launched an attack on Baghdad, 30 kilometres away. After long struggles, the British troops were drawn to the Kütü'l Amâre. After that, the Ottoman forces besieged the Kütü'l Amâre. Although the British were struggling to break the siege, they could not succeed because of the successful tactics of Halil Pasha. All these military developments have been reported in various forms, especially in the British press, where war stories are taking place almost every day. In this study, the process which started with the compression of the British army in Kut al-Amara in December 1915 and the surrender of the British troops on April 29, 1916 ended with the news in the British press, especially on the news in The Times, it will evaluate it. In this context, the British public will focus on how developments are reflected, and what news sources are. The news in The Times will have an impact on the British public. At this point, the content of the news in the four months of April 29, 1916, when British troops were handed over from the compression of the British troops, was analyzed and after the victory the Turks earned, the study will be concluded by briefly mentioning how The Times handled the events. The main source of the research will be related copies of The Times, memories and other academic works. This work, in which The Times' main news is the main axis, will also include examples from The Manchester Guardian, allowing comparison in the way news media do.

Keywords: Kut al-Amara, Charles Townshend, The Times, public opinion, First World War, Britain

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30 Kasım 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 3 Aralık 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1593904>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: polat.ummugulsu@hbv.edu.tr

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

*Bu çalışmanın öncül bir versiyonu, İstanbul'da, 20-22 Aralık 2017'de gerçekleştirilen 100. Yılında Uluslararası Bağdat (Medinetü's Selâm) ve Kütü'l Amâre Sempozyumu'nda sunulmuş, çalışma basılmamıştır.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinin askeri gelişmeleri pek çok müstakil çalışmanın konusu olmuştur. Özellikle Kut zaferinin 100. yıldönümü olan 2016'da çeşitli akademik toplantılar gerçekleştirilmiş ve bu literatür daha da genişlemiştir. Bunlardan Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlarından olan "*Kütü'l-Amâre Zaferi. I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*" başlıklı çalışma aynı adla düzenlenen toplantının bildirilerinden oluşmaktadır. Otuzaltı akademik yazının bulunduğu bu külliyatta Irak cephesinin çok çeşitli yönleri ele alınmıştır. (Metin 2016: 97-126, Akandere 2016: 521-540). Bu sempozyumdaki çalışmalar dışında Küçükvatan 2013: 55-85, Shaker, 2016:1-10 gibi isimlerin çalışmaları Osmanlı askeri hareketinin temel eserlerini (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1979) farklı açılardan güçlendirmiştir. Kaldı ki I. Dünya Savaşı'nın askeri safahatı hakkında da literatür gün geçtikçe artmaktadır (Uyar 2020). Bu çalışmada ise Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Mezopotamya hareketi çerçevesinde gelişmelere ve İngiliz kamuoyunda harbe dair gelişmelerin nasıl haber yapıldığı konusuna değinilecektir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarında komşusu olmamasına rağmen en fazla mücadeleyi yaşadığı devletin Büyük Britanya İmparatorluğu olması şaşırtıcı değildi. Zira dünyada stratejik güzergâh ve adaların kontrolünü elinde tutmak konusunda en büyük iştiaak ve bu yönde başarı hâlâ İngiliz İmparatorluğuna aitti. Aslında Balkanlarda yaşanan sorunların bir neticesi gibi görünen savaşa Osmanlı Devleti'nin girmesinin oldukça muhtemel olduğunu gerek İstanbul'daki diplomatik temsilcisinin raporlarından gerekse Osmanlı coğrafyasında görülen askeri hareketlilikten anlıyorlardı. Bu durumun gerçekleşmesi halinde Osmanlı Devleti'nin tüm açık limanlarının bombardıman edilmesi ve Boğazlar üzerinden bir operasyona girilmesi beklenen ilk girişimlerdi. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmiş kabul edildiği Rus limanlarının bombardıman edilmesinin hemen ardından tüm açık limanlar Yaffa, İzmir, Akabe, Çanakkale Boğazı'nın dış istihkâmları bombardıman edildi (Keleşyılmaz 1999: 139-153, Aksakal 2010). Diğer taraftan İngiltere'nin Doğu'daki yönetim merkezi olan Hindistan ve bu bağlamda Hindistan valiliğinin sevk ve idaresinde Mezopotamya Seferi kuvvetleri Osmanlı topraklarında kara birliklerinin ilk faaliyeti denebilecek Fav çıkarmasını Kasım 1914'te gerçekleştirdi.

Amaç bölgedeki zayıf Osmanlı kuvvetlerinin zaafından ve bölgedeki yerel aşiret yapısından faydalanarak Osmanlı birlikleri arasında irtibatı kesecek stratejik noktaları ele geçirerek kuzeye Bağdat'a ulaşmaktı. Bölgenin savunması için Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri gücü yetersiz olduğundan yerel aşiretlerin desteğini almak yoluna gidilmiş ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden Süleyman Askerî Bey komutan olarak gönderilmişti. İlk muharebelerde

başarı elde edilemedi ve İngiliz kuvvetleri yerel aşiretlerden bazılarının da desteği yahut İngilizler lehine pasif tavırları nedeniyle ilerlemeye devam ettiler. Bu ilerleyişin her evresi pek çok muharebe ve askeri manevrayla karşılaştı. Ancak İngiliz birlikleri Bağdat yönlü ilerleyişine devam ettiler. Bu durum Selmanpak Muharebesi ardından Kütü'l Amâre'ye çekilme kararının devamında bir mevzi savunması şekline dönüştü. İngiliz birliklerinin Kut'a çekilmesi çok büyük kayıplarla olduğundan bundan sonra yardım birliklerinin gelişini beklemek durumunda kaldılar. Yardım birliklerinin ilerleyişleri ve Türk kuvvetleri ile girdikleri çatışmalar, kuşatma altındaki İngiliz birlikleri ile Türk kuvvetleri arasındaki mücadelenin dışında ayrı bir askeri hareket olarak ortaya çıkacaktı (Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amâre Zaferi 2016: 398, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 118, Temmuz 2004) . Tüm bu süreçler tarafların basınında haber olacaktı. Bu haberlerin içeriği savaş şartlarının basın üzerindeki etkisini taşıırken haberlerin şekli ve kullanılan dil her zaman aynı olmadı. Bu noktada ilgili süreci ve haberleri daha yakın mercek altına almakta fayda vardır.

1. *The Times* ve Kut Muharebeleri

Genel itibariyle Osmanlı coğrafyasında yürütülen muharebeler İngiliz basınında diğer savaş haberleri gibi yer alıyordu. İngiliz basını I. Dünya Savaşı ile birlikte savaş haberlerini verirken kullandığı dile çok dikkat ediyordu. Bu anlamda Osmanlı basınında görülen katı sansür yöntemleri ile aynı ölçüde bir kısıtlama görülmemekle birlikte İngiliz savaş gelişmeleri verilirken alınan ağır yenilgiler ve kayıplar toplumun hissiyatına dikkat edilerek veriliyordu. İngiliz basınının ve okuyucularını oluşturan kamuoyunun eğitim ve toplumsal bilincinin düzeyi ve beklentisinin belirleyici olduğu söylenebilir (McEwen 1982:468). İngiliz gazeteleri içerisinde içeriği ve haber güvenilirliği, hitap ettiği kitle gibi yönlerden önemli farklılıklar taşıyan çok geniş yelpazede bir basım-yayım, gazete çeşitliliği olduğu hatırlanmalıdır. Bu noktada *The Times*'ın en dikkat çekici özelliğinin toplumun eğitim düzeyi daha yüksek kesimine hitap etmesiydi. *The Times* gibi bir gazeteyi böyle bir çalışmada öncelikli kabul etmekteki bir diğer sebep ise onun İngiliz yerleşik nizamının sesi olmasıdır. Öyle ki, I. Dünya Savaşı yıllarında inceleyeceğimiz tarih aralığında *The Times*'ı yönetenler ile Britanya'nın savaş faaliyetleri konusunda karar verici konumunda olanlar arasında adı konulması güç benzerlikler vardır. Bu kişiler benzer eğitim sisteminden geçip, uzun yıllar birlikte zaman geçirdikten sonra benzer dünya görüş ve bakış açılarına sahip olabilmekteydi. Bu nedenle *The Times*'ın olayları ele alış biçiminin devletin resmi bakış açısının en yakın hali olduğunu düşünmek mümkündür (Boyar 2009: 291-324). *The Times*'ın Kut ile ilgili haberleri nasıl verdiği Irak cephesi ile ilgili haberlerin dönemin Türk yetkililer tarafından da takip edilmesinden öyle anlaşılıyor ki önemseniyordu. *The Times*'da Kutü'l-Amâre ile ilgili yayınlanan haberler zaman zaman Türkçeye çevriliyor ve ilgili makamlarla paylaşılıyordu.

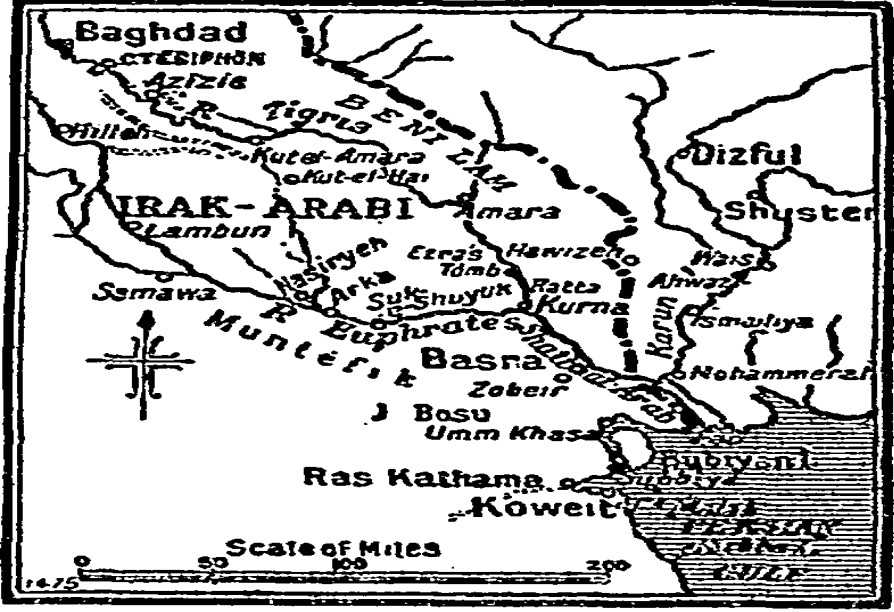
Bu çalışma kapsamında ele aldığımız süreç Mezopotamya cephesinin en kritik çatışmalarının yaşandığı günlerdir. Zira 1915 Kasımında Selman-ı Pak'da Türk ve İngiliz kuvvetleri arasındaki muharebenin ardından da Türk birliklerinin takib hareketi neticesinde Delabiha Muharebesi'nde Türk kuvvetleri büyük direniş göstermişti. Bundan sonraki günlerde İngiliz birlikleri Kut'a çekileceklerdi. Savaşın bu aşamasında İngiltere'nin cepheden verdiği haberler işlerin yolunda olduğu izlenimini güçlendirici nitelikteydi. Ünlü İngiliz Ortadoğu uzmanı Mark Sykes (1879-1919) 1 Haziran 1915'te Londra'dan başladığı seyahati kapsamında Mezopotamya birliklerini ziyaret etmişti. İngiltere'nin en eski pazar gazetelerinden olan *The Observer*'da 21 Kasım'da çıkan bir haberde Mezopotamya birliklerini ziyaret eden Mark Sykes'in izlenimlerine yer verilmişti. Burada Kut'a gelen İngiliz birlikleri ile Arapların diyalogu hakkında bilgi verilirken Araplarla İngiliz askerleri arasında son derece iyi bir iletişim olduğu vurgulanıyordu. 30 Eylül'de Kut'ta bir palmiye ağacının altında çatışmalardan esir alınan Türk askerlerinin toplandığı burada bir Türk esirinin şu sözleri sarf ettiğine değiniliyordu: *"Ben Konya'dan geliyorum efendim, küçük bir köyden, Hasan Bey köyü. Burada ormanlar, tarlalar, akarsular ve büyük dağlar vardır. Evet, bir karım ve dört küçük çocuğum var. Haber şöyle devam ediyordu: "Biz konuşurken gözleri yaşla doldu... Evet efendim bir asker olarak ağladığım için utanıyorum. Yunan Harbi'nde ve Balkan Harbi'ndeydim ve şimdi herşeyimi kaybetmiş bir adamım ve bu Enver yüzünden ki en iyi dostlarına karşı savaşan birisi. Kim duymuş İngilizlerin Osmanlılara karşı savaştığını? Ama Abdülhamid düştüğünden beri Almanlar bizi hendekleri doldurmamız için kullandılar ve bizden çaldıkları demiryollarını korumak için bizi öldürdüler"* ("Battle of the plain. How we drove the enemy from Kut. Great exploit of the war", *The Manchester Guardian*, 21 Kasım 1915). Bu ifadeler yalan ve propaganda kurgulardan ibaret olmalıydı. Enver Paşa o günlerde İngiliz makamlarının karşı politikasında hedeflerden biriydi. Kaldı ki, esir düşen Türk askerinin ağzından aktarılan *"Almanlar yüzünden savaşmak zorunda oldukları", "kadim İngiliz dostluğunun Enver Paşa yüzünden kaybedildiği"* sözleri İngiltere'nin savaş propaganda söylemlerinin temelinde yer almaktaydı.

Aralık 1915'ten itibaren Mezopotamya seferi ile ilgili gelişmeler Townshend'in birliklerinin savunma pozisyonuna geçmesiyle İngiliz basını açısından daha zorlayıcı bir boyut kazanacaktı. Bilindiği üzere 3 Aralıkta Kütü'l Amâre'ye giren Townshend ve İngiliz kuvvetleri burayı savunmaya karar vermişti (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1979: 398-431). Türk ana kaynaklarına bağlı değerlendirmeler Townshend'in Kütü'l Amâre yönünde dikkatli ve başarılı bir çekilme planı çerçevesinde olup ancak açlık, susuzluk ve yorgunlukla ulaştığını bu nedenle burada yeniden bir taarruza girişemediğini belirtmektedir (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1979: 432). Beklendik biçimde İngiliz basınında ilk haberler Kut'ta savunma mevkiine geçişin zorlayıcı nedenlerden çok bir tercih olduğu izlenimini veriyordu.

Aralık 1915'teki Kütü'l Amâre ile ilgili haberler incelendiğinde 1915 Aralık ayında İngiliz birliklerinin Türk birliklerince sıkıştırılmalarıyla başlayan sürecin *Kut'a güvenli varış* başlığıyla ele alınmaya başlandığı görülmektedir ("Safe arrival at Kut", The Times, 7 Aralık 1915. *The Manchester Guardian*'da Amsterdam kaynaklı olarak General Townshend'in birliklerinin Kut'a ulaştığını yazmıştı; "Baghdad Retreat. British force reaches Kut-el Amara", The Manchester Guardian, 7 Aralık 1915). Bu habere göre Townshend'in kuvvetleri çok fazla muharebe etmeden Kütü'l Amâre'ye ulaşmıştı. Aynı sayfada bir diğer haberde ise bir resmi bildiri basılmak üzere Amsterdam üzerinden The Times'a gelmişti. Bu bildiri şu şekildeydi: Hindistan Bakanlığı General Townshend'in kuvvetlerinin Kütü'l Amâre'ye daha fazla muharebe etmeden ulaştığına dair bilgi almıştır. Diğer taraftan aynı haberde bir Türk resmi bildirisine de yer veriliyordu. Bu bildiriye *The Times*'ın Reuters üzerinden aldığı anlaşılıyordu. Türk resmi bildirisinde Irak (Mezopotamya) cephesinde İngiliz birliklerinin Kütü'l Amâre'de toplandığı buranın da hali hazırda kuşatıldığı belirtiliyordu. 3 Aralık'ta Türk birliklerinin Kütü'l Amâre'ye 2 saatlik yürüyüş uzaklığında düşman birliklerini batı ve kuzeyden sıkıştırıldığını ayrıca mühimmat yüklü bir düşman gemisinin ele geçirildiğini, mühimmat dışında bazı esirler de ele geçirildiğine değiniliyordu. Aynı gün Von Der Goltz Paşa'nın Mezopotamya'ya Türk kuvvetleri kumandanlığına atandığı Zürih kaynaklı olarak veriliyordu ("Von der Goltz to go to Mesopotamia", The Times, 7 Aralık 1915). *The Times* 9 Aralık'ta Kütü'l Amâre'deki kuvvetlerin John Nixon kuvvetleri ile güçlendirildiğini bildiriyordu ("British Attacked at Kut-el-Amara. Sir John Nixon Reinforced", The Times, 9 Aralık 1915).

Aralık ayı ortalarından itibaren Kut üzerine başlayan Türk hücumları yer almaya başlayacaktı. Bunlardan *ağır bombardımanın püskürtülmesi* olarak Hindistan Bakanlığı'nca resmi bir bildiri ile Press Bureau'ya ve bu kanalla da *The Times*'a bilgi geldiği görülmektedir. *The Times*'da savaşın gidişatını gösteren haritalara da yer veriliyordu ("Turks held at Kut". "Defence of Kut", The Times, 14 Aralık 1915). Aşağıda bölgeyi gösteren harita birden çok kez haberlerle birlikte kullanılacaktı. 16 Aralık tarihli haberde ise Türk kaynaklarından servis edilen haberin doğru olmadığı ve Kut'taki mevkiinin korunduğu belirtiliyordu ("Turkish Repulse at Kut. Inaccurate Reports from Constantinople", The Times, 16 Aralık 1915.) Peşpeşe günlerde çıkan haberlerde Kut savunması sırasında Türk kuvvetlerinin savunmayı kırmak amaçlı gerçekleştirdikleri hücumlarda büyük kayıp verdikleri Arap kaynaklarına göre 2000, ancak General Townshend'in tahminine göre de 1000 kişi kaybetmiş oldukları üzerinde duruluyordu. *The Times*'da haberin kaynağı olarak Hindistan Bakanlığı gösteriliyordu ("Gen. Townshend Stand. 1000 Turkish Losses. Successful Defence of Kut", The Times, 17 Aralık 1915; Haber aynı içerikle *The Manchester Guardian*'da da yer bulmuştu; "Encouraging news of position at Kut

from General Townshend”, The Manchester Guardian, 17 Aralık 1915). Townshend’in verdiği rakamların resmi kayıtlarla kıyaslanması neticesi 1000 rakamının gerçekçi bir tahmin olduğu düşünülebilir. Zira 15-23 Aralık tarihleri arasındaki çatışmalarda Türkler subay sınıfından 13 şehit, 14 yaralı, er sınıfından da 325 şehit, 551 yaralı ve kayıp vermişti (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1979: 462). *The Times*’da Selman-ı Pak Muharebelerinden itibaren Kut’ta sıkışan İngiliz birliklerinin durumu sıklıkla haber olacaktı. Bir harita eşliğinde Tizpon (Ctesiphon-Selman-ı Pak) Muharebesi hakkında detaylı bilgiler veriliyor ve kaynağın *Mezopotamya seferi kuvvetlerinden bir görevli* olduğuna yer veriliyordu. Haber Selman-ı Pak’taki çatışmaları Hindistan ordusunun o güne kadar katıldığı en sert çatışma olarak yorumlamıştı. Haberin devamında bölgenin coğrafi ve fiziksel durumu hakkında dikkat çekici detaylar göze çarpıyordu. Yüzlerce yıl boyunca nehirlerin taşıdığı alüvyonların oluşturduğu toprak yapısının Mezopotamya’nın iklimsel yapısını nasıl etkilediği anlatılıyordu. Öylesine betimleyici ifadeler göze çarpıyordu ki okuyucuya adeta bölge gözler önüne serilmeye çalışılıyordu. Buna göre kuvvetli rüzgârlar geniş ovalarda estiğinde toz bulutları oluşturuyordu. Kasım akşamları yazın nemli ve boğucu sıcaklığının aksine sıcaklık dondurucu değerlere iniyordu. Türk birliklerinin Selman-ı Pak’ın iki tarafına yerleştiğini ve karargâhların yakın olduğunu belirten haberde Türklerin ellerinden gelenin en iyisini yaptığı ve *kırılacak en çetin cevizin Tizpon (Selman-ı Pak) tahkimatları* olabileceğini yazıyordu. 24 Aralık gecesi yaşanan çok kanlı çatışmalarda yaşanan kayıplara karşılık Türklerin çok daha ağır kayıp verdiği oldukça dramatik ve edebi bir anlatıyla veriliyordu: *“gecenin soğuğu, su isteği, yaralıların toplanması gereği askerlere kısa bir ara verdirdi, ölümlerin arasında uyurken de pek çok çatışma birkaç saat içerisinde gerçekleşti. [Aydın] 23’ü biterken korkunç bir rüzgar çıktı ve bir toz bulutu sahayı birkaç saatliğine gizlemişti bu durum bize çatışma alanını gözleme imkanı verdi. Her ne kadar kayıplarımız olsa da Türklerin kayıpları daha korkunçtu. Onlar [Türkler] inatla sonuna kadar savaştı...siperler ölüleriyle dolu ve insan yığını ile dolu alan, başarılı bir atışın buraya isabet ettiğini gösteriyordu”* (“The Struggle at Ctesiphon. One of the Indian Army’s Greatest Battles.”, The Times, 17 Ocak 1916). Aynı gün yaşanan çatışmaları gösteren bir harita bu uzun betimlemelere eşlik ediyordu.

Kaynak: The Times, 17 Ocak 1916.

Aralık ayının sonlarına yaklaşırken çatışmaların sertleştiğine değiniliyordu ("Fierce fighting at Kut", "Big attack on Kut", The Times, 28 Aralık 1915). Yeni yılın ilk gününde *The Times*'in yedinci sayfasında Kut ile ilgili haberde çatışmalara ve kayıplara yer veriliyordu. Hindistan Bakanlığı'na General Townshend tarafından verilen bilgiye göre 29 Aralık'ta Tigris nehrinin sağ sahilinde kuvvetli makineli tüfek ateşi ile icra edilen çatışmanın ardından taraflar yaralıları almak için dört saatlik ateşkes ilan etmişlerdi. Aynı haberde *tarafsız raporlara göre* Türk tarafının çok ağır kayıp verdiğini bildirdiğine değinilmesi dikkat çekiciydi. 29 Aralık 1915 gecesine *Christmas fighting (Noel çatışması)*'de üçü subay 71 kişinin öldüğünü, 309 kişinin de yaralandığını yazdı ("A Relieving Column for Kut. Christmas Losses under 400", The Times, 1 Ocak 1916). Bundan sonra bir süre çatışmaların kesildiğine dair haberler yer buldu ("No Attack on Kut since Christmas date. General Townshend's Report", The Manchester Guardian, 30 Aralık 1915). Burada sözü edilen çatışmalar Kudeyra kalesi mevkiine Türk birliklerince gerçekleştirilen iki kademeli taarruzlardı. Gerçekten de bu saldırılarda Türk tarafı 12 subay şehit, 20 subay yaralı vermişti. Ayrıca 378 er şehit, 545 er yaralı olmak üzere 955 Türk askeri savaş dışı kalmıştı. İngiliz tarafının iki aşamalı bu taarruzlarda kayıplarının 1625 kişi olduğuna tespit edilmişti. Bundan sonra Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerinin kurtarılması için girişimler başlayacaktı. Fransa ve Hindistan'dan getirilen takviye kuvvetleri Hint Ordusu ikinci kurmayı General [Sir Fenton] Aylmer kumandasındaydı. General Aylmer'a verilen emir General Townshend kuvvetlerinin kurtarılmasıydı. 12

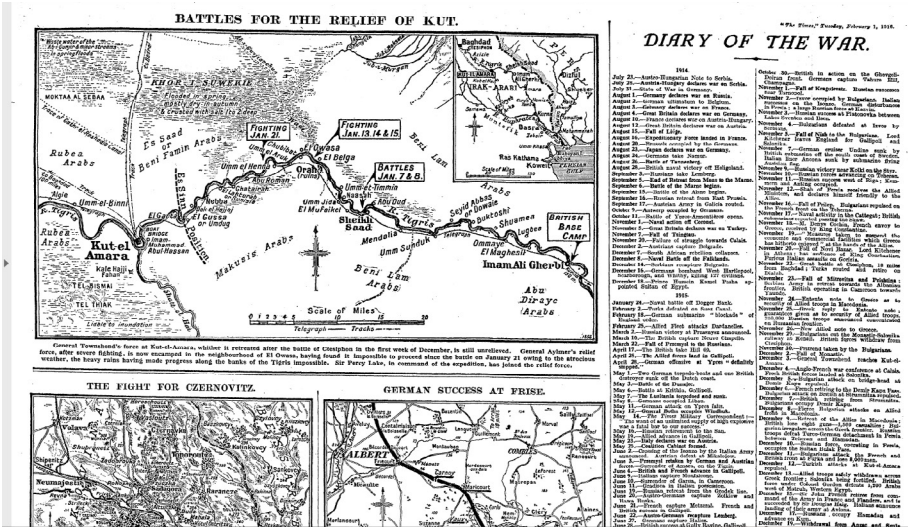
Aralık 1915'te Ammare'ye gelerek emir ve komutayı aldı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1979: 484-500). General Aylmer'in emriyle İngiliz kuvvetleri 4 Ocak 1916'da yola çıktı. Bundan sonraki günlerde Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında çatışmalar yaşandı. Ocak'ın ilk günlerinden itibaren Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerinin kurtarılması için birliklerin yola çıkarıldığına dair çeşitli kaynaklara bağlı haberlerin The Times'da yer bulmaya başladığı görülmektedir. Delhi'de yayınlanan bir haberde General Aylmer'in Kut'taki birlikleri kurtarmak için yola çıktığı 13 Ocak'tan itibaren şiddetli çatışmaların yaşandığı ve Türklerin çekilmeye başladığına değiniliyordu. ("Kut under Siege. Relief force advancing. Battle on Tigris", The Times, 17 Ocak 1916). The Times'in haberi doğrudu. Vadikelaal mevkiinde gerçekleşen muharebelerde Türk tarafı gerçekten de büyük kayıp vermişti. Felahiye mevkiine çekilmişti. 20 Ocakta The Times, Meclis'teki görüşmelerden yola çıkarak General Aylmer'in kuvvetlerinin tekrar dört gün içerisinde tekrar saldırıya geçmeyecekleri bildiriliyordu ("Kut Relief Force Delayed", The Times, 20 Ocak 1916). Gerçi bu haberin yayınlanmasından bir gün sonra 21 Ocak'ta General Aylmer'in yeni taarruz gerçekleştirdiğine değiniliyordu. Saldırının oldukça çetin hava şartları altında gerçekleştiği, aşırı yağış nedeniyle İngiliz taarruzunun başarısız olduğu, iki tarafın da kayıplarının çok olduğu belirtiliyordu ("Check before Kut", The Times, 24 Ocak 1916). I. Felahiye Muharebesi olarak kayda geçen bu taarruz bölgede yaşanan en şiddetli muharebelerdendi. Bu muharebelerde İngilizler istedikleri başarıyı gösteremedi.

<p>were dropped with into the European German Army there from the Tigris and of these 10 British 9. Just their lives the likelihood of such many being reported the Turkish nation of</p> <p>A CANAL SION.</p> <p>ATEMENT. ESPONDENT. ANAMA, JAN. 23. son that he cannot opening of the Canal lity of the movement shipping will be given ensure a permanent me telegraph under loosing official state open the Canal until it is reasonably assured it prevent attacking last four months show of, interrupted by e of the channel, to gain ible to have reasonable maintain this gain even ve cannot, as soon as e recommended that the rnative shipping work, and preceding favour of the Canal, and as possible will be given for such routes. YOSHII</p>	<p>BRITISH FRONT.</p> <p>ENEMY-MADE CRATER OCCUPIED. <i>The following telegraphic dispatch has been received from General Headquarters in France:</i> SATURDAY, 9 P.M.—To-day artillery on both sides has been active at Fricourt. We have bombarded enemy works successfully about Hulluch, Riechenberg, and Pilleren. Enemy sprung a mine near the Common Canal, causing some damage to our trenches. We have occupied the crater. SUNDAY, 6.35 P.M.—There has been some mining activity at Maricourt, Hulluch, and Givréchy. We have successfully bombarded hostile works about Menchy and Foulinghen.</p>	<p>(FROM OUR CORRESPONDENT.) NEW YORK, JAN. 23. The British Embassy to-day issued the following statement: A distinguished Belgian Jesuit priest lately received by the Holy Father has given the following account of his audience to a Dutch chaplain in the Belgian Army: "The Pope told me, and told me to repeat it in the trenches to the men, the officers, and even to the King himself, that he considers Belgium has a right to complete reparation for detourney, and that he will never consent to cede her good offices for the re-establishment of peace unless Belgium has all her territories in Europe and Africa restored to her with the rights of her liberties and her international rights as they existed before, and this without prejudice to her claim for adequate indemnity and the restoration of all private property."</p>	<p>MORNING AND LILLY BRAYTON "THE SPANISH MATIN" BATHURST, JAN. 24, and other copies, at 6. OSCAR ANDER and LILLY BRAYTON THE MARCH OF THE ARMY. The army of the British Empire was in full march for the relief of Kut. SMOKING FORBIDDEN. The army of the British Empire was in full march for the relief of Kut. MATINEE, MON. THURS. FRI. and SAT. at 2.30. QUICK OFFICE—at 10.15, 12.30, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30, 10.15. (See List of Offices and Post Offices.) FIELD OFFICE—at 10.15, 12.30, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30, 10.15.</p>	<p>THE SPANISH MATIN MORNING AND LILLY BRAYTON BATHURST, JAN. 24, and other copies, at 6. OSCAR ANDER and LILLY BRAYTON THE MARCH OF THE ARMY.</p>
	<p>THE FIGHTS FOR KUT.</p> <p><i>General Aylmer's forces, in their endeavor to relieve Kut, attacked the Turkish entrenched position of Es Sinn on Friday, but failed to take it. Owing to the excessive weather it was not possible to resume the attack on Saturday.</i></p>	<p>THE TIGRIS The British Embassy to-day issued the following statement: A distinguished Belgian Jesuit priest lately received by the Holy Father has given the following account of his audience to a Dutch chaplain in the Belgian Army: "The Pope told me, and told me to repeat it in the trenches to the men, the officers, and even to the King himself, that he considers Belgium has a right to complete reparation for detourney, and that he will never consent to cede her good offices for the re-establishment of peace unless Belgium has all her territories in Europe and Africa restored to her with the rights of her liberties and her international rights as they existed before, and this without prejudice to her claim for adequate indemnity and the restoration of all private property."</p>	<p>MORNING AND LILLY BRAYTON "THE SPANISH MATIN" BATHURST, JAN. 24, and other copies, at 6. OSCAR ANDER and LILLY BRAYTON THE MARCH OF THE ARMY.</p>	<p>THE SPANISH MATIN MORNING AND LILLY BRAYTON BATHURST, JAN. 24, and other copies, at 6. OSCAR ANDER and LILLY BRAYTON THE MARCH OF THE ARMY.</p>

The Times'da savaş haberlerinin verilisinde olup biteni gizlemek şeklinde bir sansür olduğunu söylemek mümkün değildir. Yukarıda değinilen General Aylmer'in taarruzunun püskürtülmesi ile ilgili olarak 26 Ocak tarihli haber buna örnektir. *Çelişik Raporlar* başlıklı yazıda Kut yakınlarındaki çatışmada General Aylmer'in 3000 kişi kaybettiği yönünde Türk raporlarına değiniliyordu. Bu haberin altında

Amsterdam kaynaklı olarak Reuters'in Türk raporu birebir veriliyordu ("The advance on Kut", "The Turkish Report", The Times, 26 Ocak 1916). Diğer taraftan kuşatma altındaki Townshend'in bu durumunun 50. gününde olduğu ancak ihtiyacı olan yiyecek ve yaşam malzemelerine sahip olduğu hatırlatılıyordu ("The Kut rescue force", The Times, 27 Ocak 1916).

The Manchester Guardian daha belirsiz bir biçimde haber yapıyor ve Aylmer'in kuvvetlerinin pozisyonunu koruduğuna değiniliyordu. İngiliz basını içerisinde Liberal gazetelerden biri olarak kabul edilen Manchester Guardian için şu tanım yapılıyordu: "1914'te ulusal basının resmini tamamlamak için, hem editörler hem de kamusal konularda hesaba katılması gereken iki Liberal gazeteyi de dahil etmeniz gerekiyor. Birincisi C.P. Scott'un sahip olduğu ve editörlüğünü yaptığı *Manchester Guardian* idi. Scott 10 yıl evvelinde (1914'den 10 yıl evvel) parlamentodaydı ve önde gelen Liberallerle özellikle Lloyd George (David Lloyd George 1863-1945) ve Lord Loreburn (Robert Reid, I. Earl Loreburn, 1846-1923) ile yakın temastaydı. Scott ve onun mükemmel personeli ulusal ve uluslararası konularda otorite olarak algılanacak biçimde konuştular ve Guardian haklı olarak Barnes ve Delane'nin yönetimindeki *The Times*'tan çok az derecede etkiye sahip bir gazetecilik otoritesi olarak tanımlandı." (McEwen: 182: 479, "Turkish Retreat from Line nearest Kut", The Manchester Guardian, 28 Ocak 1916). Ocak 1916 sonunda kurtarma operasyonu haberleri ön plandaydı. Kurtarma amaçlı gönderilen birlikler ile Türk kuvvetleri arasındaki çatışmalar oldukça detaylı haritalar ile ele alınıyordu. İlerleyen günlerde, 9 Şubat'ta Kut'ta yaşanan gelişmeleri oldukça detaylı anlatan uzun bir yazı *The Times*'da yer aldı. *Kut Kuşatması* başlıklı yazıda Hindistan Bakanlığı'ndan alınan bilgiler ışığında operasyonların o güne kadar kat ettiği aşamalara değiniliyor, ardından Türk tarafı ile ilgili duyum ve tahminlere yer veriliyordu. Bunlar içerisinde Türk kuvvetlerinin İngiliz birliklerinin karşılaştıkları güçlüklerden daha fazlasıyla boğuştuğu vurgusu dikkat çekiyordu. Ayrıca Türklerin Erzurum'a yaklaşan Rus birliklerinin baskısını Transkafkasya sınırında hissettiğine değiniliyor, Kut civarında yaşanan sel felaketi gibi beklenmedik doğa olaylarının da süreci zorlaştırdığı hatırlatılıyordu ("The Siege of Kut", The Times, 9 Şubat 1916). Kuşatmanın altmışıncı günü olduğu hatırlatılıyor ve geri çekilmenin düşünülmediği belirtilen haberde General Aylmer ile Türk kuvvetleri arasında yaşanan ve *Türklerin Felahiye Muharebesi* dediği savaşın üzerinden üç hafta geçtiği ve kurtarma hareketi için çabaya devam edileceğine değiniliyordu. Bu haberde de General Townshend'in *yeterli yaşam malzemesine* sahip olduğu, kurtarma kuvvetleri ile günlük olarak iletişim kurduğu mevkide çok büyük sıkıntı içerisinde olmadığı düşünülse de durumun kötülüğü koşullardaki Arap kasabalarındaki hastanelerin yaralıları ile dolu olmasından anlaşılabilir denilmekteydi "(Kut's 60 Days' Siege. No Withdrawal contemplated", The Times, 9 Şubat 1916).

Kaynak: The Times, 1 Şubat 1916.

Şubat ayı başında kuşatma altındaki İngiliz birlikleri bir doğa olayının sağladığı avantajla avunuyor gibiydi. Bu mevsimde yağın yağmurlar nedeniyle Dicle Nehri'nin suları taşmıştı. Taşan sular koruyucu setleri birçok yerlerden delerek özellikle İngiliz savunma hattında diğer taraftan Türk tarafında da önemli precede bataklıklar meydana getirmişti (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1979: 620). *The Times*'da yer alan habere göre yağış nedeniyle taşan nehir Türk kuvvetlerinin kuşatma çemberini geriye itmmişti. Ayrıca yine habere göre sel 50 Türk askerinin hayatına mal olmuştu ("Turks flooded out at Kut. All well in British Camp", *The Times*, 3 Şubat 1916). Oysaki Türk kaynaklarında kabaran suların İngilizlerin Dicle kıyısındaki levazimatlarını sürükleyerek nehrin sol kısmına vurmakta olduğuna değiniliyordu. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1979: 620).

Şubat ayı itibarıyla İngilizlerin moral motivasyonları ile ilgili haberlerde gerçek bilgilerden çok tahmin ve temenninin ön planda olduğu buna benzer haberlerin arttığı düşünülebilir. Zira 10 Şubatta *The Times*'da yer alan bir başka haberde Mezopotamya'da görev yapan bir görevlinin yazdığı bir mektuba yer veriliyordu. Mektupta Türklerle çatışmalarının detayına yer veriliyor ve savaşın korkunç yönü daha yumuşak biçimde aktarılıyordu: "... Komik bir şey oldu. Türkler iki eski ağızdan dolmalı top mermisini ateşledi. Topun [top mermisi olmalı] biri iki yada üç defa zeminde zıpladı ve bir görevliye çarptı ki bu görevlinin daha önce İngilizce konuştuğu duyulmamıştı.'lanet olası bombalar', İngiliz subay onun arkasına kapaklandı ve soluğu kesilmişti ancak yaralı değildi..." ("Letters from Kut. Surprise for the Turks", *The Times*, 10 Şubat 1916). Benzer nitelikli bir diğer haberin kaynağı ise Edmund Candler idi. Habere göre General Townshend dikmek için sebze tohumları talep etmişti. Diğer bir isteği ise gramfon iğnesi idi.

Erzurum'un sükûtu haberinin Kut'ta sevince neden olduğu ve Türk hatlarına top atışlarıyla kutlandığını bildiriyordu (Edmund Candler, "General Townshend's invincibles. Sowing vegetable seeds at Kut", The Times, 26 Şubat 1916. Bu haber de Türk basın özetlerinde yer almıştı. Haber tamamen Türkçeye çevrilmişti. HR.MTV, 768/7_4,5, aktaran: Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l Amâre Zaferi, 2016: 103). Neredeyse Kut'un açıklıkla savaşmaya başladığı günlerdi ve bu haberler okuyucuyu dramatik gidişatı sorgulamak yerine Kut'taki birliklerin gündelik yaşamının eğlenceli olduğunu düşündürmeye çalışıyor gibiydi.

Mart ayının başından itibaren İngiliz birliklerini ablukadan kurtarmak üzere General Aylmer kumandasında gönderilen kuvvetler ile Türk kuvvetleri arasında çatışmalar yeniden başladı. 8 Mart'ta gerçekleşen ve Türk tarafınca Sabis Muharebesi olarak kaydedilen muharebelerde Türk kuvvetlerinin saldırısına 8 Mart'ta uğrayan İngiliz birliklerinin 2000 kişi kaybettiğine dair Türk resmi bildirgesi The Times'da görünüyor ancak General Aylmer'in kayıplarının daha az olduğuna değiniliyordu ("Turkish Version of Kut Battle", The Times, 13 Mart 1916). Gerçekten de Mart ayı ile birlikte The Times Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerine yardım götürme umudunu kaybetmeye başlıyordu. Su ihtiyacının General Aylmer'in birliklerini geri çekilmeye zorladığı, İngilizlerin geri çekilirken tüm yaralıları alabildikleri yazılıyordu ("Kut relief force falls back. A Check on the way to Kut", The Times, 11 Mart 1916). Verdun ve Kut Muharebeleri'nin ele alındığı haberde geri çekilişin gerekliliğinde söz edilirken tek tesellinin İngiliz kuvvetlerinin fazla zayıf olmaması olarak değerlendiriliyordu ("Verdun and Kut", The Times, 13 Mart 1916).

En dikkat çekici başlık 14 Mart 1916'da *Mismanagement in Mesopotamia* [Mezopotamya'da Kötü Yönetim] şeklinde *The Times*'da görüldü. Burada yaralı İngiliz askerlerin yeterli sağlık hizmeti alamadığı ve Bombay'a nakleden gemilerde donanım, teçhizat, doktor eksikliklerinin hat safhada olduğuna değinilmişti ("Mismanagement in Mesopotamia", The Times, 14 Mart 1916). Bu haber Matbuat Müdüriyeti'nin topladığı basın özetleri içerisinde de yer almıştı. Hatta birebir çevrilen haberin yerli matbuata servis edilerek yayınlanması da istenmişti (HR.MTV, 768/7_4,5, aktaran: Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l Amâre Zaferi, 2016: 106-108.). 15 Mart 1916'ta *The Times*'ta *Mismanagement in Mesopotamia* başlıklı bir yazı daha kaleme alındı. Yazı *The Times*'in operasyonlara dair en dikkat çekici eleştirilerinin yer bulduğu ve *home front* yani vatandakilerin aklında ciddi soru işaretleri oluşturacak türdendi. Cepheden bir askerin ifadelerini kapsayan yazı savaş şartlarına göre gerçekten sertti: "*Görünüşe göre Hindistan Hükümeti'nin alışkın oldukları küçük cephe tecrübeleri dışında herhangi bilgileri yok, düşmanın en modern silahlara sahip olduklarını ve Alman patronlarının emirleri altında Batı cephesinde tecrübe edilen her [savaş] aletini kullandıklarını [bilmiyorlar]. Hindistan*

ordusu muhteşem yüksek etkili savaş materyallerine sahip, personeli Batı'daki İngiliz ordusu ile karşılandığında yüksek eğitim görmüş ama Hindistan Hükümeti verimliliğini en iyi şekilde kullanmada başarısız oldu, Esaslı detaylar konusundaki tamahkârlık bu verimliliği daha da azalttı ve İngiliz alışkanlığı olan bir oğlan çocuğunu bir adamın yerine işe gönderilmesi nedeniyle israf edildi."

Yazının devamında daha 1914'de operasyonların başında bandaj ve sargının bittiği Amara'daki sağlık görevlilerinin bandajının olmadığına, antiseptiğin ve anestezi malzemesinin kısa zamanda tükenmesinden dolayı sargı bezlerinin 4-5 kere üst üste sarmaktan başka çare olmadığına değiniliyordu. 2000 yaralı için 200 kişilik hazırlık yapıldığı ve operasyonların başlamasının üzerinden 15 ay geçtikten sonra böylesi eksik hazırlığın ne denli hatalı olduğunun anlaşıldığına yer veriliyordu. Halkın, Townshend'in başarılması mümkün olmayan bir görevle destek olmaksızın gönderilmesinin sorumlusundan, onları vatana güvenle getirmeyi talep ettiğine değiniliyordu. Bahsedilen mesele ile ilgili daha pek çok soru olduğunu söyleyen askerin ismi *Frontier (Sınır/Hudut)* olarak geçmişti. Bu yazı Kut'taki durum ile ilgili en dikkat çekici eleştirel yazıydı. Aslında 13 Martta *The Times*'da savaş muhabiri, İngiliz gazeteci Edmund Candler, kırsalda savaşmanın neden olduğu ağır kayıpları anlatan bir yazı kaleme almıştı. Ancak Candler'in savaş bölgesinden gözlem ve izlenimlerini içeren yazısı oldukça detaylı olmakla birlikte dramatik bir panorama değildi. Bu noktada Edmund Candler ismi dikkat çekicidir. Candler Bağdat'a yolculuğunu iki ciltlik bir eser halinde savaş sonunda yayınlayacaktı (Candler, I-II: 1919). Candler'in *The Times*'a yer alan satırları hem *The Times*'in olayları aktarış biçimi hem de haber kaynağı olarak bölgeye göndermiş olduğu kendi muhabirinin/tecrübeli bir gazetecinin bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. İngiliz literatüründe sıklıkla kabul edilen yenilginin sebebi olarak gösterilen iklim ve çevre koşullarının zorlayıcı etkisini Candler dikkat çekici biçimde ele alıyordu: "*Şeyh Saad, Wadi ve Sueike Marsh hakkında yazmak için çok miktarda görüşümüz var ancak böyle bir girişimin düşmana yardımcı olabileceğine dair bilgi aldık. Birkaç ay sonra belki, tüm detayları için izin verilir, ve halk iradesi çatışmalardaki birlikler hakkında öğrenebilirler...*" Bazı detayların operasyonların sürmesinden dolayı verilmediğine değiniliyordu. Nispeten uzun sayılabilecek bu yazıda genç teğmenlerin olağanüstü çabaları edebi bir dille anlatılıyordu (Edmund Candler, "A frontal attack near Kut", *The Times*, 13 Mart 1916). Candler'in buraya ulaştıktan sonra Kut'taki gelişmeleri ismiyle bildirdiği haberlere yer verildiği görülmektedir. Candler, Tigris üzerindeki bir yerleşim yerinden bildirdiğine göre Martın 8'den beri bir değişiklik olmamıştı. Kuşatmanın 104. günü olduğu hatırlatılıyor ve diğer bazı detaylara yer veriliyordu ("Still 23 miles from Kut. No Ground Gained", *The Times*, 21 Mart 1916, Candler ve haberleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz: Polat 2020: 255-283).

The Times'ta Nisanın ilk gününde Kral George'un General Townshend'a gönderdiği 14 Şubat tarihli telgrafa yer verilmesi dikkat çekiciydi. Bu telgrafta General Townshend ve birliklerinin muhteşem direnişlerinin takdir edildiği ve onların direnişinin güçlenmesi için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını bildirdiğine yer veriliyordu (*The King's message to Kut*", *The Times*, 1 Nisan 1916; *Royal Message to General Townshend*", *The Manchester Guardian*, 1 Nisan 1916.). İngiliz kuvvetlerinin tesliminden yaklaşık 20 gün önce Kut'a doğru İngiliz birliklerinin bir kez daha yürüttüğü harekate yer veriliyordu. Savaş Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada General [Percy] Lake'in raporuna istinaden operasyonların *memnuniyet verici biçimde* sürdüğüne değiniliyordu ("A Move Towards Kut", *The Times*, 6 Nisan 1916). 6 Nisan tarihinde General Lake'in resmi raporu aynen yayınlanıyor ve 12 ve 13. sayfalar neredeyse tamamen Kut operasyonlarına ayrılıyordu ("Mesopotamian Dispatches. The Advance to Kut. Battles on the Karun and Euphrates", *The Times*, 6 Nisan 1916). 7 Nisanda haberin devamı niteliğinde Kut üzerinde baskının arttırıldığı uzun biçimde anlatılıyordu. Resmi olarak General [George Frederick] Gorringe'nin General Aylmer'in yerine getirildiği ve onun da 5 Nisanda Türk hatlarına saat 05.00'da bir saldırı yaptığını değiniliyordu ("The Push for Kut. Kut advance Continued", *The Times*, 7 Nisan 1916). Sanayiat hatlarına yapılan saldırıların hava şartlarının durumu zorlaştırması nedeniyle başarısız olduğu değerlendiriliyordu ("The next line at Kut. Another assault in preparation. Floods increasing.", *The Times*, 8 Nisan 1916. "British near Kut. Advance in terrible", *The Manchester Guardian*, 23 Mayıs 1916). Kut'a çok yaklaşıldığı haritalı bir biçimde aktarılıyordu. Nisan ayının ortalarına yaklaşılrken Türk yetkililerinden alınan resmi bir deklarasyona yer veriliyordu. 12 Nisan tarihli Türk makamlarının duyurusuna göre Sir P. Lake'in 9 Nisan tarihli saldırısının ardından İngiliz askerlerinden 3000'nin ölü bedenleri siperlerden toplanmıştı. Ancak General Lake toplam ölü ve yaralı miktarının dahi bu rakamın çok altında olduğunu belirtmişti. Savaş Bakanlığı'nın duyurusunu veren gazete hem Türk makamlarının verdiği 3000 ölü tespitine yer veriyor hem de sözü edildiği şekliyle General Lake'in ifadesine yer veriyordu. Yazının devamında yaralı askerlere sağlanan sağlık hizmetinin memnuniyet verici olduğuna yine General P. Lake'in ifadesinden yola çıkılarak değiniliyordu. 4500 kişinin Tizpon'da hayatını kaybettiği belirden haber 300 kişinin de geri çekiliş esnasında 1915 Aralığı'nın başlarında ve 200'den az olmayan askerin de Christmas saldırısında hayatını kaybettiğini belirtiyordu. Kut'taki İngiliz askerlerinin kurtarılması için gerçekleştirilen girişimler sıralanmaktaydı. Bu haber Kut'ta İngiliz hareketinin nasıl geliştiğini baştan sona özetliyordu. Haber şöyleydi: 3 Aralıkta Townshend'ın kuvvetleri Tizpon'dan Kut'a ulaştı. 5 Aralıkta Türklerin ilerleyen kolları Şeyh Saad'a ulaştı. 8 Aralık'ta beş günlük saldırı başladı. 18 Aralıkta Garnizon'un kayıpları 1127'e yükseldi. 25 Aralık'ta şiddetli saldırılar yaşandı. 6 Ocak'ta kurtarma birliklerinin ilerleyişi başladı. 7 Ocakta Şeyh Saad çatışması yaşandı.

21 Ocak'ta İngiliz saldırısı Ümmülhannah'da yaşandı. 13, 17, 19 Şubat'ta Kut'a bomba saldırısı yaşandı. 6 Mart'ta es Sin'e saldırıldı. 5 Nisan'da General Gorringe Türklerin Ummel Hannah ve Felahiye'deki birinci ve ikinci hatlarını aldı. Sanaiyat'a saldırıldı. General Gorringe burayı alamadı ("Four Months in Kut. Relief Force Hampered. The British losses", The Times, 14 Nisan 1916). Nisan ayının devamında kurtarma operasyonundaki İngiliz birliklerinin faaliyetlerine yer vermeye devam edildi. *The Times* bölge ile ilgili haberlerde operasyonları zorlaştıran hava durumuna yer vermeye devam etti ("The Sanna-i-yat barrier. More Advanced lines taken. Tigris weather", The Times, 17 Nisan 1916). 25 Nisan'da Savaş Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya yer veriliyordu. Buna göre Sanaiyat mevkiine 23 Nisan'da bombardıman yapıldığına değiniliyordu. Aynı haberin devamında Türk kaynaklarının İngiliz kayıplarının 2000 ölü ve toplamda 3000 zayıt verdiğini ancak bu rakamlara asla güvenilemeyeceğine değiniliyordu. Ayrıca Amsterdam kaynaklı Türk kaynakları haberde 21 ve 22 Nisan'da Felahiye'deki Türk pozisyonlarının aralıklarla bombalandığına arkasından da yarım tümenlik bir kuvvetle saldırıldığı iki saatlik süngü muharebesinden sonra İngiliz birliklerinin 3000 kişi kaybederek geri çekilmeye mecbur kaldığı bildiriliyordu. Haberi *The Times* yorumlamadan veriyordu ("Kut attacks continued. All-day bombardment. Turkish estimate of our losses", The Times, 25 Nisan 1916). Aynı günkü İngiliz gazetesi teslimine az süre kala ilginç, kısa bir habere yer veriyordu. Temiz dövüşen Türk imajını güçlendirmek istenilmesine de İngilizlerin teslim olmasına yaklaşık dört gün kala böyle bir haberin yer bulması tesadüf olmamalıydı. *Savaştaki Türk* başlığı taşıyan haberde Mezopotamya'da bir görevliden alınan bilgi aktarılıyordu. Türk hatlarına düşen bir İngiliz uçağının iki pilotunun öldürüldüğünü ardından gelen bir Türk uçağından bir mesaj atıldığına değiniliyordu. Bu mesajda pilotların öldürülmesinden dolayı üzgün olduklarını zira kaçtıklarından dolayı öldürüldükleri yazılıydı. Bu görevli *The Times*'ta yayınlanan mesajının devamında şu ifadelerle yer veriliyordu: *bu gerçekten güzel bir mesaj, onların centilmen olduklarını gösteriyor. Bizim esir düşen askerlerimize iyi davrandıklarını hatta çok iyi davrandıklarını duydum. Türklerin bizden nefret ettiklerini düşünmüyorum, onlarla savaşmak zorunda olmak üzücü.* ("The Turk in War", The Times, 25 Nisan 1916). Kut'ta Türklere esir düşen İngiliz askerlerini zorlayıcı bir süreç bekliyordu. Özellikle er sınıfındaki askerler çoğunlukla yürüyerek sevk edilmek zorunda kalmıştı. Pek çoğu esaretle ilgili hatıralarını ülkelerine döndükten sonra yayınladı. (Barber 1917). Barber Kut'un tesliminden sonra iade edilen hasta/yaralı askerlerdendi ve Anadolu'ya seyahat etmemişti. (Neave, 1937; Neave, Kut'un düşüşünden sonra Bağdat'a oradan da Yozgat'taki kampa ulaşan askerlerdendi. Jones, Hill, London 1921, C.L. Woolley, 1921. Kastamonu da esaret günlerini anlatan bir diğer İngiliz askeri ise Bishop, Lane, 1920, Sandes, 1919, Long 1938. Miller, 1969, Braddon 1969.)

Bu haber yaklaşan teslimiyet kararı öncesi dikkat çekiciydi. 28 Nisan günü *The Times* bir İngiliz gemisinin ele geçirildiğini bildiriyordu. Bu haber 13 Nisan'da yine Amsterdam kaynaklı Türk makamlarının resmi bildirgesinden alınmıştı ("Kut relief operations. Reported capture of British vessel", *The Times*, 28 Nisan 1916.) 24 Nisanda İngiliz ve Hint birliklerin çeşitli ihtiyaç maddelerini taşıırken ele geçirildiği 29 Nisanda daha geniş haber oldu. İngiliz uçakları sözü edilen geminin Kut'un dört mil doğusunda Magasis'de bulunduğunu tespit etmişti. Aynı günkü gazetede Edmund Candler'in kaleme aldığı bir yazı da yer alıyordu. *Son saldırıda Türklerin ağır Kayıpları* başlıklı haberde Türklerin avantajlı pozisyonundan sürüldüğü Sanaiyat'a yapılan saldırıda makinalı tüfek ateşiyle Türklerin büyük kayıp yaşadığına değiniliyordu ("Kut Supplies. Desperate dash up the Tigris. Relief ship captured", Edmund Candler, "Turks' heavy losses in recent attacks", *The Times*, 29 Nisan 1916).

The Times'da teslim oluşun ardından çıkan ilk haber savunmanın kahramanca süren beş aylık sürecini ele almaktaydı. General Townshend ve İngiliz kuvvetlerinin beş aylık kuşatma altında gösterdikleri direnişin savaşın en uzun ve en çetin kuşatmalarından olduğu hatırlatılıyordu. Habere göre kurtarma ekipleri de ellerinden gelenin en iyisini yapmıştı. Tekrar tekrar gerçekleştirdikleri saldırılar Dicle'nin su baskını nedeniyle başarısız olmuştu. 21 Kasım Basra'da başlayan İngiliz hareketinde İngiliz birliklerinin işini en fazla zorlaştıran meselenin *Mezopotamya yazı* olduğu iddiası ünlü Doğu bilimci Mark Sykes'in ifadesine yer verilerek güçlendiriliyordu: *Sonbaharda askerlerimizle Kut'ta bulunan Sir Mark Sykes tecrübelerini şu sözlerle özetlemektedir: bu İngiliz askerleri çok temiz ve çok neşeliler, bu sefer boyunca mükemmel bir iş başardılar. Sıcağa, haşerata, sıvrisineklere, çiftte görevlere, görevdeki ağır zayıflara ayrıca sıcak ve güneş çarpmasına ve sıtmaya dayandılar.*("The story of Kut", *The Times*, 1 Mayıs 1916). Sykes'in sözlerinden alıntılanarak verilen ve kahramanca bir direnişin zorluğunu anlatmak için kullanılan sözcükler içerisinde "açlığa" yer verilmemesi dikkat çekiciydi. Oysaki Türk kuvvetlerinin kuşatması altındaki birlikler için en zorlayıcı etkiyi gıda yetersizliği oluşturmuştu. Golç Paşa Irak grubuna 29 Kanun-ı sani 1331 (11 Şubat 1916)'da gönderdiği şifrede muhasara ile aç bırakma tekniğinin önemine vurgu yapıyordu: *Mütemadiyen gelen mevsûk ve husûsî haberlere nazaran Arablar Kûtü'l-Amare'ye erzâk idhâline muvaffak oluyorlarmış. Bu da ancak nehren ve-yâhûd sağ sahilde düşman tarafından işgal edilen hatdan olabilir. Kut'u düşürmek için açlık en müessir vesâitden biri olduğundan Kût'un aşağı ve yukarı kısımlarıyla hattı tarassud eden kıtaâta, bu husûsa fevk-al-âde ehemmiyyet ve dikkat atf eylemelerinin emr ve tenbîhi ricâ' olunur* (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016: 88).

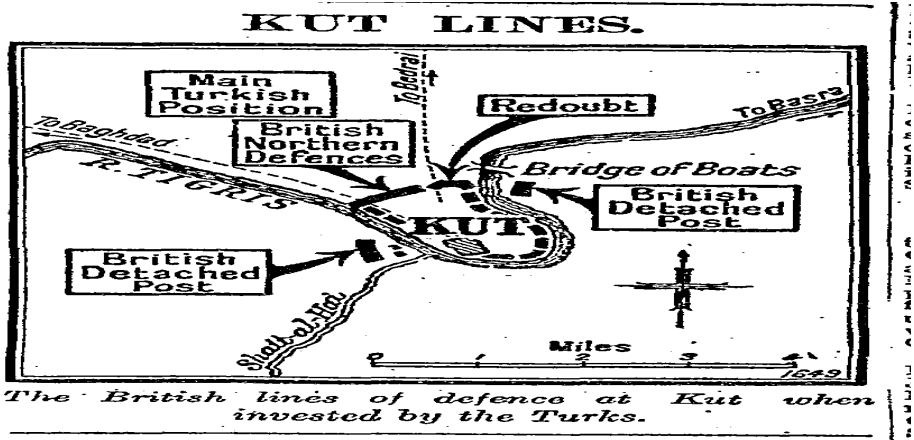
143 günlük kuşatmanın başarısızlıkla yani teslimiyetle sonuçlanması İngiltere savaş performansı açısından oldukça trajikti.

Aslında aynı günkü *The Times*'in yedinci sayfasında Kut'un düştüğü kısa bir biçimde belirtilirken açlık ile ilgili zorlaştırıcı etki burada zikrediliyordu. Haberde Kut'un düştüğü açıkça belirtiliyordu: "*Kut düştü. 143 gün General Townshend'in birlikleri Tigris üzerindeki, çöl köyünde toplanmıştı, saldırıları defettiler, açlık tehlikesi baş gösterene kadar kuşatma altında direnişi sürdürdüler*" ("Fall of Kut", *The Times* 1 Mayıs 1916). Savaş Bakanlığı teslimiyetin ardından şu haberi veriyordu: "*her daim hatırlanacak kahramanlık ve cesaretle 143 gün süren direnişin ardından General Townshend ihtiyaç maddelerinin tükenmesiyle teslim olmaya mecbur oldu. Bunu yapmadan evvel silahlarını ve cephanesini yok etti. Kumandası altındaki kuvvet bütün rütbe ve gruptan 2970 İngiliz askeri, 6.000 Hint askeriydi.*" ("Gen. Townshend surrenders. 9000 Troops captured. Guns Destroyed", *The Times*, 1 Mayıs 1916). Açlıkla ilgili daha açık bir ifadenin *The Manchester Guardian*'da yer aldığı görülmektedir. Haberde General Townshend ve 9000 askerin teslim olmasının açlık yüzünden olduğu haberin başlığına yansiyordu (Haberin başlığı gazete tarafından belirlenmişti ancak kaynak *The Times*'in bölgedeki muhabiri Edward Candler idi. Edward Candler, "Kut starved out", *The Manchester Guardian*, 1 Mayıs 1916). Birkaç gün sonraki haberde de yine birliklerin ihtiyaç duydukları ihtiyaç maddelerinin karşılanması için günlük un miktarının 4 oza (yaklaşık 290 grama) düşürüldüğüne değiniliyordu ("The last ration", *The Manchester Guardian*, 10 Mayıs 1916). *The Times*'in Mezopotamya'daki muhabiri Edward Candler'in gönderdiği bilgiler *The Manchester Guardian*'da da farklı başlıklarla ve haberin kaynağının Candler olduğu belirtilerek yayınlanıyordu ("The Siege of Kut. Story of Garrison's Long Struggle", *The Manchester Guardian*, 15 Mayıs 1916). Diğer taraftan *The Times* aynı gün Alman kaynaklı bir habere de yer veriyordu. Alman *Vossische Zeitung* gazetesi Mareşal von der Goltz'un hazırlığı ile kuşatmanın Türklerin zaferine yol açtığını ve bu zaferin *Büyük Britanya'ya vurulmuş en ağır darbe* olduğuna yer vermişti ("Credit claimed by Germans", *The Times*, 1 Mayıs 1916; Bu haberden yola çıkarak *The Manchester Guardian* da bir değerlendirme yazısının yer aldığı görüldü. Haberde Almanların zafer olarak gördükleri gelişmenin aç bırakılarak bir ordunun teslimi sağlamak olduğunu, asla silahla kazanılmış bir zafer olmadığını söylüyordu. Bu haberlerin hislerle hareket edilmemesi gerektiğini hatırlattığına değiniliyordu. Haber *The Manchester Guardian*'da da Alman kaynaklarına dayandırılarak aktarılıyordu; "As the Germans see it. The Fall of Kut", *The Manchester Guardian*, 4 Mayıs 1916). 1 Mayıs'ta *The Times*'ta yer alan haberlerin Türk matbuat özetlerine de yansdığı görülmektedir (HR.MTV, 768/18_1, 1 Mayıs 1916; aktaran: Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l Amâre Zaferi, 184-188). Ancak haberin içeriğindeki bilgilerin bir kısmı doğru olmakla birlikte haberin tonunda Hükümete karşı sert çıkış ya da hesap sorar bir hava yoktu. Oysa Türkçe haber özetinde haberin başlığı *Kütü'l Amâre'nin Sükûtu* şeklinde çevrilmişti. Oysaki orijinal haber başlığı *The Story of Kut*.

Heroic Defence (Kut'un Hikayesi. Kahramanca Savunma) şeklindeydi. Mayısın ikinci günü Kut ile ilgili haberleri *The Times* Hollanda'dan aldığını bildiriyordu. Bu haberlere göre Türkler General Townshend'a koşulsuz teslimiyet teklifinde bulunmuşlar ve Townshend'da kabul etmişti. Townshend'ın kılıcı kendisinde bırakılmıştı. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerine yardım ulaştırmak için her yolun denendiği, havadan erzak atılmaya çalışıldığı ancak bu uçakların Türklerin makineli tüfek ateşiyle düşürüldüğüne değiniliyordu ("Last days at Kut", *The Times*, 2 Mayıs 1916). Townshend'ın kılıcını taşımaya Halil Paşa'nın izin verdiği Alman kaynaklarına dayalı olarak aynı sayfada veriliyordu ("The Efforts to save Kut. Failure of old British Aeroplanes. Gen. Townshend keeps his sword", *The Times*, 2 Mayıs 1916. *The Manchester Guardian*'da Halil Paşa'nın Townshend'a gösterdiği centilmen tavır sonraki günlerde de ayrıntılı biçimde ele alındı; "Turkish General's Chivalry", *The Manchester Guardian*, 10 Mayıs 1916) . Aynı tarihlerde verilen haberlerde Türk imajı ile ilgili olumlama aşağı çekmek istemişçesine düşmanına bile centilmence davranan Türk imajını sarsan ve müttfikinin görevli kumandanını katledebilen bir Türk imajı çizen bir haber aynı sayfada yer aldı. 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat eden Von der Goltz Paşa'nın Bükreş kaynaklı *Journal des Balcans* isimli bir gazeteye dayalı olarak bir Türk görevli tarafından vurularak öldürüldüğü yazıyordu. Haber oldukça ilginç detaylar içeriyordu: "*Journal des Balcans'a göre Von der Goltz bir Türk subay ile masada otururken revolverden çıkan üç kurşunla vuruldu. Suikastçinin adı Ali Abdullah, 17. Anadolu Birliğine mensup. Von der Goltz iki saat sonra öldü. Cinayet 14 Nisan saat 6'da teyid edildi. Almanların gözden düşüşü artıyor, Genç Türk partisi birbirine düşman kollara ve Almanlara karşı bölündü.*" ("Von der Goltz reporetd shot by a Turk", *The Times*, 2 Mayıs 1916).

Teslimiyetin ardından esirlerin durumlarıyla ilgili gelişmelere yer verildiği görülmektedir. Buna göre 3 Mayıs'ta General Lake'den alınan bilgiye dayanarak yaralı ve hasta İngiliz esirlerin Müslüman Türk askerleri ile becayış yapılacağına değiniliyordu. Ayrıca Roma kaynaklı bir habere dayanılarak İstanbul'dan alınan bir habere göre İngiliz esirlerin Anadolu'nun ortasında bir kampa nakledileceklerine değiniliyordu. Haberin devamında Türklerin tarafsız bir devlet tarafından kampları denetlemesine Ocak 1916'da izin vermesine rağmen Nisan ayı itibarıyla yeniden kısıtlamaya gittiği ve bunun güçlü biçimde protesto edildiğine değiniliyordu. Haberin devamında şu ifadeler dikkat çekiyordu: *Mezopotamya ve Gelibolu'daki operasyonlar da neredeyse evrensel bir şahitlik var ki o da Türklerin esirlere nazik ve insancıl davranmıştır.* ("Garrison to be interned in Anatolia", *The Times*, 3 Mayıs 1916). Lordlar kamarasında yapılan konuşmalar arasında Lord [Charles] Beresford'un General Townshend'ın kahramanca savunmasından dolayı Türk kumandanının kılıcını kendisinde kalmasına izin vermesinin, eğer doğruysa, çok etkileyici olduğunu söylediği konuşmalardan direkt alıntılar haber olarak yer aldı ("House

of Lords. Lord Kitchener and the Kut Surrender”, The Times, 5 Mayıs 1916). Yaralı esir askerlerin değişimiyle ilgili haberler ilerleyen günlerde yer bulmaya devam etti (“Continuous Fighting on Tigris”, The Times, 6 Mayıs 1916, “Wounded from Kut”, The Times, 8 Mayıs 1916, “Last wounded from Kut. A total 1136”, The Times, 11 Mayıs 1916. Kut’ta Türklere esir düşen İngiliz askerlerin esareti İngiliz ve Türk arşivlerine dayalı olarak bir doktora tezi kapsamında ele alınmıştır: Ersaydı, 2017). The Times’in 11 Mayıs 1916 tarihinin 6. Sayfasının tamamı Kütü’l Amâre haberlerine ayrılmıştı. Mezopotamya birlikleri kumandanı John [Eccles] Nixon’un Hindistan Bakanlığı’na basılması için sunduğu detaylı rapor bu haberlerin başında yer alıyordu. Nixon’un raporu 46 maddeden oluşuyordu. Tam sayfayı kaplayan haberde Kut’taki İngiliz pozisyonuna oldukça net biçimde görülebilecek bir harita eşlik ediyordu (“Ctespion and Kut. Sir John Nixon’s Dispatch”, The Times, 11 Mayıs 1916).

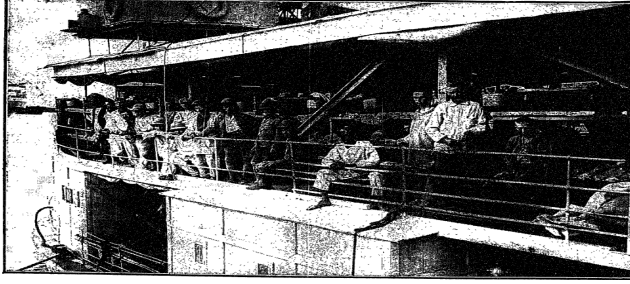
Kaynak: The Times, 11 Mayıs 1916.

Diğer gazetelerin London Gazette’den alıntılacağı Nixon’un bu uzun telgrafında Bağdat yönünde ilerleme hedefinden Kut’ta savunma pozisyonuna çekilişinin detaylarına yer veriliyordu. *The Manchester Guardian*’da Nixon’un raporu çok özet biçimde yer bulmuştu (“Townshend’s Campaign on the Tigris. Story of Ctespion Battle and Retreat”, The Manchester Guardian, 11 Mayıs 1916).

The Times’da teslimiyetin ardından ilginç bir tartışma okuyucuya yansıtıldı. Teslimiyet ve pek çok askerın savaş dışı kalmasına yol açan Bağdat üzerine ilerleme konusunda karar sorgulanıyordu. Haberde yer alan detaylarda yetersiz kuvvetlerle Bağdat’ta ilerleme konusunda çeşitli belgelerin orjinallerine yer vererek bir tartışma ortaya konuluyordu. Townshend’a eksik kuvvet ve teçhizatla Bağdat’a ilerleme emrini kim vermişti, bunu Townshend protesto ettiği halde ilerlemesi yönünde zorlanmış mıydı? Hindistan Bakanlığı, Hindistan

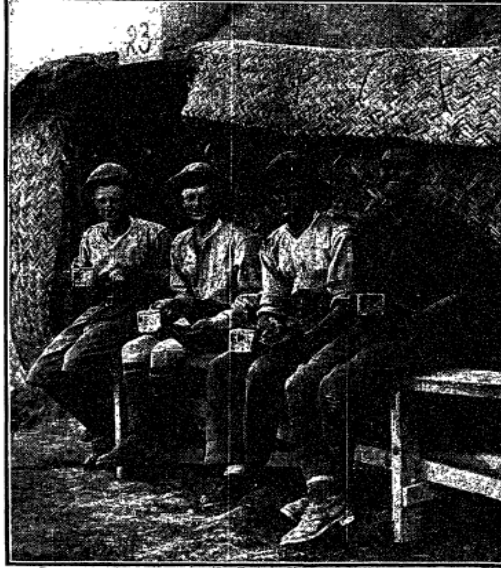
valiliği ve *The Times*'de yer alan iddialar şeffaf biçimde tartışılıyordu. Yenilginin sorumlusu bulunmaya çalışılıyordu ("The Baghdad advance. General Townshend's protest. An article in The Times", *The Times*, 30 Mayıs 1916).

Öte yandan teslimiyet kararının ardından İngiliz kamuoyu için Kut'taki İngiliz askerlerinin vaziyeti öncelikli ilgi alanıydı. Hasta ve yaralı esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgili *The Manchester Guardian* oldukça dikkat çekici görsellere yer veriyordu. Aşağıda görüldüğü üzere bir hastane geminin güvertesindeki askerlerin hızlı biçimde İngiliz hatlarına taşındığı ve tedaviye başlandığına değiniliyordu.

Kaynak: *The Manchester Guardian*, 12 Haziran 1916.

Bir diğer görselde ise kısa süre tedaviden sonra gülümseyen yüzleriyle İngiliz askerleri görülüyordu.

Kaynak: *The Manchester Guardian*, 12 Haziran 1916.

The Times'in Mezopotamya'daki kendi muhabiri olan Edmund Candler'in 3 Mayıs'ta Kurna'dan yazdığı uzun bir yazısı 15 Mayıs'ta yayınlandı. Kuşatmanın kısa tarihçesi ve önemli gelişmeleri hatırlatan

yazıda birliklerin karşılaştığı yiyecek sıkıntısı ayrıntılı biçimde anlatılıyordu (Edmund Candler, “The Story of Kut. A Fight with Hunger. Gen. Townshend’s Great Defence”, The Times, 15 Mayıs 1916.) Birliklerin açlıkla savaştığı açıkça yazılıyordu. Birkaç gün sonra Edmund Candler Kut’tan gelen İngiliz-Hint askerleri ile yaptığı görüşmeleri gazeteye yazmıştı. Kut’taki hastaneden sevk edilen dört İngiliz subayı Kut’taki yiyecek ve ihtiyaç maddesi sıkıntısının Şubatta başladığını belirtmişti. Kuşatmanın son günlerinde günlük ölüm oranının 8 İngiliz 21 Hintli olduğu bu ifadeye yer bulmuştu (Edmund Candler, “Five months in Kut. Defenders’ own narrative”, The Times, 19 Mayıs 1916. Edmund Candler’in *The Times*’da yayınlanan ifadeleri *The Manchester Guardian*’da da yer bulmuştu; “British sufferings at Kut. Weak with Hunger. Soldiers unable to Carry their kit”, The Times, 19 Mayıs 1916). The Times Kut kuşatmasının detaylarını Mayıs ayı içerisinde vermeye devam etti. Ancak 22 Mayıs’tan itibaren Kut’ta yaşanan gelişmeler boyut değiştirdi. Savaş Bakanlığı’ndan yapılan açıklamaya göre Türkler Beit Eissa/daki (Beytülisa?)avantajlı konumlarını terk etmişlerdi. Bu arada İran’da ilerleyen Rus birliklerinin de General Gorringe kumandasındaki İngiliz birliklerine katıldığına değiniliyordu (“Russian join British. Meeting on Tigris”, The Times, 22 Mayıs 1916). Mayıs ayının sonlarına doğru Türklerin geri çekilmekte olduğunu düşündüren avantajlı pozisyonları terk etmeleri yanında esirlerin durumları ile ilgili gelişmeler takip edilmekteydi. İstanbul’daki Amerikan büyükelçiliğinden alınan habere göre General Townshend’in İstanbul’a getirildiği, Prinkipo Adası’nda uygun bir yere yerleştirildiği ve tam anlamıyla serbest davranmasına müsaade edildiğine değiniliyordu. Yine Amerikan elçiliği pek çok subay ve askerini halen Kut ve Bağdat’ta olduğunu, bir kısmının da Şam’a gönderildiğinin anlaşıldığını bildirmişti. Esirlerin ihtiyaçları hakkında özel anlamda habere henüz ulaşılamamıştı. Ancak Bağdat’taki Amerikan konsoloslugu iletişim kurmak ve gerek duyulan maddelerin temininde yardım etmek için görevlendirilmişti (“Internment camp of Gen. Townshend”, The Times, 23 Mayıs 1916; Benzer içerikle; “An Island. Where the Turks will inter General Townshend”, The Manchester Guardian, 23 Mayıs 1916). Haziran ayı içerisinde Kut’ta esir düşen ve hayatlarını kaybeden İngiliz askerlerinin listelerinin The Times’in çeşitli nüshalarında yer aldığı görülüyordu(Roll of Honour. The Defenders of Kut”, The Times, 7 Haziran 1916). 27 Haziran’da esir olan 490 askerinin isimleri de kayıplarla birlikte yayınlanıyordu (“Roll of Honour. Prisoners at Kut”, The Times, 27 Haziran 1916). Townshend’in İstanbul’a ulaşmasıyla ilgili detayların *Daily Mail* ve *Daily Express*’de haber yapılırken kullanılan dil İngiliz diplomat Mark Sykes’ı rahatsız edecek ve bu konuda Dışişleri Bakanlığı’na bir yazı yazmasına neden olacaktı. Sykes, Türkleri centilmenler olarak düşündürecek görsellere ve bilgilere yer vermenin İngiliz savaş performansı ve Doğu siyaseti açısından yıpratıcı olacağına değiniyordu (Polat 2015:131-145). *Daily Mail*, *Daily Express*’in kullandığı ve Mark Sykes’ın eleştirdiği görseli kullanmasalar da İngiliz gazeteleri Townshend’in İstanbul’a ulaştığını

haber yaptılar (“General Townshend at Constantinople”, The Observer, 11 Haziran 1916). Kut'un düşüşünden sonra *The Manchester Guardian*'da *By a student of war* ismiyle değerlendirme yazısı niteliğinde bir yazının kaleme alındığı görülmektedir. Kut kuşatmasının yaşandığı günlerde İrlanda'da ayrılıkçı isyan baş göstermişti. Çoğu defa Kut'taki gelişmeler ile İrlanda ayrılıkçılarına karşı atılan adımlar aynı günkü sütunlarda yer buluyordu. Buradan hareketle *Dublin and Kut* başlıklı yazıda Kut'un düşmesinin askeri açıdan çok büyük bir talihsizlik olmadığına, Bağdat için güçlerin yeniden dizaynedileceğine değiniliyordu (*By a student of war, “Dublin and Kut”, The Manchester Guardian, 3 Mayıs 1916*).

Yenilginin sebepleri hakkında yetkililerin arasında iletişim eksikliğine dair yukarıda söz edilen şekliyle bazı iddialar yaşandı. Haberlerin yoğunluğunun iyice azaldığı Temmuz ayında da Edmund Candler'in cepheden yazdığı bir yazı Mart ayı içerisinde İngiliz birliklerinin es-Sinn'i mümkün olmasına rağmen neden ele geçirmediğini soruyordu (Edward Candler, “The march on Kut. Surprise that failed”, The Times, 15 Temmuz 1916). Ancak yine de Ağustos ayından itibaren Kut ile ilgili The Times'in haberlerinin ana eksenini esirler oluşturuyordu. 10 Ağustos'ta Kut'tan geçen bir yolcunun verdiği bilgilere yer veriliyordu. Buna göre esir İngiliz askerlerinin Tarsus'a yürüdüğünü görmüştü. Haberin devamında verilen bilgiler The Times'in haberlerde izlediği objektif bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir: “*Çok kötü vaziyetteydiler. Bir deri, bir kemik*”. Haberde ayrıca General Townshend'in karısı ve kızının İstanbul'a gelmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak üzere söz verdiklerine yer veriliyordu. Haberde Ankara'dan gelen Asteğmen P.N.E. Edmonds, iyi olduklarını Anadolu'da bir hayli rahat olduklarını bildiriyordu. The Times'ta yer alan ifadelerine bakılırsa sadece dört satır yazmalarına izin veriliyordu (“Prisinoers from Kut”, The Times, 10 Ağustos 1916). Yine Ankara'dan yazan dört Kut esiri İngiliz subayı ile ilgili haberde Ankara'nın ikliminin oldukça iyi olduğu ve her şeyi yapmalarına izin verildiğine, ancak paraya ihtiyaçları olduğuna değiniliyordu. Bir diğer esir kartpostalında iki aylık zorlu yürüyüşten sonra Yozgat'a ulaştıklarını ve kıyafet, aspirin, phenacetin (ateş düşürücü), çay gibi ihtiyaç maddelerine gereksinim duyulduğu belirtiliyordu. Yozgat'tan gelen bir diğer kartpostalda da yine iklimin sertliğinden dolayı kalın kıyafetler özellikle isteniyordu. Bunun dışında İngiliz esirler rahat olduklarını belirtiyorlardı. Kastamonu'dan gelen bir diğer esir mektubunda rahat olduklarını hobi olarak el yapımı ayakkabı diktğini yazıyordu ve bu mektuplar The Times'ta yer buluyordu (“The Kut prisoners. Requests for Money and parcels”, The Times, 14 Ağustos 1916). *Esir Mektupları* başlıklı bir haberde gazeteye bilgi veren bir kadının kardeşi hakkında aldığı bilgilere göre İngiliz asker Bağdat'tan bir hastaneden 3 Haziran'da yazmıştı. Mektubunda kendilerine iyi davranıldığını, diğer altı subay ve erle birlikte olduğunu bir gece sonra kuzeye doğru hareket edeceklerini yazmıştı. Aynı

haberde adı geçen bir diğer kişide Mr. Courthope-Munroe idi. Osmanlı Kızılayı vasıtasıyla oğlu 33. Hint Birliği üyesi Teğmen C.H. Courthope-Munroe'den bir kartpostal almıştı. Kut'ta esir alınan Teğmen kartpostalda iki aydır kuzeye yürüdüklerini yazıyordu. Bir diğer kişi de oğlunun Afyonkarahisar'da tutulduğunu yazıyor, oğlundan aldığı mektupta bazı arkadaşlarının Ankara'ya gönderildiğini yazdığını aktarıyordu ("The Kut Prisoners. More Letters", The Times, 11 Ağustos 1916). 20 Ekim'de Sir Percy Lake'in resmi olarak Savaş Bakanlığı'na gönderdiği Kut'ta hizmet eden subayların tam listesini yayınladı ("The fight for Kut. List of Mentions in dispatches", The Times, 20 Ekim 1916). Aynı zamanda Kut'ta hizmeti geçen ve Kral tarafından onurlandırılan görevlilerin de isimleri yayınlanmıştı. İlk başta General Townshend yer alıyordu ("Honors and Rewards", The Times, 20 Ekim 1916). Esir kamplarından gelen haberlerle ilgili okuyucularından alınan çeşitli mektupların *The Times*'da yayımlandığı görülmektedir. Okuyucuların kimlikleri A mother (bir anne), a wife (bir eş), a father (bir baba), another father (bir diğer baba) prisoner's wife (esirin eşi) gibi takma isimlerle veriliyordu ("Kut prisoners. A war Office muddle", The Times, 30 Ekim 1916.). Ayrıca bazı Kut esirleri *The Times*'ın editörüne mektup yazarak eksiklerini sıralıyordu. Yozgat'ta tutulan İngiliz esiri havanın soğuk olmasından dolayı sıcak tutacak kıyafetlere ihtiyaç duyduklarını, İstanbul'un verdikleri kıyafetlerin hem türünün hem de bedeninin uygun olmadığını yazıyordu ("A Kut prisoners", The Times, 14 Kasım 1916).

The Times'da Ekim ayı içerisinde 19 Ocak'tan 30 Nisan'a kadar geçen süreçte Kut kuşatmasının seyrini anlatan Sir Percy Lake'in raporu yayımlandı. Tüm gelişmeler 64. Maddede ele alınıyordu. Diğer taraftan The Manchester Guardian gazetesi de savaş ile ilgili yayınladığı savaş ile ilgili külliyyatın 49. sayısında Kut'un düşüşünü konu aldı. General Aylmer tarafından gerçekleştirilen girişim sırasında yapılan hatalar ve *Kızılhaç skandalı* da tartışıldı ("The Siege and fall of Kut", The Manchester Guardian, 9 Ağustos 1916).

Sonuç

Kut'ta İngiliz birliklerinin sıkıştırılması ve yardım girişimlerinin 29 Nisan 1916'da gerçekleşen teslimiyet ile son buluşu İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı en ciddi depresyonlardandı. Bu süreç teslimiyetin ardından da Türklere esir düşen İngiliz askerlerinin sayısı ve durumları ile ilgili haber olma değerini devam ettirdi. Bu çalışma sırasında örnekleriyle olayların haber olarak nasıl ele alındığı detaylı biçimde incelendiğinde açıklıkla görülmüştür ki, İngiliz basınının önemli gazetelerinde Kut'taki gelişmeler ile ilgili olayların gerçekliğine birhayli yakın haber yapılabilmisti. Bu noktada savaş döneminde İngiltere'de basının tam anlamıyla bağımsız olduğu fikrine kapılmak yanlış olacaktır. Zira daha savaşın Avrupa'da başladığı günlerde İngiltere'de sansür servisi çalışmaya başlamıştı. Gazetelere uygulanan sansürün en

basit hali gazetelere haber ajanslarından gelen bilgilerin verilmeden evvel çeşitli biçimlerde sansürlenmesi biçimindeydi. Bu durum sözü edilen haberin tamamen servis dışı tutulması, değiştirilmesi ya da ilgili gazetelere verilmesinin ertelenmesi biçimindeydi (Demm 2017). İngiliz basınında uygulanan sansürü savaştaki diğer Batı devletleriyle kıyaslandığında dikkatli bir özgürlük olarak tanımlamak mümkündür. Yaşananların haber yapılmaması şeklinde bir uygulamanın Kut kuşatması özelinde *The Times* başta olmak üzere *The Manchester Guardian* gibi gazetelerde olmadığını söylemek mümkündür. Ancak bu zorlayıcı kuşatma ile ilgili gelişmelerin tüm çıplaklığıyla yansıtıldığını düşünmek yanlış olacaktır. Açlık, açlığa bağlı ve diğer faktörlerin tetiklediği çeşitli hastalıklara bağlı ölümlerin görüldüğü Kut kuşatmasının ardından gelen teslimiyetin haber yapılırken yumuşatıldığı görülmektedir. İngiliz kumandanı ve 13 bin kadar askerin esaretinin haber yapılırken de benzer yumuşatmaya rastlanmaktadır. Townshend'in kılıcının kendisinde bırakılması, oldukça rahat şartlarda ve tamamen serbest şartlarda tutulduğunun belirtilmesi ardından da esirlerden gelen mektuplarda tutuldukları bölgelerde hava ve insani şartlarının katlanılabilir olduğundan bahsedilmesi sözü edilen yumuşatmanın bir yansımasıdır.

Kut ile ilgili haberlerin kaynağı olan *The Times* muhabiri Edmund Candler'in cepheden haber verebilmesinin önünü açan hukuki düzenleme İngiltere'de 1915'in başında yapılmıştı. Savaşın başında Savaş Bakanı Lord Kitchener cephe yakınında bulunan herhangi bir muhabirin tutuklanmasını veya cepheden kovulmasını emretmişti. Yapılan düzenlemenin ardından akreditasyonu olan muhabirlerin cepheye yakın hatlara sıkı kontrol altında girmesine izin verildi. Cephede yalnızca ordu görevlilerinin görüntü almasına izin veriliyordu. Yalnızca resmi iletişimle gelen bilgiler basılabiliyordu (Rose 2001: 2647-2649).

Sansürün uygulanış biçimi her ne kadar hem kurumsal açıdan kontrol hem de oto-kontrol biçiminde cereyan etmişse de Kut'ta yaşananlar özellikle *The Times*'da ele alınan bazı konular Lordlar ve Avam kamarasında cereyan eden konuşma/tartışmalara dayanmıştı. Özellikle Townshend'in eksik mühimmat ve kuvvetle Bağdat'a ilerlediği yönünde tartışmalar bu şekilde haber olabiliyordu. Zira Fransa ve İtalya'nın aksine Avusturya, Almanya ve İngiltere savaş sırasında parlamento tartışmalarını sansürlememişti (Demm 2017).

Sonuç itibarıyla Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerinin 29 Nisan 1916'da teslimiyle sonuçlanan gelişmeler *The Times*'in sütunlarına taşınırken çeşitli süzgeçlerden geçmişse de İngiliz okuyucu gelişmeleri nerdeyse olaylara eş zamanlı ve gerçekliğe çok yakın biçimde öğrenebilmekteydi. Bu noktada İngiltere'de kamuoyunun sahip olduğu gücün basının tutumunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle halkın basından beklentisinin göz önüne alınarak yürütülen bir hayli

profesyonel sansür yönteminin Kut'taki gelişmeler haber yapılırken de uygulandığını söylemek gerekmektedir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Akandere, O. (2016). "Kütü'l-Amâre Zaferi'nin Türk Ve Müttefik Devletler Kamuoyundaki Yansımaları", *Kütü'l-Amâre Zaferi. I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*, ATAM Yay.
- Aksakal, M. (2010). *Harb-i Umumi Eşiğinde. Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l Amâre Zaferi*, (2016). Devlet Arşivleri Başkanlığı Yay.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (2004).118.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (2016). 65/137.
- Barber, C. (1917). *Besieged in Kut and After*, William Blackwood and Sons.
- Barker, A.J., (1967). *A Biography of Major-General Sir Charles Townshend*, Cassell,
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi. Irak-İran Cephesi*, (1979) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay.
- Bishop, H.C.W (1920). *A Kut Prisoner*, John Lane.
- Boyar, E. (2009). "Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36/:2.
- Braddon, R. (1969). *The Siege*, The Viking Press.
- Candler, E. (1919). *Long Road to Baghdad*, Vol. I-II, Cassell and Company Ltd.
- Demm, E. (2017). "Censorship" in 1914-1918 online. International Encyclopedia of the First World War, ed. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson, Freie Universität.
- Ersaydı, A. (2017). *İngiliz Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Esirler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Jones, E.H., Hill, C.W. (1921). *The Road to En-Dor, Being an account of how two prisoners of war at Yozgat in Turkey won their way to Freedom*, John Lane The Bodley Head Ltd.
- Keleşılmaz, V. (1999). "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci", *Erdem*, 11/31.
- Küçükvatan, M. (2013). "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26.
- Long, P.W. (1938). *Other Ranks of Kut*, Williams and Norgate Ltd.
- Mcewen, J. (1982). "The National Press during the First World War: Ownership and Circulation", *Journal of Contemporary History*, 17/3.
- Metin, B. (2016). "Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l Amâre Zaferi", *Kütü'l-Amâre Zaferi. I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*, ATAM Yay.
- Miller, R. (1969). *Kut. The Death of an Army*, Secker&Warburg.
- Neave, D. L., (1937). *Remembering Kut*, Arthur Barker Ltd.
- Polat, Ü.G. (2015). "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", *Akademik Ortadoğu*, 9/ 2.
- Polat, Ü. G. (2020). "Cepheden Haber Var: Edmund Candler ve Mezopotamya Seferi (1916-1918)", *History Studies*, 12/1.
- Rose, T. (2001). "World War I. Britain", *Censorship. A world Encyclopedia*, Vol.1-4, Ed.

Derek Jones, Routledge.

Sandes, E.C.W. (1919). *In Kut&Captivity with Sixth Indian Division*, John Murray.

Saygı, T. (2011). *İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Türk Dostu Komutan*, Paraf Yay.

Shaker, A (2016). "The Coverage of Mesopotamian Campaign in the Egyptian Newspapers : Al-Ahram as an Example", *Kütü'l-Amâre Zaferi. I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*.

The Manchester Guardian

The Times

Townshend, C. F.V. (1920). *My Campaign in Mesopotamia*, Thornton Butterworth Limited.

Woolley, C.L. (1921). *From Kastamuni to Kodos, Being a Record of Experiences of Prisoners of War in Turkey, 1916-1918*, Basil Blackwell.

Uyar, M. (2020). *The Ottoman Army and the First World War*, Routledge Pub

Extended Abstract

Geographical explorations, the Industrial Revolution in Western countries and the role of *The Times* during the Siege of Kut al-Amara reflects a nuanced approach to wartime reporting, designed to balance public morale with the realities of military setbacks. As one of Britain's leading newspapers, *The Times* occupied a unique position; it was both a conduit for official government narratives and a reflection of broader societal attitudes. Its coverage of the Mesopotamian Campaign, particularly the events surrounding the siege and eventual surrender at Kut, reveals deliberate editorial choices aimed at shaping public perception. Initially, *The Times* adopted an optimistic tone when reporting on British advances into Mesopotamia. Articles highlighted the region's strategic importance and portrayed the campaign as a necessary measure to safeguard British interests in the Persian Gulf and beyond. Early victories, such as the capture of Basra and other key locations along the Tigris River, were presented as evidence of British military superiority and organizational prowess. This framing was consistent with the broader narrative of imperial confidence that characterized British media during the early stages of World War I. However, as the campaign progressed and the challenges of the Mesopotamian theatre became apparent, *The Times* began to subtly shift its tone. Reports on the harsh geographical conditions -scorching heat, flooding, and the prevalence of diseases such as dysentery and cholera-became more prominent. While these accounts served to elicit sympathy for British and Indian troops enduring such hardships, they also functioned as a preemptive justification for setbacks on the battlefield. By emphasizing environmental and logistical difficulties, *The Times* subtly deflected blame away from military leadership and strategy. During the siege of Kut, *The Times* carefully managed its coverage to sustain public morale while preparing readers for the possibility of unfavorable outcomes. Initial reports from Kut described the resilience and resourcefulness of General Townshend and his troops, framing their position as a temporary setback that would soon be alleviated by reinforcements. This narrative aligned with the broader British wartime ethos of perseverance and eventual triumph. As the siege wore on, the tone of *The Times* began to reflect a growing sense of urgency and concern. Detailed accounts of the deteriorating conditions within Kut -severe food shortages, the spread of disease, and the mounting toll on both British and Indian soldiers- highlighted the human cost of the campaign. However, these reports were carefully calibrated to maintain a sense of hope. For example, articles often emphasized the ongoing efforts of General Aylmer's relief forces, portraying their repeated attempts to break the siege as acts of courage and determination, despite their lack of success. The editorial stance of *The Times* during this period also reflected a broader strategy of damage control. While acknowledging the hardships faced by the besieged troops, the newspaper avoided direct criticism of military leadership. General Townshend's decision to remain in Kut, despite the challenges of sustaining his forces, was initially framed as a calculated risk that demonstrated his commitment to the campaign's objectives. Similarly, the failures of relief attempts were attributed to external factors, such as the strength of Ottoman defenses and the unforgiving terrain, rather than to strategic miscalculations.

When the surrender of Kut became inevitable in April 1916, *The Times* adopted a restrained approach in its reporting. The newspaper acknowledged the event but avoided sensationalism, focusing instead on the broader context of the war. Headlines and articles downplayed the scale of the defeat, framing it as a temporary setback in an otherwise successful effort to counter Ottoman ambitions in the Middle East. This approach was consistent with the newspaper's role as a stabilizing influence on public opinion, seeking to prevent the erosion of support for the war effort. One of the most striking aspects of *The Times*' coverage was its emphasis on the resilience and sacrifice of British and Indian soldiers. Articles frequently highlighted acts of heroism and endurance, portraying the troops as exemplars of imperial values. This narrative served to humanize the participants of the campaign while reinforcing the idea that their sacrifices were meaningful and justified. At the same time, the newspaper's focus on the hardships endured by Indian soldiers reflected a broader effort to acknowledge their contributions to the Empire's war effort, albeit within a framework that maintained the hierarchical relationship between Britain and its colonies. In the aftermath of the surrender, *The Times* played a key role in shaping the public discourse around the treatment of prisoners of war. Reports on the conditions faced by British and Indian captives during their forced marches to internment camps in Anatolia elicited widespread sympathy and outrage. By emphasizing the suffering of these soldiers, the newspaper helped to galvanise support for efforts to secure their release and improve their conditions. However, these accounts also redirected attention away from the strategic failures that had led to the surrender, focusing instead on the humanitarian aspects of the campaign's aftermath. The editorial decisions of *The Times* during the Siege of Kut illustrate the delicate balancing act required of wartime

journalism. On the one hand, the newspaper sought to inform the public about the realities of the campaign, including its challenges and setbacks. On the other hand, it was mindful of its role in sustaining public morale and support for the war effort. This dual responsibility influenced not only the content of its reporting but also the tone and framing of its narratives. For instance, while The Times reported on the logistical difficulties faced by British forces, it often framed these issues as evidence of the unique challenges of the Mesopotamian theatre rather than as failures of planning or execution. Similarly, the newspaper's portrayal of Ottoman forces was carefully calibrated. While acknowledging their successes, The Times often attributed these to factors such as superior knowledge of the terrain or the use of local tribal alliances, rather than to inherent military superiority. This approach helped to preserve the perception of British dominance, even in the face of defeat. The broader implications of The Times' coverage extend beyond the immediate context of the Mesopotamian Campaign. By shaping public perceptions of events such as the Siege of Kut, the newspaper played a key role in mediating the relationship between the government, the military, and the general public. Its reporting highlighted the challenges of maintaining public trust and confidence during a protracted and increasingly costly conflict. The lessons of The Times' wartime journalism remain relevant today, offering insights into media, public opinion, and military strategy interplay. The newspaper's ability to navigate the complexities of wartime reporting, balancing transparency with the need to sustain morale, reflects the enduring challenges of responsible journalism in times of crisis.

In summary, the role of The Times during the Siege of Kut al-Amara exemplifies the intricate dynamics of wartime reporting. Through careful editorial choices and a nuanced approach to narrative construction, the newspaper sought to fulfil its dual responsibilities of informing the public and supporting the broader war effort. Its coverage of the campaign and its aftermath underscores the power of the press to shape not only public perceptions but also the historical memory of key events.

ASEAN'DA KAMBOÇYA: STATÜ, STATÜKO VE BÖLGESEL DÜZEN

CAMBODIA IN ASEAN: STATUS, STATUS QUO AND REGIONAL ORDER

Süleyman TEMİZ*

Doç Dr., İğdir Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Aslıhan İĞDIR AKARAS

Dr. Öğr. Üyesi., İğdir Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Öz: Kamboçya'nın ASEAN'daki rolü, özellikle bölgesel istikrar ve başta Çin ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bölge dışı faktörler bağlamında, fırsatların ve zorlukların ilginç bir dinamik tezahürüdür. Ayrıca Kamboçya, bölgesel anlaşmazlıkların ve bölgede ekonomik ve siyasi etkisi giderek artan bir Çin'in ortasında ASEAN'daki statükosunu kaybetmeden dengeli bir dış politika izleme zorluğuyla da karşı karşıyadır. Bu çalışma, Kamboçya'nın ASEAN'a entegrasyonunun ulusal kimliğini ve bölgesel düzeni nasıl şekillendirdiğini ifade ederken, aynı zamanda Kamboçya'nın ASEAN bölgesine olan etkisinin hem ASEAN açısından hem de küresel açıdan sonuçlarını incelemektedir. Kamboçya, ASEAN'ın kolektif güvenlik çerçevesinden yararlanırken, egemenliğini savunmada ve bölgesel karar alma süreçlerine eşit katılım sağlamada önemli aktör olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, Kamboçya'nın ASEAN içindeki statüsünü güçlendirirken daha dayanıklı bir bölgesel düzeni teşvik etmek için stratejik duruşunu yeniden tanımlaması gerektiğinin de altını çizmekte ve konuya dair bir analiz sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamboçya, ASEAN, Güneydoğu Asya, Bölgesel Düzen, Güvenlik.

Abstract: The role of Cambodia in ASEAN is an intriguing dynamic, characterized by both opportunities and challenges, particularly in the context of regional stability and extra-regional factors, mainly China and the United States. Cambodia faces the challenge of pursuing a balanced foreign policy without compromising its status quo in ASEAN, amidst regional discord and the growing economic and political dominance of China within the region. This paper explores the development of Cambodia's national identity and its integration into ASEAN, while examining the implications of Cambodia's influence in ASEAN both regionally and globally. Cambodia has remained a significant player in protecting its sovereignty and ensuring co-equal partnership in regional decision-making processes, while benefiting from ASEAN's collective security framework. This paper also discusses the necessity for Cambodia to redefine its strategic posture in order to foster a more resilient regional order and to strengthen its position within ASEAN.

Keywords: Cambodia, ASEAN, Southeast Asia, Regional Order, Security.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 20 Kasım 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 1 Aralık 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1588616>

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

E-Mail: suleyman.temiz@igdir.edu.tr

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

2017 yılı, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin (ASEAN) yarım asırlık yaşına girdiği tarihi bir dönem oldu. ASEAN'ın 50. kuruluş yıldönümünü kutlamak üzere Güneydoğu Asya ve ötesinde pek çok diyalog etkinliği düzenlendi. Toplantıda ASEAN bölgesini, ideolojik etkiden korumak, güvensizlik ve ekonomik dezavantaj arenasından kayda değer bir refah, daha fazla siyasi istikrar ve dış ortakların bazı önemli roller oynamayı hedeflediği daha büyük bir Asya başarısının bir parçası olması için kabul edilen hedefler gözden geçirildi. Bu sayede ASEAN'ı yeni ve zinde bir potansiyel bölgeye dönüştürmek amacıyla ASEAN'ın kurulmasına yol açan tarihi başarı hatırlandı ve destek sözleri yinelenildi. ASEAN'ın 50 yılı, geçmiş performansı, süregelen zorluklar ve ASEAN'ın 50 yıl sonra nasıl olacağı ya da neye dönüşeceği ile ilgili gelecekteki beklentilerine ilişkin çeşitli değerlendirmelerle de ortaya kondu. Esas soru ise dinamik ve belirsiz bölgesel siyasi sistemin ortasında ASEAN'ın nasıl daha anlamlı hale getirilebileceğiydi. ASEAN'dan beklentiler yüksek olduğu için, küresel arenadaki stratejik öneminin ve on üye ülkenin tamamı için uygunluğunun güvence altına alınması konusunda daha fazla çalışma yapılması gerektiği de vurgulandı (Kamaruddin & Idris, 2019).

1967 yılında ASEAN'ın kurucuları olan Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland bürokratları, bölgesel bir örgüt kurmaya karar verdiklerinde akıllarındaki ilk hedef, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş olgusunun ideolojik çekişmesinin ortasında, Güneydoğu Asya bölgesini giderek artan komünizm tehdidinden ve etkilerinden korumaktı (Temiz, 2024). Gümümüzde ASEAN gibi önemli bir birliğe ulaşmadan önce bölgesel bir işbirliği platformu kurma niyeti 1947'deki Asya İlişkileri Konferansı'ndan 1954'teki Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü'ne (Temiz, 2019a), ardından 1961'deki Güneydoğu Asya Birliği'ne (ASA) ve 1963'teki Maphilindo'ya kadar çeşitli aşamalardan geçmişti (Temiz, 2019b). Bazı ulus devletlerin kırılgan siyasi yapısı ve sosyal istikrarsızlıklarının yanı sıra bölgedeki komşu ülkeler arasındaki çözülmemiş sorunlar göz önüne alındığında, tek bir bölgesel şemsiyeyi gerçekleştirilmeye yönelik ardışık çabalar bir türü sonuç vermedi. Güneydoğu Asya'daki ülkeler, sadece Tayland'ın bir bölümü hariç, uzun bir süre batılı devletlerin sömürgesi olarak hayatlarını devam ettirmişlerdi. Dolayısıyla o dönemde, ulusal bağımsızlık ve egemenlik için sömürgecilerle mücadele etme eğilimi, bölgesel koalisyon fikrinden daha ön plandaydı (Stockwell, 1999).

Sömürge idareleri birer birer ortadan kalktıktan sonra bile bölge istikrara kavuşamadı. Kısa bir süre sonra 1960'ların Soğuk Savaş ikilemi, 1965'ten 1975'e kadar süren ve Güney Vietnam hükümetinin çöküşünü takip eden, her iki taraf için de felaketle sonuçlanan Vietnam Savaşı ile bölgede etkisini gösterdi. Vietnam Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte Kamboçya'daki 1970 darbesi ve Lol Nol liderliğinde

cumhuriyete dönüşmesi (Sihanouk, 1970), bunun ardından Kızıl Kmerler'in soykırım rejimi ve 1998'de tam bir barış ve istikrar süreci gerçekleşene kadar bölgede kargaşa devam etti. ASEAN'ın kuruluş aşamasında Kamboçya, Laos, Myanmar (Burma) ve Vietnam'ın birliğe katılması için davet gerçekleşmiş, ancak spekülasyon gerekçeleriyle bu davet reddedilmişti (Keling, Som, N., S., & Ajis, 2011). Özellikle Malezya, Burma'nın birliğe katılması konusunda çok ısrarcı olmuştu. Burma o dönemde 1962'deki askeri darbenin etkilerinden muzdaripti ve General Ne Win'in iddia ettiği gibi katılımı reddetme, Burma'nın 'tarafsızlık politikasını' korumak içindi (Butwell, 1972, s. 902). Benzer şekilde Kamboçya, Laos ve Kuzey Vietnam da ASEAN'ın oluşumunu Batı'ya sırtını dönen bir başka girişim olarak görüp reddetti. Güney Vietnam ise katılmaya hevesliydi, ancak Kuzey Vietnam ile yaşadığı iç savaşın yükü altında ezilmekteydi ve belirsizlik devam etmekteydi (Gainsborough, 1993).

ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş, ASEAN'ın kuruluşunu teşvik etmiş, Soğuk Savaş kaynaklı küresel çatışmanın sona ermesiyle 1990'lar sonunda birliğin genişlemesinin de önü açılmıştır. Örneğin Brunei, 1984 yılında Malezya'dan ayrılarak egemen bir devlet olmuştur ve bu ise Güneydoğu Asya'daki devlet sistemlerinin ne kadar emekleme aşamasında olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. ASEAN Yolu ise bu bağlamda tasarlanmıştı. Asgari kurumsal bürokrasi, marjinal uluslarüstü yapı ve karar alma süreciyle ilgili olarak konsensüs oluşturmanın güçlü bir savunucusu ile bağlayıcı olmayan ortaklık ve işbirliğini gösteren bir ticari marka olarak konumlandırıldı (Temiz, 2024). ASEAN'ın 1976 tarihli Güneydoğu Asya Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nda (TAC) kabul edilen temel ilkelerden, "tüm ulusların bağımsızlık, egemenlik, eşitlik, toprak bütünlüğü ve ulusal kimliklerine karşılıklı saygı gösterilmesi ve birbirlerinin içişlerine karışılmaması" ilkesi, aynı zamanda ASEAN'ın politikalarının temelini oluşturmaktaydı (Yamakage, 2017). Elbette Kamboçya, böyle bir bölgesel düzene sırtını dönmedi.

2024 yılı Kamboçya için bir başka önemli dönüm noktasıdır ve Kamboçya'nın ASEAN'a katılımının 25. yıldönümüdür. ASEAN'daki 25 yıl, potansiyel ekonomik refahın, büyük siyasi ve diplomatik ivmenin yanı sıra, tutarlı bir bölgesel kimlik ve komşuluk diplomasisinin daha da sağlam bir şekilde inşa edilmesine yönelik tezahürlerle işaretlenmiştir. Bu çalışmada, günümüze kadar gelen tarihsel sürecin hem ASEAN hem de ASEAN'a katılan son üye devlet olarak, Kamboçya açısından katılım öncesi ve sonrasında meydana gelen etki ve dönüşümün bir analizini yapmak amaçlanmıştır. Ayrıca Kamboçya'nın ASEAN'a katılımı ile birlikte bugüne kadar elde ettiği başarı ve ilerleme de değerlendirilmiş, birlik içerisinde karşılaşılan sorunlar ve eksiklikler incelenerek, gelecekte Kamboçya'nın karşılaşılabileceği muhtemel zorluklarla başa çıkma konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, Kamboçya'nın ASEAN içerisinde, dinamik bölgesel

düzen konusunda ve özellikle Güney Çin Denizi meselesinde takip ettiği politikaya atıfta bulunularak, ASEAN'ın mevcut Yapısına Dair Değerlendirmeler Dile Getirilmiştir.

1. ASEAN Öncesi Kamboçya'da Krallık, Cumhuriyet Ve Komünizm

1997'deki siyasi iç kriz nedeniyle Kamboçya'nın Örgüte üyeliği ertelenmiş ve yıllarca bu bölgesel gruplaşmanın gözlemcisi olmuştur. Nihayet Nisan 1999'da Kamboçya ASEAN'ın 10. üyesi olarak Örgüte kabul edilmiştir. Ancak bundan çok daha önce ASEAN ve Kamboçya arasında ülkenin siyasi sorunlarıyla ilgili çeşitli angajmanlar da olmuştur. ASEAN'ın 1967'deki kuruluş sürecinden Kamboçya'nın 1999'da birliğe üye olmasına kadar geçen süreçte Kamboçya'da rejim değişikliğine yol açan pek çok olay meydana gelmiştir. Ancak ASEAN, müstakbel bir birlik üyesi olarak değerlendirilen Kamboçya'nın meselelerini görmezden de gelmemiştir.

ASEAN 1967 yılında resmen kurulduğunda, dünyadaki pek çok bölge gibi güneydoğu Asya ve özellikle Kamboçya Soğuk Savaş'ın yansımalarına maruz kalmaktaydı. Kamboçya'nın siyasi iklimindeki belirsizlik ve istikrarsızlığa rağmen, dönemin Endonezya Dışişleri Bakanı Adam Malik, Kamboçya'nın ASEAN'ın bir parçası olması için Prens Sihanouk'a davetini ilk aşamadan itibaren ısrarla sürdürdü. Ancak Kamboçya Devlet Başkanı olarak Prens Sihanuk, Vietnam Savaşı'nda tuzağa düşmemek için tarafsızlık ve ittifak yapmama ilkesine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, bununla birlikte ASEAN'ın dostu olduğunu ve hep öyle kalacağını ifade etmiştir (Merican, 2007, s. 7).

Kamboçya'daki durum, General Lon Nol ve Prens Sirik Matak'ın Mart 1970'te Prens Sihanuk'u devirmek için bir darbe düzenlemesiyle daha da kötüleşmişti (Poole, 1972, s. 148). Bu şekilde Kamboçya, ABD desteğiyle tarihte ilk kez bir Cumhuriyet oldu. Ancak yeni Cumhuriyet rejimi, ASEAN liderleri tarafından Kamboçya'nın meşru hükümeti olarak asla tanınmadı. Buna karşın Prens Sihanuk, bölgede geniş çapta bir destek kazandı. ABD yanlısı ordu liderliğindeki Khmer Cumhuriyeti rejimi altındaki Kamboçya, giderek ülkede bir iç savaşa yol açan büyük bölünmelere tanık oldu. ABD'nin bölgeden çekilmesiyle Lon Nol hükümeti başarısızlığa uğradı ve Kamboçya Nisan 1975'te Kızıl Kmerler'in vahşet rejimine girdi. Bu soykırımcı rejim, ülkeyi Çin ve diğer bazı komünist ülkeler dışında ASEAN da dahil olmak üzere dünyanın geri kalanından izole etmiş ve aynı zamanda Kamboçya'nın sosyokültürel, demografik ve siyasi manzarasında günümüze kadar sorunlar meydana getirmiştir (Haas, 1991).

Kamboçya ile ASEAN arasındaki ilişkiler, 1979 yılında Vietnam birlikleri ve Kampuchea Ulusal Kurtuluş Birleşik Cephesi'nin (UFNSK) tartışmalı müdahalesine kadar kesikti. Kızıl Khmerlerin çöküşünden sonra ASEAN, Çin ve ABD ile birlikte Vietnam'ı Kamboçya'nın egemenliğini işgal ettiği için kınamıştır. Vietnam birliklerinin

Kamboçya'da bulunmasından günler sonra ASEAN, ASEAN Dışişleri Bakanları özel toplantısı sonrasında ortak bir bildiri yayınladı (ASEAN, 1981). Yayımlanan bildiride, Vietnam ve Kamboçya arasındaki silahlı çatışmanın “Kampuchea'nın (Kamboçya) bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı silahlı müdahale” olarak görüldüğü vurgulanmıştır. ASEAN ayrıca, Vietnam birliklerinin Kamboçya topraklarından çekilmesi çağrısında da bulunmuştur.

Vietnamlıların yardımıyla Phnom Penh'de Kampuchea Halk Cumhuriyeti (PRK) olarak bilinen yeni bir siyasi rejim kuruldu (Huxley, 1987). Bununla birlikte, Kamboçya-Tayland sınırı boyunca başka hareketler de vardı; Prens Sihanouk'un FUNCINPEC'i, Son Sann'ın KPRLF'si ve Kızıl Kmerler fraksiyonu. Bu üç hareket 1982 yılında resmi olarak “Demokratik Kampuchea Koalisyon Hükümeti (CGDK)” adı altında birleşti. Bu koalisyon fraksiyonu, aylarca ASEAN ülkelerinin yardımı ve desteği ile tesis edildi ve Kamboçya'nın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki sandalyesini bu şekilde elinde tutması sağlandı. PRK hükümeti ile CGDK koalisyonu arasında 1980'lerin sonuna kadar zaman zaman çatışmalar yaşandı ve bu iki parti arasında müzakereler de gerçekleşti. 1988 yılında Kamboçya'da barış ve istikrarı yeniden tesis etmeye yönelik ilk girişim olan Jakarta Gayriresmi Toplantısı (JIM) bu müzakereler çerçevesinde ASEAN kriteri altında gerçekleştirilmişti (Prasad, 2017). Toplantı, Endonezya Dışişleri Bakanı Ali Alatas'ın güç paylaşım mekanizmasını çözüme kavuşturmak için Kamboçya Yüksek Ulusal Konseyi'nin kurulmasını önermesiyle üçüncü tura evrildi ve barış sürecini başka bir seviyeye taşıdı. 1989 yılında uluslararası baskılar sonucunda Vietnam, Kamboçya'daki askerlerini geri çekmeye başladı. 1991 yılında ise Kapsamlı Kamboçya Barış Anlaşması veya Paris Barış Anlaşması 19 ülke tarafından imzalandı. Çözüme yönelik bu kritik adım, barışı koruma ve barışı inşa etme misyonunu yürütmek üzere Kamboçya'daki Birleşmiş Milletler Geçici Otoritesinin (UNTAC olarak da bilinir) kurulması ile sonuçlandı (Keller, 2005).

1993 yılında Kamboçya'da Kızıl Khmerlerin boykotuna rağmen genel seçimler yapıldı. yeni hükümet seçimden sonra siyasi çıkmazı çözmek için iki başbakanın olduğu bir sistemle kuruldu; FUNCINPEC'ten Prens Norodom Rannariddh ilk başbakan, Hun Sen ise ikinci başbakan oldu. ASEAN, BM destekli seçimi hızlıca tanıdı. Siyasi ortam oldukça belirsiz olmasına rağmen bakanlar düzeyindeki çeşitli ASEAN toplantılarına Kamboçya davet edildi. 1995 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı (TAC) imzalayan Kamboçya, aynı yıl bu birliğin gözlemcisi oldu. Mayıs 1997'de Kuala Lumpur'da ASEAN Dışişleri Bakanları, Kamboçya'nın Laos ve Myanmar ile birlikte aynı yılın temmuz ayında ASEAN üyesi olacağını açıkladı. Ancak Hun Sen'e sadık güçler ile Prens Norodom Rannariddh güçleri arasında tekrar çıkan çatışma, Kamboçya'nın ASEAN üyeliğinin ertelenmesine neden oldu. ASEAN, Temmuz 1997 girişiminden sonra Kamboçya'daki “barış sürecine” katkıda bulunmak amacıyla Tayland, Endonezya ve Filipinler

olmak üzere üç ASEAN üyesi ülkeden oluşan ASEAN Troykası'nı tesis ederek çatışmaların diplomasi yolu ile çözümüne fiilen katkıda bulundu (Jones, 2007). Siyasi reformlar ve Prens Rannariddh'in 1998'de ülkesine dönmesinin ardından Kamboçya, ASEAN üyeliğine kabul edilmek için Laos ve Vietnam tarafından da desteklendi. Nisan 1999'a kadar Kamboçya'nın ASEAN üyesi olarak statüsü Hanoi'de onaylandı ve ASEAN, bugünkü ASEAN-10 oldu.

ASEAN'a katılım başarılı olduktan sonra birçok gözlemci, Kamboçya'nın siyasi istikrarı sağlamak ve geliştirmek için gayret sarf ettiği siyasi kurumları da tanıdı. 1999 yılına gelindiğinde Kamboçya'nın yeni bir Senatosu, Anayasa Konseyi ve aktif bir parlamento muhalefet partisi vardı. Dış politikada da gelişmeler oldu. Vietnam ve Tayland ile ilişkiler eskisinden çok daha iyiydi. Kamboçya'nın siyasi altyapısı büyük ölçüde değişmiş olsa da, 1991 Paris Anlaşması'nın hükümleri bu ülkenin kalkınması için hala önemlidir. ASEAN'ın da ilkeleri arasında yer alan tarafsızlık ve birlik, temel odak noktaları olmuştur. ASEAN üyelerinin Paris Anlaşmalarının Kamboçya'nın siyasi geleceği için bir çerçeve olarak kalmasını sağlama yükümlülüğünün devam ettiği savunulmaktadır. 1990'ların başında ASEAN'ın Kamboçya ile angajman politikası, 1991 Paris Anlaşması ve 1993 Kamboçya Anayasası temelinde siyasi düzen ve demokrasinin yeniden tesis edilmesini ve böylece Kamboçya'nın üye olarak kabul edilmesini amaçlamaktaydı. Kamboçya, ASEAN üyeliğinin çeyrek asrı boyunca ulusal çıkarlarını korumak ve diğer üye devletlerin beklentilerine uyum sağlamak amacıyla bölgesel meselelere sürekli katılım konusunda önemli bir özveri de sergilemiştir. Kamboçya, kalkınmayı etkileyen bazı bölgesel anlaşmazlıklara ve tarihi çatışmalara rağmen, ASEAN'ın değerli bir üyesi olduğunu kanıtlamış ve ASEAN'ın siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çerçevelerini geliştirmek için birliğin sağladığı fırsatları da değerlendirmiştir (Monychenda, 2022).

2. Kamboçya İçin Yeni Dostlar ve ASEAN

ASEAN'ın kuruluşu, ortak çaba ve fedakârlıklarla, dostluk ve işbirliği içinde birbirine bağlanan ulus devletlerin kolektif iradesini ortaya koymaktadır. ASEAN'ın bir parçası olduktan 25 yıl sonra Kamboçya, bu bölgesel gruba en son katılan ülke olmasına rağmen kayda değer fırsatlar ve başarılar yakalamıştır. Kamboçya 1999'dan bu yana ASEAN üye ülkeleri arasındaki yatırım akışından ve ticaretten olduğu kadar ASEAN'ın dış ortaklarından da büyük fayda sağlamıştır. ASEAN'ın siyasi güvenlik modeli, karşılıklı saygı ve müdahale etmemeye dayalı dış politika ve bölgesel istikrar üzerine inşa edilecek çerçeveyi sağlamıştır. Giderek artan bölgesel bütünleşme, ticaret olanaklarının yanı sıra sosyo-kültürel topluluğu ve bir bütün olarak ASEAN kimliğini daha da geliştiren fiziksel bağlantıları da artırmıştır.

1998'de kazan-kazan politikasıyla siyasi entegrasyona giden ve nihayetinde ASEAN'a kabul edilen Kamboçya'nın ekonomisi, hiçbir

çatışma sonrası toplumla kıyaslanamayacak şekilde hızlı büyüyen ekonomilerden biridir. Kamboçya, bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirmek, pazar kapsamını ve ölçek ekonomisini genişletmek ve bölgedeki ekonomik engellerin en aza indirilmesine katkıda bulunmak için çaba göstermektedir. Kamboçya'nın ASEAN'a üyeliği çok sayıda perspektif sağlamış olsa da 1999 öncesinde ekonomik durumunun ne olduğunu tespit etmek önemlidir. 1993-1996 yılları arasında Kamboçya, makro-ekonomik istikrarı ve yıllık yaklaşık %7'lik istikrarlı bir GSYİH büyüme oranını yakalamış, kişi başına düşen gelir 150 USD'den 300 USD'ye yükselmişti. Bu dönemde Kamboçya'nın, 1997 yılında iki koalisyon hükümeti arasında bir iç çatışmaya yol açan siyasi belirsizliğe rağmen ekonomik girişimlerini istikrarlı bir şekilde geliştirdiği akılda tutulmalıdır. Kamboçya 1996'da %7 olan büyüme oranından 1997'de %2'ye düşen bir ekonomik yavaşlama ile mücadele etmişti. Bu durum para birimi olan Riel'in değer kaybı, dolarize olmuş ekonomik faaliyetler, enflasyon gibi çeşitli faktörlere bağlanmaktaydı. Ancak kapsamlı mali yönetim prosedürü ile ülke, hedeflere yakın kalmayı başarmıştır. Hükümet daha sonra ASEAN bölgesel ekonomik işbirliğini, iç ekonomik ortamı ve kurumsal reformları güçlendirme ihtiyacını ele almıştır. Kamboçya'nın ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi'ne (AFTA) katılımı, ülkenin ticaret hacmini ve bölge içi ticaret akışını daha da genişletmiştir. ASEAN Ekonomik Topluluğu (AEC) Planı, bölgesel ticaret politikalarının uyumlaştırılması ve standartlaştırılması yoluyla ticaret akışının daha serbest dolaşımına ve mal ve hizmet yatırımlarının kolaylaştırılmasına olanak da sağlamıştır (Temiz, 2020b).

Kamboçya'nın ASEAN'a katılımı, bölge içindeki ticaret hacminin 620 milyon ABD dolarından, 2017 yılında 6,6 milyar ABD dolarına yükselmesini sağlamıştır. Kamboçya'nın genel ticaret hacmi de yıllar içinde artmaya devam ederek 2017 yılında 2,7 milyar ABD dolarından yaklaşık 25 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. En önemli ihracat ürünü 2016 yılında toplam ihracatın neredeyse %70'ini oluşturan hazır giyim imalat ürünleri iken, ana ithalat ürünü tekstildir. Ayrıca Kamboçya coğrafi avantajı, ortaklığın bölgesel ve uluslararası işbirliği şeklinde genişletilmesi, 1999'da ASEAN ve 2004'te Dünya Ticaret Örgütü üyesi olması ve diğer ülkelerle yaptığı birçok ikili anlaşma nedeniyle o zamandan beri yatırım dostu bir ortam olarak görülmektedir. Dünya Bankası'na göre, Kamboçya'daki Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) 2000 yılında 118 milyon ABD dolarından 2017 yılında yaklaşık 2,7 milyar ABD dolarına kadar sürekli artış göstermiştir. 2023 yılında ise Kamboçya'ya yılın ilk iki ayında yaklaşık 1,3 milyar dolar Doğrudan Yabancı Yatırım girişi olmuştur. Bu da önceki yıllara kıyasla yatırımcı ilgisinde önemli bir artışı yansıtmaktadır. 2023 yılı sonunda toplam yatırım 4,92 milyar dolara ulaşarak 2022 yılındaki 4,03 milyar dolar seviyesinden %22'lik bir artış göstermiştir (KhmerTimes, 2024).

Asya ülkeleri (Çin, Japonya, Güney Kore) ve ASEAN ülkeleri (Malezya, Tayland ve Vietnam gibi) Kamboçya'ya en çok DYY girişi

yapan ülkelerdir. Ancak ABD ve AB ülkelerinden de önemli miktarda yatırım vardır. DYY Kamboçya'nın pazar genişlemesinin ana kaynağı olsa da ASEAN sayesinde Kamboçya'ya dünya GSYİH'sinin %30'unu ve küresel ihracatın dörtte birini oluşturan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık'a (RCEP) potansiyel erişim sağlamasına yardımcı olmuştur (Thangavelu, Vutha, Khov, Khong, & Tith, 2022, s. 202-6). Bu çerçevede, bir ASEAN üyesi olarak Kamboçya için büyük fırsatlar barındırmaktadır.

Kamboçya'nın ekonomik kalkınmasının tek kaynağı ticaret değildir. Ancak ticaret ağı özellikle ASEAN'a girişle birlikte dikey bir ivme yakalamıştır. ASEAN Ekonomik Topluluğu (AEC) bölge içinde işgücü hareketini kolaylaştırmış ve işgücünde yetkinliğin ve nitelikli işgücünün geliştirilmesini amaçlayan İnsan Kaynakları Geliştirme (İKG) girişimlerini de teşvik etmiştir. Bunun karşılığında bu vasıflı işgücü, iş ve gelişen pazarlar, Kamboçya'nın yerel ekonomisine yeniden katkı sağlamaktadır. Ancak Kamboçya'nın İKG unsurlarına bakıldığında yükseköğrenim, teknik ve mesleki eğitimin ihmal edildiği görülmektedir. Kızıl Khmer rejimi sırasında yükseköğrenim tamamen yok edilmişti. Hâlihazırda yükseköğretim kurumu sayısı artmakla birlikte, ihtiyaç duyulan kaynaklar ve bu kurumların kalitesi de sınırlı kalmaktadır. Ancak gelişim son derece olumlu bir ivmededir. Bu alana yatırım yapılması, gelecekte İKG boşluğunu kesinlikle dolduracaktır. Aksi takdirde eğitim kalitesi ile işgücünde ihtiyaç duyulan beceri arasındaki uyumsuzluk, önemli bir sorun olmaya devam edecektir (Rana & Ardichvili, 2014).

AEC vizyonunun bu bileşenleri iyimser olmakla birlikte ASEAN, üye ülkeler arasındaki eşitsizliğin de farkındadır. Kamboçya'nın ASEAN'a entegrasyonunun faydalarını en üst düzeye çıkarabilmesi için, kalkınma uçurumu daraltması ve bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki engeller konusunda daha yapıcı bir politika diyalogu yürütülmesi gerekmektedir. Bir ekonomik topluluk geliştirmenin getirdiği zorluklara rağmen Kamboçya'nın yabancı yatırıma açık olması ve ASEAN'dan aldığı destek, ekonomik kalkınmasının yükselmesini sağlamıştır. Kamboçya'nın ASEAN'a katılımından bu yana geçen 25 yıl boyunca, komşu ülkelerle ve ötesiyle ticari ilişkilerini geliştirmeye devam ettiği, bunun da yıllık %7'lik büyüme oranına ulaşılmasına ve ulusal ekonomik kapasitesinin güçlendirilmesine katkıda bulunduğu bir gerçektir.

3. Ortak Kimlik Sorunsalı

ASEAN ülkelerinin vatandaşları arasındaki bağ, çeşitli değişim programları, burslar ve turizm endüstrisi aracılığıyla kayda değer bir artış göstermiş olsa da ASEAN'a ilişkin kamuoyu farkındalığı veya genel anlayış, bölge genelinde hâlâ çok sınırlıdır. ASEAN, yukarıdan aşağıya, yani tavandan tabana doğru bir yaklaşım göstermektedir. Başka

bir deyişle, her yıl yüzlerce toplantı yapılmasına rağmen, prosedür normları ve her bir diyalog platformunun kendine özgü seviyesi, genel kamuoyu bir yana, bölge dışındaki bazı diplomatlar tarafından bile anlaşılması oldukça karmaşık olabilmektedir. ASEAN toplantıları ve açıklamaları ile ilgili bilgi ve güncellemeler, ilgili tarafları birlik içinde tutan farklı kanallar üzerinden yaygın bir şekilde paylaşılmaktadır. Bununla birlikte ASEAN hakkındaki bilgilerin örgün eğitimin erken aşamalarında, örneğin ders kitabı müfredatının bir parçası olarak, kapsamlı bir şekilde yer alması için sınırlı çaba da sarf edilerek, bölge ülkeleri arasında farkındalık sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu girişimler, genel itibarıyla yetersiz kalmaktadır.

ASEAN kimliği, bölge genelinde hâlâ gevşek bir şekilde tanımlanmaktadır. Kültürel çeşitlilik ve tarihi düşmanlık, Güneydoğu Asya halklarını etkileyen önemli unsurlardır ve bu nedenle ulusal kimlik, kolektif kimlikten daha ağır bastığı için ortak bir kimlik olarak ASEAN'a aidiyet duygusunun gelişimi zayıftır. Bazı ülkeler benzer kültürü paylaşıyor olsa da (Endonezya ve Malezya-Laos ve Tayland gibi) insanlar arasındaki algı, hâlâ tarihsel mirastan ve milliyetçi fikirlerden olumsuz etkilenmektedir. Aidiyet duygusu, aslında bölgesel kimliği bir bütün olarak etkilemektedir. Yani benzerliklere değer vermek yerine her ülke, kendi kökeni için söz konusu kültürün sahipliğini iddia etmekte, dolayısıyla da uğruna çabalanan kolektif bölgesel kimliğe zarar vermektedir (Temiz, 2020a).

Bir devletin uluslararası bir örgüte aidiyet duygusu, küresel toplum içindeki kimliğini ve katılımını artıran çeşitli faktörler tarafından şekillendirilir. Üyelik ve katılım temel unsurlardır; karar alma süreçlerine aktif olarak katılan ve girişimlere katkıda bulunan devletler daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirirler. Bu katılım sadece etki için bir platform sağlamakla kalmaz, aynı zamanda devletin ortak hedef ve değerlere bağlılığını da pekiştirir. Kültürel ve tarihi bağlar da önemli bir rol oynar. Tarihsel bağları veya kültürel benzerlikleri olan devletler genellikle birbirleriyle daha kolay ilişki kurar ve kuruluş içindeki kolektif kimliklerini geliştirirler. Bu ortak geçmiş, işbirliğinin ve karşılıklı desteğin artmasına yol açarak aidiyet duygusunu daha da pekiştirebilir. Bu noktada ekonomik ve siyasi faydalar da önemli motivasyon unsurlarıdır.

Devletler genellikle kendi ulusal çıkarlarına fayda sağlayacak kaynaklara, ticaret fırsatlarına veya siyasi ittifaklara erişim elde etmek için uluslararası örgütlere katılırlar. Bu faydalar gerçekleştiğinde, devletin örgüte olan bağlılığı güçlenir. Son olarak, üye devletler arasındaki sosyal bağlantı, aidiyet duygularını da güçlendirebilir. Ağ kurma fırsatları, paylaşılan deneyimler ve işbirliğine dayalı projeler, sadece siyasi veya ekonomik etkileşimlerin ötesine geçen bağlar sağlayarak uluslararası örgüt içinde daha derin bir topluluk duygusunu teşvik eder. Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, bir devletin

küresel yönetişimin karmaşık ortamında, birliğin genel politikalarına aidiyet duygusuna da katkıda bulunur. Kamboçya'da ise insanlar, tarihsel ikilem nedeniyle komşu ülkeler olan Tayland ve Vietnam ile hâlâ güven sorunu yaşamakta, ASEAN ise bu tedirginliği gidermekte yetersiz kalmaktadır. Kamboçya-Tayland sınır anlaşmazlığının yaşandığı 2008 ve 2011 yıllarında, Tayland ürünlerini ve o dönemde oldukça popüler olan Tayland dizilerini boykot etme eğilimi yaygındı. Vietnam'a karşı ise bazıları popülist politikaları kullanarak Vietnam karşıtı söylemleri yaymakta ve ülke genelinde etnik ayrımcılığı körüklemektedir. Tüm bunlar ise arzulanan uyumlu bir topluluğa doğru ASEAN entegrasyonunu ciddi şekilde etkilemektedir.

4. Kamboçya için ASEAN

Küçük bir ülke olarak Kamboçya'nın süper güçlerle, komşularıyla ve/veya batılı ülkelerle ihtilafa düşmek gibi bir durumu söz konusu değildir. Bu nedenle Kamboçya'nın ASEAN'a katılımı, Kamboçya'nın siyasi güvenliğini ve dış istikrarını arttırmak için büyük bir dostluk bağı ve diyalog platformu sağlamıştır. Ayrıca yabancı istilasına ve müdahalesine karşı koruma da sağlamış -eskiden olduğu gibi- ve Kamboçya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini destekleyerek kuvvetlendirmiştir. ASEAN'ın Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, üye ülkeler arasında uyulması gereken net ilkeler belirlemektedir. Kamboçya'nın travmatik geçmişinden sonra halk, ülkenin barışçıl ortamı ve kalkınma gündeminin yeni bir çağını tanımlamak için çok çalışmıştı. ASEAN'ın Siyasi Güvenlik Planı, bölge genelinde siyasi kalkınmada kilit işbirliğinin ana hatlarını çizmekte, stratejik altyapı gelişimi için çerçeve sağlamakta, insan haklarının korunmasını teşvik etmekte ve daha fazlasını içermektedir. Bu plan, risk ve belirsizliklerin bertaraf edilmesinde önemli bir katalizör görevi de görmüştür.

Kamboçya, Kızıl Khmerler döneminde uluslararası toplumdan uzun bir süre izole edildikten sonra, 1991'de BM'nin ülkeye operasyon düzenlemesine kadar geçen sürede yeniden yapılandırılmak için büyük çaba sarf ettiği ASEAN'ın işbirliği gündeminden, kapsamlı ortaklığından ve sürekli angajman beklentilerinden büyük ölçüde faydalanmıştı. Kamboçya'nın ASEAN Entegrasyon Girişimi'ne (AEG) dahil olması, kalkınma açığını daraltmaya odaklanmasını ve yönünü netleştirmesini de sağlamıştır. AEG'nin temel alanları arasında altyapı, İKG, bilgi ve iletişim teknolojisi, bölgesel ekonomik entegrasyon için kapasite geliştirme, yoksulluğun azaltılması ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi de yer almaktadır.

ASEAN Siyaset-Güvenlik Topluluğu 2025 Vizyonu, ASEAN halklarının barışçıl, uyumlu ve güvenli bir ortamda yaşayacağı, hoşgörü ve ılımlılık değerlerini benimseyeceği ve ASEAN temel ilkelerini, ortak değerlerini ve normlarını koruyacağı birleşik, kapsayıcı ve dirençli bir topluluk hedeflemektedir (Chairil, Putri, & Pertiwi, 2022, s. 278). Bununla birlikte toprak anlaşmazlıkları ve zorlu güvenlik

meseleleri, bu işbirliği fırsatını sekteye uğratan kritik sorunlar olmaya devam etmektedir; Güney Çin Denizi, Mekong ve ekonomik hakimiyet gibi kesişen konulardaki tartışma noktaları bunlardan bazılarıdır. 2008 ve 2011'de Preah Vihear davası nedeniyle yaşanan Kamboçya-Tayland anlaşmazlığı, süregelen müdahale etmeme ilkesi göz önünde bulundurulduğunda, ASEAN'ın üye ülkelerin çatışan sorunlarını çözmeye sahip olduğu sınırlı rolün, büyük hayal kırıklığına yol açtığını göstermektedir. Kamboçya, ASEAN'ın müdahalesini tercih ederken, Tayland ikili müzakereleri tercih etmiştir.

ASEAN Sosyo-Kültürel Topluluğu (ASKT) Planı, eğitim, sağlık, bağlantı, istihdam, yoksulluk ve daha fazlası gibi insan merkezli işbirliği faaliyetleri yoluyla, üye halklarının yaşam kalitesini arttırmayı amaçlamaktadır (Indrawan, 2016). ASEAN, üye devletlerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerinin farklılığına büyük önem vermektedir. Dolayısıyla ASKT, ASEAN halkının bir bütün olarak yararı için kararlı, katılımcı ve sosyal sorumluluk sahibi bir topluluğa sahip olmayı hedeflemektedir. Ortak araştırma, ortak konferans, kurumsal değişim, kültürel programlar gibi ikili ve çok taraflı ortamlarda giderek artan işbirliği çabaları, sosyo-kültürel topluma ilişkin diyalog mekanizmasının tüm hızıyla devam ettiğini de göstermektedir. Yıllık ASEAN zirvelerinin yanı sıra özel ve kamu politika araştırma kurumları, ASEAN bölgesi genelinde görüş ve tavsiyelerini paylaşmak üzere hükümetlerle etkileşim halinde olmaya devam etmiş ve bu çok paydaşlı yaklaşım, ASEAN temel ilkeleri üzerinde güçlü bir şekilde benimsenmiştir. Bunlar içerisinde en öne çıkan ise ASEAN Yolu'dur.

ASEAN Yolu, karşılıklı uzlaş, çekişmesiz pazarlık ve bölgede anlaşmazlıkların çözümünde bağlayıcı olmayan yaklaşımların tercih edilmesiyle belirginleşen kendine özgü bir etkileşim tarzını ifade etmektedir (Temiz, 2024, s. 262). ASEAN, kendisini milliyetçiliği aşan ve ticaretin serbestleştirilmesi ve kolaylaştırılması ve aynı zamanda siyasi işbirliği yoluyla bölgeselciliği teşvik eden bir örgüt olarak ifade etmektedir. Angajman, çeşitlilik içinde sağlam bir birlik oluşturmak ve tüm üye ülkeler arasında daha derin bir karşılıklı anlayışı geliştirmek amacıyla ASEAN Topluluğu'nun 3 sütununun tamamında¹ daha fazla işbirliği üzerine inşa edilmiştir. Kamboçya için fırsat, halkın desteklenmesi ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesinde yatmaktadır. Kamboçya, 1999'daki katılımından bu yana (ve hatta daha öncesinde gözlemci statüsündeyken) ASEAN'a katılım konusunda çok sayıda konferans ve programa katılmıştı. ASEAN topluluğu genelinde, gecekondularda yaşayan kentsel nüfus oranı 2000 yılında %40 iken 2012 yılında %31'e, parlamentoda kadın temsil oranı 2000 yılında %12 iken 2012 yılında %18,5'e ve ilkokula kayıt oranı 1999 yılında %92 iken 2012 yılında %94'e yükselmişti.

Her bir üye devlet arasındaki uyumlu ilişki, aynı zamanda ASEAN

¹ ASEAN Siyasi-Güvenlik Topluluğu, ASEAN Ekonomik Topluluğu ve ASEAN Sosyo-Kültürel Topluluğu.

vatandaşları için geniş bir bölgesel bağlantı sağlamaktadır. Turizm, bölge genelinde sosyal kalkınma, kültürel çeşitlilik ve ekonomik çeşitlilik açısından stratejik bir öneme sahiptir. ASEAN Turizm Anlaşması, yaşam kalitesinin, bölgesel barışın ve refahın geliştirilmesini amaçlamaktadır. Anlaşma, üye ülkeler arasında daha entegre bir turizm sektörü ve seyahat hizmetleri ağına olanak tanıyan ve aynı zamanda sosyo-kültürel çeşitliliği ve iş avantajını daha da arttıran ASEAN içinde işbirliği yapmak ve vizesiz seyahati kolaylaştırmak için kılavuz ilkeler belirlemektedir. Kısa bir süre önce Kamboçya, 2023 yılında 5.5 milyon ziyaretçi ile Vietnam ve Endonezya'nın hemen ardından turist artış hızında ASEAN'da 3. sırada yer almıştı. Kamboçya, turizm sektöründeki artışa ve ASEAN Turizm Anlaşmasına uyum sağlamak için halihazırda önemli ilerlemeler de kaydetmiştir. Kamboçya ve diğer üye ülkelerin bölgesel bağlantılardan elde ettiği seyahat kolaylığının yanı sıra, ASEAN kimliğinin bütünlüğü de bölgenin tek bir turizm destinasyonu olarak kabul görmesi için güçlü bir miktatıs olduğunu kanıtlamıştır. Her bir üye ülkenin benzersizliği ve kendine özgü karakteri, çok sayıda uluslararası turisti bir ülkeden diğerine seyahat etmeye çekmiştir. Genel olarak, ASEAN içi ve ötesi seyahat mekanizması, Kamboçya'ya ASEAN sosyo-kültürel topluluğu ile muazzam bir bağlantı kazandırmış ve uluslararası toplumla daha fazla ilişki kurulmasını sağlamıştır. Yakın zamanda ise Kamboçya, Tayland hükümetinin bölgedeki altı ülkeye "6 Ülke, 1 Destinasyon" adı altında tek vize politikasıyla turistlik seyahat yapılmasını öngören planını da kabul etmiştir (Boyle, 2024).

Eğitim sektöründe Kamboçya, daha önce iç savaş ve özellikle Kızıl Kmer rejimi sırasında tahrip edilen tüm sistemin altyapısını rehabilite etmek ve yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır. Hükümet, beşeri sermayenin yeniden inşa edilmesinin sosyo-ekonomik hedeflerine ulaşmada ihtiyaç duyulan becerileri sağlayacağını farkındaydı. Kamboçya 1999'dan bu yana eğitim sisteminde önemli gelişmeler kaydetmiş olsa da Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'nun Eğitim endeksinde 191 ülke arasında 146. sırada yer almaktadır. Diğer ASEAN üyesi ülkeler Eğitim Endeksinde dağınık bir şekilde sıralanmaktadır. Singapur, Malezya ve Brunei'nin üst sıralarda yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, işbirliği ve değişimin teşvik edilmesi sadece endekste daha alt sıralarda yer alan ülkeler için faydalı olmakla kalmayacak, aynı zamanda ASEAN'ın eğitim alanındaki genel sıralamasını da yükseltecektir. Kamboçya hükümeti eğitim sisteminin ve standardının geliştirilmesine büyük önem vermektedir, ancak özellikle kırsal kesimde fabrika işçileri için nispeten yüksek istihdam talebi nedeniyle ortaöğretimde okulu bırakma oranları yüksektir.

Yatırım cephesinde, Kamboçya Kalkınma Konseyi, Kamboçya Krallığı Yatırım Kanunu'nun 3. maddesine göre Kamboçya'daki yatırım ortamının geliştirilmesi ve değerlendirilmesinden sorumlu yegane hizmet organıdır. Kamboçya son birkaç yıldır doğrudan yabancı

yatırım için dostane bir ortam olarak görülse de, katı bürokrasi süreci ve şeffaflık ve hesap verebilirlik konularındaki soru işaretleri ciddi endişelere yol açmıştır. Kamboçya hükümeti, yeni “Endüstriyel Kalkınma Politikası” kapsamında konseyin, politik karar alma, plan tasarlama ve uygulama ve sanayi sektöründeki zorlukları ele alma” konusundaki yetkisini artırmak için kurumsal reform arayışına girmiştir.

Kamboçya hükümeti, kurumsal kapasitesini ve yasaların uygulanmasını daha da güçlendirerek ve geliştirerek ülkedeki zorlukların üstesinden gelebilir. Bununla birlikte hükümetin, başlatılmış olan politikaları veya reformları kapsamlı bir şekilde uygulaması gerekmektedir. Örneğin, Kamboçya Kalkınma Konseyi reformu, bu yatırım değerlendirme kurumunu sadece kayıt tutaktan daha fazla bir role sahip olacak şekilde geliştirmektedir. Bu reform, bölge genelinde hem yerli hem de yabancı yatırımcıların güven ve itimadını daha da artıracaktır. Belirlenen politikalar daha kapsamlı bir şekilde yürürlüğe konmalı ve uygulanmalı, kamuoyuna duyurulması ise daha fazla teşvik edilmelidir. Örneğin, hükümet 2017 yılında sanayi sektörünü geliştirmeyi ve bölgedeki tedarik zincirinin bir parçası olarak “kalite, yüksek verimlilik ve daha iyi rekabet gücü” sağlamayı amaçlayan Ulusal Teknik ve Mesleki Eğitim ve Öğretimi kurarak vasıflı işgücü sorununa yanıt vermiştir. Bununla birlikte Başbakan Hun Sen, son beş yılda yaklaşık 400.000 kişinin katıldığı mesleki eğitim ve öğretime ulusal bütçeden daha fazla yatırım yapma sözü de vermiştir. Yapısal düzenlemenin diğer biçimleri arasında, yatırım akışını ve iş maliyetini kolaylaştırmaya yönelik politika reformlarına ek olarak ülkenin rekabetçi lojistik ana planının geliştirilmesi de yer almaktadır (Chrea, Yok, & Pak, 2020).

5. Kamboçya'nın Güvenlik Meselesi

Öncelikle anlaşılması gereken durum, ASEAN'ın sadece bölge ülkelerini bölge dışı güçlerden korumadığıdır. ASEAN aynı zamanda bölge ülkelerini birbirlerinden de korur ve bu durum akılda tutulması gereken bir özelliktir. Siyasi ve güvenlik meseleleri açısından ASEAN, müdahale etmeme politikası nedeniyle ülkeler arasındaki ve bölge genelindeki sert anlaşmazlıklara müdahale etme ve çözme konusunda çok sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Bölgesel bir birlik olarak ASEAN, 2008 ve 2011 yılları arasında Kamboçya ve Tayland arasında Preah Vihear tapınağını çevreleyen alanla ilgili sınır anlaşmazlığına müdahale edememişti. Meydana gelen çatışma, Temmuz 2008'de Tayland ordusunun Kamboçya topraklarında bulunan bir Budist pagodasını işgal etmesinin ardından patlak vermişti. ASEAN'ın “bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne” saygıyı garanti eden Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (TAC) ihlal edilmiş ve Tayland'ı cezalandırmak için herhangi bir önlem alınmamıştı/alınamamıştı. Kamboçya, BM ve ASEAN'dan bu ihtilafın barışçıl yollarla çözülmesini talep etmişti. Singapur'da düzenlenen ASEAN Bölgesel Forumu sırasında yapılan

Başkanlık Açıklamasına göre ASEAN, antik Hindu tapınağı (Preah Vihear) etrafındaki durumla ilgili ciddi endişelerini dile getirmiş ve her iki ülkeyi de bu anlaşmazlığı barışçıl bir şekilde çözmeye çağırmıştır, ancak bu anlaşmazlığa net bir çözüm bulunamamıştır (Temiz, 2024, s. 277).

Şubat 2011'de Preah Vihear tapınağının bulunduğu Dangrek Dağı'nda sık sık çatışma yaşandı. Kamboçya uluslararası yardım talebinde bulunurken, Tayland sorunu iki taraflı olarak çözmeyi tercih etti. Endonezya Devlet Başkanı Yudhyuno, Dışişleri Bakanı Marty Natalegawa'yı Kamboçya ve Tayland'a gönderdi. Natalegawa'nın yanı sıra Kamboçya ve Tayland Dışişleri Bakanlarının da davet edildiği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısının ardından, hem Kamboçya hem de Tayland'ın ihtilafli bölgede bu durumu izlemek üzere Endonezya'dan silahsız gözlemcileri kabul etmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu gayri resmi ateşkes, çatışmanın tekrar patlak verdiği Nisan 2011 başlarına kadar sürdü ve her iki taraf da daha fazla çatışmayı önlemek için Endonezyalı gözlemcilerin bir tur daha gelmesi konusunda anlaşta. Preah Vihear davasına ilişkin 1962 tarihli kararın yeniden yorumlanması talebinin ardından Uluslararası Adalet Divanı (UAD) hem Kamboçya hem de Tayland birliklerinin çatışma bölgesinden çekilmesine hükmetti ve 2013 yılına kadar UAD dava kararını yorumlayarak gerginliğin sona ermesini sağladı (Pakdeekong, 2022). Bu çatışma ASEAN'ın TAC ilkelerini koruma konusundaki güvenilirliğini sorgulatmıştır.

ASEAN'ın bölgesel gerilimin etrafında manevra yapma kapasitesi sınırlıdır, hatta üye devletler arasında bile. ASEAN'ın yetkisi sadece ortak endişe bildirileri yayınlamak ve çatışmanın tam olarak çözülmesi için sahada çok az veya hiç eylemde bulunmadan kalmaktır. Siyasi ikilemele ilgili bir başka zorluk da Kamboçya'nın bölgede artan güç rekabeti ve gelişen strateji dinamikleri karşısında manevra alanının hala sınırlı olmasıdır. Bu konuda ise Güney Çin Denizi meselesi öne çıkmaktadır.

Güney Çin Denizi ihtilafı, Kamboçya'nın ASEAN'ın merkeziliği ve birliği pahasına Çin'den yana tavır aldığı yönündeki genel algının yanı sıra bölgesel barış ve istikrarı tehdit ettiği yönünde ciddi endişelere de yol açmıştır. Aslında Güney Çin Denizi meselesi çok daha önce de vardı ve Kamboçya 1999'da ASEAN üyeliğinden bu yana, 2002'de Kamboçya'nın ASEAN başkanlığı sırasında imzalanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) uyarınca Güney Çin Denizi'nde "seyrüsefer özgürlüğü" çağrısında bulunan ASEAN üyesi tüm devletler ile Çin arasında Güney Çin Denizi'nde Tarafların Davranışları Deklarasyonu'nun kabulü de dahil olmak üzere ilgili pek çok toplantıya katıldı. Ancak bu deklarasyon yasal olarak bağlayıcı değildi ve tartışma günümüze kadar devam etmiştir (Var, 2021).

Kamboçya, ASEAN üyesi devletler adına ilgili etkinlik ve toplantılarda sürekli yer almak dışında, prensipte Güney Çin Denizi ihtilafına doğrudan müdahil olan bir taraf değildir. Ancak Kamboçya'nın 2012 yılında ASEAN Dönem Başkanlığını üstlenmesinden bu yana yaşanan bir dizi olay ve Kamboçya'nın resmi açıklamaları ile ülkenin pozisyonu, Kamboçya'nın ihtilafa ne ölçüde müdahil olduğu ve bunun bazı ASEAN üyelerine yönelik sonuçları konusunda gergin tartışmalara da yol açmıştır. Bazı ASEAN ülkelerinde, Çin'in Kamboçya'yı etkilemek için ekonomik gücünü kullandığına ve bunun karşılığında Krallığın anlaşmazlıkta Çin'in pozisyonunu desteklediğine ve ASEAN'da bir hoşnutsuzluk dalgasına neden olduğuna dair hem resmi hem de gayri resmi görüşler de vardır. Kamboçya'nın 2012'de ASEAN Başkanı olduğu dönemde Vietnam, Kamboçya'yı Ortak Bildiri'de Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) konusunu ele almaya çağırırken, Filipinler de Filipin Donanması ile Çin arasındaki çatışma bölgesi olan Scarborough Sığılığ'ındaki gerginliğin Ortak Bildiri'ye dahil edilmesini talep etmişti. Kamboçya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Hor Namhong ise bu talepleri reddederek bu konuların sırasıyla Çin ile Vietnam ve Çin ile Filipinler arasındaki ikili sorunlar olduğunu ifade etti ve bu şekilde ASEAN'ın 45 yıllık tarihinde ilk kez Ortak Bildiri yayınlanamadı (BBC, 2012). Vietnam Dışişleri Bakanı Pham Binh Minh, Ortak Bildiri'nin yayınlanamamasından dolayı üzüntü duyduğunu söyledi. Filipinler, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Kamboçya'nın eylemini "Pekin'in isteklerini yerine getirmek" olarak suçladı. Ancak Namhong, ASEAN'ın Güney Çin Denizi'ndeki hak iddialarına ilişkin anlaşmazlığı ikili ilişkilerle çözülmesi gerektiğini tekrar ifade etti (Al-Jazeera, 2012).

Hem Kamboçya hem de Çin, Güney Çin Denizi ihtilafının uluslararasılaştırılmaması gerektiği konusunda aynı inancı paylaşmaktadır. Dört yıl sonra 2016'da Laos ASEAN'a başkanlık ettiğinde Kamboçya, Filipinler'in 2013 yılında şikâyetinde bulunduğu Daimi Tahkim Mahkemesi'nin kararını içeren Vientiane Ortak Bildirisi'nin yayınlanmasına karşı çıkmıştı (Mogato, Martina, & Blanchard, 2016). Hun Sen, Güney Çin Denizi ihtilafının ASEAN ile Çin arasındaki bir ihtilaf değil, Çin ile ASEAN'daki iddia sahibi devletler arasındaki bir ihtilaf olduğu görüşünü dile getirmiştir. Kamboçya Dışişleri Bakanı Sokhonn ise böylesine hassas bir dönemde Çin'den gelen sürekli yardım ve mali desteğin Kamboçya'nın Güney Çin Denizi anlaşmazlığındaki tutumunu etkilediğini reddederken, Kamboçya'nın ASEAN'ın Ortak Bildiri'de Daimi Tahkim Mahkemesi'nin kararına atıfta bulunmasını engellemediğini, ancak Filipinler'in bu konunun sadece Manila ile Pekin arasında olduğunu düşündüğünü ifade etti.

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile ABD liderliğindeki Hint-Pasifik Stratejisi arasında artan rekabet, bazı ASEAN ülkelerinin taraf tutmak zorunda kalabileceğine dair endişelere yol açmıştır. Bu bağlamda ASEAN, kısa bir süre önce Hint-Pasifik Genel Görünümünü kabul ederek bu bölgesel gruplaşmanın "merkeziyetçiliğini, kapsayıcılığını,

tamamlayıcılığını, uluslararası hukuka dayanan kurallara dayalı bir bölgesel düzeni ve bölgedeki ekonomik angajmanı ilerletme taahhüdünü” sürdürdüğü yönündeki duruşunu netleştirmiştir. Hint-Pasifik Genel Görünümü, bölgesel gruplaşmanın kendi merkezizetçiliğine bağlı kalma duruşunu açıkça ortaya koysa da ASEAN’ın kolektif eylemleri görülmeye devam etmektedir. En hassas nokta ise Kamboçya’daki Çin askeri üssüne ilişkin şüphelerdir.

Kamboçya’nın yeni bir Soğuk Savaş merkezine yerleştirilme olasılığı da mevcuttur. Ancak hem Çin hem de Kamboçya yetkilileri bu durumu kontrol altında göstermektedir. Ayrıca ABD’nin Güney ve Güneydoğu Asya’dan sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı Joseph Felter, Kamboçya’nın Ream Deniz Üssü’ndeki eğitim binasının yenilenmesi için ABD’den gelen yardımı reddettiğini ifade etmişti. Felter ayrıca Kamboçya’da “yabancı askeri varlık” ihtimalinden duyduğu endişeyi de dile getirmiş ve bu durumun Kamboçya ile ABD arasında son birkaç yıldır zaten gergin olan ilişkileri daha da gerginleştirdiğini ifade etmiştir (RFA, 2019).

6. Kamboçya, ASEAN, Çin ve İkilem

Güneydoğu Asya Bölgesi hem siyasi hem de ekonomik nedenlerle giderek daha fazla stratejik bir alan olarak görülmektedir. Bölge, sömürge dönemi ve sonrasının yanı sıra onlarca yıl süren iç savaşları da içeren ve her bir ülkenin siyasi motivasyonunu ve stratejisini buna göre şekillendirmeye devam eden tarihi olgularla parçalanmıştır. Çin’in yükselişi, Japonya, Hindistan, Güney Kore gibi orta güçlerin kayda değer rolü ve ABD’nin bölgedeki varlığının azalması, gerçekten de bölgesel düzende büyük bir değişim olup olmadığı konusunda kritik bir soru ortaya çıkarmaktadır. Ortaya konan argüman, bölgenin süregelen bir güç kayması ya da büyük güç politikalarının değişimi ile karşı karşıya olduğu gerçeğidir. Güneydoğu Asya bugün çok kutuplu bir sistem geliştirmiştir, ancak bu geçişin kendisi de zorluklar barındırmaktadır. Acharya, bu büyük güçlerin rekabet ve dengelemeye girmesiyle birlikte bölgenin, farklı sorun/çıkar alanlarında bu güçlerle bireysel ve kolektif olarak nasıl ilişki kuracağına karar verme ve koordine etme konusunda ikilemlerle karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir (Acharya, 2017).

Avrupalı sömürgeci güçlerin birbirleriyle uzlaştığı 19. yüzyılda Güneydoğu Asya’daki durum, buna örnek gösterilebilir. Ancak böyle bir durum, büyük güçlerin çıkarları uğruna ASEAN’ın çıkarlarını bir kenara iterek birliğin merkeziliğini zayıflatacaktır. Birçok araştırmacı Güneydoğu Asya ülkelerinin Çin ve ABD’nin bölgedeki rekabeti nedeniyle zor durumda kaldığını ve bölündüğünü düşünmektedir ve bu fikir giderek daha fazla kabul görmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi Çin öncülüğündeki girişimler, ABD’nin belirsizliği ve bu bölgeye olan ilgisinin görünüşte az olması nedeniyle ABD için bir gerileme olarak kabul edilmektedir. Her ne

kadar Kamala Harris'in Singapur seyahati ve devamında Çin'i açıkça tehdit etse de bu düşünceleri azaltmamıştır (Siow, 2024).

Güney Çin Denizi ihtilafı bölgesel barış ve güvenlik açısından büyük bir tehdit ve endişe oluşturmaktadır. ASEAN'ın Güney Çin Denizi ihtilafını ele alırken kurallara dayalı bir düzeni sürdürme konusunda güçlü bir kararlılık sergileme beklentisi yüksektir. ASEAN, uyuşmazlığın barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulması amacıyla görüş alışverişini teşvik etmek üzere, Çin'in Güneydoğu Asya Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, ARF, ADMM+, EAS ve her iki tarafın Güney Çin Denizi Davranış Kuralları Deklarasyonu'na katılımını da içeren çeşitli diyalog mekanizmaları ve yaklaşımları benimsemiştir. Bu kilit belgelerin yol gösterici ilkeleri, anlaşmaları doğrudan veya dolaylı olarak ASEAN Yolu'na uygun olarak çizmektedir.

ASEAN'da üye devletlerin bölgesel barış ve istikrar arayışında ileriye bakabilecekleri çeşitli mekanizmalar olmasına rağmen, arka planda ele alınması gereken çok çeşitli siyasi ve güvenlik sorunları bulunmaktadır. Büyük güç politikaları, bölgesel kurallara dayalı düzen sorununu çevreleyen çeşitli belirsizliklerin ortasında Güneydoğu Asya'da kritik bir rol oynamaktadır. Ancak ASEAN'ın bölgesel kurumların inşası ve yönetimindeki önemli rolü, birliğin mevcut işbirliği öncülleri değiştirilmeden etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilemeyecektir. Yenilenmiş bir ASEAN, üye ülkeler arasında çok daha derin işbirliklerine fayda sağlayacak, uluslararası kabul görmüş kurallar, normlar ve ilkelerle desteklenen, kural temelli bir bölgesel düzen kuracaktır. Böyle bir dönüşüm, anlaşmazlıkların güçle değil kurallarla çözüldüğü bir sistem olarak bölgeye fayda sağlayacaktır.

Ayrıca, tek tek ülkeler olarak değil bir grup olarak kolektif bir şekilde hareket etmek, tüm yeniden yapılanma sürecinde gerçekten de çok önemlidir. Kolektif süreç, üye ülkeler arasındaki farklılıkların üstesinden gelinmesine ve güç ilişkilerinde dengeli bir duruma ulaşılmasına yardımcı olacaktır. Asya-Pasifik bölgesinin geleceğini yalnızca ABD ve Çin arasındaki rekabetin prizmasından gören geleneksel zihniyetin ötesine bakmaya da ihtiyaç vardır. Bu zihniyet, ASEAN ülkelerinin Asya-Pasifik'te kurala dayalı bölgesel düzenin kurulmasındaki rollerinin farkına varmalarında stratejik düşünmelerini engelleyebilir. Yine de ASEAN tek başına "bu bölgesel düzenin yöneticisi" rolünü oynayamaz. ASEAN'ın rolü, büyük güçlerle ve bu güçler arasındaki bağlantıları kuran ve eşit düzeyde katılıma imkan vermesi beklenen kurumsal düzenlemelerin yapıcı bir şekilde tasarlanmasıyla daha da artacaktır.

ASEAN'ın üye ülkelerinden biri olarak Kamboçya, ülke dış politikasının küçük devlet diplomasisiyle proaktif bir şekilde ilişkilendirilmesi ve çeşitlendirilmesinde temel bir rol oynamıştır. Krallığın, stratejik güvenlik ortamının giderek değiştiği ve bölgedeki

güç rekabetinin yoğunluğunun arttığı bir ortamda diplomatik manevra kabiliyetini güçlendirmek için daha esnek ve pragmatik olması gerekmektedir. Kamboçya'nın dış politikasında riskten korunma stratejisini daha da ileriye götürerek Anayasa'da yer alan ilk maddeye uygun olarak "tarafsızlık ve bağlantısızlık" temel ilkelerine bağlı kalması gerekmektedir. Taktiksel bir dengeleme ve çeşitlendirme stratejisi benimseyen Kamboçya, ekonomisini daha da büyütmeye şansına sahip olurken aynı zamanda ASEAN birliği ve merkezileşmesinin özünü de güçlendirecektir. ASEAN'ı merkeze yerleştirmek, bölgesel gruplaşmadaki ülkeler arasında silahlı çatışmalara dönüşme ihtimali olan bölgedeki küresel güç rekabetinin içselleştirilmesini de önleyecektir. Ancak hâlihazırda görülen en büyük sorun Kamboçya'nın ASEAN ve Çin arasında bir seçim yapmaya itilmesidir. Bu ise ASEAN platformu çerçevesinde hem birliğe hem de Kamboçya'ya zarar vermektedir.

Sonuç

ASEAN'da geçirdiği yirmi beş yılın ardından Kamboçya, hem bölge içi ticaret akışından hem de ASEAN'ın dış ortaklarından muazzam ekonomik faydalar elde etmiş ve yıllık %7'lik ekonomik büyüme oranına ulaşılmasına ASEAN'ın katkısı olmuştur. Kamboçya'nın bölgesel ticaret anlaşmalarına katılımı, ülkenin ticaret hacmini daha da genişletirken aynı zamanda daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmeye ve ekonomik rekabeti güçlendirmek amacıyla bölgedeki eşitsizlik açığını daraltmak için İKG'ye daha fazla yatırım yapmasını neden olmuştur. Dahası ASEAN üye ülkelerinden biri olmak, Kamboçya'nın trajik geçmişinden çıkardığı dersler ışığında, belirsiz jeopolitik manzara karşısında yabancı müdahalelere karşı ulusal egemenlik için bir kalkan olarak TAC ilkelerini benimsemesini sağlamıştır. Ayrıca ASEAN'ın amacı 'çeşitlilik içinde birlik' olduğu için sosyo-kültürel katılım, insan merkezli işbirliği çerçevesi aracılığıyla, bölgesel dayanıklılığı şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Kamboçya, eğitim, sağlık, turizm, kültür, gençliğin güçlendirilmesi ve sosyal refah beklentileri üzerine inşa edilen daha büyük bir topluluğun parçası haline gelmiştir.

ASEAN, 2008 ve 2011 yıllarında Preah Vihear tapınağı ile ilgili Kamboçya-Tayland sınır anlaşmazlığını çözemediği/müdahale edemediği için hayal kırıklığı yaşatmış ve 'karışmama' ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Öte yandan Kamboçya, Güney Çin Denizi konusunda ağır eleştirilere maruz kalmış ve Çin'in lehine hareket etmekle suçlanmıştır. ASEAN'ın 2012 yılındaki dönem başkanlığı sırasında Kamboçya, tartışmalarda ortak bir uzlaşmaya varılamaması nedeniyle bir ortak açıklama yayınlamamıştı. Prensipten ziyade Kamboçya, Güney Çin Denizi meselesini bir bütün olarak ASEAN ve Çin arasındaki anlaşmazlık olarak değil, iki taraflı olarak çözülmesi gereken ikili anlaşmazlıklar şeklinde görmektedir ve bu nedenle uluslararasılaştırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Ele alınması gereken birincil mesele, ASEAN'ın Güneydoğu Asya bölgesinde artan güç rekabetinin etkileri etrafında manevra yapmak zorunda olduğu dinamikler ve gelişen bölgesel güvenlik mimarisi konusudur. Her bir üye devlet, TAC temel ilkesine bağlı kalmalı ve ASEAN'ın birliğini ve merkeziliğini güçlendirmelidir ki böylece baskın güçlerden birinin tarafını diğerlerine tercih etme ve bölgenin kolektif iradesi pahasına kendi çıkarlarını bir kenara bırakma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasın. Zira içinde bulunduğumuz stratejik belirsizlik çağında, bölgesel düzen anlayışı, ASEAN için de darbe anlamına gelmektedir. Bu darbe ise hâlihazırda Çin ile çok iyi ilişkileri olan Kamboçya için daha belirgindir. Aynı zamanda bu durum sadece Kamboçya için değil, sadık ABD müttefikleri olarak Singapur ve Filipinler için de geçerlidir. Ancak belirtilmesi gereken ve üzerinde durulması gereken konu, üye ülkelerin büyük güç savaşında taraf seçmeye itilmesidir/zorlanmasıdır. Bu nedenle Kamboçya'nın ASEAN içerisindeki politik duruşu, diğer üye ülkeleri de olumsuz etkileyebilir. Böyle bir eksene doğru kolektif kayma, muhtemelen ASEAN'ın sonunu getirebilecek ve üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Acharya, A. (2017). The evolution and limitations of ASEAN identity. A. Baviera, & L. Maramis içinde, *SEAN@50 • Volume 4 - Building ASEAN Community: Political-Security and Socio-cultural Reflections* (s. 25-38). Singapore: ERIA.
- Al-Jazeera. (2012, July 13). *ASEAN talks fail over South China Sea dispute*. Ekim 23, 2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2012/7/13/asean-talks-fail-over-south-china-sea-dispute> adresinden alındı
- ASEAN. (1981, October 13-14). Joint Statement The Foreign Ministers of the Member States of the European Community and ASEAN London: <https://asean.org/joint-statement-the-foreign-ministers-of-the-member-states-of-the-european-community-and-asean-london-13-14-october-1981/> adresinden alındı
- BBC. (2012, July 13). Ekim 23, 2024 tarihinde Asean nations fail to reach agreement on South China Sea: <https://www.bbc.com/news/world-asia-18825148> adresinden alındı
- Boyle, G. (2024, October 22). *Cambodia backs Thai-led 6-country visa plan*. Ekim 23, 2024 tarihinde Bangkok Post: <https://www.bangkokpost.com/learning/easy/2888271/cambodia-backs-thai-led-6-country-visa-plan> adresinden alındı
- Butwell, R. (1972). Ne Win's Burma: At the end of the first decade. *Asian Survey*, 12(10), 901-912.
- Chairil, T., Putri, R. A., & Pertiwi, S. B. (2022). Road to ASEAN political security community vision 2025: Understanding convergence and divergence in ASEAN voting behaviors in the UNGA. *Journal of ASEAN Studies*, 10(2), 263–284.
- Chrea, S., Yok, S., & Pak, R. (2020). Technical and vocational education and training in Cambodia: Current status and future development. B. B. Paryono içinde, *Vocational Education and Training in ASEAN Member States: Current Status and Future Development* (s. 25-43). Singapore: Springer.
- Gainsborough, M. (1993). Vietnam and ASEAN: The road to membership? *The Pacific Review*, 6(4), 381-387.
- Haas, M. (1991). *Cambodia, Pol Pot, and the United States*. London: Bloomsbury Publishing.
- Huxley, T. (1987). *Cambodia in 1986: The PRK's Eighth Year*. Southeast Asian Affairs, 161-173.
- Indrawan, J. (2016). ASEAN Socio-Cultural Community (ASCC) in Conflict Prevention: The Role of Civil Society Organizations (CSOs). *Journal of ASEAN Studies*, 4(2), 142-155.
- Jones, L. (2007). ASEAN intervention in Cambodia: from Cold War to conditionality. *The Pacific Review*, 20(4), 523-550.
- Kamaruddin, N., & Idris, A. (2019). Challenges and Opportunities; Lessons for ASEAN Post 50. A. Idris, & N. Kamaruddin içinde, *ASEAN Post-50* (s. 239-247). Singapore: Palgrave Macmillan.
- Keling, M. F., Som, M. H., N., S. M., S., S. M., & Ajis, M. N. (2011). The development of ASEAN from historical approach. *Asian Social Science*, 7(7), 169-189.
- Keller, L. (2005). UNTAC in Cambodia—from occupation, civil war and genocide to peace. *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, 9(1), 127-178.
- KhmerTimes. (2024, January 4). *Cambodia attracts 268 new FDI's, which creates more than 307,000 jobs in 2023*. Kasım 12, 2024 tarihinde https://www.khmertimeskh.com/501417705/cambodia-attracts-268-new-fdis-which-creates-more-than-307000-jobs-in-2023/#google_vignette adresinden alındı

- Merican, D. (2007, February). *Cambodia's Engagement with ASEAN: Lessons for Timor Leste*. Kasım 14, 2024 tarihinde CICP Working Paper No.14. : <https://cicp.org.kh/wp-content/uploads/2021/02/CICP-working-paper-14-Cambodias-Engagement-in-ASEAN-by-Din-Merican.pdf> adresinden alındı
- Mogato, M., Martina, M., & Blanchard, B. (2016, July 26). *ASEAN deadlocked on South China Sea, Cambodia blocks statement*. Ekim 25, 2024 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/world/asean-deadlocked-on-south-china-sea-cambodia-blocks-statement-idUSKCN1050F6/> adresinden alındı
- Monychenda, H. (2022). Step By Step From Cambodia Toward ASEAN. M. Indrawan, J. B. Luzar, H. Hanna, & T. Mayer içinde, *Civic Engagement in Asia: Transformative Learning for a Sustainable Future* (s. 237-248). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Pakdeekong, M. (2022). Who Owns the Preah Vihear Temple? A Thai Position. *ASEAN international law*, 43-51.
- Poole, P. A. (1972). Cambodia: The Cost of Survival. *Asian Survey*, 12(2), 148-155.
- Prasad, M. N. (2017). Jakarta Informal Meetings, 1988-1989. M. N. Prasad içinde, *Indonesia's Role in the Resolution of the Cambodian Problem* (s. 99-132). London: Routledge.
- Rana, S., & Ardichvili, A. (2014). Cambodia and the ASEAN economic community: Opportunities, challenges, and implications for human resource development. *Reconsidering development*, 3(1), 38-55.
- RFA. (2019, July 1). *Cambodia Rejects Suspicions Reversal on US Base Upgrade Signals Plans to Host Chinese Military Assets*. Ekim 23, 2024 tarihinde Radio Free Asia: <https://www.rfa.org/english/news/cambodia/base-07012019152820.html> adresinden alındı
- Sihanouk, N. (1970). The future of Cambodia. *Foreign Affairs*, 49(1), 1-10.
- Siow, M. (2024, August 20). *From Singapore to Palawan: how Kamala Harris' Asean engagement could shape her presidency*. Ekim 23, 2024 tarihinde My News: <https://www.scmp.com/week-asia/politics/article/3275117/singapore-palawan-how-kamala-harris-asean-engagement-could-shape-her-presidency> adresinden alındı
- Stockwell, A. J. (1999). Imperialism and Nationalism in South-East Asia-. J. M. Brown, & R. Louis içinde, *The Oxford History of the British Empire: The Twentieth Century*, 4, (s. 465-489). New York: Oxford University Press.
- Temiz, S. (2019a). Kâğıt Kaplan- Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Seato) Ve Bölgesel Siyasi Etkileri. *SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 285-302.
- Temiz, S. (2019b). Maphilindo: Malezya, Filipinler ve Endonezya Arasında Pan-Malayizm Temelli Güneydoğu Asya Teşkilatı ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliğine Etkisi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 227-252.
- Temiz, S. (2020a). ASEAN'da Kolektif Kimlik İnşa Çabaları ve Sömürgecilik Etkisi. G. Çağar içinde, *Biz ve Ötekiler - Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika* (s. 209-237). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Temiz, S. (2020b). Hindicın Bölgesinde Aktüel Gelişmeler. İ. Ermağan, M. Özay, & Ö. Z. Keyvan içinde, *Dünya Siyasetinde Asya-Pasifik 2-3* (s. 81-110). Ankara: Nobel Akademik.
- Temiz, S. (2024). *ASEAN - Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasal Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Berikan.
- Thangavelu, S. M., Vutha, H., Khov, E. H., Khong, B., & Tith, S. (2022). Potential Impact of RCEP and Structural Transformation on Cambodia. F. Kimura, S. Thangavelu, & D. Narjoko içinde, *RCEP: Implications, Challenges, and Future Growth of East Asia and ASEAN* (s. 195-145). Jakarta: Economic Research Institute for ASEAN and East Asia.

- Var, V. (2021). Cambodia's South China Sea Policy: From ASEAN Aligned to Echoing Chinese Clientism. G. Houlden, S. Romaniuk, & N. Hong içinde, *Security, Strategy, and Military Dynamics in the South China Sea* (s. 193-214). Bristol: Bristol University Press.
- Yamakage, S. (. (2017). Evolving ASEAN and Changing Roles of the TAC. A. Baviera, & L. Maramis içinde, *ASEAN @ 50 Volume 4: Building ASEAN Community: Political-Security and Socio-cultural Reflections* (s. 39-47). Jakarta: Economic Research Institute for ASEAN and East Asia.l.

Extended Abstract

As a member of ASEAN, Cambodia is bound to contribute in the evolving regional dynamic with regards to intra-regional stability and pressures from extra-regional influences presented by the United States and China. From this perspective, Cambodia is strategically located in Southeast Asia, hence serving as a required influential power for the growth of regional collaboration in ASEAN. The nation has gone further to participate in various current undertakings of the Association geared toward increasing economic, political, and security collaboration. Cambodia's involvement in ARF and EAS provides an assurance for confidence-building measures within the region through a slow pace of consultation. The stability would unlock the secret of maintaining economic growth, reducing tensions, especially at a time when there have been historic disputes and geopolitical rivalries in the region. This has significant implications for Cambodia's position within ASEAN, especially regarding its relationships with global powers like the United States and China. The rise of China's Belt and Road Initiative has brought massive investments to Cambodia, stimulating economic growth but also increasing fears of dependency on Chinese influence. Meanwhile, the U.S. has sought to balance against China's influence with deeper relations with Cambodia through its democracy and human rights programs, despite repeated criticism of Cambodia's political environment. Up to now, this sensitive balance between the two powers has been a mold for Cambodia's foreign policy and a factor in its behaviour within ASEAN, underlining the complexity of balancing external pressures with national interests.

Democratic reforms in Cambodia are an issue that also involve its standing in ASEAN. While the Cambodian government has taken some steps towards reform, there are still considerable challenges regarding the limits on freedom of expression and political dissent. These have been internal dynamics that make the position of Cambodia in ASEAN rather complicated, since member states express this aspiration to adhere to democratic principles and human rights. Where Cambodia has remained under the thumb and scrutiny of the international community, this ability to truly implement meaningful reforms, in a sense, constitutes an added value to strengthen its credibility within ASEAN and beyond.

Economically, Cambodia has recorded impressive growth, having expanded its GDP by many times in the last two decades. As a member of ASEAN, Cambodia is obliged to participate in and benefit from the various regional economic integration initiatives such as the ASEAN Economic Community, envisioned as a single market and production base. Thus, Cambodia pursues practical utilization of strategic partnerships with due Foreign direct investment attraction, diversification, and development of the structure of exports. While infrastructural deficits, labour market problems, and possible vulnerability to exogenous economic shocks impose a continued requirement for an emphasis on sustainable development so as to make sure that economic stability is a long-term proposition.

ASEAN, for its part, is striving towards regional unity, with Cambodia playing an indispensable role in it. Cambodia's active participation in multilateral dialogues and observance of the consensus and non-interference principles of ASEAN have been imbued with the desire to encourage collective efforts to cope with such challenges as climate change, migration, and security threats. Thus, by encouraging this collective spirit among the ASEAN member-states, Cambodia contributes to a coherent regional identity, which is a prerequisite for increasing ASEAN's international prestige.

ASEAN membership epitomizes Cambodia's strategic ambitions through the many complex regional and global influences. In a balancing act between partnerships, democratic aspirations, and economic goals, Cambodia's contribution to ASEAN will still be crucial in forging a future of regional cooperation and stability in Southeast Asia; after all, Cambodia sees ASEAN as not only a wider network but also as a highly credible regional bulwark of strength. As ASEAN does not protect only the countries in the region from powers outside of the region, but also against each other. Thus, ASEAN is an indispensable organization to Cambodia.

ÇİNLİ AYDIN WANG TAO'IN TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI VE QİNG HANEDANLIĞI SON DÖNEM DIŞ POLİTİKALARINA BİR BAKIŞ

THE RESEARCH OF CHINESE INTELLECTUAL WANG TAO ON TÜRKİYE AND A PERSPECTIVE ON THE LATE QING DYNASTY'S FOREIGN POLICIES

Rumeysa ŞEN*

Doktora Öğrencisi, Fudan University

Öz: Tarih boyunca, Türkiye ve Çin arasında doğrudan ya da dolaylı yollarla bir iletişim süregelmiştir. Osmanlı ve Qing Hanedanlığı'nın keşişen kaderleri ve "Hasta Adam" algısı, Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ni uzun bir süre Çinli aydınların ilgi odağı haline getirmiştir. XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında, Çin'in önde gelen aydınları ve yeni kurulan Çin Cumhuriyeti'nin liderleri, Türkiye'yi kendilerine bir ayna görerek, deneyimlerini dikkatle takip etmiş ve bu birikimler üzerinden kendi geleceklerine bir yön çizme çabası içinde olmuşlardır. Bu çalışma, dönemin önemli aydınlarından Wang Tao'nun yazıları ve Türkiye üzerine yaptığı araştırmalar ekseninde, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Çin'de değişen Türkiye algısını ve bu algının temel dinamiklerini inceleyerek, Türk-Çin ilişkilerine farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Çin ilişkileri, Wang Tao, Qing Hanedanlığı, Osmanlı Qing ilişkileri, Osmanlı-Rus Savaşları

Abstract: Throughout history, communication between Türkiye and China has occurred through both direct and indirect channels. The intersecting fates of the Ottoman and Qing dynasties, along with the perception of the "Sick Man," have made these two empires a focal point of interest for Chinese intellectuals over an extended period. In the late 19th and early 20th centuries, prominent Chinese intellectuals and leaders of the new Republic viewed Türkiye as a mirror, closely observing its experiences and striving to shape their own futures based on these insights. This study aims to offer a fresh perspective on Turkish-Chinese relations by examining the evolving perception of Türkiye in China since the late 19th century. It focuses on the writings of Wang Tao, one of the era's significant intellectuals, his research on Türkiye, and the fundamental dynamics behind this perception.

Keywords: Turkish-Chinese relations, Wang Tao, Qing Dynasty, Ottoman-Qing relations, Russo-Turkish War

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 1 Ekim 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Kasım 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1558111>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: : rumeysa.senn@gmail.com

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Her dönem, kendi dinamiklerini yarattığı gibi, bu dinamikler çevresinde yetişmiş bir aydın sınıfını da beraberinde getirmiştir. Onların söylemleri ve yazdıkları, bizlere dönem hakkında pek çok değerli bilgiyi vermektedir. Ancak bir sınıf aydın var ki, bunlara “geçiş dönemi” aydınları da diyebiliriz, onların eserleri üzerinden ülkede yaşanan değişimin sebep olduğu toplumsal arada kalmışlığın sancularına birebir şahit oluruz. Çinli gazeteci ve yazar Wang Tao 王韜 (1828-1897) da, Çin’de büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı XIX. yüzyıl sonlarına tanıklık etmiş önemli bir aydındır. 1828 yılında Çin’in Jiangsu eyaletinde doğan Wang Tao, Çin’de gazetecilik sektörüne yön vermiş önemli isimlerden biridir. 1874 yılında çıkartmaya başladığı ve Çin’in o dönem tamamı Çinliler tarafından hazırlanıp basılan Çince gazetesi olan Xunhuan Ribao (循环日报) ile Geç Qing (1840-1912) döneminde halkın dünyada olup bitenlerden haberdar olmasını sağlamakla kalmamış, bunun yanında Batılı misyonerlerle ekonomi, politika, tarih ve bilim alanlarında çeşitli çeviriler¹ yaparak toplumun aydınlanması noktasında önemli katkıları olmuştur.

Yaşadığı dönem dünyada olup biten gelişmelere oldukça ilgili olan ve sık sık Qing yetkililerine dilekçe vererek politik görüşlerini bildirmeyi seven Wang Tao, güncel gelişmeler ve uluslararası ilişkiler noktasında pek çok yazı kaleme almıştır. Fransa-Prusya savaşı sonrasında kaleme aldığı ve 1871 yılında tamamladığı eseri “Prusya Fransa Savaş Kayıtları” 普法战纪 ile Çin’de ve özellikle Japonya’da büyük ilgiyle karşılanmış, siyasi kaçak kimliği² yeniden saygınlık kazanmaya başlamıştır. Onun siyasi yazılarının arasında bu makaleye de araştırma konusu olan ve onun çoğunluğunu Hong Kong’da sürgünde geçirdiği yıllarda yazdığı ve özellikle Osmanlı-Rus savaşı odağında kaleme aldığı politik makaleleri³ ve Türkiye hakkında geniş çaplı araştırma yazısı, XIX. yüzyıl sonlarında Çinli bir aydının dünyadaki gelişmelere yönelik bakış açısını ve daha da önemlisi, o dönem Çin toplumunun gözünden Türkiye algısının tespit edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

1 1848 yılında babasını ziyarete Şangay’a giden Wang Tao, burada tanıştığı Batılı misyonerlerden biri olan Walter Henry Medhurst’in daveti üzerine, Londra Misyonerler Cemiyeti Yayınevi’nde (Mohai Shuguan 墨海书馆) bir sonraki yıl çalışmaya başlar. Bu süreçte Batıdaki gelişmeleri yakından takip etme fırsatı bulan Wang Tao, Çin toplumuna yön vermekle kalmaz, aynı zamanda kendi fikir ve düşünce hayatı da büyük değişim ve dönüşümler göstermiştir. Her ne kadar uzun yıllar misyonerler ile ortaklaşa çalışarak pek çok eser çevirmiş olsa da, Wang Tao herhangi bir yabancı dil öğrenmeyi tercih etmemiştir. Bakınız: (Wang, 2011), (Duan, 2019).

2 Taiping Ayaklanması 太平天国运动 (1851-1864) sırasında şehir planlarını Taiping ordusuna verdiği gerekçesiyle Qing hükümeti tarafından hakkında yakalama kararı çıkartılmış, ancak İngilizlerin yardımıyla 1862 yılında Hong Kong’a kaçmayı başarmıştır. Bakınız: (Wang, 2011).

3 Bu makaleler Wang Tao’ın en meşhur eseri olan “Taoyuan Wenlu Waibian (鞏國文录外编)”in bir kısmını oluşturmaktadır. Toplamda 12 ciltten oluşan bu eser, Çin tarihinde büyük etki yaratmış politik yazı derlemelerinden birisidir.

1. Çin'in Rus Tehdidi Odağında Türkiye⁴ Araştırmaları

Çin'in, Türkler ve Osmanlı ile arasındaki ilişki çok eski tarihlere dayanmaktadır. Tarih kayıtlarındaki azalmaya göre zaman zaman aradaki iletişimin koptuğu düşünülse de, bu daha çok yapılan araştırmalardaki azalmanın sebebiyet verdiği doğal bir sonuç olduğu açıktır. Geç Qing döneminden önceki tarihlerde ve hanedanlıklar döneminde, Osmanlının farklı isimlerle Çin tarafından bilindiği ve bazılarının resmiyetleri şüpheli de olsa, bir takım temasların olduğu bilinmektedir (Kirilen, 2007: 223-230 ; Fidan, 2011:275-287). Daha yakın bir tarihe, Geç Qing dönemine geldiğimizde ise, Osmanlıya yönelik ilgi ve alakada büyük bir artışın yaşandığı görülmektedir ve bunun en büyük sebebi Çin dahil dünya gündemine oturan Osmanlı Rus savaşıdır. Tarihte Osmanlı ve Rusya arasında pek çok savaş yapılmış olsa da, Çin'de en çok yankı bulan şüphesiz 93 Harbi olmuştur. Bunun sebepleri arasında elbette Çin'de yayıncılık sektörünün gelişmesiyle ortaya çıkan günlük haber dizileri ve çeviri faaliyetlerinin hızlanmasının yanı sıra, yeni dünya düzeni ve Çin'in değişen dünya görüşü sayılabilir. Geç Qing Hanedanlığı döneminde çıkan gazete haberlerine bakıldığında, Çin'deki Türkiye araştırmalarının bariz bir şekilde arttığı ilk dönem, 1870-1879 yılları arasında göstermektedir. O tarihten önce çıkan Türkiye ile alakalı haber ve yazıların sayısı, önceki 33 senede yaklaşık 30 haber iken, 1870-1879 tarihleri arasındaki 10 yıl gibi kısa bir sürede bu sayı neredeyse 8 katına çıkmış ve artarak devam etmiştir. 1870-1879 yılları arasında tekabül eden bu yaklaşık on yıllık süre zarfında ise, Türkiye ile ilgili bu haberlerin 1875 yılından itibaren artmaya başlayarak özellikle 1877 yılında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu verilerden, Osmanlı-Rus savaşının Çin'de toplumun yakından takip ettiği bir gelişme olduğunu açıkça görülmektedir (Chen, 2018).

Uzun yıllar Çin'de ana akım gazetelerden biri olan Shenbao'da (申報) 1877 yılında çıkan bir haberde, Sırpların ayaklanarak bağımsızlık talebinde bulunmasından bahsedilirken, Osmanlının topraklarının dışında pek çok sorunla uğraşırken bir de iç karmaşanın çıkmasını nasıl bastırılacağı sorgulanmaktadır (Shenbao, 1877). Yine aynı yıl, Wanguo Gongbao⁵ (万国公报) gazetesinde "Türk-Rus Savaş Haberleri" başlıklı haberde ise, savaşın gidişatı hakkında gelen yeni bilgilere yer verilmektedir (Wanguo Gongbao, 1877). Bir diğer gazete olan ve Çin'de yabancılar tarafından basılan Zilin Xibao (字林西报) (字林洋行) gazetesinde 1870-1879 yılları arasında Osmanlı Rus savaşı başta olmak üzere, Osmanlı askeri gücü, Osmanlı divanı, Balkanlardaki karışıklıklar gibi pek çok farklı konuda Türkiye hakkında haber yapılmış ve şüphesiz ki bu yayınlar, Çin toplumunda Türkiye'ye olan ilgiyi daha da artırmıştır.

4 Her ne kadar bu yazıların yazıldığı dönem, hala Osmanlı İmparatorluğunun varlığını sürdürdüğü bir dönem olmasına rağmen, bu dönem çıkan pek çok haber yazısında 土耳其、土耳其、土耳其 gibi farklı şekillerde de olsa Türkiye ismi kullanıldığı görülmektedir.

5 Çin'de başta Amerikalı misyoner Young John Allen olmak üzere, Batılı misyonerler tarafından basılan ve XIX. yüzyıl sonlarında Çin toplumu üzerinde büyük etkileri olmuş bir gazetedir.

Geç Qing dönemi toplumda artan Türkiye ilgisi neticesinde, Wang Tao da Türkiye ile alakalı pek çok makale kaleme almıştır. Özellikle Osmanlı-Rus savaşı odağında kaleme alınan bu yazılarda, Wang Tao, savaşın gidişatından ve ülkelerin tutumları hakkında genel bilgiler vermekle kalmaz, Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye bir takım önerilerde bulunur. "Türkiye'nin Rusya'yı Yenmesi Olası Değil", "İngiltere Türkiye'yi Korumalıdır", "Rusya'yı Durdurmak İçin Altı Ülke Birleşmeli", "Rusya'nın Amacı Topraklarını Genişletmek" başta olmak üzere yazmış olduğu yazılarda⁶ ilk dikkati çeken unsur ise, Çin'in derin Rus endişesidir. Wang Tao'a göre, Rusya'nın bu yayılcı tavrı, her ne kadar şu an Türkiye odağında olsa da, aslında Avrupalı devletlerin güvenlikleri için büyük tehdit oluşturmaktadır. Ona göre Avrupalı devletlerin ve Türkiye'nin yapması gereken şey, Rusya karşısında ittifak kurmaktır. Yazılarının sonunda ise, eğer Rusya karşısında tüm devletler güçlerini birleştirmez ise, sonunda buna çok pişman olacaklarını da vurgulamadan geçmez.

Wang Tao bir yandan Rusya'nın bu yayılcı ve saldırgan tutumunu eleştirirken, bir yandan da Türkiye'nin jeopolitik açıdan Avrupa'nın güvenliği noktasında büyük bir öneme sahip olduğunu sık sık vurgulamaktadır. Wang Tao'ın tabiriyle Türkiye, Avrupa için bir "bariyer" görevi görmektedir. Türkiye'nin Rusya tarafından işgal edilmesi, Avrupa devletlerinin güvenliklerini de sıkıntıya sokacaktır, bu yüzden ne olursa olsun, Rusya karşısında Osmanlı'ya yardım edilmelidir.

Derin Rusya endişesi dışında, bu makalelerde dikkati çeken bir başka husus ise, Wang Tao'ın Çin merkezci dünya görüşü ile dünya siyasetini okumaya ve aktarmaya çalışmasıdır. Çin merkezci dünya görüşü, Çin'de uzun yıllar benimsenen ve Çin'in dış politikasını uzun yıllar etkilemiş bir görüş sistemidir. Buna göre, Çin'in dünyanın merkezinde yer aldığına⁷, hükümdarın ise göğün oğlu olduğuna inanılmaktadır. Çin'deki hanedanlığın mutlak güç ve otoritesine olan inancın yanında, civardaki ülkeler ise, Çin hanedanına bağlı vassal devletler hatta çoğu zaman "barbarlar" olarak görülmektedir. Wang Tao'ın da, XIX. yüzyıl dünya siyasetini, gününden yüzlerce yıl öncesinde yaşanmış olan Savaşan Beylikler dönemi üzerinden okuması ve şekillendirmesi, oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere, Savaşan Beylikler (Zhanguo Shiqi 战国时期) dönemi olarak bilinen M.Ö. 475 - M.Ö. 221 tarihleri arası, Çin tarihinde oldukça çalkantılı bir dönemdir. M.Ö. 221 tarihinde düzen ve istikrar sağlanana dek, Çin topraklarında büyüklü küçüklü pek çok beylik bulunmaktaydı. Bu beylikler kendi aralarında savaşa savaşa sayıları 7 büyük beyliğe kadar düşmüştür. Bunlar Qin, Han, Wei, Qi, Chu, Zhao ve Yan beylikleridir. M.Ö. 221 yılına gelindiğinde ise Qin beyliği diğer altı beyliğe teker teker son vererek, kendi topraklarına

6 Orijinal makale başlıkları sırasıyla 《土胜俄不足恃》、《英宜保土》、《合六国以制俄》、《俄人志在并兼》 şeklindedir.

7 Çinliler kendi ülkelerini Çince'de "Orta Ülke" anlamına gelen 中国Zhongguo şeklinde ifade etmektedir.

katmayı başarmıştır. Böylece Çin'de uzun süren çalkantılı dönemin sonuna gelinerek ülkede düzen ve istikrar sağlanmıştır.

Wang Tao, yazılarında Osmanlı Rus savaşı üzerinden, Savaşan Beylikler ve Avrupa'daki genel durum arasında bir bağlantı kurmaktadır. Savaşan Beylikler dönemindeki 7 beyliği, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, İtalya ve Türkiye ile eşleştiren Wang Tao, sık sık bu kıstas üzerinden örnekler vermektedir. Örneğin "Rusya'yı Durdurmak İçin Altı Ülke Birleşmeli" başlıklı yazısında Rusya'nın, Savaşan Beylikler dönemindeki Qin Beyliği gibi olduğunu, aynı onun geçmişte yaptığı gibi diğer 6 beyliği (diğer ülkeleri) kendinde birleştirmek (topraklarına katmak) istediğini ifade eder. Rusya'nın Türkiye topraklarını işgal etme planından bir gün dahi vazgeçmediğini, bu yüzden Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda karışıklık çıkartmak dahil olmak üzere yapmadığı şey kalmadığını ifade eder (Wang Tao, 2002: 98).

Wang Tao'a göre Türkiye ise, Savaşan Beylikler dönemindeki Han Beyliği gibidir. Rusya ile en yakın olan ülke Türkiye'dir ve bu yüzden de bu iki ülke arasında bir takım çatışmaların yaşanması oldukça olağan bir durumdur. Geniş ve verimli topraklara sahip olan Türkiye, her ne kadar Rusya'ya baş kaldıracabilecek güce sahip olsa da, askeri birlik, silah ve teçhizat açısından, Rusya'nın gerisinde kalmaktadır. Bu yazılarda oldukça dikkat çeken bir unsur var, o da Rusya'nın Türkiye'yi hala işgal edememiş olmasının tek sebebi olarak, Türkiye'ye yardım eden İngiltere ve Fransa olduğu yönünde yaptığı vurgudur. Sık sık bu hususa dikkat çeken Wang Tao, her ne kadar güçsüz bir Türkiye profili çizip, Türkiye'yi Savaşan Beylikler döneminin en güçsüz beyliklerinden biri olan Han beyliği ile eşleştirmiş olsa da, Türkiye'nin Han Beyliği kadar da güçsüz olmadığını, halkın topraklarını bırakmamak konusunda oldukça direndiğini de eklemekten geçmez.

Wang Tao, tüm ülke-beylik eşleştirmelerini⁸ tamamladıktan sonra, makalenin en can alıcı kısmına geçer ve Rusya dışında kalan bu devletleri, geçmişte 6 beyliğin yaptığı hatayı yapmamaları konusunda uyarır. Ona göre Avrupa ülkeleri birleşerek Rusya'ya karşı gelmeli ve Türkiye'yi korumalıdır. Türkiye var olduğu müddetçe, Rusya'nın batıya ilerleyişi durdurulacak ve Avrupa ülkeleri Rusya ile olası bir savaştan kurtulmuş olacaktır.

Olayları tek taraflı ele almayan Wang Tao, savaşta olabilecek

8 Wang Tao'a göre, Avusturya, Savaşan beylikler dönemindeki Wei Beyliği gibidir. Toprakları geniş olmasına rağmen, ne coğrafi konum açısından bir avantajı ne de faydalanabileceği bir husus söz konusudur. Prusya ise, Savaşan Beylikler dönemindeki Zhao Beyliği gibidir ve askeri açıdan Rusya ile savaşabilecek güçte bir ülkedir. Ancak yerel kaynakları zengin olmadığı ve maddi açıdan yetersiz olduğu için, olası bir savaşta uzun süre dayanamayacağını ifade eder. İtalya ise Savaşan Beylikler dönemindeki Yan Beyliği gibidir. Avrupa'nın ortasında yer aldığını vurgulayarak güçsüz bir ülke olduğunu ifade eder. Son olarak İngiltere ve Fransa ise, Savaşan Beylikler dönemindeki Qi ve Chu Beylikleri gibidir. İngiltere her ne kadar Rusya'dan uzak olsa da, tüm Avrupa'da sözü geçmektedir ve diğer bütün ülkelerle savaşabilecek güçtedir. Ona göre İngiltere bir nevi Avrupa'daki lider ülke konumundadır. Fransa hakkında ise Prusya ile girdiği savaştan aldığı yenilginin intikamının peşinde olduğunu, bu savaşın Fransa'nın dikkatini dağıttığını, bunun sonucunda da İngiltere ve Rusya'nın birbirine yakınlaştığına dikkat çeker.

diğer olasılıklar üzerine de kafa yormaktadır. Ona göre, eğer Prusya ve Avusturya ufak çıkarlar için Rusya ile işbirliği yapar ve aynı Polonya'nın (Lehistan) bölünmesine göz yumulduğu gibi Türkiye'nin de parçalanması durumunda, Rusya ileride kontrol edilmesi imkansız bir güce dönüşecektir. Eğer İngiltere ve Rusya, Türkiye yüzünden savaşa girer, Prusya ve Fransa da aralarındaki çekişmeye devam eder ise, Avrupa daha da karışacak, çok büyük çapta can ve mal kaybına sebep olacaktır. Bu yüzden ne olursa olsun, Avrupalı devletler Rusya karşısında Türkiye'nin safında birleşmelidir. Sonuç olarak, bu yazıların satır aralarında, Wang Tao özelinde Çin'in Rusya endişesi ve dolayısıyla Rus karşıtlığı açıkça görülmektedir.

O dönem Rus tehdidi konusunda toplumu uyarmaya çalışan yalnız Wang Tao değildir, dönemin ileri gelen aydınlarından Lin Zexu⁹, Xue Fucheng¹⁰ da, yazılarında Rus tehdidinden bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Geç Qing dönemi reform yanlısı aydınlarından Lin, yakın dönem Çin tarihinde Rusya tehdidinde dikkatleri çeken ve toplumu bu konuda uyarmaya çalışan ilk kişidir. Bu sebeple Lin, kendisinden sonra gelen Çin'deki Rus karşıtı dalganın öncüsü sayılır. “Sonunda Çin'in felaketini getirecek olan yüksek ihtimal Rusya'dır” diyerek, sorunu oldukça net bir şekilde ifade etmiştir (Li, 1936 : 4). Lin Zexu dışında, dönemin önde gelen aydınlarından Xue Fucheng da Rus karşıtı görüşleriyle o dönem dikkat çeken bir diğer isimdir. O da yazılarında ve elçilik yaptığı dönemlerde kaleme aldığı günlüklerinde Rus tehdidinden bahsetmektedir. Ona göre, Rusya'nın doğuda hedefi Çin ve Hindistan, batıdaki hedefi ise Türkiye'dir. Rusya, eğer diğer Batılı ülkeler ile aynı güce ulaşırsa, 'barajı yıkılmış bir nehir' gibi durdurulamaz hale gelir. Ayrıca Rusya'nın batıya doğru yayılmasının önünün kesilmesi durumunda yönünü doğuya döneceğini ve bunun sonucunda da Çin topraklarının Rusya'nın bir sonraki hedefi olacağı konusunda uyarılar yapmıştır (Xue, 1985 : 338-339).

Aslında aydınların Rusya karşısındaki tüm bu endişelerinin yersiz olmadığı çok geçmeden ortaya çıkmış, Afyon Savaşlarından sonraki yıllarda, Rusya, Çin topraklarında pek çok yeri işgal girişiminde bulunmuştur. Özellikle II. Afyon Savaşı sırasında, Çin'in diğer Batılı ülkeler ile arasında olan savaşı fırsat bilen Rusya, Çin'in Heilongjiang eyaletinin kuzeyini, 1860 yılında Çin ve Rusya topraklarından geçen Ussuri nehrinin doğusunu, 1864 yılında ise şu anki mevcut Çin topraklarının kuzeybatısında yer alan Gulca Bölgesi civarını işgal ederek, sırasıyla belirtilen tarihlerde Aigun Antlaşmasını (璦琿条约)

9 1785-1850 yılları arasında yaşamış Çinli politikacı ve hanedanlık yetkilisi. Daha çok Çin'deki afyon ticaretine karşı verdiği mücadele ve Kendini Güçlendirme Hareketi olarak bilinen ve geleneksel Çin düşüncesinin ve kurumlarının yeniden canlandırılmasını savunan reform hareketine verdiği destek ile tanınmaktadır.

10 1838-1894 yılları arasında yaşamış Çinli yazar, politikacı, reformist. Bir dönem Qing Hanedanlığının İngiltere, Fransa, İtalya ve Belçika büyükelçilik görevlerini üstlenmiş ve bu süre zarfında tüm yaşadıklarını ve Avrupa ülkelerine yönelik izlenimlerini günlük halinde kaleme almıştır. Ekonomiden dış politikaya kadar pek çok konuda Çin'in modernleşmesi konusuna öncülük etmiştir.

Pekin Antlaşması (北京条约) ve Tarbagatay Protokolü (Chuguchak Protokolü olarak da bilinmektedir) gibi pek çok eşitsiz antlaşma imzalamaya Çin'i mecbur bırakmıştır.

Sonuç olarak görüldüğü üzere, tarihte Çin ve Rusya arasında pek çok savaş yaşanmış, Çin toprakları Rusya tarafından pek çok kez işgal edilmiştir. Bunlar neticesinde de Çin toplumunda Rusya'ya karşı derin bir endişe ve öfke yerini almıştır. Geç Qing döneminde Çinli aydınlar mevcut Rus tehdidinin oldukça farkında, hatta odağında, dünyada yaşanmakta olan gelişmeleri, özellikle de Osmanlı Rus savaşını yakından takip etmiş, olası tüm sonuçları üzerine derinlemesine kafa yormuştur. Tam da bu yüzden, Wang Tao gibi bazı aydınların, Osmanlı Rus savaşında Osmanlıya yardım edilmesini önermesine ve Türkiye'yi kısa vadede Avrupa için, uzun vadede ise Çin'in güvenliği için dolaylı bir bariyer görevine işaret eden öngörülerin ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir.

2. Çin'in Değişen Türkiye Algısı ve Bu Eksende Çin'in Kendini Bulma Çabası

“Bizim imparatorluğun kaderini merak edenler, Türkiye'ye bakarsa görecektir”

Kang Youwei

Geç Qing döneminde Türkiye'nin coğrafi konumu konusunda aydınlarda ve toplumda bir kafa karışıklığı yaşandığı görülmektedir. Kimi aydın Türkiye'yi Asya'da konumlandırırken, kimisi Avrupa'da konumlandırmayı seçmiştir. O dönem Türkiye hakkında yazılan pek çok gazete haberinde, Türkiye'nin Asya, Avrupa, Afrika olarak farklı başlıklarda yer bulduğu görülmektedir. Aslında bu çok da şaşılacak bir durum değil, çünkü Çin toplumunun uzun yıllar Çin sınırları dışındaki dünya hakkında derinlemesine bir bilgisi bulunmamaktaydı. Her ne kadar Ming Hanedanlığı dönemi bazı misyonerler sayesinde Kunyu Wanguo Quantu¹¹ (Büyük Evrensel Coğrafi Harita) 《坤輿万国全图》 gibi haritalara erişim olsa da, diğer ülkelere ve gelişmelere yönelik bilgisi hala sınırlı düzeydeydi. Qing dönemine gelindiğinde dahi belirli üst düzey aydın sınıfı dışında Çin toplumunda hala dünyanın geri kalanına dair net bir algı oluşmamıştı. Bu dönem Çinli aydın Lin Ze Xu'nün ve Wei Yuan'in bir dünya haritası hazırlama yönündeki çabaları bilinmekle birlikte, Deniz Kayıtları (Hai Lu海录)¹²、Dört Kıta Haritası (Sizhou Zhi

11 Ming Hanedanlığı döneminde İtalyan misyoner Matteo Ricci ve Çinli devlet adamı Li Zhi Zao tarafından 1602 yılında ortaklaşa çizilen dünya haritasıdır. Çin'in en eski renkli dünya haritası olma özelliğini taşımaktadır. Bu harita Ming dönemi Çin dışındaki dünya ile ilk ciddi karşılaşması olması yönünden önem taşır.

12 Dünyayı gezen bir Çinli Xie Qing Gao tarafından yazılmış, ülkelerin ticaret etkinliklerine ve durumlarıyla alakalı bir kitaptır. Lin Ze Xu, bu kitabı, 1839 yılında dönemin imparatoru Dao Guang'a yazdığı bir mektupta değinmektedir.

四洲志)¹³、Denizaşırı Ülkeler Haritası (Haiguo Tuzhi海国图志)¹⁴ gibi pek çok önemli eserin Çin toplumuyla buluşmasına ön ayak olmuşlardır. Sonuç olarak, bazı ileri görüşlü devlet yetkilileri ve Çin'e gelen Batılı misyonerlerin ön ayak olmalarıyla, Çin'in dünyayı tanıması yönünde bir takım adımlar atılmış, coğrafi haritalar çizilmeye çalışılmıştır, ancak hem elde edilen bilgilerin sınırlı olması hem de bu bilgilerin sadece toplumun ufak bir kesiminin erişiminde olması gibi unsurlar, XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde dahi, Çin'in net bir dünya algısı ve özellikle Türkiye algısının olmamasının ardındaki temel sebeptir.

Bunun yanı sıra, çıkan haber yazılarına bakıldığında Çin'deki Türkiye algısının net bir zemine oturtulamadığı gibi, aynı zamanda sürekli bir değişim geçirmesi de oldukça dikkat çekicidir. İlk başta bazı önemli eserlerde, Türkiye'nin Avrupa kıtasına dahil edildiği ve ondan bir Avrupa ülkesi olarak bahsedildiği dikkatleri çekmektedir. Örneğin Qing Hanedanlığı döneminde yaşamış ve dönemin önemli reformistlerinden birisi olan Zheng Guanying (郑观应, 1842-1922), Avrupa ülkelerini bölgedeki güç ve gelişim durumlarına göre gruplara ayırdığı bir yazısında Türkiye'yi İtalya, Hollanda, İspanya ile birlikte ikinci sınıfa koyduğu görülmektedir (Zheng, 1982 : 822). Ayrıca, dördüncü sınıfa koyduğu Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'dan "Türkiye'den ayrılmış dört devlet" diye özellikle belirtmesi de dikkat çekicidir. Yine aynı şekilde, Qing Hanedanlığı döneminde yaşamış olan ve daha çok yazdığı günlükleri ile tanınan hanedanlık memuru ve tarihçi Li Ciming (李慈铭, 1830-1894), okuduğu kitaplar hakkındaki notlarını ve düşüncelerini topladığı Yuemantang Dúshūjì (越缦堂读书记) adlı eserde, Türkiye'nin Avrupa'da yer alan büyük bir ülke olduğu, bu toprakların Yuan Chengzong (1265-1307) zamanında bir grup Müslüman tarafından ele geçirilerek İslam bölgesi olduğundan bahsedilmektedir (Li, 1959 : 478). Ayrıca, pek çok aydının Türkiye'nin de dahil olduğu savaşlar ve Avrupa kıtasındaki ülkelerin güvenliği gibi konularında Türkiye'yi sürekli Avrupalı devletlerle bir arada anması, o dönem Çin'de Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğu yönünde genel algıyı güçlendirmiştir. Wang Tao dahil pek çok aydın, Türkiye'yi Avrupa'nın güvenliği için olmazsa olmaz bir 'bariyer' olarak görmüştür. Ayrıca Türkiye'nin XIX. yüzyıl ortasından sonra hukuktan politikaya pek çok alanda reform yaptığı yönündeki haberler, Çin'de Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi algısını perçinlemiştir. Dönemin en önemli gazetelerinden biri olan The Church News¹⁵ (Jiaohui Xinbao教会新报) gazetesinde o dönem "Türkiye Devlet İşleri" başlığı altında Türkiye'deki

13 Lin Ze Xu'nün derlediği bir coğrafya kitabı.

14 Wei Yuan tarafından derlenen bu eser, Çin'in Çinliler tarafından derlenen ilk coğrafya kitabı olma özelliğini taşımaktadır, yazıldığı dönem Çin toplumunda deprem etkisi yaratmıştır.

15 Daha sonra Wanguo Gongbao 万国公报 adını alan bu gazete, 1868-1907 yılları arasında başta İngiliz misyoner Young John Allen (林乐知) olmak üzere Çin'deki misyonerler tarafından basılan ve Çinin modern gelişimi üzerinde derin etkileri bulunan toplumu bilgilendirirken şekillendiren de önemli bir gazete olmuştur. Kang Youwei tarafından basılan aynı isimli gazete ile karıştırılmamalıdır.

son gelişmeler, askeri reformlar, diğer ülkeler ile aralarındaki iletişimler olmak üzere çeşitli pek çok haber çıkmıştır. Örneğin 1872 yılında çıkan bir haberde, İngiltere'nin Hindistan'a yapacağı demiryolunun Osmanlı toprakları üzerinden geçeceği ve demiryolunun masrafları hakkında bir haber yapılmaktadır (Jiaohui Xinbao, 1872 : 8). 1873 yılında çıkan bir başka haberde ise, "Büyük Türkiye Devlet İşleri" başlıklı yazıda, Büyük Qing 大清 Büyük Ming 大明 gibi yücelik belirten ifadelerin Türkiye içinde kullanılmış olması, Türkiye'nin o dönem Çin toplumunda büyük bir ülke olarak görülüp takip edildiği anlaşılmaktadır (Jiaohui Xinbao, 1873 : 8). 1875 yılında çıkan bir haberde ise Türkiye'nin hala İspanya kralını tanımaması haber konusu olmuştur. Son olarak 1877 yılında çıkan bir haberde ise, eğitilmek üzere 150.000 yeni asker göreve alınacağı konusunda yeni bir emrin yayınlandığı haber yapılmaktadır. Her ne kadar bu haberlerin çoğunluğu Batılı misyonerler tarafından derlenip basılsa da, bu haberler o dönem Çin'de sayılı gazetecilik girişimlerinden birisi olarak, Çin toplumunun dünyada yaşanan gelişmeleri ve özelinde Türkiye'yi yakından tanınmasına olanak sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Ancak XIX. yüzyılın sonuna doğru, Osmanlının girdiği savaşlarda yenilmesi ve sonrasında Osmanlının yıkılma sürecine girmesi hakkındaki gelişmeler, Çin'deki Türkiye algısını değiştirmeye başlamıştır. Öncesinde Avrupalı devletlerle girdiği savaşlar ve yaptığı reformlarla, Çinli toplumun ilgisini çeken Türkiye, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında girdiği yıkılma sürecinde, "Çin ile benzer sorunları olan bir ülke" konumuna gelmiştir. Çinli aydınlar artık Türkiye'nin Avrupa ile benzerliklerinden daha çok, Çin ile içinde buldukları durumun benzerliğine ve paylaştıkları "ortak kader" algısına vurgu yapmaya başlar. Bu dönem Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olma algısı tamamen yıkılarak, artık Asya'daki konumuna vurgu yapılmaya başlandığını görmekteyiz.

Politik görüşlerinde sık sık Türkiye'yi örnek göstermeyi seven Kang You Wei, 1901 yılında yazdığı bir yazıda, "bizim imparatorluğun kaderini merak edenler, Türkiye'ye bakarsa görecektir" gibi çarpıcı bir tespit ile, aslında bizlere Türkiye'nin Çin toplumu için aynı kaderi paylaşan ülke konumunu gözler önüne sermek için oldukça yeterlidir (Kang, 2020 : 393). Yazının devamında ise Türkiye'nin parçalara ayrıldığı ve yok olmanın eşiğinde olduğundan bahseden kötü bir tablo çizen Kang, Türkiye ve Çin arasında bir karşılaştırma yaparak, Çin'in bugünkü durumunun Türkiye ve Mısır ile neredeyse eş durumda olduğunu ifade ederek, ülke durumunun pek içler açıcı olmadığını vurgulamaktadır. Kang, o dönemler Türkiye hakkında pek çok araştırma yapmış, Türkiye'nin yakın tarihinde yaşananlar üzerinden Çin dış politikasını şekillendirmeye ve ülkesi için çıkış yolları aramıştır. Bir yazısında İngiltere'nin çıkarlarını korumak için Rusya karşısında Türkiye'yi koruduğu gibi, Rusya'ya karşı bizi (Çin) de koruyacaktır öngörüsünde bulunmaktadır (Kang, 2020 : 42-43). Çinli akademisyen

Dai Dongyang (戴东阳) bir yazısında Kang You Wei'in ünlü İngiltere ile yakınlaşma stratejisinin ardındaki itici etkenin Türkiye örneği olduğunu ifade etmektedir.

Aynı şekilde, Geç Qing dönemi önemli reformistlerinden biri olan Tan Sitong (譚嗣同) da, "Rénxué" 《仁学》 isimli eserinde devletlerin ve halkların durumlarını karşılaştırarak, Çin, Türkiye, Afganistan, İran ve Kuzey Kore'yi "Hasta Adam" olarak sınıflandırmıştır (Tan, 2002 : 144). Tan Sitong, yazının devamında, Asya'nın "Hasta Adamları" olan Çin ve Türkiye'nin güçlerini birleştirerek kendilerini korumaları gerektiği önerisini ortaya atar. Tan'a göre, Doğu'da Kore'den başlayarak, Çin, Afganistan, İran üzerinden, Türkiye'nin batısına ulaşan ve bu "Hasta Adamlar"ı birleştirecek büyük bir demiryolu hattı inşa edilmelidir. Bu şekilde, "Hasta Adamlar", birbirlerine dayanarak büyük güçler tarafından ezilmekten veya yok olmaktan korunacaktır (Tan, 2002 : 146). Bunun dışında, Kang Youwei de bu "Hasta Adam", "Ortak Kader" tarzı söylemlerde daha da ileri giderek sadece Osmanlı ve Qing'in kaderini birbirine sıkı sıkıya bağlamakla kalmaz, aynı zamanda Türklerin soyunun da Çinliler ile aynı kökten geldiğini ifade eden oldukça iddialı bir yorumda bulunur (Kang, 2020 : 311). Onun bu tarz bir söylem ortaya atmasında, elbette kendi içinde bir takım politik hedeflerin etkisi göz ardı edilemez, ancak yine de o dönemler Türkiye ve Çin'in bir şekilde ortak paydada buluşturulma çabasının görülmesi açısından oldukça yeterlidir.

Elbette o dönem bu tarz Hasta Adam yakıştırmalarına yönelik söylemler ve ülke karşılaştırmaları, aydınların Çin halkının bam teline basma, halkı harekete geçirme çabalarının da birer göstergesidir. Örneğin 1903 yılında 《警世钟》 (Jingshi Zhong, Uyarı Çanı) isimli bir eserde "Yabancılar, Doğu'nun Hasta Adamı olarak küçümsemekle kalmayıp, bir de barbar ve aşağılık bir ırk olarak da (bize) hakaret ederler. Çinliler yurtdışına çıktığında, sığırlar ve atlardan bile daha aşağı bir durumda görülürler" ifadeleri ile o dönem "Hasta Adam" yakıştırmalarının artık Batının kullandığı bir terim olmaktan çıkarak, Çinli aydınlar tarafından da sıklıkla kullanılan ve toplumun hafızasında derin bir yer edindiği net bir şekilde görülen bir kavrama dönüşmüştür (Chen, 1958 : 69).

Osmanlı'nın çöküş döneminde girdiği savaşlarda yenilmesi ve sonrasında batılı devletler tarafından işgal girişiminde bulunulması, o dönem Çinli aydınlar tarafından Türkiye'nin mevcut durumunun Çin'den aşağı görülmesine sebep olmuştur. Ancak Kurtuluş Savaşı ve sonrasında verilen bağımsızlık mücadelesi ile tabiri caizse küllerinden yeniden doğan ve ona dayatılan tüm haksız dayatmaları elinin tersiyle itmesi, tüm dünyada şok etkisi yarattığı gibi, Çin toplumunu da derinden etkilemiş, bunun sonucunda da Çin'deki Türkiye algısı bir anda büyük bir değişiklik göstermiştir. Bu dönem Türkiye'nin, Çin ile aynı kaderi paylaşan zayıf ülke konumundan, topraklarındaki işgale

direnen ve verdiği kurtuluş mücadelesini kazanarak Çin'in örnek alabileceği bir ülke konumuna yükseldiği görülmektedir. Bazı aydınlar Türkiye'ye Asya direnişinin ve antiemperyalist söylemlerin sembolü olarak, yazılarında ve konuşmalarında yer vermeye başlamıştır. Modern Çin'in babası olarak da anılan Çinli devlet adamı Sun Yat-Sen, 1924 yılında yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Asya'daki konumuna özellikle vurgu yaparak, Türkiye'nin Avrupalı devletleri ülkesinden defetmeyi başararak, Japonya ile birlikte Asya'daki en büyük bağımsız iki ülke olduğunu ifade etmektedir (Sun, 1924 : 408). O dönem Çin'deki önemli dergilerden biri olan Şarkiyat Dergisi'nde (Dongfang Zazhi 东方杂志) çıkan "Türkiye Kadar Olamadık!" başlıklı bir yazıda "Büyük Türk milleti yeniden doğdu, güçlü bir yeni Cumhuriyet kuruldu. Bu, Asya'nın ezilen milletlerinin baş kaldırışının büyük bir ânıdır" ifadeleri kullanılmıştır (Hua, 1923). Sadece bu yazının başlığından dahi, Türk devriminin ve ilerlemesinin tüm dünyada uyandırdığı yankı ve hayranlığı görmek mümkün. Dönemin önemli devrimcilerinden biri olan ve aynı zamanda Çin Komünist Partisi'nin kurucularından olan Chen Duxiu ise bir yazısında, Türkiye'nin yapmış olduğu doğru hamleler sonrasında artık 'Hasta Adam' olmadığını kanıtladığını; ancak Çin halkının hâlâ büyük güçlerin, savaş ağalarının ve geleneksel kültürün baskısı altında ezilmeye devam ettiğini ifade etmiştir (Chen, 1984 : 427).

Cumhuriyet kurulduktan sonra 1925 yılında İstanbul'a eğitim için gelen Çin'in Hui etnik kökenli Müslümanlarından biri olan Wang Zengshan isimli bir öğrenci, 1926 yılı Nisan ayında okulu Yençing Üniversitesi'ne göndermiş olduğu bir mektupta yeni Türkiye'ye dair ilk izlenimlerini şu şekilde ifade etmektedir: "Türkiye bağımsız bir cumhuriyet olduktan sonra, her alanda reformlar yaptı ve hızlı bir ilerleme kaydetti. Eğitim alanında da birçok düzenleme yapıldı ve gelişmeler sağlandı, ancak öğrencilerinin ve kadınlarının uyanışı hâlâ bizim ülkemize kıyasla yetersiz. Konstantinopolis (İstanbul) dünyanın ünlü şehirlerinden biri olarak çoktan kulağımıza çalındı, ancak bir görmek bin işitmeye bedelmış. Buraya geldiğimde sakin bir zihinle yerinde gözlem yapınca, şehrin ününün boş olmadığını gördüm" ifadelerini kullanmıştır (Wang, 1926 : 12). Wang, bir başka yazısında ise Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki 3 sene gibi kısa bir sürede çok sayıda reform yapılarak büyük ilerlemenin kat edildiği ve bunun takdire şayan olduğunu belirtiyor (Wang, 1927 : 29-33). Tüm yapılan reform ve yeniliklerin dışında, Türk halkının savaştaki başarısı ve cesareti de Çinli toplumun takdirini kazanmıştır. Wang Tao bir yazısında Rusya'nın Türkiye'yi ilhak etme girişiminin başarıya ulaşamamasının önemli bir nedeni, halkın savaş konusundaki özgüveni ve direnme noktasında göstermiş olduğu kararlılık olduğunu ifade ederek, vatansever Türk halkının cevval ruhunu bir kez daha tasdik etmiştir.

Dikkate şayan bir husus var ki, o da Kurtuluş Savaşı sonrasındaki dönemde Çin toplumunda yapılan ortak kader vurgusu ile önceki

dönem yapılan aynı tarz vurgu arasında büyük bir fark yer almaktadır. Önceki dönem Türkiye türlü açılardan eleştirilmekte ve Asya'nın iki hasta adamı yakıştırması üzerinden Çin'i bekleyen benzer sona vurgu yapılırken, sonrasında bu ortak kadere rağmen, Türkiye'nin nasıl kendisine farklı bir yol çizdiği, bir nevi kaderini değiştirdiği, büyük bir heyecan ve imrenme ile dile getirilmektedir. Örneğin 1939 yılında çıkan "Türkiye'nin Yeniden Doğuşu ve Çin'in Direnişi" başlıklı bir yazıda şu ifadeler kullanılmaktadır : "Türkiye ve Çin, her ikisi de Doğu yarımkürede yer almaktadır. Türkiye ve Çin, eskiden, Avrupalı ve Amerikalıların 'Yakın Doğu'nun Hasta Adamı' ve 'Uzak Doğu'nun Hasta Adamı' diye alay ettikleri ülkeler idi... Bugün ise Türkiye, emperyalizmin boyunduruğundan kurtularak bağımsızlığını kazanmıştır... Türkiye ve Çin'in durumu birebir aynı olmasa da birçok benzerlik taşımaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin bu mücadele ruhu, bizim direnişimiz için bir rehber olmalıdır" (Qian, 1939:19) . Yine aynı şekilde, 1933 yılında çıkan "Yakın Doğu'nun Hasta Adamından, Uzak Doğu'nun Hasta Adamına Dersler" başlıklı bir yazıda, Türkiye ve Çin'in ortak kaderi paylaşmalarına devrimin başarıyla sonuçlandığına dikkat çekerken, Çin toplumuna "bizim Mustafa Kemal Paşamız ve onun önderliğindeki vatanseverlerimiz nerede?" sorusu yöneltilir (Wang, 1933 : 7-11). Yazarın, Türkiye'deki devrimin başarıyla sonuçlanmasından duyduğu hayret, yazının satır aralarında açıkça görülmektedir. Son olarak 1924 yılında Shibao 《时 报》 gazetesinde çıkan "Türkiye'nin dirilişini hatırlatıyor ve halkımızı uyarıyorum — Yakın Doğu'nun Hasta Adamı iyileşiyor! Peki ya Uzak Doğu'nun Hasta Adamı?" başlıklı bir yazının sadece başlığında dahi, o dönem Türkiye'nin yaptığı devrimdeki başarısının Çin'i nasıl derinden etkilediği açıkça görülmektedir (Shen, 1924). Sonuç olarak, Çin'deki Türkiye algısı zaman içerisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda sık sık değişiklik göstermiştir. Çin'in dünyaya açılmaya başladığı süreçte ve özellikle Qing Hanedanlığının son yıllarından Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden sonraki yıllarda, Türkiye'nin Çin toplumunun yakın odağına alındığı ve onun için önemli bir örnek ve rehber değeri taşıdığı açık bir şekilde görülmektedir.

3. Wang Tao ve Türkiye Araştırmaları

Tüm yukarıda verilen örneklerin dışında, Qing Hanedanlığının son yıllarında Wang Tao'nun, Osmanlı Rus savaşı odağında yazdığı kısa haber yazıları dışında ayrıyeten kaleme almış olduğu Türkiye hakkında uzun araştırma yazısı da o dönem Çin'in Türkiye'ye yönelik ilgi ve alakasının bir diğer kanıtıdır. Yazılma tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1889-1893¹⁶ yılları arasında yazıldığı tahmin edilen ve jeopolitik konum, kamu hizmetleri, ticaret, askeri, din, vergi sistemi gibi toplamda

¹⁶ Çinli akademisyen Zhou Zhenhe, bir yazısında 1890-1891 tarihleri arasında işaret etmektedir. Bilindiği üzere, Zhang Zhidong'un, Wang Tao'a kullanılacak kitapların seçilmesi ve bunların alınması çağrısında bulunduğu tarih 1889 yılı, ancak Wang Tao'un bu teklifi hemen kabul etmediği de ayrıyeten bilinmektedir. Bunun yanında, 1891 yılında çevrilmek üzere büyük çapta kitap alındığı bilgisi de yukarıdaki tarih aralığı ile uyusmaktadır. Detaylar için bakınız (Zhou, 2008:24-29).

12 ayrı bölüme ayrılmış olan bu araştırma yazısı, Yangwu Jiayao (洋务辑要)¹⁷ kitabının bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu kitap Geç Qing dönemi Çin'in dünyayı tanıma ve ileri teknolojileri takip etme yolunda koyduğu hedefin en önemli yansımalarından birisidir ve Japonya, Almanya, Türkiye gibi pek çok ülkeye dair incelemelerin yer aldığı, oldukça büyük çapta bir çeviri işidir. Afyon Savaşları sonunda tüm dikkatini Batıya dönen Çin'in, yeni dünya düzeni kurulurken bunun gerisinde kalmamak adına elinden geleni yapmaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Ancak sebebi tam olarak bilinmeyen bir nedenden ötürü bu kitap basılamamış¹⁸, el yazısı olarak kalan eserin büyük bir kısmı şu an Şangay Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Bu eseri bizler için önemli ve özel yapan kısmı ise, Geç Qing dönemi Çin'de, Türkiye hakkında yazılmış ve tarihten sosyokültürel yapısına kadar pek çok alanda bilgiler içeren önemli tanıtıcı materyallerden biri olmasıdır. Wang Tao, Hong Kong'a gittikten sonra kullanmaya başladığı "Güney'de İnziva"¹⁹ (Tian nan dùn s ō u天南遁叟) mahlasıyla²⁰ kaleme aldığı bu eserde, Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak, en son Osmanlı Rus savaşlarına kadar geçen tarihi olaylar hakkında derinlemesine bilgiler vermektedir. Toplamda 52 sayfadan oluşan Türkiye hakkındaki kısım, Türkiye Bölgesel İnceleme (土耳其疆域考) ve Türkiye Gelişimsel İnceleme (土耳其沿革考) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Türkiye'nin bölgesel özellikleri ve toprak bütünlüğü açısından incelediği ilk kısımda, etnik grup, tarım, hayvancılık, sanat, ticaret gibi alt başlıklar halinde genel ancak detaylı bilgiler verilmektedir. Öncelikle Türkiye'yi "Asya Türkiye", "Avrupa Türkiye" ve "Afrika Türkiye" olarak üç farklı başlığa ayıran Wang Tao, bu üç kıtaya dağılan farklı nüfus yoğunluklarından bahsetmekle söze başlar. Etnik grup başlıklı kısmında, toplumun pek çok farklı etnik kökenden oluştuğunu, ama aralarında en ünlü ve saygın etnik grubun Osmanlı zümresi olduğunu ifade eder (Wang Tao, Jiangyu kao : 4). Osmanlılar hakkında, "inatçı ve tartışmacı bir doğaları vardır ve çatışma durumunda geri adım

17 Bu kitap dönemin valisi (湖广总督) olan Zhang Zhidong tarafından 1889 yılında Wang Tao'dan istenen bir kitap ancak sonunda bitirilememiştir.

18 Zhou Zhenhe'ya(周振鹤) göre bunun sebebi, Zhang Zhidong'un kitap bittikten sonra ortaya çıkan eserden memnun olmamasıdır. Kitabın içeriğinin çok fazla alana yayılmış olması ve karmaşık derlenme düzeni bunun en büyük sebebidir. Ayrıca Zhou'un makalede belirttiğine göre, kitabın tamamlanan ilk bölümünü gözden geçiren dönemin aydınlarından Zhong Tianwei, doğa bilimleri gibi eksik içerikten ötürü, esere 'etkisiz' ve 'değersiz' eleştirisinde bulunduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Çin'deki Wang Tao araştırmalarında başı çeken önemli isimlerden biri olan Prof. Duan Huaqing ise, bu eleştirileri biraz yersiz bularak, Wang Tao ve Xue Fucheng arasındaki mektuplaşmalar ve Zhang Zhidong'un ilk belirlediği içerik düzenine göre, bu sonucun tümüyle Wang Tao'nun hatası olmayabileceğini savunur. Bknz. (Duan, 2023).

19 Dün s ō u天南遁叟 kavramı Çince'de eski zamanlarda dağlarda inzivaya çekilen kişileri tanımlamak için kullanılırken, sonrasında şehir gürültüsü ve kalabalığından, toplumun karmaşasından uzaklaşmak için inzivaya çekilen kişiler içinde kullanılmıştır. Mahlasın bu metinde kısaca 'inziva' şeklinde çevrilmesi uygun görülmüştür.

20 Mahlas kullanmayı seven Wang Tao, zaman içerisinde 遁窟废民、天南遁叟、骏园老民 gibi farklı mahlaslarla yazın hayatına devam etmiştir.

atmazlar. Rahatlığı ve eğlenceyi severler, her gün yıkanır ve kahve içmeye düşkündürler. Hamamları oldukça zarif ve kahvehaneleri lüks ve süslüdür” şeklinde ifadeler kullanır. Tarımcılığa ayrılan kısımda, topraklarının her ne kadar geniş ve verimli olmasına rağmen, ekim ve hasat konularında oldukça geri kaldığını, kullanılan tarım aletlerinin eski ve kullanışsız oluşlarından bahseder (Wang Tao, Jiangyu kao : 5). Sanat başlıklı kısımda, Türklerin, sanat ve el işlerinde yetenekli ve çalışkanlıkları ile tanındıklarını belirtir. Üretilen ürünlerin hem kaliteli hem de çeşitli olduğunu, Türkiye’de dokunan şalların, yünlü kumaşların, diğer ülkelerle rekabet edecek kalitede ve hatta bazılarının daha üstün ince işçilik sergilediğini ifade eder. Ticaret başlıklı kısımda ise, Türkiye’nin o dönemlerde yapmış olduğu ihracat ve ithalat verilerine yer verir. Bu verilerin oldukça detaylı rakamlara dayanması, yine oldukça dikkat çekmektedir.

Wang Tao’ın incelemesinde dikkati çeken bir diğer husus ise, o da Türklerin kibirli olduklarına dair çeşitli yerlerde yaptığı vurgudur. Türklerin kibirlerinden, Avrupa’daki gelişmeleri takip etmeyi ve başkalarından yardım almayı reddettiklerini yada kendilerine olan aşırı güvenlerinden ötürü, Moğol kralının uyarısına aldırmaşızın sefere çıktığından bahseder. Wang Tao’ın bu araştırma yazısını yazdığı dönem tamda Osmanlı’nın yıkılış sürecine girdiği, savaşlarda yenildiği bir döneme denk geldiği için, yazış tarzındaki olumsuz bakış açısı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, Wang Tao’ın yazısında bu tarz vurgular yapmasının bizce bir diğer sebebi, Qing yönetimi ve bürokrasisinde gördüğü köhneleşmiş zihniyeti, reformlar konusunda uyarma ve değişimin elzem oluşuna çağrı yapmak olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Eserin Türkiye’nin kuruluş ve gelişim dönemlerine ayrılmış ikinci kısmında ise, Türklerin Anadolu topraklarına ilk geldiği dönemden Osmanlı’nın kuruluşuna, yükselişine ve Osmanlı Rus savaşına kadar geçen tarihi arka plan aktarılmaktadır. İlk olarak Osmanlı’nın Anadolu’ya gelişine anlatımına başlayan Wang Tao, Ertuğrul bey ve ordusunun cesaretine vurgu yaparak, onların yardımı ile Sultan Alâeddin’in Moğol ordusunu püskürttüğünü ifade eder ;

“1220 yılında, Moğol istilasından (yani Tatarlar) kaçan bir Türk boyu, Asya’dan Pers toprakları üzerinden Küçük Asya’ya (Anadolu’ya) ilerledi ve Karaman bölgesine yerleşti. Bu boyun lideri Süleyman adında biriydi, çevrede büyük bir güç sahibi olmuştu ve civardaki halklar ona itaat ediyordu. Süleyman’ın ölümünden sonra, oğlu Ertuğrul onun yerini aldı ve cesaretiyle boyun lideri oldu. Hayvancılıkla geçinir, sürekli göç ederlerdi. Bir gün, (Ertuğrul ve adamları) iki ordunun savaştığını gördüler; bir ordu neredeyse diğerine yenilmek üzereydi. O anda, tanıdık olmamalarına rağmen, yalnızca adaletsizliğe dayanamayarak soydaşlarını toplayıp yardıma koştu. Büyük bir gayretle karşı birliği püskürttüler ve önlerinde durabilecek kimse

kalmadı. Böylece yardım ettikleri ordu zafere ulaştı. Bu sırada yardım ettikleri (ordu), Anadolu'nun hükümdarı Alaeddin'in askerleriydi. Düşman ordusu ise Asya'dan gelen Moğol ordusuydu. Hükümdar (Alaeddin) onların cesaretini takdir ederek onlara bir arazi verdi. Bu arazi, Bizans ve Küçük Asya'ya yakın olup, iki şehri içeriyordu : bunlardan biri Söğüt, diğeri ise Eskişehir olarak adlandırılıyordu. Çok geçmeden Ertuğrul vefat etti, oğlu Osman ise Türklerin lideri oldu (Türkler sonrasında 'Osmanlılar' olarak adlandırılır. Bazıları onları 'Ottoman' olarak adlandırır, bu çeşitlilik halk arasında kullanılan farklı isimlerden kaynaklanır). Osman, 1258 yılında Söğüt şehrinde doğdu. Osman genç yaşta büyük bir stratejik yetenek sergiledi, savaşa ve askerî güce düşkünlüğü ile atalarından daha ileri gitti. Bithynia'ya (Bursa çevresi) saldırarak zafer kazandı ve birkaç şehri ele geçirerek topraklarına kattı. Onun topraklarını genişlettiğini gören Küçük Asya'nın hükümdarı, onu bir bölgenin hükümdarı olarak tanıdı (onu kral ilan etti). 1300 yılına gelindiğinde, Moğollar Küçük Asya'ya tekrar saldırdılar. Hükümdarın ordusu (Anadolu Selçuklu) mağlup oldu ve hükümdar öldü, böylece devlet yıkıldı. Moğollar zaferle geri çekildiler, ancak hiçbir asker bırakmadılar ve o bölgede bir devlet kurmadılar. Daha sonra, Küçük Asya'nın bir köşesinde on küçük Türk beyliği ortaya çıktı. Bu on beylik nihayet Osman'ın yönetimi altında birleşerek tek bir devlet haline geldi" (Wang Tao, Yange kao : 17).

Bu kısmın devamında Osmanlının kuruluşundan itibaren tahta geçmiş tüm padişahlara ve onların yapmış oldukları yeniliklere, dönemlerinde yaşanan önemli olay ve savaşlara tek tek değinilmiştir. Uzun Osmanlı tarihi ve tahta çıkan padişah sayısı dikkate alındığında, her birine kısa ama öz bir şekilde değinilmesi, oldukça dikkati çeken bir husustur. Osmanlı kuruluşundan bahsettiği kısımlarda Alâeddin, Ertuğrul, Osman gibi isimlerin, Osmanlı'nın kuruluş yeri Söğüt gibi özel isimlerin birebir yer alması da ayrıca dikkat çekmektedir (Wang, Jiang : 18). Osman Bey'den iyi bir asker ve savaşçı olarak bahsederken, Orhan beyin ilk oğlu Süleyman için ise "askeri strateji ve komuta becerileri son derece mükemmeldir, ordusunun ilerleyişi, rüzgar ve yağmur kadar hızlıdır" şeklinde ifadeler kullanmaktadır (Wang, Jiang : 19). Yavuz Sultan Selim için ise derin bilgiye sahip, cesaretli ve yetenekli olduğunu ifade ederken, onun ülkeyi canlandırmasının yanı sıra, kiskanç ve zalim doğası gereği, kardeşlerini öldürdüğünü belirtir (Wang, Jiang : 23). Ayrıca, Osmanlı'nın XVI. yüzyıldaki deniz gücünden övgüyle bahseden Wang Tao, Avrupa'nın büyük güçleri olan İngiltere ve Fransa'nın dahi Osmanlı savaş gemileri ile karşılaştırılamayacak güçte olduklarından bahseder (Wang, Jiang : 25).

Eserin çoğunluğunda objektif bir şekilde tarih anlatıcılığı görevini sürdürmeyi başaran Wang Tao, ilginç bir şekilde, sonlara doğru anlatım ilerledikçe bir anda Türkiye'deki dini ve toplumsal yaşamdan bahsetmeye başlar. Müslümanların yemek yerken ellerini kullandığını, tütün içmeyi sevdiklerini ve başkentte çok fazla çocuk satan insan

olduğunu ifade eder. Bu kısmın devamında ekonomik ve hukuki birkaç genel geçer bilgi daha verdikten sonra, yeniden Osmanlı'nın tarihine, Roma ve Bizans uygarlıklarına geçiş yapar. Bunun ardından da, yeniden aynı Osmanlı Rus savaşından bahsettiği haber yazılarında olduğu gibi, objektif tarih anlatıcılığı kimliğinden uzaklaşarak, kendi kişisel politik görüşlerini sıralamaya başlar. Örneğin Avusturya'nın Osmanlı'ya karşı Rusya'ya yardımcı olduğunu, ancak bilmediği şeyin, Rusya günden güne güçlenirken, kendisinin zayıfladığı, çok geçmeden Rusya'ya bu yardımlarından ötürü pişman olacağını ifade eder (Wang, Jiang : 35). Görüldüğü üzere, ona bu derleme işini veren Zhang Zhidong'un bu eseri düzensiz ve karışık bulmak konusunda pek de haksız olduğu söylenemez. Eser, her şeyden bahsetmek isterken, hiçbir şeyden tam olarak bahsedemeyen bir yazı dizisi olup çıkmıştır. Tüm bunlara ek olarak, bu kitabın çeviri işlemleri ve derlenme süresinin beklenenden uzun sürmesi, ister istemez bu eserin düzenlenmesini olumsuz yönde etkilediğine şüphe yoktur. Bazı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Wang Tao ve yabancı çevirmenler arasındaki uyuşmazlık ve bir takım maddi sorunlar nedeniyle, yapılan çevirilerin oldukça yavaş ilerlediği bilinen bir gerçektir (Zhou, 2008 : Duan, 2022, 2023). Ayrıca metinde Osmanlı kavramının Çincesi için birbirinden farklı yazım şekillerinin kullanılması, örneğin Ao dao meng 奧刀孟、Ao si man 澳司曼、Ao shi man 澳士曼 gibi, bizlere bu metnin hazırlanma sürecinin uzun sürmüş olabileceği bilgisini doğrular niteliktedir.

Bu eser, her ne kadar Zhang Zhidong'un isteği üzerine telif eser sıfatında tutulmaya çalışılsa da, genel itibarıyla bir çeviri eserdir. Wang Tao bu kitabın derlenmesi sırasında öncelikle İngiliz misyoner John Fryer'e teklif götürür, o da bir başka misyoner olan Charles Budd'u önerir. Bu el yazması eserin bugün elimizde olan kısımlarından görüldüğü üzere, Wang Tao'nun daha çok Charles Budd ile çeviri işlemlerini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bilindiği üzere, Wang Tao herhangi bir yabancı dil bilmemektedir, bu yüzden çevirilerde ve çevirilere kaynak oluşturacak kitapların seçiminde Wang Tao'nun çok büyük bir rolünün olmadığı tahmin edilebilir. Ancak özellikle el yazması üzerindeki düzenlemelerden, onun tüm süreç boyunca çevirileri kontrol edip, yeniden düzenlediği, eklemeler ve benzeri işlemleri büyük bir ciddiyetle sürdürdüğü de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, Osmanlı Rus savaşı hakkında sunmuş olduğu görüşler ve politik önerilerin, Wang Tao'nun önceki dönemlerde yayınlanmış makaleleri arasındaki benzerlik, bizlere tüm bu ifadelerin birebir Wang Tao'nun kaleminden çıktığını bariz bir şekilde göstermektedir. Sonuç olarak, bu kitap, Wang Tao'nun son yıllarında vaktinin çoğunluğunu ayırdığı büyük çaplı bir eserdir ve XIX. yüzyıl sonlarında Çin'in yenilenen, daha doğrusu 'yenilemek zorunda bırakılan' köhneleşmiş dış politikasının yıkıldığının, Çin'in 'Orta Ülke'den, dünya üzerindeki 'herhangi' bir ülke konumunu kabullenişinin en bariz sinyalidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Çinli aydın Wang Tao'ın politik yazıları ve Türkiye çalışması üzerinden, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarına değin geçen süre zarfında, Çin'de değişin Türkiye algısı incelenmeye çalışılmıştır. Wang Tao'ın başında durduğu ve bizzat ilgilendiği bu kitap, her ne kadar bir çeviri ağırlıklı telif eser olsa da, bizlere, Geç Qing dönemi Çin toplumunun Batı'ya yönelen yüzünü, Batı'daki yeni gelişmeleri takip etme, öğrenme hedefini gözler önüne sermektedir. Bu öğrenme sürecinde, Çin'in Türkiye'yi de bir araştırma unsuru olarak ele alıp, tanımaya çalışması ve onun tecrübelerinden yararlanma arzusu oldukça açıktır. Makalenin ikinci kısmında görüldüğü üzere, Çin'deki Türkiye algısı, dönem dönem yaşanan gelişmeler odağında değişim göstermiştir.

Çinli aydın Wang Tao'ın XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı ve Rus savaşı özelinde yazmış olduğu haber yazıları ve geniş çaplı Türkiye araştırması, Çinin Türkiye'yi tanıma çabasının önemli yansımalarıdır. Çin'deki Türkiye algısının gelişim ve dönüşümünü görmek de bizlere, bu iki ülkenin geçmişten bugüne dek devam eden ilişkisinin anlaşılması ve bu ikili ilişkinin tarihi dinamiklerinin gözlemlenmesi açısından önemlidir. İster Rus tehdidi odağında olsun, ister Çin'in daha geniş yeni dünya düzeninde yerini bulma çabası odağında olsun, Geç Qing döneminde Türkiye, Çin toplumunun gözlemediği ve Türkiye'de yaşananlar üzerinden politik bir duruş geliştirmeye çalıştığı bir unsur olmuştur.

Wang Tao'ın bu araştırmaları, sadece basit birer inceleme yazısı olarak görülmemelidir. Geç Qing döneminde Türkiye, Çin ile benzer olayları yaşayan ve benzer süreçlerden geçen bir ülke olarak, Çin için bir "ayna" görevi görmüştür. O dönem Türkiye, Çin için bir örnek, bir tecrübe olarak dikkatle izlenmiş, yaşanan gelişmeler analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de yaşanan gelişmelerden ve onun Avrupa güçleri ile aralarındaki ilişki üzerinden bir ders çıkartmak için uğraşan Çin, kendisine bu yeni dünya düzeninde yeni bir yol haritası çizmeye çalışmıştır. Bunun yanında, bir zamanlar Çin dahil tüm dünyanın ibretle izlediği gelişim ve reformların yaşandığı bu topraklarda, 1940'lı yıllardan sonra Çin camiasında Türkiye'ye yönelik ciddi şekilde azalan ilgi ve araştırma, bizleri de üzerinde derinlemesine düşünmeye sevk etmelidir. Zira bu duruma, Çin'in kendi içinde girmiş olduğu süreçler ve yerli dinamiklerin etkisi elbette göz ardı edilemez, ancak bu değişimi tümünden buna bağlamak tam anlamıyla gerçeklere göz yummaktan başka bir şey değildir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Chen, Duxiu (陈独秀). (1984). *Chen Duxiu wenzhang xuanbian* (Zhong). Pekin: Sanlian Shudian.
- Chen, Peng (陈鹏). (2018). "Jindai Zhongguoren Tuerqiguan de Zai Renshi". *Jindaishi Yanjiu*, 1.
- Chen, Tianhua (陈天华). (1958). *Jing shi zhong. Chen Tianhua ji*. Liu, Q. & Peng, G. (Ed). Hunan Renmin Chubanshe, 69.
- Duan, Huaqing (段怀清). (2019). "Shuxie Huaibao yu Jianggeyiqiu—Lun Wangtao Wenxue de Liangge Sixiang Zhidian". *Hunan Shehui Kexue*, (14).
- Duan, Huaqing (段怀清). (2022). "Wang Tao yu Shijiu Shiji Xifang Hanxue". *Shehui Kexue*, (8).
- Duan, Huaqing (段怀清). (2023). "Wang Tao zhushu kao bu". *Guandong Xuekan*, (6).
- Fidan, Giray. (2011). "Ming tarih kayıtlarına göre 16. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu - Ming Çin'i ilişkileri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no.30, 275-287.
- Hua, Lu (化鲁). (1923). "Women Jing Buru Tuerqi". *Dongfang Zazhi*, No. 21.
- Jiaohui Xinbao. (1872). "Zhongwai jinwen: Tuerji guoxi lian huo lun che lu". No. 211, 8.
- Jiaohui Xinbao. (1873). "Zhongwai zhengshi jinwen: Da Tuerji guoshi". No. 222, 8.
- Kang, Youwei (康有为). (2020). "Jin cheng <Tujue xueruo ji> xu". Kang youwei ji (Cilt 4). Jiang, Y. & Zhang, R. (Ed). Pekin: Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe, 311.
- Kang Youwei (康有为). (2020). "Yu Zhao Yuesheng shu". Kang Youwei quanji (Cilt 5). Jiang Yihua & Zhang Ronghua (Ed). Beijing: Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe, 393.
- Kang, Youwei (康有为). (2020). "Wei xie ge lu da, fu wang zai ji, qi mi lian ying ri jian ju wu xu zhe". Kang youwei quanshu (Cilt 4). Jiang Y. & Zhang, R. (Ed). Pekin: Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe, 42-43.
- Kirilen, Gürhan. (2007, 15 Eylül). "16-17. Yüzyıllarda Osmanlı ile Çin arasındaki diplomatik ve kültürel ilişkiler", ICANAS 38, Ankara, Türkiye.
- Li, Ciming (李慈铭). (1959). *Yue mantang dushu ji*. You, Y. (Ed). Beijing: Shangwu Yinshuguan, 478.
- Li, Yuandu (李元度). (1936). "Guochao Xianzheng Shilüe". *Sibu Beiyao, Zhonghua Shuju*, vol. 25,4.
- Qian, Xiangsheng. (钱湘声). (1939). "Tuerqi fuxing yu Zhongguo kangzhan". *Huimin Yanlun Bianyuankan*, 1(9), 19-21.
- Shenbao. (1877, 25 Haziran). "Tuerqi luanhao". No. 0001.
- Shen, Xuanqian (沈逸千). (1924). "Ji Tuerqi de fuxing bing gao guoren—Jindong bingfu bing jian qianyu le! Yuandong bingfu zenme yang?". *Shibao*, No. 0006.
- Sun, Yatsen (孙中山). (1924, 28 Kasım). "Dui shenhu shangye huiyi suo deng tuanti de yanshuo". *Sun Zhongshan quanshu* (Cilt 11), 408.
- Tan, Sitong (谭嗣同). (2002). *Renxue*. Wu, H. (Ed). Pekin: Huaxia Chubanshe, 144.
- Wanguo Gongbao. (1877). "Tuerji guoshi: Tu E zhanhao". No. 450, s. 27.
- Wang, Hongzhi (王宏志). (2011). "Maishen shi yi" de Wang Tao: Dang Chuantong Wenshi Dangshangle Yizhe. *Fudan Xuebao (Shehui kexue ban)*, (2).
- Wang, Zengshan. (王曾善). (1926). "Tongxun: Yanda Zhoukan she zhuan tongxue zhuru". *Yanda Zhoukan*, (99), 12-17.

- Wang, Zengshan. (王曾善). (1927). "Tuerqi de xin jingcheng—Angela". *Dongfang Zazhi*, 24(9), 29-33.
- Wang, Zaoshi (王造时). (1933). "Jindong bingfu gei yuandong bingfu de jiaoxun". *Ziyou Yanlun*, 1(7), 7-11.
- Wang, Tao (王韬).(2002). "He liu guo yi zhi E". *Taoyuan wenlu waibian*. Shanghai: Shanghai Shudian Chubanshe.
- Wang, Tao (王韬)."Tuerji jiangyu kao". *Yangwu Jiyao*, Shanghai Tushuguan, 4.
- Wang, Tao (王韬). "Tuerji yange kao". *Yangwu Jiyao*, Shanghai Tushuguan, 17.
- Xue, F (薛福成).(1985). "Chushi Ying Fa Yi Bi si guo riji". *Zouxiang Shijie Congshu* (1. Baskı). Zhong, S. (Ed). Changsha: Yuelu Shushe, 338-339.
- Zheng, Guanying (郑观应). (1982). *Zheng Guanying ji*. Xia, D. (Ed). Shanghai Renmin Chubanshe, s. 822.
- Zhou, Zhenhe (周振鹤).(2008). *Zhi zhe bu yan*. Beijing: Shenghuo Dushu Xinzhi Sanlian Shudian, 24-29.

Extended Abstract

Chinese journalist and writer Wang Tao 王韬 (1828–1897) was a prominent intellectual who witnessed the significant transformations and reforms in late 19th-century China and played a pivotal role in shaping the country's journalism sector. In 1874, with the launch of *Xunhuan Ribao* (循环日报), a Chinese newspaper entirely published by Chinese people, Wang Tao not only ensured that the public was informed about global events during the Late Qing period (1840–1912), but also made significant contributions to the intellectual enlightenment of society by collaborating with Western missionaries on translations in the fields of economics, politics, history, and science. Among his political writings, this article focuses on the essays particularly centered on the Russo-Turkish War, as well as his extensive research on Türkiye. These works are of great significance for understanding the perspective of a 19th-century Chinese intellectual on global developments, and more importantly, for uncovering how Türkiye was perceived by Chinese society during that period.

The first section of the article focuses on Türkiye-related research in China, which developed in the context of China's concerns over Russia, using the Russo-Turkish War as a central theme. During the Late Qing period, there was a significant increase in interest toward the Ottoman Empire, largely driven by the Russo-Turkish War. Although there had been many wars between the Ottoman Empire and Russia throughout history, the most resonant for China was undoubtedly the 1877–1878 Russo-Turkish War. This can be attributed to the rise of the publishing industry in China, the rapid development of daily news and translation activities, as well as the changing global order and China's evolving worldview. As a result of the growing interest in Türkiye during the Late Qing period, Wang Tao wrote numerous articles on the subject. In particular, in the writings centered on the Russo-Turkish War, Wang Tao not only provided general information about the progress of the war and the attitudes of the involved countries, but also offered a series of recommendations to European countries and Türkiye. While criticizing Russia's expansionist and aggressive stance, Wang Tao frequently emphasized Türkiye's critical role in ensuring European security from a geopolitical perspective. He argued that if Türkiye were to be occupied by Russia, it would pose a direct threat to the security of European states. Therefore, he insisted that, under any circumstances, the Türkiye must be supported against Russia.

The second section of the article examines the evolving perception of Türkiye in China from the Late Qing period to the early Republican era, within the context of China's efforts to reposition itself in the emerging new world order. In the Late Qing era, Türkiye's positioning between East and West created a sense of confusion among Chinese intellectuals, and over time, their views on Türkiye underwent constant change. Initially, Türkiye attracted the interest of Chinese society due to its wars with European states and its reform efforts, with a tendency to be seen as a part of Europe. However, following World War I and the ensuing period of disintegration, Türkiye came to be viewed by Chinese intellectuals as a "country with similar problems to China". Chinese intellectuals began to emphasize the similarities between Türkiye's situation and China's, focusing on their shared "common destiny" rather than Türkiye's European connections. During this period, Türkiye's perception as a European country was completely dismantled, and attention shifted to its position within Asia. However, Turkey's resolute stance against imperialist powers during the War of Independence and its courageous rejection of all unjust demands imposed upon it after the war had a profound impact on Chinese society. This monumental transformation dramatically altered China's perception of Türkiye, bringing about a significant shift in how Türkiye was viewed in China. During this period, Türkiye transitioned from being seen as a weak country sharing the "same fate" as China to becoming a nation that resisted foreign occupation and emerged victorious in its struggle for independence, positioning itself as a model for China to follow. Some intellectuals began to highlight Türkiye as a symbol of Asian resistance and anti-imperialist rhetoric in their writings and speeches. In the earlier period, Türkiye was often criticized from various perspectives, with comparisons made between the "sick man of Asia" and the similar fate awaiting China. However, despite this shared destiny, there was a growing admiration and excitement as intellectuals discussed Türkiye's ability to chart a different path for itself, effectively changing its destiny.

The final section of the article analyzes Yangwu Jiyao 《洋务辑要》, a work Wang Tao focused on in his later years, which could be of significant importance for its time. This analysis, particularly its extensive examination of Türkiye, provides in-depth insights into historical events from the founding of the Ottoman Empire to the Russo-Turkish Wars. What makes this work particularly valuable and special is that it serves as one of the key introductory materials on Türkiye in Late Qing China, containing information on various aspects, from historical events to its socio-cultural structure.

In conclusion, this study explores the changing perception of Türkiye in China between the late 19th and early 20th centuries through the political writings of Chinese intellectual Wang Tao and his research on Türkiye. This study highlights how Late Qing Chinese society turned its focus toward the West, aiming to follow and learn from the new developments emerging there. In this process, China's effort to study and understand Türkiye, and its desire to benefit from Türkiye's experiences, is quite evident. As seen in the second section of the article, the perception of Türkiye in China has undergone changes in response to developments during various periods. Wang Tao's writings on the Russo-Turkish War and his extensive research on Türkiye, written at the end of the 19th century, are significant reflections of China's efforts to understand Türkiye and learn from both its mistakes and successes. Observing the development and transformation of China's perception of Türkiye is important for understanding the historical relationship between these two countries and for observing the historical dynamics of this bilateral relationship. Whether focused on the Russian threat or China's efforts to find its place in the broader new world order, during the Late Qing period, Türkiye became a point of observation for Chinese society, which sought to develop a political stance based on events unfolding in Türkiye.

TÜRKİYE VE İRAN'DA OKUTULAN 5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSELLERDE KADIN İMAJI

THE IMAGE OF WOMEN IN THE ILLUSTRATIONS OF IMAGES IN THE 5TH GRADE SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS IN TÜRKİYE AND IRANIAN

Büşra ELÇİÇEĞİ*

Arş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü

Öz: Eğitim alanının temel öğretim materyallerinden biri ders kitaplarıdır. Bu çalışmada Türkiye’de ve İran’da okutulan 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan görsellerdeki kadın imajı ele alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenine bağlı olarak veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türkiye’de 109 görselde; İran’da 44 görselde kadınlara yer verilmiştir. Türkiye örneğindeki kadın görsellerinden hareketle kadının toplumsal yaşamın her alanında daha fazla temsil edildiği sonucuna ulaşılmıştır. İran’da kadınlar aile içi görsellerde daha fazla yer almıştır. Ayrıca bu çalışma bağlamında seçilen kitaplarda İran örneğinde, İran’da yönetim alanında, toplu ulaşım araçlarında, iş hayatında, bilimsel ve gündelik hayatta kişisel ihtiyaçların karşılanması gibi durumlarda alanlarında kadın görsellerine yer verilmemiştir. Ders kitaplarında yer alan tüm görsellerde kapalı kız çocukları veya kadınlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Sosyal Bilgiler ders kitapları, Kadın, Görsel.

Abstract: One of the fundamental teaching materials in the field of education is textbooks. This research examines the depiction of women in the visuals included in 5th-grade Social Studies textbooks used in Türkiye and Iran. In the study, a document review was employed as the data collection method, aligned with the qualitative research design. The findings were analyzed using the descriptive analysis technique. In the Social Studies textbooks analyzed, 109 visuals were included in Türkiye, while 44 visuals featured women in Iran. Based on the depiction of women in the Turkish example, it was concluded that women are more prominently represented in all areas of social life. In contrast, in Iran, women were primarily depicted in domestic settings. Furthermore, in the Iranian textbooks selected for this study, images of women were absent in contexts such as leadership roles, public transportation, professional life, scientific activities, and fulfilling personal needs in daily life. Notably, all images of women in the textbooks featured veiled girls or women.

Keywords: Türkiye, Iranian, Social studies textbooks, Women, Visual.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 9 Ekim 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21 Kasım 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1563960>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: busraelcicegi@yyu.edu.tr

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Giriş

1979'da İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda Batı yanlısı bir yönetim tamamen reddedilerek Şii inancına dayalı teokratik bir rejim kurulmuştur. Türk-İran ilişkileri de bu durumdan etkilenmiştir. İran'da yaşanan siyasal devrim, değer yargılarındaki değişikliği hedefleyen kültürel devrim ile devam etmiştir (Mehran, 2006). Kültürel devrimin yaşandığı en önemli alanlardan biri de eğitimidir.

18. yüzyılın sonuna kadar İran'da medrese ve mektep eksenli geleneksel eğitim modeli uygulanmıştır. Kaçar Hanedanı döneminde (1794-1924) ise geleneksel yöntem yerini modern eğitim anlayışına bırakmıştır. Batıyla temas sonucunda bu dönemde yabancı eğitimciler İran'a gelirken İranlı öğrenciler yurt dışına eğitime gönderilmiştir. Ülke içinde yabancı eğitim kurumları açılmış ve Darülfünun kurulmuştur (Muhsinpur, 2015). Şii İslam'ın etkisi ve Fars milliyetçiliği tamamen ortadan kalkmasa da 1924-1979 yılları arasında Muhammed Rıza Pehlevi döneminde, eğitimde sekülerleşme büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Pehlevi döneminde, yurt dışında öğrenim görmüş Batı taraftarı grupların etkisi ile İslam öncesi kültür ve tarih öne çıkarılmış ve İslam'dan uzaklaştırılmıştır (Muhsinpur, 1988, s.78).

1979 yılında Humeyni'nin liderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nde yaşanan devrim ile birlikte Batı taraftarı laik yaşam yerine teokratik bir rejim benimsenmiştir. Humeyni'nin iktidarı ile birlikte eğitim sisteminde de bir değişim yaşanmıştır. Siyasallaşma, İslamlaşma ve eşitlik olmak üzere üç unsurun bileşeni eğitimin içeriği ve yönünün yapılandırılmasında etkili olmuştur (Mehran, 2006). İran'da eğitimin genel yapısı anaokulu (5 yaş), ilkokul (6-11 yaş arası, 1-5. sınıflar), ortaokul (11-13 yaş arası, 6-8. sınıflar), lise (14-17 yaş arası, 9-11. sınıflar) ve üniversite şeklinde oluşturulmuştur. Bu eğitim sürecinde tüm derslerde "İslam Cumhuriyeti"nin temel ideolojisine yer verilmeye başlanmıştır. Özellikle Coğrafya, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Edebiyat ve İktisat gibi sosyal bilimlere ilişkin derslerde Şia mezhebi ve İslamiyet ile ilgili konulara değinilmektedir. Humeyni'nin eğitim politikası, İslam kültürüne bağlı Batı ideolojisinden uzak bir İranlılık şahsiyeti oluşturmaktır (Semin, 2014).

Türk toplumu ise İslamiyet'i kabul ettikten sonra eğitim kurumu olarak medreselerle tanışmıştır. Selçuklular ve Osmanlı döneminde medreseler önemli gelişmeler kaydetmiştir. Nizamiye medreseleri, Fatih döneminde ise Sahn-ı Seman ve Kanuni döneminde Süleymaniye medreseleri en bilinenleridir.

Medreseler, ilköğretim seviyesinin üzerinde eğitim verilen müesseselerdir (Küçükdağ ve Arabacı, 1994) Osmanlı zamanında bu kurum üniversite düzeyinde eğitim vermiştir. Medreseye, İslami kimliğinden dolayı sadece Müslümanlar devam etmiştir. Tanzimat

döneminde ise medreselerin yanı sıra modern eğitim veren kurumlarda açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler kapatılarak eğitimde birlik sağlanmıştır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu açılmıştır. 1922'de Latin alfabesine geçilerek eski eğitim anlayışından tamamen kopuş yaşanmıştır. 1997 yılında zorunlu eğitim süresi 8 yıl olarak belirlenmiştir. 2012 yılında ise 4+4+4 sistemine geçilmiştir. Türkiye laik bir çizgide eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Çok hızlı sosyal ve siyasal dönüşümler yaşayan tüm toplumlarda olduğu gibi İran'da da ders kitapları benimsenen değerlerin temel aktarıcısıdır. Ders kitaplarına verilen bu rolün önemi kısa sürede değişime gidilmesinden de anlaşılmaktadır (Higgins, 1994). Humeyni devriminden 9 gün sonra Humeynî, ilk, orta ve yükseköğrenim seviyelerindeki eğitim kitaplarının temelden değişmesini istemiştir (Mehran, 2006). Özellikle Sosyoloji, Ekonomi, Tarih, Psikoloji gibi sosyal ve beşeri alanlardaki ders kitaplarının değişimine öncelik verilmiştir. İki yıl içinde tüm kitaplar yeniden yazılmıştır. Diğer ders kitapları gibi Sosyal Bilgiler dersine yönelik kitaplar da, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde oldukça etkilidir. Sınıf ortamında öğretimde ders kitabına harcanan zaman oldukça fazladır (Foster & Crawford, 2006). Özellikle İran'da ders kitabı bir anlamda öğretim programıdır. Dolayısıyla sınıf uygulamalarındaki etkisi ve rolü daha belirgindir (Çelik ve Çelik, 2015, s. 205).

Ders kitaplarının öğrenme öğretme sürecinde temel kaynaktır. Ders kitapları, bir derste kullanılan ve dersin geliştirilmesine temel oluşturan bir araç olarak işlev görmektedir. Ders kitapları ile öğrencilere bilgi, beceri, kültür ve değerler aktarılmaktadır (Gülersoy, 2013; Kızılçaoğlu, 2003; Tertemiz, Ercan & Kayabaşı;2001).

Her ülke, eğitim kurumları (okul, üniversite) aracılığıyla ülkesinin resmi ideolojisini gelecek nesillere aktararak ortak bir milli kültür ve toplumsal düzen oluşturma gayretindedir (Gürel & Çetin, 2019; Kolaç, 2009). Her ülkenin millî eğitim bakanlığının denetim ve gözetiminde hazırlanarak eğitim kurumlarında öğrenimi gerçekleştirilen ders kitapları bu amaca hizmet eden önemli araçlardan biridir. İlk ve ortaöğretim kademesinde verilmekte olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarının da bu amaca hizmet eden önemli derslerden biri olduğu görülmektedir (Gürel & Çetin 2018; Gürel, 2016; Çengelci, 2012; Deveci, 2009). Ders kitapları, istenilen nesillerin yetiştirilmesi konusunda kendisine yüklenen sorumlulukları tam olarak yerine getirebilmesi için son derece iyi bir şekilde hazırlanmalıdır. Ders kitaplarının hazırlanması, basılması ve ilgili kurum ve kuruluşlara ulaştırılması her ülkenin millî eğitim bakanlıklarının sorumluluğundadır (Subaşı, 2019).

Ders kitabı, öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilere neler öğreneceği; öğretmenlere neler öğreteceği konusunda yardımcı olur. Ayrıca eğitim ve öğretim sürecinde nasıl bir yöntem ve tekniğin

kullanılacağını göstermesi açısından etkili bir kaynaktır. Bu nedenle ders kitaplarının içeriği, fiziksel (görsel öğeler) ve teknik özellikleri oldukça önemlidir (Atmaca, 2006, 318). Görsel öğeler, metindeki yazılı anlatımı destekleyen, okuyucuyu görsel olarak düşündüren, içeriğinin anlaşılmasını kolaylaştıran metin içerisindeki tablo, diyagram, resim, harita, grafik, ağ çizelgeleri vb. unsurlardan meydana gelir. Görsel materyallerin etkililiği, kullanıcıların kişiliklerinden etkilenir. Ders kitaplarında resimlerin kullanımı, içeriği kavramaya yardımcı olma, dikkati çekme, motive etme, karmaşık ve soyut kavramları açıklama gibi işlevleri yerine getirmeye yardımcı olur. Görsel öğeler yoğunlaştırılmış bilgi içerdiklerinden dolayı kolayca yorumlanır, hatırlamayı kolaylaştırır, ilgi ve dikkati çeker. Ayrıca iletişim sürecini güçlendirmek için görseller, grafikler ve tablolar gibi birçok araç kullanılabilir (Şahin, 2014).

Türkiye ve İran her iki ülkede çeşitli dönemlerde siyasi, sosyal ve kültürel alanda köklü değişiklikler ve devrimler yaşamıştır. İran İslam Cumhuriyeti aynı zaman en güçlü sınır komşusu olduğumuz ülkelerden biridir. Bu nedenle bu araştırma Türkiye ve İran'da 5. sınıfta eğitimi gerçekleştirilen Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan görsellerdeki kadın imajı ele alınmıştır. Bu kapsamda aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Türkiye ve İran'da Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ünite ve konulara göre kadın temsili görsellerde ne düzeyde yer almıştır?
2. Türkiye ve İran'da Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın görsellerinde benzerlik var mıdır?
3. Türkiye ve İran'da Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın görsellerinde farklılık var mıdır?.

1. Yöntem

Bu çalışmada Türkiye ve İran'da okutulan, 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma nitel yöntemde tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmasına yönelik bir sürecin izlendiği bir süreçtir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Nitel araştırma yöntemi içerisinde durum çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl çalıştığı ve işlediği hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri kaynaklarının kullanıldığı ve o sistem veya olgunun derinlemesine incelendiği metodolojik bir yaklaşım türüdür (Chmiliar, 2010). Özetle durum çalışması, sınırlı bir sistemin derinlemesine incelenmesi ve betimlenmesidir (Merriam, 2013). Creswell'e (2007) göre ise durum çalışması; araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir ya da birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (dokümanlar, gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların

tanımlandığı nitel bir araştırmadır. Birden fazla durumu açıklamak amacıyla tek bir durumun derinlemesine çalışılmasıdır (Gerring, 2007). Merriam'a göre durum çalışması türlerinden çoklu durum (multiple case studies) türü tercih edilmiştir (Merriam, 1998). Çoklu durum türünün seçilmesinde iki farklı ülkeye ilişkin benzer durumların incelenmesi etkili olmuştur. Araştırma desenine bağlı olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin seçilmesinde doküman incelemenin resmî ya da özel kayıtların toplanmasında, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılması etkili olmuştur (Ekiz, 2013). Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra karşılaştırmalı eğitim incelemesi metoduna başvurulmuştur. Bu doğrultuda her iki ülkenin ders kitaplarından elde edilen bulgular karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Karşılaştırma sürecinde temel özelliği ülkelerin incelemeye konu olan eğitimsel boyutlarının aynı dönemlerde geçerli olmak şartıyla yan yana getirilmesi, benzerlik ve farklılıklarının saptanmasına dayanan yatay yaklaşım kullanılmıştır.

1.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Türkiye ve İran'da eğitimi gerçekleştirilen 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Türkiye'de 2018; İran'da 1402/2022 öğretim yılında eğitimi gerçekleştirilen ders kitapları incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de ilköğretim ikinci kademedeki eğitimi 5. sınıf ders kitabı; İran'da ilköğretim birinci kademedeki eğitimi gerçekleştirilen 5. sınıf ders kitabı incelenmiştir. Çalışmanın ikincil veri kaynaklarını kaynakçada belirtilen kitap, makale ve lisansüstü tez çalışmaları oluşturmaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Biyopolitika, genellikle politik teori ve sosyal bilimlerde kullanılan bir araştırma için gerekli veriler doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Bu teknik, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Eğitim çalışmalarında kullanılan dokümanlardan biri de ders kitaplarıdır. Veri olarak seçilen ders kitapları incelenirken şu aşamalar uygulanmıştır: İlk olarak İran'da güncel olarak okutulan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları elde edilmiştir. Bu aşamada ulaşılabilecek olan İran ülkesine ait dokümanlara Özbek bir Afgan vatandaşı; Türkiye'ye ait verilere Millî Eğitim Bakanlığında (MEB) görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmeni aracılığı ile ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında verilerin orijinalliği kontrol edilmiştir. Çalışmanın konusu olan her iki ülkede de ders kitapları devlet izni ve kontrolünde basılıp dağıtılmaktadır. Öğretim materyallerinin üzerinde bulunan amblem, resmî kod bulunması belgelerin orijinalliğini kanıtlamaktadır.

Üçüncü aşamada Farsça dokümanların Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Araştırmacı tarafından İran 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders

kitabına yönelik tercüme yapıldıktan sonra çeviri kaynaklara ulaşan Uzman Dr. Nakibullah İBRAHİMİ Türk ve Özbek kökenli Afgan vatandaşı tarafından kontrol edilmiştir. Kaynaklara İran eğitim bakanlığı üzerinden ulaşılmıştır.

Dördüncü aşamada materyaller dijital ortama aktarılarak analiz edilmiştir.

Beşinci aşamada verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda bulgular, sonuçlar ve öneriler yazılmıştır.

1.3. Verilerin Analizi

Biyopolitikanın Batı siyasi düşüncesinde uzun bir geçmişi vardı. Verilerin analizinde daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasına imkân veren içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde özetlenen ve yorumlanan verilerin, daha derin bir şekilde incelenerek betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar içerik analizi yöntemi kullanılarak keşfedilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Türkiye ve İran ders kitaplarında araştırma sorularına uygun olarak belirlenmiş kategoriler üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Ders kitaplarının yer aldığı dokümanlardaki ünite ve konularda yer alan görseller kadın imajının ele alınışı arasındaki benzerlik ve farklılıklar açısından analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının incelendiği bu çalışmada İran Sosyal Bilgiler ders kitabının başında “Yüce Allah’a şükürler olsun ki, O’nun lütfu sayesinde beşinci sınıf sosyal bilgiler kitabını yazıp sizlere sunabildik.” şeklinde bir açıklama mevcutken Türkiye örneğindeki ders kitabında benzeri dini ifadeler bulunmamaktadır. Her iki ülkeye ait ders kitaplarına ilişkin basım yılı, yayıncı, sayfa ve görsel sayısı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Açıklama	Türkiye	İran İslam Cumhuriyeti
Basım Yılı	2018	1402/2022
Yayıncı	E-Kare Yayınları	Eğitim Araştırma ve Planlama Organizasyonu
Sayfa Sayısı	208	136
Görsel Sayısı	419	339
Kadınlara İlişkin Görseller	109	44

Tablo 1. Türkiye ve İran Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Bilgiler

Türkiye 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının İran İslam Cumhuriyeti ders kitabına göre daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Ders kitabının sayfa sayısının fazla olması göz önüne alındığında görsel sayısı açısından da Türkiye Sosyal Bilgiler ders kitabı daha yoğun bir içeriğe sahiptir. Ders kitapları incelendiğinde bilgi açısından da Türkiye

ders kitaplarında daha fazla içerik bulunmaktadır.

Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Görsellerde Ünite ve Konulara Göre Kadın Temsili

İran İslam Cumhuriyeti ders kitabında konuya ilişkin kısa kısa açıklamalar olup etkinliklere yer verilmiştir. Her iki ülkenin ders kitaplarında yer alan ünite ve konu içerikleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Türkiye				İran İslam Cumhuriyeti			
1.Ünite	Hep	Birlikte	3	1.Ünite	Başkalarıyla	Birlikte	1
Yaşıyoruz				Yaşamak			
1.Konu:	Dersimi	Sosyal	5	Ders 1:	Başkalarıyla	İletişim	4
Bilgiler				Kurulum			
2.Konu:	Çok	Boyutlu	3	Ders 2:	Duygularımız		5
		Bir İş					
3.Konu:	Haklarımız	ve	6	Ders 3:	Başkalarıyla	Empati	7
Sorumluluklarımız							
4.Konu:	Çocuk	Hakları	13	Ders 4:	Grubun	Bir Üyesiyim	7
2.Ünite	Tarihi	ve	2	2.Ünite	Bizim	Ülkemiz	
Değerlerimiz							
1.Konu:	Uygarıklar	Beşiği:	4	Ders 5:	İran'ın	Nüfusu	6
Anadolu	ve	Mezopotamya		Ders 6:	İran'ın	Su Kaynakları	
2.Konu:	Ankara,	Ankara,	4				Yok
Güzel	Ankara			İran			
3.Konu:	Kültürel	Çeşitlilik	5	Ders 7:	Önemli	Endüstriyel	Yok
				Alanlar			
4.Konu:	Kültürel	Miras	2	Ders 8:	Yollar	ve Ulaşım 1	1
5.Konu:	Dünya	Değişirken	8	Ders 9:	Yollar	ve Ulaşım 2	Yok
				Ders 10:	Ülkemiz	Nasıl	
3.Ünite		Çevremizi	1	Yönetiliyor?			Yok
Tanıyalım							
1.Konu:	Yaşadığımız	Yer ve	Yok	Çalışma	yaprağı	6	
Yeryüzü	Şekilleri						
2.Konu:	İklim	ve İnsan	4	3. Ünite	Dünyadaki	Diğer	
				Bölgelerde	Yaşamak		
3.Konu:	Nüfus	ve	2	Ders 11:	Komşu	Ülkeler 1	4
Yerleşmeyi	Etkileyen	Faktörler		Ülkeler 2			
4.Konu:	Afetler	ve Çevre	Yok	Ders 12:	Yer	Hareketleri	Yok
Sorunları							
5.Konu:	Doğal	Afetlerin	1	Ders 13:	Dünyanın	Farklı	1
Etkisi				Yerlerinde	Yaşam		
4. Ünite	Bilim,	teknoloji	1	4. Ünite:	Kutsal	Yerleri Ziyaret	
Sosyal	Yaşam			Etmek			

1.Konu: Dünyayı Saran Ağ	3	Ders 14: Hacdan Dönüş	2
2.Konu: Gerçek Bilgi	1	Ders 15: Peygamber Efendimizin (S.A.V.) Şehri Medine	1
3.Konu: Güvenli Genel Ağ	1	Ders 16: Kerbela'ya Yolculuk (1)	1
4.Konu: Bir Fikrim Var	1	Ders 17: Kerbela'ya Yolculuk (2)	2
5.Konu: Araştırma Yapıyorum	2	5.Ünite: İslam'dan Sonra İran	
5. Ünite İnsan ve Ekonomik Faaliyetler	3	Ders 18: Müslüman İranlılar Hükümet Kuruyor	Yok
1.Konu: Ekonomik Faaliyetler ve Coğrafya	3	Ders 19: İş Bilen Bakanlar	Yok
2.Konu: Benim Mesleğim	4	Ders 20: Acımasız fatihler	1 minyatür
3.Konu: Ekonomi ve Sosyal Hayat	2	Ders 21: İslam Dersi Sonrası İran- Harabelerin Yeniden İnşası	Yok
4.Konu: Bir Ürünün Hikayesi	2	Toplam	44
5.Konu: Bir Projem Var	1		
6.Konu: Bilinçli Tüketici	Yok		
6. Ünite Güç, Yönetim ve Toplum	1		
1.Konu: Toplum İçin Çalışanlar	2		
2.Konu: Yönetim Birimleri	5		
3.Konu: Özgür Düşünce	3		
4.Konu: Milli Değerlerimiz	1		
7. ünite Küresel İlişkiler Ağı	-		
1.Konu: Uluslararası Ekonomik İlişkiler ve Yaşadığımız Yer	Yok		
2.Konu: Teknoloji Farkı	2		
3.Konu: Dünya Barışı İçin Turizm	3		
4.Konu: Dünyadaki Ortak Mirasımız	5		
Toplam	109		

Tablo 2. Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı İçeriği

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’de 7; İran İslam Cumhuriyetinde 5 ünite bulunmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti’nin son iki ünitesi dini içerikliken Türkiye’de böyle bir durum söz konusu değildir. Türkiye 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı 7 ünite ve 33 konuya ayrılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti’nde 5 ünite 21 derse bölünmüştür. Türkiye Sosyal Bilgiler ders kitabında kadınlara yönelik 109 görsel mevcutken İran İslam Cumhuriyeti’nde 44 görsel bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti’nde aile hayatı dışında toplumsal alanlarda kadın ve erkeklerin bir arada yer aldığı görsellere rastlanmamıştır. Erkek çocukların ayrı ayrı kız çocuklarının ayrı ayrı görselleri bulunmaktadır. Bunda ülkenin şeriatla yönetilmesi ve okullarında buna göre düzenlenmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye’de karma eğitim verildiği için ders kitaplarında yer alan görsellerde kız ve erkek çocuklarının bir arada yer aldığı birçok görsel mevcuttur.

İran İslam Cumhuriyeti’nde yönetimle ilgili konularda hiç kadın görseli bulunmamaktadır. Aynı şekilde kadının iş hayatında yer aldığına ilişkin görsellere de rastlanmamıştır. Ayrıca bilim adamı, âlimlerin yer verilen görsellerde de kadınlara yer verilmemiştir. Yollar ve ulaşım konusunda (pilot, kaptan, karayolları vb.) da görsellerin hepsi erkektir. İran’ın su kaynakları dersinde de dış fırçalama, araba yıkama, banyo görsellerinde hep erkek görselleri mevcuttur. Kadın genellikle aile içi görsellerde yer almıştır. İran’da 21 ders içerisinde toplamda 8’inde hiç kadın görseli bulunmamaktadır.

Türkiye ders kitaplarında yönetim, bilim adamı konularında kadınlara yer verilse de erkeklere oranla azınlıkta kalmıştır. Fakat Türkiye Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadınların iş hayatında yer aldığına dair pek çok görsele yer verilmiştir. Türkiye’de 4 konuda kadın görseli bulunmamaktadır. Bu konular çevre, doğal afet, bilinçli tüketici, uluslararası ekonomik ilişkiler konularıdır.

Her iki ülkede de ders kitaplarında yer alan para görsellerinde de erkekler mevcuttur.

3.1. Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kadın Görsellerinde Benzerlikler

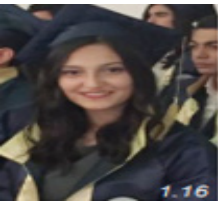
Bu bölümde kadın temsili açısından iki ülke arasındaki benzerlikler ele alınmıştır.

Türkiye**İran İslam Cumhuriyeti****Şekil 1.** Türkiye ve İran 1. Ünite Öğrenci Profili

Görseller incelendiğinde Türkiye’de karma eğitim doğrultusunda kız ve erkek öğrenciler bir arada yer alırken İran’da kız ve erkek öğrenciler birlikte öğrenim görmemektedir.

1.Konu: Dersimiz Sosyal Bilgiler/Türkiye**1. Ders: Başkalarıyla İletişim Kurarım/İran****Şekil 2.** Birinci Ünite İkili İlişkiler Profili

İkili ilişkilerde yer verilen görsellerde de Türkiye’de kız ve erkek birlikte yer alırken İran’da kız-kıza ele alınmıştır.

1. Konu: Çok Boyutlu Bir İş/Türkiye**2. Ders: Duygularımız/İran****Şekil 3.** Birinci Ünite İkinci Ders/Konu İçerisindeki Görseller

Şekil 3’te görüldüğü üzere İran’da şeriat hükümleri doğrultusunda kadın profilleri kapalı ele alınırken Türkiye’de kadın imajı daha modern ele alınmıştır.

3. Haklarımız ve Sorumluluklarımız/Türkiye 3. Ders: Başkalarıyla Empati/İran

Şekil 4. Birinci Ünite Üçüncü Ders/Konu İçerisindeki Görseller

Şekilde 4'de Türkiye'de hak ve sorumluluklar kapsamında çevreyi temiz tutma ele alınırken İran'da başkalarıyla empati yapmada ele alınan görseller incelendiğinde hemcinsler arası bir empati yeteneğinin kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Türkiye'de ise empati konusu çoğunlukla toplum için çalışanlar ünitesi kapsamında ele alınmaktadır.

1.Konu Çocuk Hakları/Türkiye 4. Ders: Grubun Bir Üyesiyim/İran

Şekil 5. Birinci Ünite Dördüncü Ders/Konu İçerisindeki Görseller

Görseller incelendiğinde Türkiye'de laik ve modern eğitim anlayışı çerçevesinde eşitlik anlayışı ile kadın ve erkek ele alınmaktadır. İran'da bir kadın ve kız çocuğunun diyalogunda "grubun etkili üyesi olmak için neler yapmalıyım?" sorusu sorulmuştur. İran'da kız-kıza topluluklar ele alınmıştır. Toplumun diğer yarısının erkek olduğu düşünüldüğünde karma eğitimin çocukları gerçek hayata hazırlama konusunda etkili olduğu söylenebilir.

2. Ünite: Tarihi ve Kültürel Değerlerimiz**2. Ünite: Bizim Ülkemiz**

Şekil 6. Her İki Ülkenin Milli Değerlerine Yönelik Görsellerde Kadın Temsili

Türkiye’de tarihi ve kültürel değerlerimiz ünitesinde bayrak, anıtkabir; İran’da bizim ülkemiz konusunda bayrak ele alınmıştır.

Türkiye**İran**

Şekil 7. Toplum İçin Çalışanlara Yönelik Görsellerde Kadın Profili

Toplum için çalışanlar Türkiye’de yemek yardımı; İran’da ilk yardım görseli yer almaktadır. Türkiye’de bu konuya ilişkin daha fazla görsel içeriği mevcuttur.

Şekil 8. Türkiye’de Kadının Aile Hayatındaki Temsiline İlişkin Görseller

Türkiye’de 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Osmanlı’dan günümüze aile yapısına ilişkin görsellere yer verilmiştir. Kapalı ve açık kadın görselleri birlikte yer almıştır.

Şekil 9. İran İslam Cumhuriyeti'nde Görseller Kadının Aile Hayatındaki Temsiline İlişkin Görseller

İran'da kadın ve erkeğin aynı görselde yer aldığı fotoğraflar çoğunlukla aile yapısına yöneliktir. Bu fotoğraflardaki görsellerin tümünde ise kapalı kadın profili mevcuttur.

Türkiye

İran

Şekil 10. Kadının Ekonomiye Katkısına İlişkin Görsellerde Temsili

İran'da kadının ekonomiye katkısını gösteren tek fotoğraf pamuk tarlasında çalışan kadın profilidir. Türkiye'de kadının ekonomiye katkısı açısından benzer nitelikteki tarlada yer verilen bir görsel Şekil 10'da ele alınmıştır. Fakat Türkiye'de kadının çalışma hayatında ele alınışı bu görselle sınırlı değildir.

3.2. Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Farklılıklar

Kadınların Siyasi Temsili ve Haklarına İlişkin Görseller

Şekil 11. Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Temsili

İran İslam Cumhuriyeti'nde kadının siyasal hak ve özgürlüklerine ilişkin hiçbir görsel bulunmazken Türkiye'de meclis önünde kadın-erkek, oy kullanma, seçme ve seçilme hakkına ilişkin gazete küpürüne yer verilmiştir.

Kadının Çalışma Hayatındaki Temsiline İlişkin Görseller

Şekil 12. Türkiye'de Kadının Çalışma Hayatındaki Temsili

Şekil 12 incelendiğinde Türkiye'de inşaat, maden, ziraat, orman mühendisi, avukat, eğitimci, resepsiyonist, tekstil sektöründe çalışan kadınlara ilişkin görsellere yer verilmiştir.

3.3.Kadının Sportif Etkinliklerinin Temsiline İlişkin Görseller

Şekil 13. Türkiye'de Kadının Sportif Etkinliklerde Temsili

İran'da kadınların herhangi bir spor dalına ilişkin tek bir görsel bile mevcut değildir. Türkiye'de kadın-erkek ip atlayan öğrenciler, basketbol oynayan kadın profili mevcuttur.

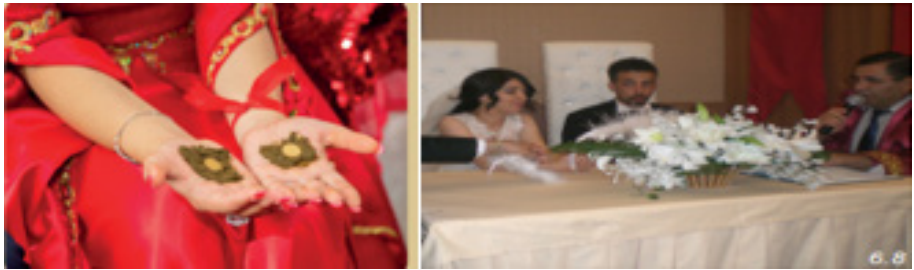
3.4.Kadının Sosyal Hayatındaki Etkinliklerinin Temsiline İlişkin Görseller

Şekil 14. Türkiye'de Kadının Sosyal Hayattaki Temsili

İran'da kadın çoğunlukla aile ve kızlara yönelik okul hayatında ele alınırken Türkiye'de gezi, mesleki etkinlik, bir kadın dışında tamamı erkeklerden oluşan bir görsel yer almıştır. Bu görseller Türkiye'nin kadını bir birey olarak kabul ettiğini ve erkekler ile kadınlar arasında ayrımcılık yapmadığını, her vatandaşın eşit değerlendirildiğini göstermektedir.

3.5.Düğün Geleneklerine İlişkin Görsellerde Kadınların Temsili

Şekil 15. Türkiye'de Düğün Geleneklerinde Kadın Temsili

Türkiye'de kına gecesi ve nikâh törenine ilişkin görsellere yer verilmiştir. İran'da aileye yönelik pek çok görsele yer verilirken düğün geleneklerine yönelik görseller yer almamıştır.

3.6.Önemli Kadınlara İlişkin Görseller

Şekil 16. Türkiye’de Önemli Kadınların Ders Kitaplarındaki Görselleri

Türkiye Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ilk Türk kadın avukat ile astrofizikçi kadın görseli ile birlikte Albert Einstein’ın yanında Nobel Ödülü almış kadın kimyager Marie Curie’nin fotoğrafına yer verilmiştir. İran’da ise yalnızca erkek bilim adamları ve âlimlerin görselleri ele alınmıştır.

3.7.Kadınların Görsellerde Temsilinde Tek ve Çok Boyutluluk

Türkiye

İran

Şekil 17. Türk ve İran Ders Kitaplarında Yer Alan Kadın Görsellerinde Tek/Çok Boyutluluk

Şekil 17 incelendiğinde Türkiye’de kapalı-kadın erkek ve açık kadın görsellerine ilişkin kadınların çok boyutlu temsiline yönelik birçok fotoğraf bulunmaktadır. İran’da ise kadınlar genellikle hemcinsleri ile aynı görselde ve yalnızca tesettürlü şekilde tek boyutlu olarak ele alınmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Radmard (2013), “Kadınlar, Yükseköğretim ve İş Gücü Piyasası: İran Örneği” adlı çalışmasının bulgularında cinsiyete göre büyük farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyete dayalı fark özellikle lisansüstü

eğitimde, tıp ve fen alanlarındadır. Kadınlar erkeklere göre daha az işgücünü katılmaktadır. Radmard’ın çalışması ile İran ve Türkiye 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kadın imajının ele alındığı bu çalışmada da İran’da iş hayatına katılan ve bilim adamları kategorisinde hiç yer almaması açısından benzerlik göstermektedir.

Kahraman (2014)’ün “İranlı Kadınların Toplumsal ve Siyasal Profili” adlı çalışması sonuçlarına göre kadınlar sert şeriat kuralları ile sindirilerek devletin resmî otoritesinin çizdiği sınırlara hapsedilmeye, belirli kalıplara sığdırılmaya çalışılmaktadır. İranlı kadınlar cinsiyet temelinde baskıyla karşılaşmışlardır. İran’ın ataerkil, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı siyasal iktidarı, hukuk başta olmak üzere çeşitli araçlarla kadınları çok ağır yaptırımlarla denetlemekte, özgürlük ve eylem alanını daraltmaktadır. Şer’i yönetimin baskısı, kadınlar örtünmeye zorlanmakta, kamusal alanda yer alacakları mekânlar, yer alma biçimleri, davranış kalıpları sınırlandırılmakta, toplumsal, hukuksal ve kolluk güçleri tarafından çok ağır yaptırımlar uygulanmakta, hukuksal alanda kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler, evlilik içinde kadının güvencesiz konumu vb. unsurlar araştırmanın bulguları arasındadır. Ders kitaplarındaki görsellerde kadın imajının incelendiği bu çalışmada da görsellerde yalnızca kapalı kız ve kadınların yer alması, kadınların genellikle aile içi ve şeri hükümler doğrultusunda hemcinsleri ile okudukları eğitim kurumlarında ele alındığı, iş yaşamı ve sosyal hayatta yer almadığı bulgularına ulaşılmıştır.

Çelik & Çelik (2015), “Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi” adlı çalışmasında İran’ın sınırları dışındaki Türklere özellikle de Osmanlı Şii inanç çerçevesinde ötekileştirilmekte, tehdit olarak değerlendirilmektedir. Türklere ilişkin anlatımların bir kısmının tarihi araştırmaların bulgularıyla desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki görsellerde kadın imajının ele alındığı bu çalışmada da İran Sosyal Bilgiler ders kitabında “komşu ülkeler” dersinde Türkiye yalnızca bir tablonun en altında başkenti, nüfusu ve yüz ölçümü ile yer alırken diğer ülkelere ilişkin ayrı başlıklar altında detaylı açıklamalar bulunmaktadır.

Özlük (2017)’ün, “İran ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Amaçlarının Karşılaştırmalı Analizi” adlı çalışması bulguları arasında İran ve Türkiye’nin eğitim sistemleri, tek tip insan yetiştirmeyi hedeflemeleri açısından oldukça benzer iken iki ülkenin siyasal rejimleri birbirinden farklıdır. İran’da eğitim sistemi İslami, dini, mezhebi ve milli esaslar doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye’de ise Cumhuriyetle başlayan Atatürkçü, ulusalcı ve laik eğitim anlayışı devam edegelmıştır. İran eğitim sistemi dini ağırlıkta iken Türkiye’de bu durum söz konusu değildir. Gerçekleştirilen çalışma sonuçları ile bu açıdan benzerlik göstermektedir.

Subaşı (2019), “Türkiye ve İran Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Tasarım Boyutu Açısında Karşılaştırılması” adlı çalışmasında iki ülkeye ait ders kitaplarını görsel öğelerin tasarımı, sayfa tasarımı, metin tasarımı, kapak tasarımı ve dış yapı özellikleri açısından ele almıştır. İçerik ve şekil, kapak tasarımı bakımından İran’ın Türkiye’den daha iyi olduğu; Türkiye’nin yazı biçimi, sayfa tasarımı açısından İran’dan daha iyi olduğu, dış yapı özelliklerinde eşit, görsel tasarımda birbirlerine yakın oldukları bulgularına ulaşılmıştır. Bu çalışmada kitaplar belirli ölçütler açısından karşılaştırılırken kadın imajı açısından ele alınmamıştır.

Yeşilyurt (2020), Sosyal Bilgiler programındaki beceri ve değerleri Yeni Zelanda Sosyal Bilgiler programındaki beceri ve değerler ile karşılaştırmıştır.

Osmanoğlu ve Yıldırım’ın (2013), ‘Mısır ve Türkiye 6. sınıf sosyal bilgiler öğretim programları karşılaştırması” adlı çalışmasında her iki ülkede de 2007-2008 yılları 6. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programını karşılaştırmıştır. Türkiye’de genel amaçları içerisinde Mısır’da olduğu gibi teoloji, yöntem bilim ve ekolojiye yönelik ayrı ayrı amaçlar bulunmadığı, Türkiye programının zenginlik, kapsam genişliği ve yeterliliği bağlamında Mısır’a göre daha kuvvetli olduğu, Türkiye vizyonunda Mısır’daki gibi dinî bir vurgu bulunmadığı, Türkiye’de eğitim durumları bakımından öğrenci merkezli yaklaşımın benimsendiği, Türkiye’de Mısır’dakinin aksine süreci ölçmeye yönelik çoklu ve alternatif değerlendirme yöntemleri

uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma da ise Türkiye’de 2018, İran’da 1982 yılında basılan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları ele alınmıştır. Çalışmada her ne kadar görsellerdeki kadın imajı incelense de İran ders kitaplarının Afganistan gibi teoloji ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Görsellerin karşılaştırılmasına yönelik ise Polat & Özkaral (2020)’ın “2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler öğretim programlarına göre yayınlanmış 5.sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının görsel kaynaklar açısından karşılaştırılması” adlı çalışması örnek verilebilir. Fakat bu çalışmada aynı ülke içindeki iki farklı programa yönelik bir karşılaştırma yapılmış olup kadın imajı ele alınmamıştır.

İlgili çalışmalarda genellikle programlar veya ders kitapları karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır. Alan yazında ders kitaplarında yer alan görsellerdeki kadın imajını ele alan çalışmaya rastlanmamıştır.

Türkiye 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında 419 görsel içerisinde 109 görsel; İran’da 339 görsel içerisinde 44 görsel kadınlara ilişkindir. İran’da kadınlar tek boyutlu bir şekilde tesettürlü olarak ele alınırken Türkiye’de açık-kapalı şekilde çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Her iki ülkede de kadının siyasal temsiline ilişkin görsel bulunmamaktadır.

İran’da kadın çoğunlukla aile içi ve kız-kıza eğitim süresinde ele alınırken Türkiye’de karma eğitim yapısı içerisinde kadın eğitimde, hastanede, sosyal hayatta, çalışma yaşamında, sportif etkinliklerde ele alınmıştır. İran’da kadının çalışma hayatında temsil edildiği tek fotoğraf kadınların pamuk tarlasında çalıştığı görseldir. İran’da kadın yönetimde temsil edilmediği gibi kadınların oy kullanma, seçme-seçilme hakkına ilişkin bir açıklamada bulunmamaktadır. Türkiye’de kadınlar oy kullanırken, seçme-seçilme hakkına sahip olduğuna ilişkin görseller bulunmaktadır. İran’da bilim adamları, âlimlere yönelik görsellerde de sadece erkeklere yer verilmiştir. Türkiye’de önemli bilim adamlarına yönelik görsellerde kadınlara yer verilse de erkeklere nazaran azınlıkta kalmıştır. İran’da 21 ders içinde 8 derste; Türkiye’de 33 konu içerisinde 4 konuda kadın görseline yer verilmemiştir. Türkiye’de ders kitaplarında yer alan görsellerde kadın ve erkek görselleri birlikte yer alırken İran’da genelde erkek-erkeğe, kadın-kadına görsellere yer verilmiştir. İran’da çocuk hakları ve kadın haklarına ilişkin konulara değinilmezken Türkiye’de bu konulara yer verilmiştir. İran’ın son iki ünitesi tamamen dini içerikliken Türkiye’de böyle bir durum söz konusu değildir. Türkiye’de düğün geleneklerine ilişkin görsellerde kadınlara yer verilirken İran’da bu konuya yer verilmemiştir.

Karşılaştırmalı eğitim çalışmalarının arttırılması önerilmektedir.

Kadınların haklarına ve sorumluluklarına yönelik kadın çalışmalarının arttırılması dünyadaki tüm kadınların eşit haklara sahip olması açısından önemlidir.

İran İslam Cumhuriyeti eğitim kurumlarında karma eğitim anlayışının benimsenmesi okulların öğrencileri gerçek hayata hazırlaması açısından daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Türkiye Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da yönetim ve bilim adamları konularında daha fazla kadın görsellerine yer verilmesi önerilmektedir.

İran Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yönetim, çalışma yaşamı, kadın hakları, çocuk hakları konularının eklenmesi önerilmektedir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Atmaca, E. A. (2006). İlköğretim ders kitaplarında görsel tasarım ve resimleme. *Milli Eğitim Dergisi*, 171, ss. 318-328.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Edition). USA: SAGE Publications.
- Çelik, H., Çelik B. M. (2015). Devrim sonrası İran ortaokul tarih ders kitaplarında Türklere ilişkin söylemlerin analizi, *Turkish History Education Journal*, 4(2), ss. 202-224.
- Çengelci, T. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programında somut olmayan kültürel mirasın yeri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), ss. 219-236.
- Deveci, H. (2009). Sosyal bilgiler dersinde kültürden yararlanma: Öğretmen adaylarının kültür portfolyolarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilgiler Dergisi*, 28(8), ss. 1-19.
- Ekiz, D. (2013). *Introduction to research methods and methods in education*. Ankara: Anı.
- Foster, S. J., Crawford, K. (2006). *What shall we tell the children?: International perspectives on school history textbooks*. UK: Information Age.
- Gerring, J. (2007). *Case study research: Principles and practices*. New York: Cambridge University Press.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal ders kitabı arayışında sosyal bilgiler ders kitaplarının bazı özellikler açısından incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*. 2(1), ss. 8-26.
- Gürel, D. & Çetin, T. (2019). A qualitative study on the opinions of 7th grade students on intangible cultural heritage. *Review of International Geographical Education Online*, 9(1), ss. 36-62.
- Gürel, D. & Çetin, T. (2018). Sosyal bilgiler dersi ve kültür aktarımında edindiği rol üzerine bir inceleme. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6(2), ss. 22-40.
- Gürel, D. (2016). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin ilkökul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşlerinin karşılıklı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), ss. 641-660.
- Higgins, P. J. (1994). "Women's Education in the Islamic Republic of Iran". In M. Afkhami and E. Friedl (Ed.). *In the Eyes of the Storm: Women in PostRevolutionary Iran*. New York: Syracuse University.
- Kahraman, L. (2014). İranlı kadınların toplumsal ve siyasal profili, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(2), ss. 72-120.
- Kızılcıoğlu, A. (2003). Orta öğretim coğrafya ders kitapları değerlendirme ölçütleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 8, ss. 19-33.
- Kolaç, E. (2009). Somut olmayan kültürel mirası koruma, bilinç ve duyarlılık oluşturmada Türkçe eğitiminin önemi. *Milli Folklor*, 82(21), ss.19-31.
- Küçükdağ, Y., Arabacı, C. (1994). *Selçuklular ve Konya*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Mehran, G., (2006). A study of the achievements and remaining challenges in female education in Iran. *Women's Studies*, vol. III/3. pp.11-31.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (3. Baskıdan Çeviri Editörü: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

- Muhsinpur, B. (1988). Philosophy of education in post-revolutionary Iran. *Comparative Education Review*. University of Chicago Press. vol. 32/1, pp. 76- 86.
- Muhsinpur, B. (2015). *İran'da eğitimin dünü ve bugünü*, Çev.: M. Hilmi Baş, <http://www.islamdusuncesi.net/iranda-egitimin-dunu-ve-bugunu-86h.htm> (Retrieved: 01.09.2015).
- Polat, M., Özkartal, T. C. (2020). 2005 ve 2017 sosyal bilgiler öğretim programlarına göre yayınlanmış 5.sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının görsel kaynaklar açısından karşılaştırılması, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(8), ss. 99 - 115,
- Radmard, S. (2013). Kadınlar, Yükseköğretim ve İş Gücü Piyasası: İran Örneği, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), ss.82-92.
- Semin, A. (2014). *İran eğitim sistemi ve Türkiye-İran eğitim işbirliğine etkileri*. http://www.bilgesam.org/incele/1138/-iran-egitim-sistemi-ve-turkiye-iran-egitimisbirligine-etkileri/#.Vf2B0t_tmko (Retrieved: 06.01.2015).
- Subaşı, Y. (2019). Comparison of social studies textbooks in Türkiye and Iran in terms of their designs, *International Journal of Social Science Research*, 8(2), ss.141-159.
- Şahin, M. (2014). Sosyal bilgiler ders kitaplarının görsel tasarım ilkeleri açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), ss. 31-46.
- Osmanoğlu, A. E. ve Yıldırım, G. (2013). Mısır ve Türkiye 6. sınıf sosyal bilgiler öğretim programları karşılaştırması. *Turkish Studies*, 8(6), ss.511-535.
- Özlük, D. (2017). İran ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Amaçlarının Karşılaştırmalı Analizi, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (3), ss. 729-757.
- Tertemiz, N., Ercan, I. & Kayabaşı, Y. (2001). *Ders kitabı ve eğitimdeki önemi, konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yeşilyurt, Y. (2020). Sosyal bilgiler programındaki beceri ve değerlerin Yeni Zelanda sosyal bilgiler programındaki beceri ve değerler ile karşılaştırılması, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (2), ss. 450 -464.
- Yıldırım, A. & Şimşek H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Extended Abstract

Textbooks are the main source in the learning and teaching process. Textbooks function as a tool used in a course and as a basis for the development of the course. Textbooks play an important role in transferring knowledge and skills as well as values and culture to students.

Every nation state strives to create a common national culture and social order by transferring its official ideologies to future generations through educational institutions. Textbooks prepared under the supervision and control of the relevant ministries of education of the countries and taught in schools are one of the important tools that serve this purpose. It is seen that the Social Studies textbooks given in primary and secondary education are one of the important courses that serve this purpose. Textbooks must be prepared extremely well in order to fully fulfill the responsibilities assigned to them in terms of raising the desired generations. The preparation, printing and delivery of textbooks to relevant institutions and organizations are the responsibility of the ministries of education of each country.

Both countries, Türkiye and Iran, have experienced radical changes and revolutions in the political, social and cultural fields at various periods. The Islamic Republic of Iran is also one of the countries with which we have the strongest border. For this reason, this research examined the image of women in the visuals in Social Studies textbooks taught in the 5th grade in Türkiye and the Islamic Republic of Iran. In this context, answers were sought to the following research questions:

1. To what extent is the representation of women included in the visuals according to units and subjects in the Social Studies textbooks of the Islamic Republic of Türkiye and Iran?
2. Are there any similarities in the images of women in the Social Studies textbooks of Türkiye and the Islamic Republic of Iran?
3. Are there any differences in the images of women in the Social Studies textbooks of Türkiye and the Islamic Republic of Iran?

In this research, 5th Grade Social Studies textbooks of Türkiye and Iran were examined comparatively. The study was designed in accordance with the qualitative research model. Qualitative research is research in which qualitative data collection techniques such as observation, interview and document analysis are used and a process is followed to reveal events and perceptions in a holistic and realistic way in a natural environment. Case study was preferred among qualitative research designs. Case study is a type of methodological approach that involves in-depth examination of a limited system using multiple data sources to collect systematic information about how it functions and operates.

In short, a case study is defined as an in-depth description and examination of a limited system. According to Creswell (2007), case study; It is a qualitative research approach in which the researcher examines one or a few situations limited in time in depth with data collection tools containing multiple sources (observations, documents, interviews, audio-visuals, reports), and the situations and themes related to the situation are defined. It is the in-depth study of a single situation in order to explain more than one situation. According to Merriam, multiple case studies were preferred among the case study types. Examining similar situations from two different countries was effective in choosing the multiple case type. Document review technique was used depending on the research design. The choice of this technique was influenced by the use of document review in the collection, systematic examination and evaluation of official or private records. After these studies were completed, the comparative education review method was used. In this regard, the findings obtained from the programs and textbooks of both countries were compared. In the comparison process, a horizontal approach was used, the main feature of which is to juxtapose the educational dimensions of the countries that are subject to examination, provided that they are valid in the same periods, and to determine their similarities and differences.

The content analysis method, which is based on summarizing and interpreting the data according to predetermined themes, was used to analyze the data. By examining the data summarized and interpreted in content analysis more deeply, concepts and

themes that could not be detected with a descriptive approach were discovered using the content analysis method.

109 visuals out of 419 visuals in Türkiye 5th Grade Social Studies textbook; In Iran, 44 images out of 339 are about women. While women in Iran are discussed in a one-dimensional way as veiled, in Türkiye they are discussed openly and implicitly in a multi-dimensional way. There is no visual regarding the political representation of women in both countries. While in Iran, women are mostly discussed within the family and in girl-to-girl education, in Türkiye, within the mixed education structure, women are discussed in education, hospitals, social life, working life and sports activities. The only photograph in which women are represented in working life in Iran is the image of women working in cotton fields. In Iran, women are not represented in the government, and there is no statement regarding women's right to vote, vote and be elected. While women vote in Türkiye, there are visuals showing that they have the right to vote and be elected. In Iran, only men were included in the images for scientists and scholars. Although women are included in images of important scientists in Türkiye, they remain in the minority compared to men. In Iran, 8 lessons out of 21 lessons; In Türkiye, images of women were not included in 4 topics out of 33. While the visuals of men and women are included in the textbooks in Türkiye, in Iran, male-male and female-female images are generally included. While issues related to children's rights and women's rights are not mentioned in Iran, these issues are included in Türkiye. While the last two units of Iran have a purely religious content, this is not the case in Türkiye. While women are included in images of wedding traditions in Türkiye, this subject is not included in Iran.

MÜHİMELERE GÖRE OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN ET İAŞESİNİN TEMİNİNE DAİR BAZI NOTLAR

NOTES ON MEAT SUPPLY IN ISTANBUL DURING THE OTTOMAN CLASSICAL ERA ACCORDING TO THE "MÜHİMME" REGİSTERS

Havva YAZICI*

Dr.

Öz: Konumu itibarıyla stratejik bir noktada bulunan İstanbul, iki büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Şehir, 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra başkent yapılarak devletin siyasi ve iktisadi merkezi haline gelmiştir. Akabinde ise Osmanlıların iskân siyaseti sonucunda imparatorluğun dört bir tarafından taşınan nüfusla birlikte imar edilmiştir. Buna karşılık şehre yerleştirilen nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması başlı başına bir sorun haline gelmiştir. Şehir halkının iaşesinin temini hususu merkezi idarenin titizlikle takip ettiği konulardan biridir. Devlet yetkilileri, iâşe temini hususunda herhangi bir problem yaşanmaması için geniş çaplı organizasyonlar düzenleyerek şehrin ihtiyaç duyduğu malların uygun ve kesintisiz bir şekilde tedarik edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Böylece yüzyıllar boyunca imparatorluğun hemen hemen her yerinden İstanbul'a ihtiyaç maddeleri taşınmış, deyim yerindeyse bütün bir imparatorluk İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu malzemenin karşılanabilmesi için adeta seferber olmuştur. Şehrin iâşe probleminin başında yer alan temel gıda temini Osmanlı yöneticileri tarafından büyük bir titizlikle takip edilmekteydi. İstanbul halkının temel ihtiyaçları arasında yer alan et ve et ürünlerinin tedariki de halkın sağlıklı bir şekilde beslenebilmesi için oldukça önemliydi. Osmanlılar, et ihtiyacını karşılayacak koyunların tespiti ve İstanbul'a nakilleri meselesinin çözümü için tedarik zinciri oluşturmuşlardı. İşte bu araştırmada da mühimme defterlerinden hareketle, İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması için seçilen bölgeler tespit edilerek, buralardan elde edilen hayvanların şehre ulaştırılması noktasında nasıl bir yöntem izlendiği incelenmiştir. Ayrıca nakledilen hayvanlara dair bazı mühim hususlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İaşe, Hayvancılık, Et, Güzergâh.

Abstract: Istanbul, strategically located, has hosted two great empires. After the city's conquest by the Ottomans in 1453, it was made the capital and became the political and economic center of the empire. Subsequently, it was reconstructed with a population brought from all corners of the empire as part of the Ottomans' settlement policy. However, meeting the needs of the population settled in the city became a challenge in itself. The provision of food for the city's inhabitants was one of the issues that the central administration monitored meticulously. To prevent any problems in food provision, state officials organized large-scale efforts to ensure that necessary goods were delivered in a timely and uninterrupted manner. For centuries, goods were transported to Istanbul from almost every part of the empire, as the entire Ottoman state was mobilized to meet the needs of Istanbul's population. The supply of basic food, which was at the top of the city's provisioning challenges, was closely monitored by the Ottoman Empire. The supply of meat and meat products, which were among the basic needs of Istanbul's residents, was also crucial for the healthy nutrition of the population. The Ottomans established a supply chain to manage the process of identifying sheep for meat provisions and transporting them to Istanbul. This study, based on significant records, determines the regions selected to meet Istanbul's meat needs and examines the methods used to transport animals from these regions to the city. Additionally, some important issues regarding the transported animals are discussed.

Keywords: Istanbul, Provision, Livestock, Meat, Route.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21 Eylül 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 8 Kasım 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1554026>

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author**

E-Mail: havvayazc@hotmail.com

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

İstanbul, iki büyük imparatorluğa başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. Coğrafi bakımdan stratejik noktada yer alan şehir, bir taraftan Akdeniz ile Karadeniz'i diğer bir taraftan da Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlar. Bu yönüyle kendisine sahip olan devletlere siyasi ve ticari üstünlük sağlamıştır (Busbecq, 1968: 34). 1453 yılında İstanbul'un fethi akabinde Osmanlılar tarafından devletin başkenti yapılan şehir, II. Mehmet'in iskân siyaseti neticesinde nüfus olarak kısa sürede canlanmış ve Karadeniz'den Akdeniz'e, Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan oldukça büyük bir ticaret merkezi haline gelmiştir (Bostan, 2015: 200). İstanbul 16. yüzyılda, yaklaşık yarım milyonluk nüfusuyla Avrupa ve Batı Asya'nın en büyük kenti sayılmıştır. Şehrin bu demografik yapısıyla alakalı olarak Lütfi Güçer (Güçer, 1949: 3979) şu ifadeleri kullanır: "Sarayları ve onları doğuran kalabalık kapıkulları, askeri kıt'aları, yurdun dört bucağından kopup gelerek medreseleri dolduran talebeleri, imaretleri, hanları dolduran yabancı tüccarları" ile İstanbul, devrin en büyük yerleşim merkezlerinden biridir. Şehrin nüfusu artarken, kalabalık nüfusun işesinin karşılanması gibi zorunluluklar da ortaya çıkmıştır. Bu yüzden imparatorluğa tabi bölgelerdeki üretim fazlalığının öncelikli olarak buraya aktarılması gündeme gelmiş ve bu durum devletin sonuna kadar sürdürdüğü bir politika halini almıştır. Osmanlıların iktisadi sistemi işecilik, fiskalizm ve gelenekçilik ilkelerinden oluşmaktadır. Bu ilkeler arasında bulunan işe politikasının 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uygulandığı görülmektedir. İşe ilkesi gereğince Osmanlıların başkenti İstanbul başta olmak üzere, devletin hâkim olduğu tüm sınırlarda tebaanın zorunlu ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır (Çiftçi, 2012: 82). Devlet, iktisadi öncelikleri arasında İstanbul'a büyük bir ağırlık vermiş, dolayısıyla kentin işe meselesine diğer kentlere oranla daha fazla dikkat etmiştir (Pamuk, 2012: 17). Hatta bu hususla alakalı olarak yetkililere, istenilen işenin doğrudan İstanbul'a gönderilmesi için sık sık talimatlar göndermiştir (BOA, A. DVNS. TZEİ. d, 65, 9/35). Deyim yerindeyse bütün bir imparatorluk İstanbul'un işesinin karşılanması için seferber edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi dünya görüşünün temel unsurları arasında yer alan işe sistemi, devlet sarayının, halkın ve ordunun gıda ve hammadde ihtiyaçlarının karşılanması açısından oldukça önemliydi. Osmanlı toplumunun gıda ihtiyaçlarının bol, kaliteli ve sürekli olarak temin edilmesi devletin öncelikleri arasında yer almaktaydı. Bu amaçla mal ve hizmetlerin bol sayıda ve herkesin alabileceği ucuzlukta olması esastı (Genç, 2014: 61-68). Piyasada devamlı olarak bol ve ucuz miktarda ürün bulunmasını sağlamak arz yönlü bir ekonomik yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. Osmanlılar ise bu yapıyı korumak ve temel ihtiyaç ürünlerinde yaşanacak olası bir darlığı önlemek amacıyla pamuk, deri ve et gibi pek çok hammaddeye ihrac yasağı getirmiştir (İnalçık, 2020: 98). Diğer taraftan yaşanan savaş ve kıtlıklar, bulaşıcı hastalıklar, ulaşım imkânlarının sınırlı olması gibi meseleler de devletin

üretim ve tüketim dengelerini olumsuz yönde etkileyebilmekteydi. Bilhassa kıtlık dönemlerinde yaşanan mahsul yetersizliği hayvanların besinsiz kalıp zayıflamasına dolayısıyla da et ve süt verimlerinin ciddi oranda azalmasına sebep olmaktaydı (Karademir, 2014: 224-225). Ayrıca kuraklık ve kıtlığın beraberinde getirdiği bulaşıcı hastalıklar da hayvan kayıplara yol açmaktaydı (Erler, 2010: 333-337). Bu durumda devlet yetkilileri, İstanbul gibi büyük bir şehrin iaşesinde herhangi bir problem yaşanmaması adına, geniş çaplı organizasyonlar düzenlemek zorundaydı. Yapılan bu organizasyonlarla şehrin iâşe meselesi en ince detaylarına kadar planlanmış, bilhassa olağandışı haller için önceden hazırlıklar yapılmıştır. Hal böyle olunca da devlet yetkilileri, İstanbul halkının, sarayın, ordunun ve yüksek düzeydeki memurların ihtiyaçlarının sürekli ve uygun fiyata taşradan temin edebilmek için oldukça hassas davranmışlardır (Çağman, 2016: 129).

İstanbul'un iâşe ihtiyacının tamamı kendi içerisinde karşılanamadığı için bu ihtiyaç, devlet dâhilindeki diğer bölgelerden temin edilmek zorundaydı. Merkezi idare, iâşe işlerinin tanzimini bu şekilde gerçekleştirmekteydi. İstanbul'un tüketim, dönüştürme ve dağıtım merkezi olması, iâşe açısından oldukça büyük bir yük oluşturmaktaydı (Tabakoğlu, 2014: 104). Ancak Osmanlı Devleti'nin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, şehrin ihtiyaç duyduğu besinleri temin etmesinde büyük avantaj sağlamaktaydı. Osmanlılar uygulamış oldukları iâşe politikası ile dış ticareti sınırlandırmış ithalatı ise kolaylaştırarak teşvik etmiştir. İhraç politikası gereğince halkın ihtiyaç duyduğu mamuller karşılandıktan sonra artan ürünlerin satışına müsaade edilmiştir (Pamuk, 2005: 86). Halkın ihtiyaç duyduğu ürünler ise karayolu ile deniz yolu üzerinden temin edilmekteydi. Temin yollarından en sık tercih edilen karayolu taşımacılığının yavaş ve maliyetli olması, bölgeler arası gerçekleştirilecek olan iâşe nakliyesini sınırlandırmaktaydı. Bu durum daha hızlı ve daha düşük maliyetli ulaşım yolu arayışı doğurmuş bu da denizyolları aracılığıyla yapılacak olan ulaşımı ön plana çıkarmıştır (Bilgin, 2019: 3). Ancak İstanbul'un ihtiyaç duyduğu besin zincirinin önemli bir kısmı karayolu üzerinden tedarik edilmeye devam etmiştir. Bu besin zincirinin önemli bir halkasını da et ve et ürünleri oluşturmaktaydı. Bazı büyükbaş hayvanların yanında bilhassa koyun ve keçiden elde edilen et, İstanbul iâşesinin olmazsa olmazlarından biriydi (Öztürk, 2019: 29-30).

1. Koyun Temini ve Sevki

Osmanlı Devleti'nin hububattan sonraki en önemli iâşesi et idi. İnsanların beslenmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan bu besini, saray ve askeri kesimin yanı sıra halk da yüksek oranda tüketmekteydi. Bu tüketimin başlıca kaynağını ise koyun ve kuzu oluşturmaktaydı. Büyükbaş et tüketimi, küçükbaş nazaran oldukça azdı. Bilhassa sığır ve dana eti tüketimi yok denilebilecek düzeydeydi (Türkhan, 2006: 21). Bunun muhtemel sebebi ise bu

etlerin koyun ve kuzu etine nazaran daha sert ve zor pişen bir mamul olmuş olmasıdır. Diğer taraftan büyükbaş hayvanların daha çok süt üretimi için kullanıldıkları ayrıca tarım alanlarında da büyük oranda bu hayvanlardan istifade edildikleri bilinmektedir (Uzun, 1997: 85). Küçükbaş arasında yer alan keçi ise muhtemelen dağlık bölgelerde daha çok yetiştirildiği ve tüketildiğinden özellikle İstanbul'da koyuna kıyasla daha az tüketilmekteydi (Türkhan, 2006: 21). Buna karşılık H. 932 tarihli bir narh defterinde koyun, keçi ve sığır eti ve bunlardan yapılan yemeklerin fiyatlarına dair geniş bilgilerin yer alması (TS. MA.d, 6747), esasında halkın bahsedilen hayvanların etini fazlaca tükettiklerini göstermektedir.

17. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bir gün içerisinde tüketilen koyun miktarı 6 bin idi. Ancak bu sayının bilhassa kıtlık zamanlarında 2 bine kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Bu sayılara binaen normal şartlarda bir yılda 2 milyon 190 bin olan koyun tüketimi, kötü şartlar altındaki yılda 758 bine kadar düştüğü görülmektedir. Bu sayıya askeri kesim dahil edilmediğinde, İstanbul'un 350-400 binlik nüfusunun tükettiği koyun etinin, kişi başına düşen miktarı ortalama 50-58 kg idi (Türkhan, 2006: 23). Diğer taraftan koyunun hammadde olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa yün imalatında küçükbaş hayvanlardan oldukça istifade edilmiştir (Koçak, 2005: 60). Ayrıca deri sanayisinde de bu hayvanlardan faydalanılmıştır (Tekin, 1992: 26). Diğer taraftan İstanbul'da koyundan en çok istifade edilen dönemlerden biri kurban bayramları idi. Merkezi idare, yaklaşan bayram öncesinde çok sayıda kurbanlık koyunu hazır bekletmekte ve sadece bu dönemde sur içinde koyun kesimi yapılmasına müsaade etmekteydi (Türkhan, 2006: 31).

Osmanlı sınırları içerisinde farklı vilayetlerde yetiştirilen ve İstanbul piyasasında tüketilmesi için tüccarlara satılan koyun ve kuzu aynı zamanda özel mülkiyetin de konusunu oluşturmaktaydı; ancak merkezi idare koyun ve kuzunun üretim, satım ve ihraç işlerini genelde memleketin, özelde ise İstanbul'un ihtiyacına binaen kontrol altında tutuyordu. Böylelikle kişilerin keyfi olarak kendi mülkünün tasarruf hakkı sınırlandırılmış oluyordu. Yapılan bu sınırlandırmalar ile bu hayvanların yaş, kilo, damızlık ve gebe olup olmama gibi durumlarına bakılarak, keyfi kesim, satım ve ihraç işlerinin önüne geçilmiş oluyordu (Öznel, 2013: 154). Devletin bu yaklaşımı toplumun menfaatini kişilerin menfaatinden üstün tutan geleneksel iâşe anlayışıyla yakından ilgilidir.

Osmanlı klasik dönemde et iâşesiyle ilgili düzenlenen kurumsal yapıyı ise celepkeşan sistemi ile onun tamamlayıcısı olan kasaplık sistemi oluşturmaktaydı. Bu sistemlerin temelinde, halkın istikrarlı ve düşük fiyatlı et ihtiyacının karşılanması yer alıyordu (Greenwood, 1988: 62-68). Celepkeşan sisteminin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı tespit edilememiştir. Osmanlı devletinin pek çok kurumunda olduğu gibi bu kurum da muhtemelen başlarda dar çerçevede uygulanmış daha sonra artan ihtiyaçlara binaen değişim ve gelişim göstererek uygulanmaya

devam etmiştir (Tabakoğlu, 2005: 1-8). Arşiv vesikalarında bu sisteme dair bilgilere 15. yüzyıl sonlarında tesadüf edilmektedir (Anhegger-İnalçık, 1956: 67). Osmanlılar bu sistem ile piyasa, yerel üretici ve tüccarlar üzerinde oldukça önemli bir etki kurmuşlardır. Nitekim Osmanlı Devleti, İstanbul için yapılan bu uygulamalar sayesinde, koyunların taşradan toplanıp şehir içerisinde dağıtılması ve halka satılmasına kadar bütün aşamaları yönetebilmekteydi. Böylelikle hem İstanbul'un et işesi düzenli ve bol miktarda sağlanmış oluyor hem de devlet kontrolünün dışında oluşabilecek birikimin önüne geçilmiş oluyordu (Greenwood, 1988: 62-68).

Osmanlı Devleti'nde iki şekilde gerçekleştiren et temini, kasaplık hayvan satıcısı olan celepler (Türkhan, 2016: 253), ya da koyun tüccarları aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Osmanlılar hangi bölgeden ne kadar koyun gönderileceğine dair bilgileri kadılara tutturmuştur. İstanbul özelinde bu işle alakalı bilgileri celepler kaydetmişlerdir (Türkhan, 2020: 253). Ülkenin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a gönderilecek olan koyun sayısı ve bu görevle yükümlü celeplerin adları celep defterlerine kaydedilmekteydi. Bu sayede tedarik edilecek her ürünün kontrolü sağlıklı bir şekilde yapılabilmekteydi (Çiftçi, 2004: 162-163). Celep olarak tayin edilen kişiler, İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak amacıyla gittikleri yerlerden fazlaca koyun alma hakkına sahiptiler ancak bu hayvanları İstanbul'da bulunan kasaplara belirlenen narh üzerinden satabilmekteydiler. Narh bedelinin genel itibarıyla düşük olması onların çoğu zaman bu satımlarda zararlı çıkmalarına neden olmaktaydı. Bundan dolayı celepkeşan sistemi celepler açısından oldukça büyük sermaye gerektiren riskli bir iş olarak görülmekteydi. Ki zaten celep olarak seçilen kişiler de genellikle zengin kimseler arasından gönüllü ya da gönülsüz olarak göreve getirilmekteydi (Uzun, 2015: 64). Merkezi idare celep atamasını bazı şartlara tabi tutmakta idi. Bunlar; çok sayıda koyuna sahip olmak veya koyun tüccarı olmak, yeteri kadar tüketilebilir sermayeye sahip olmak gibi şartlar idi (Türkhan, 2016: 78). Yaptıkları bu hizmet karşılığında ise tüm olağan üstü vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Mühimme hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla nakil öncesinde celeplerin üzerine ne kadar koyun temin edecekleri yazılmaktaydı. Vakti geldiği zaman üzerlerine yazılı bu koyunları sevk etmeleri istenmekteydi (BOA, A. DVNS. MHM. d, 10,173/261, 15 Ocak 1571). Ayrıca celepler başka bir hizmete gönderilememekteydiler ve sadece bu hizmeti sürdürmekle görevlendirilmişlerdir. Örneğin Kocacık Yörükleri arasında yer alan celeplerin kale tamiri gibi hizmete gönderilmemesi emredilmiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d, 22,27/58, 3 Eylül 1573). Yine ölen veya fakir düşerek bu işi yapamayanların yerine yeni celepler tayin edilmekte, böylelikle tedarik esnasında oluşan bu boşluk hemen doldurulmaktaydı (BOA, A. DVNS. MHM. d, 7, 21/71, 15 Ağustos 1567). Koyun alma hakkı öncelikle onların olup celepler üzerlerine yazılan koyunları almadan koyun ticareti yapmak isteyen kişilere koyun satılması yasaklanmıştı (BOA, A. DVNS. MHM. d, 7,

119/310, 22 Ekim 1567). Onlar üreticiden aldıkları hayvanları ya canlı bir şekilde kasaplara satıyor ya da kendileri için tahsis edilmiş salhanelerde koyunların kesimi tamamladıktan sonra yine kendilerine ayrılmış olan dükkânlarda et olarak satışa sunuyorlardı. Her iki satış usulünde de devletin koymuş olduğu cari narh sistemi geçerliydi. Celepler tarafından İstanbul'a getirilen koyunlar İstanbul Koyun Emini'ne teslim ediyor (BOA, A. DVNS. MHM. d, 7, 294/866, 12 Şubat 1568) ve onun tarafından kasaplara dağıtılıyordu (BOA, A. DVNS. MHM. d, 7, 37/190, 10 Kasım 1567). Kasaplara dağıtılan koyunların sayıları defter edilip merkeze gönderilmekte ve burada saklanılmaktaydı (BOA, A. DVNS. MHM. d, 7, 141/362, 22 Ekim 1567).

Bahsedilen et temin yollarından en çok tercih edileni canlı hayvan satışıydı. Keza, nakliye sürecinde kesilmiş olan etlerin bozulma ihtimali oldukça yüksekti (Öztürk, 2019: 30-31). Her ne kadar canlı hayvanların İstanbul'a getirildikten sonra burada satılması kârlı bir iş olarak görünse de esasında hayvanların kesildikten sonra satışının yapılması daha kârlı idi. Çünkü kesimi yapılan hayvanların baş, işkembe, deri, ayak ve iç yağı gibi pek çok bölgesi ayrı olarak satışa sunulabiliyordu (Kal'a, 1992: 111-112). Canlı hayvan satışına ortam hazırlayan yerler ise dükkânlar ile kırsal kesim kaynaklarıyla beslenen kentlerdeki haftalık pazarlardı. Bu pazarlar, şehirliler ve satıcılar arasındaki alışverişe vesile oluyor böylelikle köylü, şehirli ve konargöçerlerin karşılıklı ihtiyaçlarının karşılanması için uygun bir ortam oluşturuluyordu. Etin sıkı takibini yapan devlet yetkileri, pazarlarda da görev başındaydı. Onlar, devlet genelinde narha uymayan dükkânlara kapatma cezasından başka suçun derecesine göre kürek ve sürgün gibi çeşitli cezai işlemler de uygulamaktaydılar (Öztürk, 2019: 31). Merkezi idare, doğrudan yaptığı bu denetim ve müdahalelerle görevlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan celep ve kasaplara fırsat vermeyerek, halkı onların insafına bırakmamış oluyordu.

Osmanlılar, et iâşesinin sağlanabilmesi için canlı hayvana ihtiyaç duymaktaydı. Bilhassa İstanbul için gerekli olan canlı hayvan temini, iâşe organizasyonunun ilk halkasını oluşturmaktaydı. Bu noktada Rumeli coğrafyası gerek ekonomik anlamda gerekse canlı hayvan temininde en çok tercih edilen bölgelerden biriydi. Özellikle koyun sürüleri Balkanlardan İstanbul'a karayolu üzerinden ulaştırılmaktaydı (Güçer, 1964: 1-11). Bu noktada Balkan voyvodalıklarının her yıl ortalama 200 bin koyun tedarik ettiği bilinmektedir (Greenwood, 1988: 22-26). Trakya'nın düz ovaları da hayvan tedarikini bir hayli kolaylaştırmaktaydı (Tabakoğlu-Karataşer, 2017: 10). Balkanlar kadar Akdeniz coğrafyası da hayvancılık faaliyetleri için verimliydi. Bu bölgede gerçekleştirilen hayvancılık, bugünkü Akdeniz sınırlarının çok ötesinde bir alanda yürütülen ekonomik faaliyet olarak dikkat çekmektedir (Güçer, 1964: 13). Anadolu ve Rumeli'de tarımla uğraşan köylülerden başka mevsimsel geçişlerde yetiştirdikleri hayvanlara yaylak ve kışlak bulmaya çalışan çeşitli göçebe gruplar da yer

almaktaydı. Osmanlı devlet yetkilileri, bu grupların yaptığı göçler esnasında çevreye zarar gelmemesi ve bölgedeki üretimin devam ettirilmesi için çeşitli önlemler alıyordu (Türkhan, 2006: 34). Bu iki önemli bölge arasında Rumeli coğrafyasının sulama imkânlarının Anadolu'ya nazaran daha geniş olması, buradaki tarım ve hayvancılığın daha fazla gelişim göstermesini sağlamıştır (Wallerstein, 2015: 342). Buna binaen İstanbul'un et işesinin büyük bir kısmı bu bölgeden tedarik edilmiştir. İstanbul'a doğru yola çıkartılan hayvanların yolda telef olmaması ve eksiksiz bir şekilde şehre ulaştırılması merkezi idarenin üzerinde durduğu konuların başında geliyordu. Bu yüzden koyun tedarikiyle ilgilenen kişilerin önlem alması için yetkililere sıkı talimatlar gönderilmiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 24/47, 24 Ağustos 1564; BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 35/72, 26 Ağustos 1564).

İstanbul'un et işesi için çeşitli güzergâhlardan temin edilen kasaplık hayvanlar, herhangi bir ziyana uğratılmadan teslim alındıktan sonra eksiksiz olarak şehre ulaştırılır, sonrasında ise şehir kasaplarının bulunduğu hayvan pazarlarına getirilerek burada dağıtımı yapılırdı. Etin denetimi bu şekilde tanzim eden Osmanlı hükümeti, uyguladığı narh sayesinde ihtiyaç duyulan etin fiyatlandırılması noktasında da denetimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu itibarla en değerli etlerden biri olan kuzu etini yılda bir kez mayıs ayında fiyatlandırmıştır. Diğer ürünlerde ise üreticilerin istekleri değerlendirildikten sonra yılda iki kez düzenlemeye gidilmiştir. Ayrıca İstanbul'a nakil olunan hayvanların yolda daha ucuza satılmasını önlemek amacıyla da caydırıcı emirler gönderilmiştir. Bu sayede İstanbul'da yaşanacak işe sıkıntısının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Netice itibariyle etin fiyatlandırılmasında belli bir standartta kalınarak kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta bu hususla alakalı yetkililere, eyaletlerin sadece keçi eti tüketmesini koyun etinin ise öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi yönünde buyruklar gönderilmiştir (Kalaycı, 2023:82). Ana temin bölgesi olan Rumeli sahasından İstanbul'a gönderilecek olan koyunlar, Tuna nehrinin sınır olarak kabul edildiği iki alandan karşılanmaktaydı. Nehrin güneyindeki Trakya, Bulgaristan, Teselya ve Makedonya koyun temininde çekirdek alanları oluşturmaktaydı (Greenwood, 1988: 414). İstanbul'a yaklaşık 700 kilometrelik uzaklıkta bulunan Rumeli sahası, canlı hayvan temininde büyük kolaylık sağlamıştır. Bu bölgeden İstanbul'a getirilen koyunlar, Anadolu'dan temin edilenlerden farklı olarak genelde saray ve askeri sınıf için ayrılırken Anadolu'dan getirilenler ise daha çok piyasanın ihtiyacı için ayrılmıştır. Diğer taraftan zaten Anadolu'da yer alan Konya, Bursa, Manisa, Amasya ve Sivas gibi büyük şehirlerde yaşayan nüfus, bu bölgedeki koyunların önemli bir bölümünü tüketmekteydi (Faroqhi, 2000: 276-277). Rumeli'den fazla sayıda koyun getirilmesinin bir diğer nedeni de bölgenin sevkiyat sırasında hayvanların rahatça yürüebileceği bir coğrafyada bulunmasıydı. Bu yüzden buradan yapılan koyun sevkiyatı Anadolu'dan yapılan sevkiyata göre daha az külfetliydi (Türkhan, 2006: 38). Haliyle bu

güzergâh Osmanlı Devleti için daha avantajlıydı.

Öte yandan canlı hayvan nakliyesinde önemli bir fonksiyona sahip olan Rumeli sahası, imparatorlukta en fazla koyun yetiştirilen bölgeydi. Celepler tarafından mevsiminde toplanan bu hayvanlar titizlikle İstanbul'a ulaştırılıyordu (BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 460/1373, 26 Temmuz 1560). Hayvanların büyük çoğunluğu ise belgelerde sağ kol (BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 490/1066, 19 Nisan 1565; BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 490/1066; BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 184/479) olarak belirtilen Kili, Akkerman (BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 490/1067, 19 Nisan 1565), Tekfurdağı, Varna, Niğbolu, Silistre, Çernovi, Şumnu, Lofça (BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 448/966, 16 Mayıs 1565; BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 23/47, 14 Ekim 1559), Aydos, Burgaz, Balçık, Tulçe, Eski Cuma, Tırnova, Hazergrat, Mangayla ve Ruscuk gibi kazaları içine alan yerlerden temin edilmekteydi (Çağman, 2016: 143). Bu saha içinde yer alan Eflak ve Boğdan da İstanbul'un et işesinde önemli bir yere sahipti (BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 469/1401, 3 Ağustos 1560). 16. yüzyıldan itibaren temin sahası olarak görülen bu bölgeden İstanbul'a 1544 yılında 40.000, 1570'de 180.000, 1584'te de 300.000 civarında koyun gönderilmiştir (Greenwood, 1988: 22-25). Eflak ve Boğdan'dan getirilen koyunların bazı türleri kış mevsimine dayanıklıyken bazıları değildi. Bu nedenle koyunlar, mevsiminde temin edilip bir an evvel İstanbul'a sevk edilirdi. Bu sevkiyatın yapıldığı önemli bölgeler ise Kırkkilise, Akçakızanlık, Vize, Midye, Pınarhisar, Ahyolu, Sultanyeri, Misivri, Karinabad, Yanbolu, Nevai, Kızılağaç, Çırpan, Uzunca Ova, Kadıköy, Çirmen, Hayrabolu, Dimetoka, Malkara, İspala, Firecik, Mekri, Gümülcine, Karasu, Kavala, Yenicesi ve Zihne idi (BOA, A. DVNS. MHM. d, 5, 140/337, 4 Mayıs 1566; BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 650/1430, 5 Temmuz 1566; BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 458/1366, 26 Temmuz, 1560; BOA, A. DVNS. MHM. d, 14, 719 /1039; Kal'a, 1985: 5).

Et teminini sağlayan canlı hayvanlar, yukarıda da bahsettiğimiz üzere daha çok Rumeli'den sağlanmaktaydı. Buna karşılık bu bölgede gerçekleşen kıtlık, hastalık ve kış mevsiminin ağır geçmesi gibi sebeplerden dolayı zaman zaman hayvan sürüleri İstanbul'a ulaştırılamıyordu. Bu sürülerin vaktinde ulaştırılamadığı durumlarda, İstanbul'da et sıkıntısının yaşanmaması için Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden kasaplık hayvan tedarik edilmekteydi (Kal'a, 1985: 4). Bu hayvanların tedarik edilmesi için de Anadolu'da bulunan yetkililere sık sık emirler gönderilmiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d, 14, 508/620, 20 Eylül 1570). Merkezi idare, her ne kadar İstanbul'da et sıkıntısı yaşanmaması için tedbirler almış olsa da zaman zaman bu sıkıntılar baş göstermeye devam etmiştir. Söz konusu sıkıntılara sebebiyet veren etkenlerden biri de celeplerin kendi zimmeterlerinde koyun stoku yapmalarındır. Devlet yetkilileri, bu kanun dışı gerçekleşen faaliyetlerin önüne geçebilmek adına bu hususla alakalı aksi bir tavır sergileyen celeplerin, ilgili bölgelerdeki yetkililerce cezalandırılması için emirler

göndermiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d, 5, 69/159, 24 Ağustos 1565).¹ Ancak zaman zaman ilgili yerlerdeki yetkililerin de merkezi idarenin gönderdiği emirlere riayet etmediği görülmektedir. Bu gibi durumlarda merkezi idare, istenilen koyunların İstanbul'a derhal gönderilmesi için ikazda bulunarak, belirtilen hususların yerine getirilmemesi halinde celeplerin değil, ilgili bölgelerdeki yetkililerin cezalandırılacağını bildirmiştir (BOA, A. DVNS. MHM.d, 5, 90 /209, 6 Eylül 1565). Celeplerin koyun stoku yapmalarının muhtemel nedeni sattıkları koyunların piyasa fiyatının altında olmasıdır. Dolayısıyla bu satışlardan elde edemedikleri kazancı, yasak olmasına rağmen karaborsacılıkla sağlamaya çalışmışlardır.

İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında konargöçerler de önemli bir faktördü. Bu bağlamda Anadolu'dan İstanbul için tedarik edilen et, çoğunlukla göçebe aşiretlerden elde edilmekteydi. Göçebe aşiretlerin temel iktisadi faaliyeti olan hayvancılık, devlet ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamaktaydı (Gündüz, 2005: 67). Bu aşiretlerin büyük çoğunluğunu da Türkmen taifeleri oluşturmaktaydı. Özellikle Diyarbakır bölgesindeki Türkmenler ve Yeni-il bölgesindeki Bozulus Türkmenleri koyun temininde oldukça önemliydi (BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 437/1308, 5 Temmuz 1560; Ahmet Refik, 1930: 7). Ayrıca Karaman'daki Türkmen aşiretleri ile Erzurum, Adana ve Tarsus bölgesindeki Kosunlu ve Karaisalı aşiretlerinden başka Diyarbakır ve Erzurum'daki Bozulus aşiretleri, koyun üreticiliğinde öndeydi. Bilhassa Bozulus Türkmen aşiretinin Afyon-Akşehir hattına kadar yayıldığı bilinmektedir. İstanbul'a varmak için Adana civarlarından yola çıkarılan koyunların farklı güzergâhları kullandıkları gözlemlenmektedir. Bunlardan bazıları, Niğde ve Aksaray üzerinden Kayseri'ye ulaşır burada Erciyes Dağı'nın yüksek yaylalarında yetiştirilen koyunlarla birlikte yol almaya devam ederken, bazıları da Ereğli, Konya, Karaman hattı ile yine Konya dolaylarından geçen Hatunsaray, Bozkır, Seydişehir hattını kullanmışlardır (BOA, A. DVNS. MHM. d, 14, 127/180; Faroqhi, 2000: 274-275). Yine Adana civarında yoğun olarak bulunan Bozdoğan Yörüklerinin de koyun üreticiliği yaptığı bilinmektedir. Nitekim 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde Bozdoğan Yörüklerinin üzerinde kayıtlı 390.794 koyun olduğu tespit edilmektedir (Demir, 2012: 98).

Balkanlar ve Anadolu'dan İstanbul'a getirilen kasaplık hayvanların satım aşaması ise iki şekilde gerçekleşmekteydi. İlki, mal sahiplerinin hayvanları mecburi olarak değil de gönüllü olarak İstanbul'a getirip cari narh üzerinden buradaki kasaplara satmaları şeklindeydi. Bu satış şekli belgelerde Gönüllü Celeb olarak adlandırılmaktaydı (BOA, A. DVNS. MHM. d, 30, 255/598). İkinci yol ise merkezi idarenin belirli sayıdaki koyunu İstanbul'a getirmeleri için atadığı Mecburi Celeplerin, gerçekleştirdiği sevkiyatlardı. İstanbul'un et ihtiyacı için kasaplık

¹ Bu hüküm: Fener, Ağrafa, Çatalca, Yenişehir, Serfice, Alasonya, Siroz, Selânik, Avrethisarı, Yenice-i Karasu, İştib, Salina, Tatarpazarı, Üsküp, Manastır, Filorina, Gümülcine, Drama, Kratova, Köstendil İlicası, Sofya, Radomir, Dobniçe, Samakov, Şehirköy, İzladı, İvranya ve Berkofça kadılarına gönderilmiştir.

hayvan toplayıp sevk edenler esas itibariyle bu celeplerdir. İstanbul'un et iaşesinden sorumlu olan Koyun Emini, yaptığı denetimler sonucunda şehirde et sıkıntısı yaşıyorsa durumu merkezi idareye bildiriyor, bunun neticesinde de ilgili yerlere celepler tayin edilerek onlar vasıtasıyla koyun getiriliyordu (Kal'a, 1985: 11-17).

İstanbul için çeşitli bölgelerden temin edilen kasaplık hayvanların cinsleri de birbirinden farklıydı. Çoğunlukla yetiştikleri bölgelere göre isimlendirilen bu koyunlar; Türkmen koyunu, sağmal koyunu, kırcan koyunu, kızıl koyun, kıvırcık ve arman koyunu gibi kendilerine has özelliklere göre adlandırılmaktaydı (BOA, A. DVNS. MHM. d, 3, 437/1308, 5 Temmuz 1560; Ahmet Refik, 1935: 80-90). Bilhassa Rumeli'de yetiştirilen kıvırcık koyunu, Anadolu'dan getirtilen koyunlara kıyasla daha lezzetliydi. Bu yüzden bunlar, saray mutfağında en çok tercih edilen koyun türüydü (Doğru, 1999: 1680). Keza İstanbul halkı da et ihtiyacındaki önceliğini kıvırcık türündeki koyun üzerinde kullanmaktaydı (Doğru, 1999: 1680). 17. yüzyılın başlarında saray mutfağı için günlük 200 koyun ayrıldığı ifade edilmektedir (Withers, 1996: 114). Rumeli'den temin edilen hayvanlar, mevsim ve bölge esasına göre; Bahar, Deliorman, Müzayaka ve Kırcan olmak üzere dört şekilde tasnif edilmiştir. Bahar olarak isimlendirilen ilk dönem mart sonu ile mayıs başı arasında olan dönemdir. Bu dönemde gelen koyun sürüleri, genellikle Yanbolu, Misivri, Zihne ve Drama gibi İstanbul çevresinde bulunan Trakya ve Bulgaristan bölgelerinden temin edilmekteydi. Bu sürü içerisinde yer alan koyunlar da çoğunlukla yukarıda bahsi geçen kıvırcık koyunu idi. Yaz mevsiminde gelen sürüler ise Deliorman olarak adlandırılmaktaydı (Türkhan, 2006: 40). Deliorman koyunlarının geldiği bölgeler ise genellikle Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda yer alan Silistre ve Niğbolu sancakları ile Varna, Şumnu, Çernovi ve Lofça kazaları idi (BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 416/878, 8 Mart 1566; BOA, A. DVNS. MHM. d, 6, 443/953, (silik) 1566). Müzayaka koyunları ise isminden de anlaşılacağı üzere koyun sıkıntısının baş gösterdiği sonbahar ve kış dönemlerinde temin edilmekteydi. Bu koyunların temin bölgesi ise Sofya, Makedonya ve Filibe dolaylarıdır. Son olarak tasnifi yapılan koyun ise kırcan koyunudur. Teselya ve Niğbolu bölgelerinden temin edilen bu koyunların tam olarak hangi mevsimde İstanbul'a geldiğine dair yeterli bilgi yoktur. Ancak bu koyunların yaz ayının sonlarında geldiklerine dair rivayetler söz konusudur (Türkhan, 2006: 39-40).

Küçükbaş hayvanlar aynı zamanda devletin büyük vergi kaynağını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti içerisinde sayıları milyonlarla ifade edilen bu küçükbaş hayvanlardan alınan vergi ise resm-i ağnamdı. Bu vergi genellikle nisan ve mayıs aylarında koyunlar yavruladıktan sonra alınır ve yavrusu olan koyun, kuzusu ile bir hesaplanırdı. Tespit edilen vergi miktarı ise Fatih Kanunnamesi'ne göre üç koyundan bir akçe iken zamanla iki koyundan bir akçeye yükseltilmiştir. Ancak bu miktar küçükbaş hayvanın bulunduğu bölgeye göre değişim gösterebiliyordu. Örneğin Vidin sancağında üç koyundan bir akçe

alınırken Limmi adasında koyun başına bir akçe alınmıştır (Emecen, 1988: 478). İstanbul'daki vergi tespit sorumlusu, şehir dört kadılığa ayrılmış olmasına rağmen sadece İstanbul kadısıydı. Kadı, fiyat belirleme aşamasında öncelikle malın satılacağı esnafa pazarlık yapar sonrasında alınan ortak karar ile narh belirlenirdi. Esnafın rızası alındıktan sonra da uygulamaya başlanırdı. İstanbul'a gelen kasaplık hayvanların işlemden geçtikten sonra belirlenen narhla birlikte düşük fiyatta et olarak halka satılması, ticari olarak pek bir fayda sağlamamaktaydı. Ancak bu durum Osmanlıların beslenme politikasındaki hizmet anlayışıyla oldukça uyumluymuştu (Kal'a, 1985: 88-90).

Öte yandan 1590'lardan sonra başlayan hızlı enflasyonun koyun fiyatlarını yükseltmesine karşın bu artışların İstanbul'daki fiyatlara yansıtılmadığı görülmektedir. Merkez ile taşra arasında değişiklik gösteren fiyatların İstanbul'a kıyasla taşrada daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durum İstanbul'u artık eskisi kadar cazip olmayan bir piyasaya dönüştürmüş, buna binaen de celeppler üzerinde ciddi bir mali külfet oluşturulmuştu. Bunun neticesinde de taşradan İstanbul'a getirilen koyun sayısında büyük oranda azalmalar meydana gelmiş ve koyun temini meselesi ciddi bir sekteye uğramıştır (Uzun, 2015: 64-66). Yaşanan bu olumsuz gelişmeler neticesinde merkezi idare tüm aynı yükümlülükleri nakdiye dönüştürerek nakil olunması gereken koyunların yetkisini celepplerden almıştır. Akabinde ise bu sorumluluğu kaza halkına vermiştir. Böylelikle celepkeşan sistemi farklı bir hale evrilmiştir. Bu değişim ise et temininde yeni bir durum ortaya çıkarmış ve 17. Yüzyıldan itibaren et temini hassa kasabbaşılık kurumu tarafından sağlanmaya başlamıştır. Ancak tıpkı celepkeşan sisteminde olduğu gibi bu kurumda da yaşanan bir takım olumsuz gelişmeler yeni düzenlemeler gerektirmiştir. Netice itibarıyla kasabbaşılık kurumu da Tanzimat dönemine kadar sürmüş ancak Tanzimat'tan sonra önemini yitirmiştir. Onun yerine ise ağnam müdürlüğü oluşturulmuştur (Türkhan, 2006:20).

Sonuç

İstanbul'un iâşesi, tarih boyunca her dönem büyük önem arz etmiştir. Şehir, kendi üretimini sağlayacak uygun coğrafi şartlara sahip olmadığından dolayı kalabalık nüfusun doyurulmasında küçük problemlerde dahi iâşe sıkıntısı yaşayabilmekteydi. Bu duruma sebebiyet veren faktörler ise bazen hava şartları bazen de mevsimsel geçişlerdi. Bu iki önemli faktör, İstanbul'un iâşesini yüzyıllar boyunca olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak Osmanlı Devleti için son derece mühim olan iâşecilik ilkesi, halkın refahının ön planda tutulduğu talep yönlü bir ekonomi olduğundan bu sıkıntılar alınan tedbirlerle bunalımlara dönüşmeden önlenmeye çalışılmıştır. Merkezi idare, iâşe sorununu gidermek amacıyla çeşitli kurumlar oluşturmuştur. Bu itibarla devlet, kurduğu celepkeşan sistemi ile piyasada devamlı ve

bol miktarda et bulundurmaya gayret etmiştir. Yapılan bu sistem ile İstanbul için istenilen iâşe, uygun zaman ve ortamda şehre ulaştırılıyor, böylelikle halkın ihtiyacı bir aksaklık yaşanmadan karşılanmış oluyordu.

Osmanlı devlet yetkilileri, İstanbul halkının temel ihtiyaçlarından biri olan et iâşesi hususunda da son derece titiz davranmaktaydı. Araştırmamızın esasını oluşturan mühimme defterlerinde de bu durumla alakalı pek çok emir görmekteyiz. Osmanlı hükümeti, İstanbul'un iâşe teminini siyasi ve idari bir vazife olarak görüyor ve temin için en uygun ortamları belirliyordu. Bu bağlamda ihtiyaç duyulan koyun ve kuzular bilhassa başkente yakın bölgeden tedarik ediliyordu. Büyük bir tüketim bölgesi olan İstanbul'un et iâşesi için gerekli hayvanlar ağırlıklı olarak Rumeli bölgesinden karşılanmaktaydı. Zaman zaman Rumeli'de yaşanan sıkıntılardan dolayı Anadolu'dan da kasaplık hayvan temin edilmekteydi. Bu noktada Anadolu ikinci önemli üretim ve arz bölgesi sayılmakta idi. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden temin edilen kasaplık hayvanların türleri de birbirinden farklı idi. Bilhassa Rumeli'den tedarik edilen kıvırcık koyunu, saray mutfağı başta olmak üzere İstanbul halkının da öncelikli olarak tercih ettiği koyun türüydü. İncelediğimiz dönem içerisinde bahsi geçen bölgelerden İstanbul'a kıvırcık koyun da dâhil olmak üzere pek çok hayvan nakli gerçekleşmekteydi. Osmanlılar, hayvan temininde tercih edilen güzergâhlara da son derece dikkat etmiş, hayvanların sevk esnasında zarar görmemesi için tedbir alarak oluşabilecek problemlerin önüne geçmiştir. Ancak 16. yüzyılın sonlarında yaşanan ekonomik değişimler neticesinde celepkeşan sistemi gereğince, celepler tarafından temin edilen koyunlar temin edilemez olmuştur. Osmanlı bürokrasisi ise sürekli değişen şartlar ve sorunlara karşı yeni çözümler üreterek, İstanbul halkının et ihtiyacını gidermeye devam etmiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi

Mühimme Defterleri (BOA, A. DVNS. MHM. d): 3, 5, 6, 7, 10, 14, 22, 30.

Mühimme Zeyli Defterleri (BOA, A. DVNS. TZEİ. d): 65.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.d): 6747.

Araştırma ve İncelemeler

Anhegger, R. ve İnalçık, H. (1956). *Kanunname-i Osmani Ber Muceb-i Örf-i Sultani*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bilgin, A. ve Öncel, (2019). *Osmanlı Mutfağı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.

Bostan, İ. (2015). "İmparatorluğun Liman Kenti: İstanbul ve Deniz Ticaret Ağı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. Yılmaz (Ed.), İstanbul: İslam Araştırmaları Dergisi, 6/, 200-209.

Busbecq, O. G. (1968). *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562*, (Çev. F. S. Forster), Oxford.

Çağman, E. (2016). "18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İlaşesinde Balkanlar ve Karadeniz'in Önemi" *Avrasya Etütleri Dergisi*, 50(2), 127-151.

Çiftçi, C. (2004). "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İlaşesinde Bursa'nın Rolü", *Osmanlı Tarih Araştırma ve İnceleme Merkezi Dergisi*, 16(16), 153-171.

Çiftçi, C. (2012). *Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Demir, A. (2012). *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Doğru, H. (1999). "Rumeli'de Celepkeşanlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 3/, 1675-1689.

Emecen, F. (1988). "Ağnam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1/, 478-479.

Erlor, M. Y., (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (Çev. N. Kalaycioğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Greenwood, A. (1988). *İstanbul's Meat Provisioning: A Study of The Celepkeşan System*, Chicago Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Chicago.

Güçer, L. (1949). "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İlaşesi için Lüzumlu Hububatın Temin Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2(1-4), 397-416.

Güçer, L. (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

İnalçık, H. (2020), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kal'a, A. (1985). *İstanbul'un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilatları*

- (*XV, XVII ve XVIII. Asırlarda*), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kal'a, A. (1992). "19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.37-38, 111-117.
- Kalaycı, Z. B., (2023). *Osmanlı Sarayında İaşe ve Tüketim (1680-1730)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karademir, Z. (2014). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı, Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-1660)*, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Koçak, Ö. (2005). *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1550-1650)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öznel, M. (2013). "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul Et Piyasasını Düzenlemek İçin Alınan Tedbirler", *History Studies International Journal Of History*, 5/, 149-175.
- Öztürk, M. (2019). "Osmanlı Devleti'nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu", *Hatay: BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1/, 28-44.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Refik, A. (1935). *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi.
- Refik, A. (1930). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Tabakoğlu A.- Karataşer B. (2017). "İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1/, 1-23.
- Tabakoğlu, A. (2005). "Bin Yıllık Tarih İçinde Osmanlı Devleti", *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I.*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2014). "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.*, 99-168.
- Tekin, Z. (1992). *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Türkhan, M., S. (2006). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkhan, M., S. (2020). "Celep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. Ek-1, 253-255.
- Uzun, A. (1997). *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzun, A. (2015). "İstanbul'un İaşesi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 6/, 56-80.
- Wallerstein, I. (2015). *Modern Dünya Sistemi; Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri*, (Çev. L. Boyacı), İstanbul: Yarı Yayınları.
- Withers, R. (1996). *Büyük Efendinin Sarayı*, (Çev. C. Kayra), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Extended Abstract

During this influential Ottoman Classical period, some important issues regarding İstanbul's meat supply began to be examined. İstanbul, which is quite reproducible due to its location, became the political and economic center of the capital regime after being conquered by the Ottomans in 1453. Later, as a result of the settlement policy implemented by the Ottoman Empire, this important city was reconstructed. Meeting the basic needs of this city, which has a very crowded population, has been extremely important for the state. İstanbul's population of approximately half a million in the 16th century makes it one of the largest cities of the period. Due to this health, it was not necessary to secretly transfer the surplus production of the units subject to the empire. During this period, there was a policy process that was continued until the end of the year. The economic system of the Ottomans has three basics; It consists of principles of subsistence, financialism and traditionalism. It is seen that the subsistence policy, which is among these principles, started from the 16th century to the 19th century. According to the suitability of the principle of work, the mandatory requirements of the subjects began to be met in all borders over which the Ottomans had sovereignty, especially in İstanbul, the capital city of the Ottomans.

The subsistence system, which is among the basic elements of the economic worldview of the Ottoman Empire, was very important in meeting the food and raw material needs of the state palace, the people and the army. Preparing these needs in abundance, in high quality and continuously in order to satisfy the Ottoman society was among the priorities of the state. For this purpose, it was essential that goods and services were available in large numbers and at a price that everyone could afford. State authorities had to organize large-scale organizations in order to avoid any problems in the food supply of a big city like İstanbul. With these organizations, the city's food supply issue was planned down to the smallest detail, and preparations were made in advance, especially for extraordinary situations. This being the case, state officials acted very sensitively to ensure that the needs of the people of İstanbul, the palace, the army and high-ranking officials were supplied continuously and at affordable prices from the provinces.

Since all of İstanbul's food needs could not be met internally, this need had to be provided from other regions within the state. The central administration was regulating subsistence matters in this way. The fact that İstanbul was a consumption, transformation and distribution center created a huge burden in terms of subsistence. However, the fact that the Ottoman Empire spread over a very wide geography provided a great advantage in providing the food the city needed. The products needed by the public were supplied by road and sea. The slow and costly nature of road transportation, which was the most preferred supply route, limited the transportation of food between regions. This situation has led to a search for faster and lower-cost transportation, which has brought transportation via seaways to the fore. However, a significant part of the food chain needed by İstanbul continued to be supplied via highways. Meat and meat products constituted an important link in this food chain. Meat obtained from sheep and goats, as well as some cattle, was one of the indispensable parts of İstanbul's subsistence.

In this study, which was carried out with a source and problem-oriented research method, Mühimme notebooks were greatly utilized within the framework of the subject discussed. The documents in the Mühimme records were analyzed with the support of various disciplines. Subsequently, the obtained findings were correlated with each other within a certain framework and an attempt was made to present a holistic research regarding the relevant period.

The principle of provisioning, which was extremely important for the Ottoman Empire, was a demand-oriented economy where the welfare of the people was at the forefront, and these difficulties were tried to be prevented before they turned into crises with the measures taken. The central administration established various institutions in order to solve the provisioning problem. In this respect, the state tried to keep meat in the market constantly and abundantly with the *celepkeşan* system it established. With this system, the provisioning required for İstanbul was delivered to the city at the appropriate time and environment, thus meeting the needs of the people without any disruption.

The Ottoman state authorities were also extremely meticulous about the provision of meat, which was one of the basic needs of the people of İstanbul. We see many orders related to this situation in the imperial registers that form the basis of our research. The Ottoman government considered the provision of food for İstanbul as a political and administrative duty and determined the most suitable environments for this provision.

In this context, the sheep and lambs needed were supplied especially from the region close to the capital. The animals required for the meat provision of Istanbul, which was a large consumption area, were mainly supplied from the Rumelia region. From time to time, due to the problems experienced in Rumelia, butchery animals were also supplied from Anatolia. At this point, Anatolia was considered the second important production and supply region. The types of butchery animals supplied from various regions of Anatolia and Rumelia were also different from each other. The curly sheep supplied from Rumelia in particular was the sheep type preferred by the people of Istanbul, especially in the palace kitchen. During the period we examined, many animals, including curly sheep, were transported to Istanbul from the mentioned regions. The Ottomans paid great attention to the preferred routes for animal procurement and took precautions to prevent any possible problems during transportation. However, as a result of the economic changes experienced in the late 16th century, the sheep provided by the celebrators became unavailable due to the *celepkeşan* system. The Ottoman bureaucracy continued to meet the meat needs of the people of Istanbul by constantly producing new solutions to changing conditions and problems..

BÜYÜK HUN/ TÜRK [TURAN] KURULTAYI YOLUNDA (02-14/08/2024)

Mustafa ALKAN*

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü

Öz: 10-12 Ağustos 2024 Tarihlerinde Macaristan'ın Bugaç (Boğaç) bölgesinde yapılan Büyük Hun/ Türk (Turan) Kurultayına katılmak için Türkiye'den bir tur otobüsü ile kurultay mekânına gidilmiştir. Bu yolculukta Türkiye, Yunanistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Hırvatistan, Bosna Hersek, Sırbistan üzerinden Macaristan'ın Bugaç Bölgesine ulaşılmıştır. Üç günlük Kurultay'a katılmış, dönüşte de Macaristan Sırbistan, Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye dönmüştür. Bu yazı Ankara-Bugaç arasında görülen ülkeleri, şehirleri ve ülkeleri tarihi bağlamı içinde tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hun, Türk, Kurultay, Macaristan.

Abstract: We went to the congress venue by a tour bus from Turkey to participate in the Great Hun/ Turk (Turan) Congress held in the Bugaç (Boğaç) region of Hungary on August 10-12, 2024. On this journey, the Bugaç Region of Hungary was reached via Türkiye, Greece, North Macedonia, Montenegro, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia. He attended the three-day Congress and returned to Türkiye via Hungary, Serbia and Bulgaria on his way back. This article depicts the countries, cities and countries seen between Ankara and Bugaç Decently in the historical context.

Keywords: Hun, Turk, Kurultay, Hungary.

Gezi Yazısı / Travel Writing

Geliş Tarihi/Received: 18 Ekim 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Ekim 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1569953>

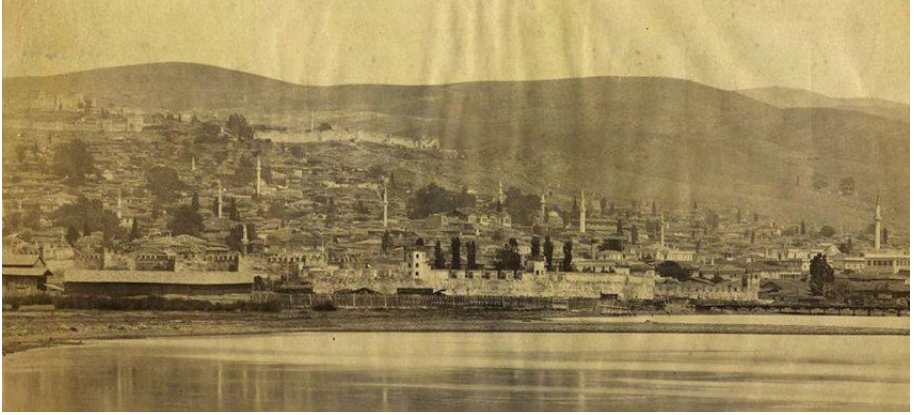
*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

E-Mail: m.alkan@hbv.edu.tr

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Otobüs ile on üç günlük uzun bir seyahat. Bu seyahatin iki hedefi vardı. İlki Kosova hariç, Tuna'nın güneyindeki bütün Balkan ülkelerini olabildiğince görmek, ikincisi son yıllarda yıl be yıl daha görünür hale gelen Macaristan'ın Bugaç (Boğaç) şehrinde düzenlenen Büyük Hun-Türk [Turan] Kurultayına katılmaktı. 2 Ağustos 2024, Saat: 17:00'de Ankara'da Anıtkabir'in yanında Mareşal Fevzi Çakmak Caddesinden tur otobüsümüzle yola çıktık. Bolu tünellerindeki bakım, tünellerin ne kadar fonksiyonel olduğunu, konvoy halinde -D-100 Karayolundan-İstanbul'a doğru ilerlemenin zorluğunu yaşayarak gördük. Ertesi günün ilk saatlerinde İstanbul'dan seyahate katılanları da alıp, Yunanistan'a doğru yol aldık. İpsala Sınır Kapısı'ndan sonra heyecanımın çok arttığını belirtmeliyim. Artık 1912-13 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları sırasında kurulan Batı Trakya Türk Hükûmeti (Garbi Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi)'nin Yunanistan kısmındaydık (Halaçoğlu-Eren 1992: 144-147). İpsala'dan Selanik'e doğru sırasıyla Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe şehirlerini panoramik olarak görerek Kavala'ya ulaştık. Yunanistan, Dedeağaç (Alexandroupolis), Gümülcine (Komotini) ve İskeçe (Xanthi) şehirlerinin adlarını değiştirdiği halde Kavala'nın adına ve tarihi dokusuna pek dokunulmamıştı. Bunun sebebi Yunanistan'ın Osmanlı Devletine karşı bağımsızlık sürecinde, Mısır valiliğini "zorbalıkla" ele geçiren Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da isyan ederek, Yunan bağımsızlığına dolaylı katkı sağmasından olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin, Mehmet Ali Paşa'ya doğduğu ve Mısır'daki isyanı öncesinde kendisine dirlik olarak verilen Kavala'da, buraya Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı imaretten sonra, görünür iz bıraktığı gözlemlenmiştir. Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe ve köylerinde ciddi bir Türk nüfusu yaşamasına rağmen, buralardaki Türk izleri, Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddelerine göre "Türk toplumuna din ve ırk farkı gözetmeksizin her türlü vatandaşlık haklarının tanınmasına, mabed, mezarlık ve vakıf kuruluşlarındaki hükümlere (Düstur, 1339-40: 36-42) rağmen" azalmıştır. Yine de yol boyunca uzaktan görünen bazı köylerin câmi ve minareleriyle medeniyet kimliklerini muhafaza ettikleri görülüyor. Kavala'dan sonra bir gece ve gündüzün sonunda 1000 kilometreyi aşkın yolculuk Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evde sona erdi. Atatürk Evi'nin Türkiye'den çok ziyaretçisinin olduğuna şahit olduk. Selanik, 1913 yılına kadar bir Türk şehriydi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bu şehirde doğmuştu. 1912-13 Balkan Savaşları sonucu kaybedilmiş, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen nüfus mübadelesiyle bu şehir kimlik değiştirmişti. Selanik'te; Hamza Bey Camii, Beyaz Kule, Bey Hamamı, Alâtinî Köşkü ve Atatürk Evi gibi bir kaç eser dışında Osmanlı izleri silinmişti.

Fotoğraf 1: 1, 1912-13 Selanik.

Selanik'ten Makedonya'nın başkenti Üsküp'e uzanan [3. Gün] 234 Km'lik yolculuk önce Selanik Ovasının, sonra Vardar Nehri ve ovasının etkisi altında geçti. Üsküp'e doğru yaklaştıkça heyecanımız arttı. "Vardar Ovası Türküsü", Büyük Hun/ Türk (Turan) Kurultayı yolcularını coşturdu. Üsküp, Yahya Kemal'in "Kaybolan Şehir" adlı şiirini yazdığı şehir. Bugün iki Üsküp var; Modern Üsküp, Vardar Nehri'nin batısında, burada daha çok Hristiyanlar yaşamaktadır. Tarihi/Eski Üsküp, Vardar'ın doğusunda, burada daha çok Müslümanlar [Türkler ve Arnavutlar] yaşamaktadır. Bu ayırımı doğal sınır Vardar Nehri olduğu halde, yeni dönemde mütegalibe yönetim Hristiyan Üsküp'ü Vardar'ın doğusuna da bir 100 metre kadar geçirmiş. Bu "mütegalibelik" payına da pek çok lüzumsuz müze, kilise ve heykel inşa etmişler. Şehirdeki gezimiz Modern/Yeni Üsküp kısmından başladı. Meydandaki Makedonyalı Büyük İskender'in anıtsal heykelinin önünden tarihi Üsküp kısmına doğru sürdü. Aslında iki Üsküp'ü Fatih'in yaptırdığı (1469) -bânisinin adıyla anılan- eşsiz Taş Köprü birleştirmektedir. Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'nün bir tarafına Büyük İskender'in diğer tarafına babası İkinci Filip'in heykeli dikilmiştir. Buradaki yerel rehberin anlattığına göre 2010'lu yıllarda Makedonya Başbakanı, -şimdilerde ülke dışında kaçakmış- Avrupa Birliği'nin verdiği 400 Milyon avro'luk yardımı, söz konusu heykeller, içi boş müzeler ve ibadet edeni olmayan anıtsal kiliseler yaptırarak çar-çur etmiş, ülkeye bir yatırıma dönüştürememiş. Osmanlı Üsküp'ü, Bursa gibi, her yerinde Türkçe konuşuluyor. Esnaf, insanı "nerden hemşerim, hoş geldiniz" sözleriyle karşılıyor. Üsküp fâtihi Paşa Yiğit Bey'in türbesini görmeyi çok istedim, kapalıydı. 2010'lu yıllarda evlerin arasında sıkışıp kalmış mezarını TİKA restore ettirmişti. Üç-dört saatlik Üsküp gezisinden sonra seyahatimiz, Kalkandelen, Gostivar ve Kırçova güzergâhından Ohri'de son buldu. Balkanlara neden "balkan" denildiği bu yolculuk sürecinde hissediyorsunuz. Akılda kalan Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi ile Alaca Câmiî unutulmaz izlerdi. Daha önce de iki gün geçirdiğim Ohri, kalesi ve Sarı Saltuk Türbesi dışında, hafızamın tazelenildiği durak oldu. Ohri, Ohri

gölü kıyısında kurulmuş, incisi ile meşhur, kendi de inci gibi bir şehir. Burada Türk Mahallesi, Halveti Tekkesi, Ali Paşa Camii ve Ayasofya kilisesi görmeğe değer. Kaleye doğru yaklaştıkça görsel Hristiyan sembelleri artırılan bir şehir. İstanbul Çaycısı bizdendi.

Fotoğraf 2: Üsküp Fatih Sultan Mehmed Köprüsü

Öğleye doğru buradan [4. Gün] yolculuğumuz Arnavutluk'ta Elbasan ve Tiran üzerinden İşkodra'yaydı. Ohri'den Elbasan'a doğru balkanlıkda ilerlerken dağların arasında bir çayın aktığı Çafasan'da, Osmanlı asırlarına süzülüp, bir timarlı sipahinin konağının etrafındaki hayatı yaşadım. Geniş çayırıklarda otlayan kısrakları, onların yanlarında bir o yana bir bu yana koşuşturan tayları, taylarla çocukları ve dereden kana kana su içen atları gördüm. Tiran ve İşkodra'yı daha önce gelmişim. Kominist lider Josip Broz Tito, Tiran'daki Türk izlerini silmişti. Tiran'daki istisnalardan biri Ethem Bey Camiydi. Bu caminin de 18. Yüzyılın Barok süslemeleri insanı kendine çekiyor. Şimdi onu gölgede bırakacak devasa çirkin binalar yapılmış. Türkiye Diyanet Vakfı, Tiran'da bir Süleymaniye inşa ediyor. O da % 60'ı Müslüman olan bir ülkede "Türkiye izi" denilecek bir yapı. Tiran'dan İşkodra'ya tam bir trafik konvoyuyla gittik. Yolun iki tarafında mısır tarlaları, bağlar ve bahçeler uzanıyordu. Sağ tarafta dağların yarı eteğinde Arnavutluk'un milli kahramanlarından İskender Bey'in şehri Akçahisar (Kruja) görünüyordu. İskender Bey'in asıl adı Georgius Castriotus Scanderbegh'ti. Babası onu, Sultan II. Murad zamanında (1421-26) Osmanlılara rehin vermişti. Osmanlı Sarayında tam bir "acemi oğlanı" eğitimi gören Georgius da Müslüman olup İskender adını almıştı. Bir süre Osmanlı hizmetinde bulunduydu da Morova Muharebesi (1443) sonunda kaçıp sahte bir belgeyle Akçahisar'ı ele geçirip isyan etti. Ölümüne kadar da Osmanlılar ile savaştı (İnalçık, 2000: 561-563). Ben bunları düşünürken İşkodra'ya geldik. İşkodra, Kir, Drin ve Boyana

nehirlerinin birleşme noktasında kurulmuştur. Burası Osmanlı dönemi izi mimari eserleri, kalesi, gölü ve nehirleriyle bir doğa harikasıydı. Kaldığımız otel Boyana Nehrinin kıyısındaydı. Allah suyu buraya vermiş. Arnavutluk, Osmanlı Devleti'nden en son kopan Balkan ülkesi. Sultan II. Abdülhamid'in Rumeli [Makedonya] projesi bozulmasaydı, Türkiye'den Batı Trakya (Bulgaristan-Yunanistan kısımları ile birlikte), Makedonya, Kosova ve Arnavutluk Müslüman nüfuslu -şimdilerde yeşil hat" denilen- hat, Adriyatik Denizi ve Karadağ'a kadar uzanıyor olacaktı.

İşkodra'dan sonra [5.Gün] yolculuğumuz, şehirleri değil, ülkeleri içeriyordu; Karadağ, Hırvatistan ve Bosna-Hersek. Boyana Nehri kıyısından ayrıldıktan kısa bir süre sonra Karadağ'a girdik, sonra uzunca bir süre Karadağ'ın dağlık bölgelerinde yol aldık. Bugün Karadağ adıyla bir ülke varsa o dağlar sayesinde olmalıdır. Karadağ topraklarını Osmanlı Devleti, Arnavutluk üzerinden gelerek hâkimiyet altına alabilmiş, yoksa Karadağ'ı Adriyatik kıyılarından gelip hâkim olmak veya dağlık alandan gelip Adriyatik kıyılarını hâkimiyet altına almak zor/ imkânsız. Buraya dağlık bölgeden gelen Osmanlılar da Adriyatik kıyılarını kısmen hâkimiyet altına alabilmişti. Adriyatik kıyılarından "kara dağlar" yükseliyor, adı üstünde. Karadağ ülkesinin yarım milyonu aşkın nüfusu Adriyatik kıyısında toplanmış, Kotor ve Budva Karadağ'ın turizminin merkezleri. Burada doğa, deniz ve tarih iç içe geçmiş. Karadağ'dan sonra Hırvatistan'ın "Unesco dünya mirası" kabullü, tarihî Dubrovnik, kuleli büyük surlar içinde; saraylar, konaklar (evler), kiliseler, çeşmeler, -olmazsa olmaz heykelleriyle bir kompleks halinde (külliye) bir şehir, "2500 yıldan beri şehir kurmasını bilenlerle bilmeyenler arasındaki fark bu işte" dedirtiyor. Burası "Ragusa Cumhuriyeti" adıyla daha Sultan I. Murad devrinden (1365) 19. yüzyılın başına (1808) kadar Osmanlı himayesinde kalmış. Tarihî Dubrovnik, bugün 3,5 milyonu aşkın nüfusa sahip olan bir ülke için çok şey ifade ediyor. Hırvatistan Avrupa Birliği ülkesi, ayrıca Doğu Hristiyan dünyadan Batı Hristiyan dünyaya yani Batı Medeniyetinin sınırlarından giriş yapıldığı bir yer. Bir süre sonra Adriyatik kıyılarından uzaklaşarak Bosna-Hersek topraklarına ulaşılmaktadır. Batı (Hristiyan) Medeniyeti ile Doğu (Hristiyan) Medeniyeti arasında adeta ara bölge gibi ne Katolik ne de Ortodoks -eski Bogomil- Osmanlı hâkimiyet yıllarından beri Müslüman Boşnaklar ülkesi. Güneyden kuzeye doğru ilerledikçe bu renk belirginleşiyor. Köylerde ve kasabalarda Müslümanlığın sembolü camiler minareleriyle kendini gösteriyor. Trebinje'deki yıldızsız bir dağ otelindeki konaklamadan sonra [6. Gün] Poçitel- Mostar ve Saraybosna istikametinde yol aldık. Poçitel Kanuni Sultan Süleyman devrinde inşa edilmiş bir Türk derbent köyü. Derbent, bölgesel güvenlik ve istihbarat için kurulmuş askeri bir karakoldur.

Fotoğraf 3: Poçitel’de Osmanlı’dan Kalma Bir Derbend Köyü

Neretva [Poçitel] nehrinin kıyısında kalesi ve ta kurulduğu yıllardan kalma camisi ve tarihi dokulu evleriyle Osmanlı izlerini bütünüyle saklıyor. Bu Neretva nehri ile Balagay Tekkesi’nin konumlandığı dağın altından doğan Nevesi Çayı birleşip Mostar’a doğru akıyor. Mostar Şehri, Üsküp gibi. Mostar Köprüsü’nün bir tarafına Müslümanlar, diğer tarafına Katolik Hıristiyan Hırvatlar kimlik vermiş. Kanuni’nin büyük mimarı Mimar Sinan’ın öğrencisi Mimar Hayreddin, buraya öyle bir Köprü yapmış ki, Koski Mehmet Paşa Camiinden, manzarasını gözünüzü başka tarafa çevirmeksizin, seyredesiniz geliyor. Hırvatlar, 1993 yılında, Mostar köprüsünü yüzlerce top saldırısıyla yıkmak barbarlığını gösterdiler. Bu dini bağnazlığın derecesinin tarifi imkânsız bir şey. Türkiye bu -Unesco dünya mirası damgalı- tarihi köprüyü mimari özelliği üzerine yeniden inşa etmiş. 1990’lı yıllarda tarifsiz acıların yaşandığı bu ülke, Haçlı Seferlerinin katliamlarını hatırlatan izler taşımaktadır. Kilise ve haç inşasının çirkin yüzü Mostar’da yapılmış, bunu da Katolik âlemin inanç lideri Papa hem finanse etmiş, hem de kutsayarak, bu mimari çirkinliği medeniyet kirliliğine katmıştır. Temeli 1866 yılında Sultan Abdülaziz’in yardımıyla yapılan, Bosna Savaşı (1992-95) sırasında tahrip olan, aynı temelin üzerine 2000 yılında yeniden yapılan St. Peter ve St. Paul Fransiskan Kilisesi ve Manastırı’nın çan kulesi, kilise mimarisinde alışkın olunmayan bir kuleye dönüşmüş, adeta Mostar’daki Osmanlı mirası Mostar Köprüsü ve câmileri gölgeleme amacıyla, Mostar’ın hâkim noktası Hum tepesine dikilen devasa haç ile bütünleşmiş gibi. Aliya’nın yakınlarından rivayete göre savaşın ortasında Mostar’da Hırvat komutanla görüşmesinde komutan Aliya İzzetbegoviç’e, Hum tepesine -savaşın ortasında- diktikleri haçı göstererek, *“Bak, biz haçı nasıl diktik. Şimdi sizin hilâlden daha yukarıda bir haçımız var. Bunu kaldırmaya gücünüz yeter mi?”* Aliya, *“hele bir gün geceye dönsün”*

diyerek geçiştir. Akşam karanlığı çökünce, Aliya, Hırvat komutanı dışarıya davet edip şahadet parmağını göğşe doğu kaldırıp şunları söyler: “Sayın komutan, şimdi sen de bir semaya bakiver! Şu hilâli ve yıldızı görüyor musunuz? Senin onları yok etmeye gücün yeter mi? Ne kadar yükseklere haç dikseniz de onu geçemezsiniz ve asla onu oradan da indiremezsiniz. Onlar semada olduğu müddetçe biz de inşallah varlığımızı devam ettireceğiz!..”¹. Mostar’dan Saray-Bosna’ya doğru yol alırken bu konuşmaları, Aliya’yı, Bosna Savaşı’nı ve Srebrenitsa katliamlarını düşündüm (Begoviç, 2022:449).

Fotoğraf 4: Mostar Köprüsü ve Hum Tepesi

Saraybosna’yı 2012 yılında bir sempozyum vesilesiyle görmüştüm. O zaman, Bosna Savaşı’nın izleri daha silinmemişti. Saraybosna canlı ve hareketli bir şehir. Buraya gelenin yolu, Baş Çarşısına düşer. Şehrin merkezinde, II. Bayezid’in kızı Selçuk Hatun ile Bosna hanedanından Ferhat Bey’in oğlu -Kanuni devri- Bosna Beylerbeyi Gazi Hüsrev Bey’in yaptırdığı Gazi Hüsrev Bey Külliyesi [cami, medrese, mektep, imaret, sebil ve kapalı çarşı] yer almaktadır (Okıç, 1996: 453-454). Orada klasik çağ Osmanlı şehrinin içinde kayboluyorsunuz. İşte tam da böyle bir hava içindeyken ortasında Aliya’nın mezarının da olduğu, Bosna Savaşı şehitlerinin gömüldüğü Kovaçi Şehitliği sizi kendinize getiriyor. Unutma! “geçitteki ülkede” kılıcın hep yastığının altında gerektir”. Nitekim yerel rehber sizi, Latin Köprüsü’nün yanından alıp, “I. Dünya Savaşına sebep olan, Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Franz Ferdinand bu köprüde öldürüldü” diyerek, Bosna Savaşı’ndan, Saraybosna’nın Sırp tarafından 1425 gün (3,5 yıl) kuşatma altında tutulmasını, bu kuşatma sürecinde Saraybosna’da 1601’i çocuk, 11 bin 541 kişinin öldürülüşünü, Markale Pazar Yeri katliamlarının izlerini göstererek, Saraybosna’ya değişik ülkelerden gelen yardımları ulaştırmak için, Saraybosna Havaalanı’nın altından açtıkları “Umut Tünelleri”ni anlatarak hatırlatıyor.

¹ <https://www.bosnahersek.ba/aliyanin-efsane-olan-devasa-hac-cevabi/> (Erişim: 22.09.2024)

Bir günlük Saraybosna nefeslenmesinden sonra [7. Gün] Türk Hun Kurultayı'nın yapılacağı Budapeşte yakınlarındaki Bugaç Kasabasına doğru yola çıktık. Yol güzergâhımız Sırbistan toprakları üzerinden Novisad yakınlarından Budapeşte. Osmanlıların "Rumeli" olarak da isimlendirdikleri Balkanların "Balkan" topraklarından Novisad'a doğru ilerledikçe uzaklaşmaya başladık. Bir ara Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında sınır olan Drina Nehri, kıyılarını takip ederek ilerledik. Drina Nehri yemyeşil akıyor. Öyle ki nehrin iki tarafındaki dağların yeşilliği nehre yansıyor. O da akıyor yeşil yeşil. Drina üzerine Vişegrad'da Sokullu Mehmed Paşa'nın 1577 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı on bir gözlü Drina Köprüsü, Bosnalı yazar İvo Andić'in 1961 yılında Nobel Edebiyat ödülü alan romanına isim olmuştur. İvo Andić, bu romanında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Slovenya ve Kosova ülkelerinin birleşimiyle oluşturulan Yugoslavya'nın (1946-92) siyasi yapısına uygun olarak, bu ülkenin 350 yıllık Osmanlı geçmişine tanıklık eden bir köprü'nün dilinden Balkanların tarihini, Osmanlı yönetimi altında farklı kimliklerin ve dinlerin bir arada nasıl yaşadığını masalsi bir dille anlatmıştır (Andić, 2023: 354 Sayfa). Durmitor ve Komovi dağlarından doğan Piva ve Tara akarsularının birleşmesiyle Drina Nehri oluşur. Drina Sava'ya, Sava Tuna'ya, Tuna Karadeniz'e akar. Karadeniz, geçmişiyle Osmanlı, Drina Köprüsü romanının doğduğu dönemde Yugoslavya'dır. Biz bu duygularla boğuşurken otobüsümüz Sırbistan sınırını geçip beş saatte Macaristan'a giriş yaptık. Novisad'dan Budapeşte'ye dümdüz ovaları aşarak ulaştık. Budapeşte'de Tuna'nın kıyısında 8. güne uyandık. Aslında Osmanlı Devleti için Sırbistan ve Macaristan hâkimiyetinin anahtarı Belgrad'ın fethi olduğu anlaşılıyor. Onun için Osmanlılar Belgrad'a "Daru'l-cihad" demişler. Belgrad'dan sonra Budapeşte'ye dümdüz ovalardan ilerliyorsunuz. Macaristan topraklarının % 84'ünün deniz seviyesinden yüksekliği 200 metrenin, % 14'ü 400 metrenin altında, % 2'si 400'nin üstünde bir yükseltiye sahiptir. Bu ovalara Tuna Nehri ve kolları hayat veriyor. Budapeşte'nin de ortasından akıyor, Tuna'nın batı kıyısı Buda, doğu kıyısı Peşte olup bu iki yaka 1873 yılında Budapeşte olarak birleştirilmiş. Macarlar, I. Kosova Muharebesi'nden (1389) Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Muharebesine (1526) kadar, Balkanlar ve Orta Avrupa'da Osmanlılara direnen siyasi güç oldular. Mohaç Muharebesi'nden sonra Osmanlı Devletine 15 yıl tâbi devlet, 1541 yılındaki Budin Seferi'nden sonra da 150 yıl Budin (Budapeşte) Eyaleti olarak bağlı kaldılar (David, 2023: 286-295).

Fotoğraf 5: Tuna'nın Slovakya Tarafından Estergon Kalesi

Tuna'nın kıyısında güne uyanmış olmak eşsiz bir duygu. İlk hedef Estergon Kalesi, Budapeşte'ye 60 km. Estergon, Tuna'nın kuzeybatı kıyısında eşsiz bir askeri üs. Karşı tarafı Slovakya. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 10 Ağustos 1543 tarihinde fethedilmiş, Estergon Sancağı idari birimi olarak Budin'e bağlanmıştır. Ancak 4 Ağustos 1595'te Alman, Leh ve Venedik kuvvetlerinden oluşan büyük bir Haçlı ordusu tarafından kuşatılmış, Sokulluzade Lala Mehmed Paşa'nın komutasında küçük bir kale birliği 2 Eylül 1595'e kadar kaleyi savunmuş, açlık ve susuzluk baş göstermesi üzerine teslim olunmuştur. Bu savunma "Estergon Kalesi Türküsüne" esin kaynağı olacaktır,

"Estergon Kalesi Subaşı Durak,
Kemirir içimi bir sinsi firâk.
Gönül yâr peşinde yâr ondan ırak.
Akma Tuna akma ben bir dertliyim,
Yar peşinde koşar kara bahtlıyım"

Lala Mehmed Paşa, sekiz yıl sonra yâni 3 Ekim 1605'te Estergon Kalesini geri aldı. Bundan sonra Estergon 78 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (David, 2003: 438-440). Ancak Estergon Kalesi Türküsü, olay daha dünmüş gibi, Türk halkında çok derin iz bırakmıştır. Bugün, Estergon Kalesi, Avrupa'da yaşayan gurbetçiler ile Orta Avrupa turlarına katılan Türklerin ilk ziyaret yerlerinden olmuş. Her ne kadar Estergon Kalesi'nde Türk hâkimiyetinden bir iz bırakılmasa da, kale girişindeki sokak sanatçıları bir Türk görünce, Estergon Kalesi Türküsünün müziğiyle karşıyorlar.

Fotoğraf 6: Budapeşte Tuna'nın Üstündeki Zincirli Köprü (1840-49)

Budapeşte'de Tuna'nın iki yakasını oluşturan Buda ve Peşte'yi birbirine bağlayan inşa zamanının (1840-49) mühendislik harikası Zincirli Köprü (Szechenyi/ Chain Bridge) ve aslan heykelleri ile Kahramanlar Meydanı her turist kafilesinin uğrak yeriydi. Ancak şehrin ortasından akan Tuna Nehri ile iki yakasındaki mimari uyum görmeye değerdi. Avrupa Medeniyet dairesindeki şehirler modernizmin çirkin yüzü apartmanlara kurban edilmemiş. Yüz elli yıllık Osmanlı hâkimiyeti devrinden kalma yegâne eser Gülbaba Türbesi ve Bektaşî Tekkesidir. Gülbaba buraya 1531 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından gönderilmiş ve burada bir tekke kurmuş, Bektaşî hoşgörüsü ile kısa zamanda Buda (Budin) halkının sevgilisi haline gelmiş, 1 Eylül 1541 günü Budin Savaşı'nda şehit düşmüş, cenaze namazını, Kanunî kumandasındaki Osmanlı Ordusunun katılımıyla Ebussuud Efeni kıldırmış ve şimdiki türbesinin bulunduğu yere defnedilmiş, Budin Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından üzerine bir türbe yaptırılmış, daha sonra da yanına bir tekke eklenilmiştir (Eyice, 1996: 228-230). Gülbaba ziyaretinden sonra Hun-Türk Kurultayı'nın yapılacağı Bugaç'a doğru yola çıktık.

Bugaç, Macaristan'ın Güney Büyük Ovası bölgesinde, Tuna ve Tisza nehirleri arasında Bács-Kiskun kazasına bağlı üç bin civarında nüfusa sahip bir köydür. Ayrıca Bugaç yüzölçümü 530 kilometre karelik Kiskunság Milli Parkını oluşturan yedi birimin en büyüğü, bir Kuman yerleşim bölgesidir. Bugün burası aynı zamanda Macarların at çiftliklerinin bulunduğu bölgedir². Nitekim Kaldığımız otelin de yakınında bir at çiftliği vardı. Bu itibarla "atlı göçebe" medeniyetinin bir devamı olan Hun/Türk toplumlarının, kendi güncel kültürlerini sergileyebilecekleri bir yer seçilmiş.

2 https://en.wikipedia.org/wiki/Kiskuns%C3%A1g_National_Park (Ulaşım: 28.09.2024); <https://en.wikipedia.org/wiki/Bugaç> (Ulaşım: 28.9.2024)

Fotoğraf 7: Macar Vezirler Çadırı Gösteri Grubu.

[9. Gün] 11 Ağustos 2024. Otelden Büyük Hun/ Türk Kurultayına 60 Km giderek Bugac [Bács-Kiskun] Bölgesine ulaştık. İlki 2007 yılında Kazakistan'ın Torgai bölgesinde gerçekleştirilen, 9. Büyük Hun/ Türk Kurultayı, Türk Dünyası'nın dört bir yanından gelen katılımcılarla görkemli bir açılışa sahne oldu. Kurultayın açılış konuşmasında TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev'in "*Yeni Gün'de, yeni bir diriliş destanı yazmak, yepyeni ümitlerle coşmak için kardeş halklarımız ile Macaristan'da bir araya geldik*" sözlerini duyduk. Kurultay, TÜRKSOY ve Macaristan'ın Lakitelek Vakfı iş birliğiyle düzenlenmişti. Burada üç gün sürecek kurultaya 300-350 bin civarında ziyaretçinin olacağı beklentisi dile getirildi. Bugac'ta kurultay alanı, bir birine paralel iki büyük sahada hazırlanmıştı. Soldaki birinci alana 200'ü aşkın çadır kurulmuştu³. Bu çadırlarda katılımcılar için hazırlanmış mahalli ikramlar, sergi çadırları, dans ve müzik sahneleri ve turistik satış mekânları oluşturulmuştu. *Sağdaki ikinci alan* 1000 atlının gösteri yapabileceği bir futbol sahası gibiydi. Kurultaya katılan atlı gruplar geçit töreninden sonra Türk ülke ve akraba topluluklarının bayraklarını uçan atlarla tek tek sergilediler. Ayrıca, "Atalar Çadırı Arkeolojik Sergisi", "Atilla Çadırı", "Avar ve Macar Zırhlı Atlıların Geçit Töreni", "Hun Vezirlerinin Giyimi", "Göçebe Atlılar ve Okçu Yarışmaları" gibi çeşitli kültürel etkinlikler görülmeye değerdi. Kurultaya; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Tataristan, Başkurdistan, Kırım Özerk Cumhuriyeti, Yakutistan, Altay Cumhuriyeti, Dağıstan, Gagavuzya, Hakasya, Kabardino-Balkarya, Karaçay, Tuva ve Doğu Türkistan'dan temsilciler katıldı. Türk ülkelerinden insanlar akın akın

³ <https://www.turksoy.org/haberler/macaristanda-9-buyuk-hun-turk-kurultayi-gorkemli-bir-torenle-basladi> (Ulaşım 28.09.2024)

gelmişti. Doğrusu Manisa Salihli'den kendi özel aracını binip gelen hemşerilerimle karşılamak heyecan vericiydi. Gelenler- gidenler, her çadırda başka renkler. "Karnaval" diyemem, Türk'ün yaptığı Kurultay. Ortak nokta da Türk olmak. Kurultay alanında yorulmamak elde değil. Hava sıcaktı, özellikle çadırların kurulduğu alanda çimler kurumuştı. Binlerce insan ve atın dolaşmasıyla biraz toz oluştu. Akşam saat: 18:30 gibi alandan ayrılıp otelimize döndük. Doğrusu burası insanın üç-beş gün kalıp kanını tazeleyebileceği bir yerdi. Yeşilliklerin arasında kaybolmak gerek.

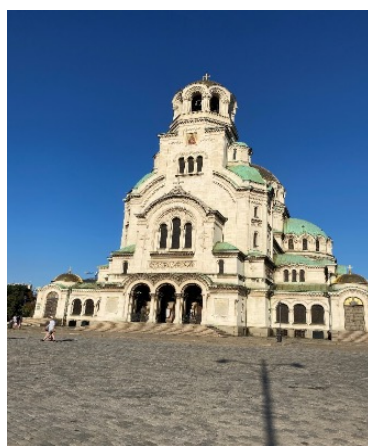
300-350 milyonluk Türk âlemini temsilen Bugaç'ta 9'uncusu yapılan üç günlük bu Büyük Hun-Türk Kurultayına 300-350 bin kişinin katılması önemlidir. Bu kurultay Türk devletler ve akraba topluluklarının yöneticilerinin himayesiyle yapılıyor. Çünkü bu kurultayda 350 milyon Türk âleminin aynı soydan olduğu vurgulanmakta ülkeler arasında siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin sağlanması gerektiği şeklen ve fiilen yapılması istenmektedir. Bu itibarla bu kültür kurultayının varlığı zaruridir, yıl be yıl büyüyerek ve ilişkiler ağı genişleyerek sürdürülmesi ümidiyle.

Fotoğraf 8: Tuna ile Sava Nehirlerinin birleşimi

10. Gün sabah Bugaç'tan ayrıldık. Dönüş yolundayız. Bundan sonraki hedef Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuş olan Belgrad'dı. Yolculuğumuz Tuna boylarındaydı. Macaristan sınırından Sırbistan'a geçiş, tam bir sabır işiydi. Yedi saatimizi aldı. Avrupa ülkelerinde yaşayan ve Türkiye'ye kendi arabalarıyla gelen - eskiden Türkiye'de Almancı- denilen gurbetçilerin Kapıkule'den yurda girişlerinde ve yurttan geri dönüşlerinde bazen günler alan giriş ve çıkışlarında sabırla nasıl beklediklerini merak ederdim, öğrenmiş olduk. Budapeşte'den Belgrad'a Tuna üzerinde sefer yapan feribotla seyahati de merak etmiyor değilim. Otobüsümüz Macaristan'dan

Sırbistan'a doğru yol alırken Osmanlı döneminde Devlet-i Aliyye'nin buğday ambarları olan bu toprakları, bu topraklarda üretilen tahılların Tuna Nehri, Karadeniz ve İstanbul Boğazı yoluyla İstanbul'a taşınışını, bir de 1683 İI. Viyana Kuşatması ve bozgun sürecinde 1688 yılında Livapo Kalesini Avusturyalıların kuşatması sırasında 18 yaşında esir düzen ve 1700 yılına kadar on iki yıl Viyana'da esir kalan Temeşvarlı Osman Ağa'nın Viyana'dan Budapeşte'ye oradan da Belgrad'a kaçış hikâyeleriyle boğuştu durdum (Temeşgarlı, 2008: 216). Tur otobüsümüz Tuna Nehri üzerinden Belgrad'a doğru geçerken kendime geldim. Tuna Nehri, -biraz abartarak söylemek gerekirse- İstanbul Boğazı gibi. Macaristan sınırında kaybettiğimiz vakit için hayflanmamak elde değildi. Küçük bir şehir turundan sonra Belgrad Kalesine ulaşabildik. Güneş batarken Belgrad Kalesinden Tuna Nehri ile Sava Nehirlerinin birleşmelerini seyrettik. Yerel rehberimiz, Belgrad'ı, Belgrad Kalesini, Kale Meydanını, Şükran Anıtını, Zafer (Viktor) Anıtını ve Sokullu Mehmed Paşa Çeşmesini anlatarak yürüdük, yürümedik koştuk. Belgrad, Sırpça "Beyaz Şehir" demektir. Osmanlı Devleti için ise bir askeri üstü. Belgrad, Osmanlılar tarafından ilk defa Sultan İI. Murad (Nisan 1440), ikinci defa Fatih Sultan Mehmed (Temmuz 1456) tarafından kuşatılmış, fakat alınamamıştı. Nihayet 29 Ağustos 1521 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman şehri karadan ve ince Donanmayı Hümayun ile nehirden kuşatmıştır. Osmanlılar önce Sava ile Tuna nehirlerinin birleşme noktasındaki Ciganlija Adasını ele geçirip buraya konuşlandırdıkları toprakları önce dış kaleyi sonra da iç kaleyi fethetmişler. Belgrad'ın fethiyle başta Budapeşte olmak üzere bütün Macaristan'ın kapıları Osmanlılara açılmış oldu. Belgrad, Avrupa'ya yapılan seferlerde askeri bir üs görevi gördüğünden -Budin'den önce- Balkanlardaki son "Dârü'l-cihad" [askeri üs] idi (Zamolo, 1995: 407-409). 300 yıllık Osmanlı hâkimiyeti altındayken Belgrad'da 400'ün üzerinde cami, mescid, medrese, han, hamam ve çarşılarla donatılmış iken şimdilerde şehirde geriye Bayraklı Cami (1575), Damat Ali Paşa Türbesi (1716), Sokullu Çeşmesi ve Aziz Sava Kilisesi ayakta kalabilmiş.

Fotoğraf 9-10: Sofya Aleksander Nevski Katedrali'nin İç ve Dış Görüntüsü

11. Gün Belgrad'dan Sofya'ya yolculukla geçti. Belgrad'dan Sofya'ya doğru ilerlerken, mısır ekilmiş ovaları, uzaklarda görülen Balkan dağlarını takip ederek yol aldık. Sırbistan'dan Bulgaristan'a geçiş de yorucu oldu. Sonunda buradaki sınırdaki çay kahve parası bahşişlerinin işe yaradığını öğrendik. Niş'e zaman darlığından uğramadık. Zaten Osmanlı eserleri burada da yıkıma uğramıştı. Öğrendiğimize göre Osmanlı döneminden Niş Kalesi'nde sadece Bali Bey Camii kalmış, kalenin içi kafe ve restoranlara dönüştürülmüş. Belgrad- Sofya arası yaklaşık 400 kilometrelik yolu kat edip öğle sonrası Sofya'ya ulaştık. "Sofya" adının, Saint Sophia Kilisesinin adından esinlenilmiş olduğunu öğrendik. Anlatıldığına göre Bizans İmparatoru I. Justinianus, İstanbul Ayasofya'nın küçük bir kopyasını Sofya'da yaptırmış, şehir adını buradan almış. Sofya'da bir Mimar Sinan tasarımı olan Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Cami, St. Netalya Kilisesi, Rotunda Kilisesi, Rus Kilisesi, Ayasofya Kilisesi, Aleksander Nevski Katedrali, Başbakanlık ve Parlamento binaları, Sofya Üniversitesi ve Atatürk'ün Sofya'da Askeri Ateşe olduğu yıllarda yeniçeri kıyafeti ile katıldığı balonun yapıldığı Orduevi görülmüştür. Bulgarların, Sofya'da kendi kimliklerini yansıtan klasik Avrupa başkentlerini hatırlatan bir şehir inşa ettiklerini düşündüm. Bunların içinde 1912 yılında inşası tamamlanan Aleksander Nevski Katedrali, Neo-Bizans mimarisinde olup tüm Bulgaristan Patrikliği'nin merkezi olmuş. Bugün Osmanlı'dan Seyfullah Efendi Camii kalmış, oysa Evliya Çelebi, Gül Cami, Câmî-i Atîk [veya Koca Mahmud Paşa], Koca Derviş Mehmed Paşa Cami, Kurşunlu Cami, Molla Efendi Cami, Eski Siyavuş Paşa Camilerinin varlığına şahitlik etmektedir. Bu camilerin ne anlama geldiğinin izahı şudur: 16. Yüzyılın sonlarına doğru yani 1570 yılında yapılan tahrir kayıtlarına göre; nüfusun % 73'ünün Müslüman, % 19'u Gayri Müslim, % 6'sı Yahudi, % 2'si Frenklerden oluşmaktaydı (Şahin, 2009: 344-345). Sofya, -bir gün sonra- Ankara'ya kadar konaklamadan yol alacağımızdan, son dinlenme yerimizdi.

Fotoğraf 11: Filibe Murad Hüdavendigâr (Cuma) Camii

12. gün Türkiye'ye dönüş. Her günkü gibi hareket saatimiz: 08:30. Sofya Filibe (Plovdiv) arası 150 km. Filibe- Kapıkule arası ise 156 km. Bulgaristan'ın Türkiye kıyılarına doğru yaklaştıkça, Osmanlı izleri daha belirginleşiyor. Yolumuz Pazarcık yakınlarından geçti. Aslında, görmeden, bu coğrafyanın daha dağlık olduğunu düşünmüşümdür. Oysa Türkiye sınırına kadar hafif bir meyil ile yol aldık. Balkan Savaşlarından beri Bulgaristan'dan Türkiye'ye sürekli göç olmuştur. En son yaşanan büyük göç 1984-89 yıllarındadır. Olimpiyat Şampiyonu Halterci Naim Süleymanoğlu'nun bayraktarlığını yaptığı, Jivkov'un faşist rejiminden kaçan yaklaşık 300.000 Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç etmişti. Buna rağmen Bulgaristan nüfusunun % 10'una yakını halen Türk'tür. Filibe'ye ulaştık. Filibe'de Muradiye Camii, İmaret Camii, Şahabettin Paşa Türbesi, Taşkörü Camii ve Çifte Hamam, Cuma Camii ve Sveta Bogoroditsa Kilisesi ve Antik Tiyatro mekânlarıyla sona yaklaştık ve yorulduk. Vira Bismillah deyip Kapıkuleye doğru yola çıktık. Gezi planı içinde geçmesine rağmen, bu kadar yorgunluktan sonra Hasköy'e de dönme isteğini söylemeye kimse cesaret edemedi. Kapıkule görüldü. Bu görüntü içinde yolun sol tarafında bir Türk'ün kurduğu Türk restoranı Türkiye dışındaki son yemeğimizdi. İkindiden sonra Kapıkule'den Türkiye'ye giriş yaptık. Bu yol Osmanlı Devleti zamanında Rumeli yollarının sağ koluydu. Sağ Kol, İstanbul'dan Kırklareli, Edirne, Filibe, Sofya, Köstence'den Kırım'a kadar uzanırdı. Aslında, 2 Ağustos'ta İstanbul, Tekirdağ, Dedeağaç, Gümölcine, İskece, Kavala ve Selanik'e yani Sol Kol'dan gittik, Orta Kol'un uzantılarında seyahatler ettikten sonra Sağ Kol'dan İstanbul'a dönüş yaptık. İstanbul'dan Ankara 6 saat. İşin özü bu toprakların görülmeden Osmanlı Tarihi'nin anlatımının ne kadar hayali kaldığını anladım. Görmek mi, okumak mı? Evliya Çelebi'nin dediği gibi; "Seyâhat yâ Resulallah"...

Kaynakça

- Düstur, C. 5, 11 Ağustos 1339/ 19 Teşrin-i Evvel 1340, Necmi İstiklal Matbaası, 1931, 36-42.
- Halaçoğlu, Y; Eren, H, (1992) "Batı Trakya", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), 5, 144-147.
- İnalçık, H., 2000, "İskender Bey", DİA, 22, 561-563.
- İzzetbegoviç, A, Doğu Batı Arasında İslam (Türkçesi: Edina Nurikiç), 11. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul 2022, 449 s.
- Okıç, Muhammed Tayyib, "Gazi Hüsrev Bey", DİA, 13, (1996), 453-454.
- Andiç, İvo, Drina Köprüsü, (Çeviri: Nuriye Müstakimoğlu), İletişim Yayınevi, Ankara 2023, 354 S.
- David, Geza, "Macaristan", DİA, 27, (2003), 286-295
- _____, Geza David, "Estergon", DİA, 11, (1995), 438-440
- Eyice, Semavi, "Gülbaba Tekkesi ve Türbesi", DİA, 14 (1996), 228-230
- Temaşvarlı Osman Ağa, Bir Osmanlı Askerinin Sıradışı Anıları (1688- 1700), (Hazırlayan: Orhan Sakin), Ekim Yayınları, İstanbul 2008, 216 s.
- Zamolo, Divna Djuric, "Belgrad", DİA, 5, (1992); 407-409.
- Şahin, İlhan, "Sofya", DİA, 37, (2009); 344-346.
- <https://www.bosnahersek.ba/aliyanin-efsane-olan-devasa-hac-cevabi/>(Erişim: 22.09.2024)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Kiskuns%C3%A1g_National_Park(Ulaşım: 28.09.2024)
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Bugac> (Ulaşım: 28.9.2024)
- <https://www.turksoy.org/haberler/macaristanda-9-buyuk-hun-turk-kurultayi-gorkemli-bir-torenele-basladi> (Ulaşım 28.09.2024)/

Yesevi, Çağla Gül (Ed.), *Türk Dünyası ve Göç-Vatandan Yeni Vatanlara*. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.**Ayşe Zuhal KARTAL***

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Türk dünyası geniş coğrafyasıyla dikkat çeken, tarihi ve kültürel derinliği olan bir topluluktur. Ortak bir dil ve kültür mirası ile zenginleşmiş, binlerce yıllık geçmişe sahip bir medeniyetin temsilcisidir. Türklerin tarih sahnesine çıkışları genellikle göçebe yaşam tarzı ve kitlesel göçlerle şekillenmiştir. Orta Asya bozkırlarından başlayan bu büyük göçler Türk halklarının Asya, Avrupa ve hatta Afrika'nın bazı bölgelerine kadar yayılmasına neden olmuştur. Göç, Türk topluluklarının tarih boyunca karşılaşmış olduğu önemli bir olgudur. Bu göçler hem zorunlu sebeplere hem de gönüllü göçler şeklinde farklı sebeplere dayanmaktadır. Türk dünyasındaki göçler hem etkileyici bir kültürel çeşitlilik yaratmış hem de toplumların sosyal, ekonomik ve politik yapısını şekillendirmiştir. Bu bağlamda Türk dünyasındaki göçlerin derinlikli bir şekilde incelenmesi Türk topluluklarının tarihini ve kültürünü anlamak açısından oldukça önemlidir.

Prof. Dr. Çağla Gül Yesevi'nin Türk dünyası ve göç ile ilgili birçok çalışması bulunmaktadır. Bunların arasında *Yesevi, Çağla Gül, "Türkistan'dan Göç ve Köklerle Bağ Kurmak."* 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi. Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi., *Türkistan, Kazakistan, 10 - 13 Eylül 2019.*, *Yesevi, Çağla Gül, "Security Threats in Central Asia."* International Conference on Social Sciences, SOSRES, İzmir, Türkiye, 4 - 05 Ekim 2013., *Yesevi, Çağla Gül, "Türkiye ve Türk Cumhuriyeti İlişkilerinde Geçmişten Günümüze Göç" 30. Yılında Türk Cumhuriyetleri Ulusal Politika içinde. Der. Fırat Yıldız, 109-129. Ankara: Nobel, 2021.* çalışmaları zikredilebilir. Yesevi'nin Türk dünyasında göç konusundaki geniş kapsamlı çalışmalarından biri de derlemesini üstlendiği, 2021 yılında İstanbul'da basılmış olan *Türk Dünyası ve Göç-Vatandan Yeni Vatanlara* isimli eserdir.

Kitap Tanıtımı / Book Review**Geliş Tarihi/Received:** 30 Haziran 2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 8 Eylül 2024**Yayın Tarihi/Publication:** 26 Aralık 2024**DOI:** <https://doi.org/10.58640/asyar.1507443>***Sorumlu Yazar/Corresponding Author****E-Mail:** : kartalzh@gmail.com

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Eser içindekiler ve Ön söz başlıklarının ardından *Tarihsel Perspektiften Göç* (s.13-41), *Sürgün: Kolektif Bellek, Kimlik, Aidiyet* (s.43-118), *Batı Türkistan'da Göç: Diaspora, Vatan, Milli Mücadele* (s.119-209), *Doğu Türkistan'da Göç: Bitmeyen Göç, Baskı, Güvenlik* (s.211-268), *Ekonomik ve Siyasal Açından Göç Olgusu: Bölgesel Güçlerin Göç Üzerindeki Etkileri* (s.269-311) başlıkları olmak üzere toplamda beş bölümden oluşmaktadır.

Eserin editörlüğünü üstlenen Prof. Dr. Çağla Gül Yesevi tarafından kaleme alınan *Önsöz* kısmında öncelikle kitabın içeriğinden kısaca bahsedilmiştir. Ardından Yesevi, kitabın Türk dünyasında gerçekleşen göçler hakkında tarihsel bilgiye ve bu göçleri bizzat yaşayanların anılarına yer vermeyi amaçladığını belirtmektedir. Ayrıca kitapta Bulgaristan Türkmenlerinin, Ahıska, Tatar ve Başkurt Türklerinin göçleri, Kafkasya'dan göçler ve Avrupa'ya göçler üzerinde durulduğunu dile getirmektedir. Yesevi, 15 makaleden oluşan bu eserde, göçü kendisi veya ailesi bizzat yaşamış olan akademisyenlere yer verildiğinin altını çizmektedir.

Önsöz bölümünün ardından eserin birinci bölümü olan *Tarihsel Perspektiften Göç* gelmektedir. Bu bölüm kendi içinde *Türk Dünyasının Bir Ucundan Diğereine Göç İzlenimleri* (s.15-22), *Göç ve Göçebelik Meselesi* (s.23-31), *1952 Yılında Batı Türkistan'dan Türkiye'ye Bir Göç Hikayesi* (s.33-41) olmak üzere toplamda üç makaleden oluşmaktadır.

Birinci bölümün ilk başlığı olan *Tarihsel Perspektiften Göç* makalesi Prof. Dr. Nadir Devlet tarafından kaleme alınmıştır. Nadir Devlet makalesine çocukluğundan bahsederek başlamaktadır. Kendisi bir yaşındayken anne ve babasının "*Milli Bayrak*" gazetesini çıkarması sebebiyle Sovyet orduları tarafından tutuklanmalarının akabinde evlat edinildiğinden ve göçmen olarak Türkiye'ye gelişlerinden bahsetmektedir. Nadir Devlet o dönemlerde kendilerine Dış Türk denildiğini hatta sıradan halkın geldikleri bölge dolayısıyla "Çinli" bile dediklerini ifade etmektedir. Ardından makalede II. Dünya Savaşı'ndan sonra Uzak Doğu'dan Türkiye'ye serbest göçmen olarak kabul edilen Tatar-Başkurtlardan bahsedeceğini ifade etmektedir. Makalesinde bir genel tespitten bahseden Nadir Devlet, Türkiye'ye yerleşen Tatar-Başkurtların arasında okuma-yazma bilmeyenlerin olmadığını ve yabancı bir dil bilenlerin ortalamanın üzerinde olduğunu belirtmektedir. Yazısında Türkiye'deki Tatar-Başkurtların kurdukları derneklerden de bahseden Devlet, göçmenlerin kaderinin ne kadar direnseler de entegre olmak olduğunu dile getirmektedir.

Birinci bölümün ikinci başlığı Prof. Dr. Abdülkadir Donuk tarafından kaleme alınan *Göç ve Göçebelik Meselesi*'dir. Öncelikle "göç" ve "göçebelik" tabirlerini açıklayan Donuk, Türklerin göç etme sebeplerini *İktisadi sıkıntı, kuraklık, Nüfus kalabalığı ve otlak darlığı, hür yaşama sevdası* olmak üzere dört başlık altında açıklamaktadır. Yabancı araştırmacıların tarih kitaplarında geçen "Türkler göçebe bir kavimdir"

ibaresiyle göçebe kabul ettikleri Türkleri “vahşi istila grupları, acımasız ırk, şeytanın ordusu” gibi sıfatlarla vasıflandırdıklarından bahseden Donuk, Türk milletinin tarih boyunca diğer kavimlere birçok konuda örnek teşkil ettiğini anlatmaktadır. Ayrıca kışlak ve yaylak hayat tarzını benimseyen Türklerin birçok şehir kurduğunu da zikretmektedir.

Birinci bölümün son başlığı olan *1957 Yılında Batı Türkistan'dan Türkiye'ye Bir Göç Hikayesi* makalesi Prof. Dr. Salih Aynural tarafından yazılmıştır. Aynural yazısına “Türkistan” kelimesinin anlamıyla başlamıştır. Salih Aynural, Rusların Batı Türkistan’ı Türk kimliğinden soyutlamak için Orta Asya terimini ortaya attıklarını belirtmekte ve Batılı devletlerin de bu kavramı benimsemesiyle artık Batı Türkistan yerine Orta Asya teriminin kullanılmasının aslında Rusların Türk kimliğini yok etme politikasına bilinçsizce destek olmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Yazısına Rusların Batı Türkistan’ı işgali ile devam eden Aynural, 1831’de Rus çaricesinin Küçük Cüz’ü Rus tebaası olarak ilan etmesinin Batı Türkistan’ın işgalinde önemli bir nokta olduğunu ifade etmektedir. Ancak Türkistan’daki asıl değişimlerin 1917 ihtilali sonrasında Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle olduğunu belirtmektedir. Bolşevikler güçlendikçe Türkistan’daki baskıların arttığından bahseden Aynural, 1920’lerin başından itibaren Türklük bilincini yıkmak adına boy adlarının millet kavramı haline dönüştürüldüğünden bahsetmektedir. Türkistanlıların bu baskılara dayanamayıp Afganistan’a göç etme hikayelerini anlatan Aynural, babasının da ilk eşini ve oğlunu geride bırakarak Afganistan’a göç etme zorunda kaldığından bahsetmektedir. Aynural, babasının bu zorunlu göç sırasında yazmış olduğu şiirine de makalesinde yer vermiştir. Türkistanlıların göç etmek için Afganistan’ı tercih etmelerinin sebebinin coğrafi yakınlık ve İslam ülkesi olmasını söyleyen Aynural, daha sonra Afganistan’daki baskılar artıkça oradan Türkiye’ye gerçekleşen göçlerden de bahsetmektedir. Salih Aynural, Türkiye’ye göç eden Türkistanlıların tamamının Özbek kökenli olmasına rağmen “Türkistanlılık” şuuruna sahip olduklarını ve bir üst kimlik olarak “Türkistanlılığı” benimsediklerini vurgulamaktadır.

Eserin ikinci bölümü *Sürgün: Kolektif Bellek, Kimlik, Aidiyet* içerisinde *Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçler (s. 45-56), 1944 ve Sonrası Ahıskalıların Göçü (s. 57-71), Katliam, Sürgün ve Etnik Temizlik Kışkırcısında Bulgaristan’dan Türk Göçleri (s.73-97), İki Yüzyıl Devam Eden Kıyım, Sürgün ve Baskı: Kafkasya’da Türk Nüfus Alanının Daralması (s. 99-118)* başlıklı makaleleri barındırmaktadır.

İkinci bölümün ilk makalesi *Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri* Prof. Dr. Hakan Kırımlı tarafından kaleme alınmıştır. Son iki asırda Türkiye’ye yönelik en büyük göçler içinde Kırım Tatar göçlerinin yer aldığını belirten Kırımlı yazısında Kırım’dan Türkiye’ye kitle göçlerinin 1783’te başlayıp günümüze dek devam ettiğini anlatmaktadır. Kırımlı, göçlerin asıl sebebinin siyasi ve dini baskılar olduğunu ve Rusların bu göçleri teşvik ettiğini belirtmektedir.

İkinci bölümün ikinci makalesi ise Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan tarafından yazılan *1944 ve sonrası Ahıskalıların Göçü*'dür. Arslan yazısına Ahıska'yı tanıtmakla başlamaktadır. Ardından ilk olarak 1944 sürgününde daha sonra da 1989 Fergana olayları nedeniyle göç durumunda kalan Ahıska Türklerinin bu göçler esnasında yaşadıkları zorlukları dile getirmektedir. Bu makaleyi ilginç kılan Arslan'ın yazısında bizzat olayları yaşayanların anlatılarına yer vermesidir. Ayna Askeroğlu Arslan da Hakan Kırımlı gibi göçlerin nedeninin tamamen siyasi olduğunu, Rusların amacının bölgeyi Türklerden temizlemek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca makalenin ekler bölümünde 1944 sürgünü ile ilgili belge de mevcuttur.

İkinci bölümün diğer makalesi *Katliam, Sürgün ve Etnik Temizlik Kışkırcısında Bulgaristan'dan Türk Göçleri (1878-1989)* Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu tarafından yazılmıştır. Çalışmasında Osmanlı devletinin yıkılış sürecinde Bulgaristan'dan Anadolu'ya yaşanan Türk göçlerini anlatan Hacısalihoğlu, Bulgaristan'dan gerçekleşen göçlerin de siyasi ve zorunlu göçler olduğunu belirtmektedir. Makalenin giriş kısmında çalışmanın arşiv belgelerinin yanı sıra Türkçe ve Bulgarca literatür kullanılarak hazırlandığı vurgulanmaktadır. Çalışmasına göçler konusunda Türkiye'de yapılan ilk yayınlardan bahsederek başlayan Hacısalihoğlu, Bulgaristan'dan gerçekleşen göçleri Osmanlı Dönemi Göçleri ve Cumhuriyet Dönemi Göçleri olarak iki başlık altında incelemiştir. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu göçlerin, Bulgaristan hükümetinin topraklarını Türklerden temizlemek ve nüfusu Bulgarlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği sonucuna varmaktadır.

İkinci bölümün son yazısı olan *İki Yüzyıl Devam Eden Kıyım, Sürgün ve Baskı: Kafkasya'da Türk Nüfus Alanının Daralması*, Prof. Dr. Ali Asker tarafından kaleme alınmıştır. Öncelikle Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinden bahseden Asker, Rus idaresindeki Kafkasya'da uygulanan sömürge politikalarının temelinde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma yattığını belirtmektedir. Güney Kafkasya'daki Türk nüfus alanının daralmasındaki temel meselenin 1828'den sonra Ermeni nüfusun yoğun bir şekilde Azerbaycan'a göç ettirilmesi ve Azerbaycan Türklerine yönelik etnik temizleme politikasının olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Ali Asker, Çar yönetiminin ve daha sonra Rusya'da hakimiyet ilan eden Bolşeviklerin de Ermenileri destekleyici politikaların Azerbaycan nüfusunun çok büyük ölçüde kırılmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Güney Kafkasya'daki bir başka bölge olan Bulgaristan'da da Türk nüfus alanının daralmasına yol açan en önemli olayın 1944 Ahıska sürgünü olduğunu dile getirerek yazısını sonlandırmaktadır.

Eserin üçüncü bölümü *Batı Türkistan'dan Göç: Diaspora, Vatan, Milli Mücadele*'dir. Üçüncü bölüm, *Göç Teorileri Açısından Türkistan'dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi (s.121-148)*, *Tarihsel Bir Göç Kaynağı Olarak Türkistan (s.149-189)*, *Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi Faaliyetleri*

Tarihine Bir Bakış (s.191-209) başlıklarından oluşmaktadır.

Prof. Dr. Çağla Gül Yesevi'nin yazdığı *Göç Teorileri Açısından Türkistan'dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi* başlıklı makale öncelikle bir sözlü tarih ürünü olmasıyla dikkat çekmektedir. Makale, 1930'lu yıllardan Türkistan'dan Afganistan'a, oradan da Türkiye Suudi Arabistan ve ABD'ye göç edenler ve aileleriyle yapılan görüşmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında 70 kişiyle tek tek ve yüz yüze derinlemesine mülakatlar gerçekleştirildiğini söyleyen Yesevi, çalışmaya temel teşkil eden sözlü tarih verilerinin "Türkistan'dan Göçün Kimlik Oluşumuna Etkisi" adlı projesinin sonuçlarına dayandığını belirtmektedir. Makalede önce göç, göçmenlik ve diaspora kavramları açıklanmış, daha sonra William Safran'ın diaspora tanımları üzerinden Türkistan'dan yapılan göçler incelenmiştir. Türkistan'dan yapılan göçlerin "İlişkiler Ağı teorisi" ile açıklanabileceği üzerinde duran Çağla Gül Yesevi, yaptığı sözlü tarih görüşmeleri sonucunda göç etme kararında etkili olan nedenlerin başında din ve kültürü koruma isteği geldiğini belirtmiştir.

Üçüncü bölümün ikinci makalesi, Prof. Dr. Ahat Andican tarafından yazılmış olan *Tarihsel Bir Göç Kaynağı Olarak Türkistan* başlıklı yazıdır. Türkistan coğrafyasından kaynakların göçlerin büyük ölçüde Rus işgalıyla birlikte 19. Yüzyıl sonlarından itibaren başladığını belirten Andican, göç edilen yerlerde de coğrafi bölünmelerin etkili olduğunu anlatmaktadır. Ahat Andican Türkistan'dan yapılan göçleri "*Birinci Göç Dalgası: Rus İşgalinden Birinci Dünya Savaşına*", "*İkinci Göç Dalgası: 1916 İsyanı Dönemi*", "*Üçüncü Göç Dalgası: Hokand Muhtariyeti, Buhara ve Hive Hanlıklarının Tasviyesi ve Basmacılık Hareketi*", "*Dördüncü Göç Dalgası: Kolektivizasyon Önemi*" olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. Ardından Sınırdış ülkelere ve uzak ülkelere yapılan göçleri incelemiştir.

Üçüncü bölümün son makalesi ise *Türkistanlı Göçmenlerin Siyasal Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış* olup Prof. Dr. Timur Kocaoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Kocaoğlu, yazısına Türkistanlı göçmenlerin siyasal faaliyetlerinin toplu tarihinin henüz yazılmamış olduğunu belirterek başlamaktadır. Ardından Türkistan'dan göç eden aydınlardan, söz konusu aydınların Türkistan'ın bağımsızlığı yolundaki siyasal mücadelelerinden, çıkardıkları dergi ve gazetelerden, kurdukları derneklerden bahsetmektedir. Kocaoğlu, 1925'ten sonra Batı Türkistan'da, 1949'dan sonra da Doğu Türkistan'da "Türkistan" kelimesinin yasaklanmış olmasına rağmen, göçmenlerin 1920'lerden itibaren çıkardıkları yayınlarda ve kurdukları derneklerde bu kelimeyi sıkça kullandıklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca makalenin sonundaki ekler bölümünde Türkistanlıların çıkardıkları dergi, gazete ve bültenlerin bir listesi verilmektedir.

Eserin *Doğu Türkistan'dan Göç: Bitmeyen Göç, Baskı, Güvenlik* isimli dördüncü bölümü *Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Kazak Göçü*

(s.213-226), *Tarihsel Süreçte Doğu Türkistan'dan Uygur Göçü* (s.227-254) ve *5 Temmuz 2009 Urumçi Olayları Sonrası Türkiye'ye Uygur Göçleri* (s.255-268) başlıklı makalelerden oluşmaktadır.

Dördüncü bölümde okuyucuyu ilk olarak Prof. Dr. Abdulvahap Kara'nın *Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Kazak Göçü* başlıklı yazısı karşılamaktadır. Abdulvahap Kara yazısında Doğu Türkistan'daki Kazakların Türkiye'ye göçünü aşamalı bir şekilde açıklamaktadır. İlk olarak "*Göçten Önce Doğu Türkistan'da Siyasi Durum*" ve "*Kazakların Göçten Önce Yaşadığı Coğrafya*" hakkında bilgiler veren Kara, daha sonra göçün sebeplerini ve aşamalarını aktarmaktadır. Göçün temel sebebinin siyasi baskı olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak bu göç hareketlerinin gelişigüzel bir şekilde değil, liderler öncülüğünde gerçekleştiğini ve Orta Asya'dan milattan önceki devirlerden beri Batı'ya yapılan Türklerin son kitlesel hareketi olduğunu belirtmektedir.

Bölümün ikinci başlığı Doç. Dr. Tekin Tuncer tarafından yazılmış olan *Tarihsel Süreçte Doğu Türkistan'dan Uygur Göçü*'dür. Öncelikle kısaca Doğu Türkistan'ın tarihinden bahseden Tuncer, tarih boyunca Doğu Türkistan'da kurulan Türk devletlerine ve Doğu Türkistan'dan yapılan ilk göçlere de değinmektedir. Doğu Türkistan'ın Komünist Çin işgalinden önceki ve sonraki durumu derinlemesine anlatırken, yapılan göçleri ve göçler sırasında karşılaşılan zorlukları da ince ayrıntılarla aktarmaktadır. Tekin Tuncer, Doğu Türkistanlı Uygur ve Kazakların "*vatan için vatandan ayrılmayı*" göze alarak göç kararı verdiklerini vurgulamaktadır.

Dördüncü bölümün son yazısı olan *5 Temmuz 2009 Urumçi Olayları Sonrası Türkiye'ye Uygur Göçleri*, Doç. Dr. Ömer Kul tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Urumçi olayları derinlemesine anlatılmış ve başka ülkelerin Çin'in Uygurlar üzerinde uyguladığı insan hakları ihlallerine karşı verdiği tepkilere de yer vermiştir. Doğu Türkistan'dan zor şartlar altında göç edebilen Uygurların artan dini baskılar ve insan hakları ihlallerinden dolayı bu kararı almak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Çin'e dönemeyen ve Çin remi kurumlarına müracaat edemeyen Uygurların "*vatansız*" kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ve "*travma geçiren bir toplum*" haline dönüştüklerini vurgulamıştır. Ayrıca Ömer Kul, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç eden Uygurlarla ilgili henüz toplu bir ilmi çalışma yapılmadığının da altını çizmektedir.

Eserin son bölümü *Ekonomik ve Siyasi Açından Göç Olgusu: Bölgesel Güçlerin Göç Üzerindeki Etkileri*'dir. Bu bölümde *Avrupa'da Aşırı Sağ Eylemlerde Göç Olgusunun Kullanılışı: Almanya Örneği* (s.269-291) ve *Güney Kafkasya'dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçlerinin Durumu* (s.293-311) başlıklı iki makale bulunmaktadır.

Beşinci bölümün ilk yazısı Doç. Dr. Hilal Görgün'ün hazırladığı *Avrupa'da Aşırı Sağ Eylemlerde Göç Olgusunun Kullanılışı: Almanya*

*Örneği'*dir. Yazıda Avrupa ülkelerinde aşırı sağcı hareketlerin Müslüman göçmenleri hedef aldığı ve ülkelerinde çıkan kimlik problemlerinin göçmenleri ötekileştirilerek çözüme ulaştırıldığı belirtilmektedir. Hilal Görgün bütün bunları Almanya örneği üzerinden ele almıştır. Görgün, Avrupa'da kurumsal ırkçılığa maruz kalan en büyük kitlenin Müslüman göçmenler olduğunu vurgulamaktadır.

Eserin içinde yer alan son makale ise yine Prof. Dr. Ali Asker tarafından kaleme alınan *Güney Kafkasya'dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçlerinin Durumu*'dur. Asker, yazısına eski SSCB bölgesinden 1990'larda başlayan göçlerin başlangıçta etnik çatışmalar ve güvenlik kaygıları sonucunda olduğunu ancak sonraki dönemlerde sosyo-ekonomik nedenlerle de göçlerin gerçekleştiğini anlatarak başlamaktadır. Çalışmada Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin dışında Tacikistan'a da yer verilmektedir. Orta Asya ve Güney Kafkasya'dan Rusya'ya yapılan göçlerin genellikle işçi göçü olduğunu söyleyen Asker, göçmenlerin Rusya'ya göç etmelerinin temel nedeninin yaklaşık iki asır boyunca Rusya ile bir arada yaşamaları olduğunu vurgulamaktadır. Prof. Dr. Ali Asker, göçmen hareketliliğinden en çok etkilenen ülkenin Kırgızistan olduğunu, Azerbaycan ve Kazakistan'ın diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran daha az oranda işçi göçü verdiğini belirtmektedir.

Türk Dünyası ve Göç-Vatandan Yeni Vatanlara isimli bu eser, göç konusunu derinlemesine inceleyen kapsamlı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Prof. Dr. Çağla Gül Yesevi'nin editörlüğünde hazırlanan kitap, göç olgusunu hem tarihsel perspektiften hem de güncel dinamikler çerçevesinden ele almaktadır. Beş ana bölümden oluşan bu derinlikli ve geniş kapsamlı çalışma, Türk dünyasındaki göç olgusunu çok boyutlu bir perspektifle ele alarak akademik birikime önemli katkılar sunmaktadır. Çalışma, göç hareketlerinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, göç eden toplumların yaşadıkları zorlukları ve mücadeleleri görmek açısından değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca eserde sözlü tarih kaynaklarından yararlanılması da çalışmaya önemli bir boyut katmaktadır. Kısacası bu eser, Türk dünyasının tarihsel ve güncel göç dinamiklerine ilgi duyan okuyucular için mühim bir kaynaktır.

